

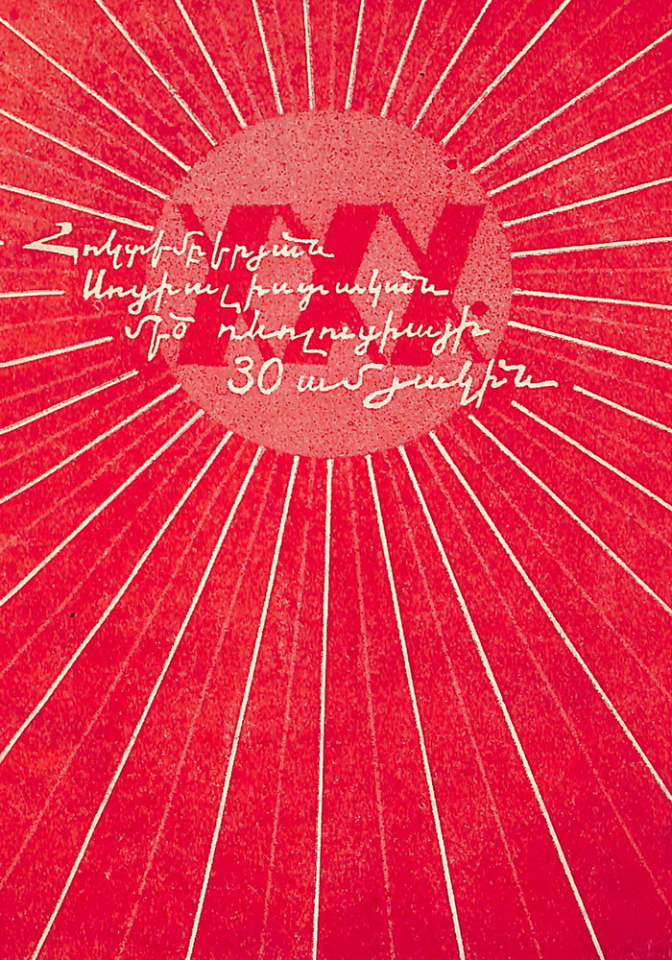
ԱՐԱՔՍ

ՀԱՐՏ ՍԵՐ

ԱՌԱՐԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴ

Հովիտ Եւրոպայի
Առաջնություն
ՏԺ անուշաբույր
30 անգամ

891.99

26091

6-85 6pmtu.

Luympu utip:

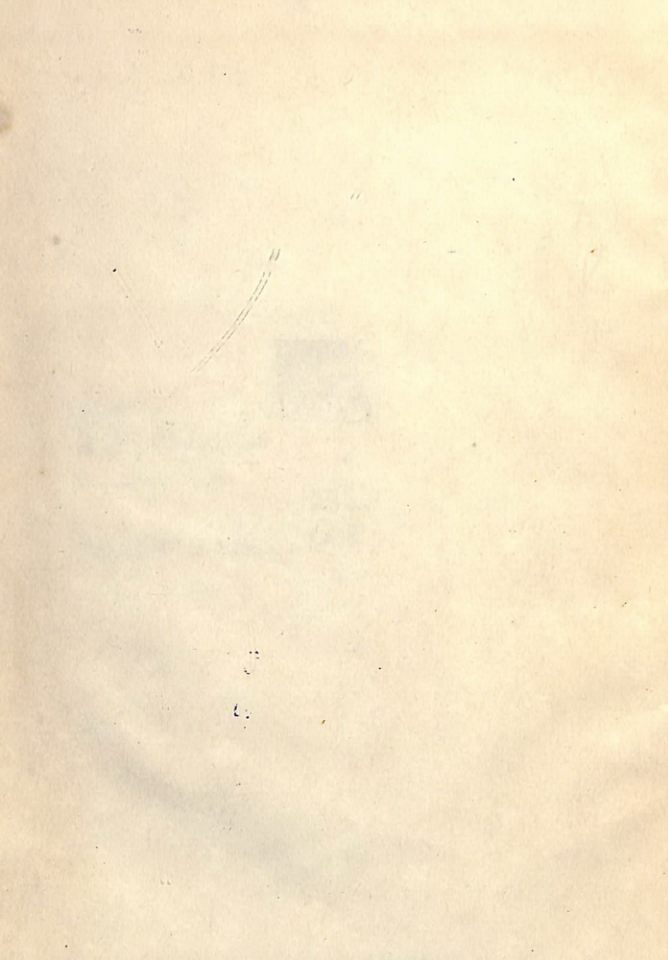
20a.

20/11/57

28/III

168

U-85

ፀሐይ ቀረቢት ነ. 1961 ዓ.

ՊԱՏՄԱԾՔԼԵՐ

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ

ᑲ ᑦ ᑲ ᑭ ᑭ ᑭ

1947

$$\begin{array}{r} 2692 \\ \hline 26963 \\ \hline 29655 \end{array}$$

АРАКС
ГОРДАЯ ЛЮБОВЬ

(На армянском языке)

Издательство „Советский писатель“
Армении, Ереван, 1947

Ա Ր Ձ Ա Ն Ը

Նվիրում եմ ԴԻԱՆԱՅԻՆ

— Արշալու՛յս, ծանոթացի՛ր մորաքրոջս տղայի հետ, — ուրախ աղմկելով ներս մտավ Արմենուհին, դուրեկան մի աղջիկ և դիմեց սեղանի մոտ նստած ընկերուհուն, որը փութաջանորեն թերթում էր լուսանկարների մեծադիր ալբոմը:

Ներկայացավ խաժ աչքերով, գունատ մի երիտասարդ, որ անմիջապես հանեց գլխարկը, ուղղեց գլխարկի տակ խառնված շեկ մազերը, ապա արագ մոտեցավ, ձեռքը պարզեց աղջկան.

— Արսեն Սարգսյան...

— Արշալույս... — պատասխանեց աղջիկը, կիսով չափ գլուխը բարձրացնելով և շտապելով ձեռքն ազատել երիտասարդի ձեռքից:

Ինչպես մի գեղեցիկ պատկերի առջև՝ շոյվեց երիտասարդի տեսողությունը. առաջին պահից գրավիչ թվաց աղջիկը իր սև փայլատակուն աչքերով և ուտերին թափված ալեծուպի սև մազերով: Մի քանի րոպե տեղը լռությունը խանգարեց Արմենուհին իր զրնգուն ձայնով:

— Արսեն՛ն, սոսա տեսնեմ, ի՞նչպես է մորաքույր Աշխենը և ինչո՞ւ ես այդպես թանկ-թանկ երևում:

— Քո մորաքույրը՝ այսինքն իմ մայրը, ինչպես կասեր իշխան Համլետը՝ չի դավաճանել հանգուցյալ հորս, ուրեմն լավ է, — հնչեց երիտասարդի թավ ձայնը կատակի շեշտով:

Արմենուհին, որ առհասարակ ծիծաղկոտ և աշխույժ աղջիկ էր, այդ խոսքի վրա բռնկվեց ուժգին ծիծաղով և ընկերուհուն դառնալով՝ հարեց.

— Տեսնո՞ւմ ես ինչ սրախոսն է, դեռ ավելին էր...

— Ինչ վերաբերում է իմ թանկ-թանկ երևալուն, — շարունակեց

Արսենը լրջացած, — պատճառն այն է, որ պատրաստվում եմ
ցո՛ւ-ցա՛-հա՛ն-դե՛-սի՛, — վերջին բառի վանկերն արտասանեց
հատ-հատ և շեշտված:

— Այ թե ի՞նչ, ցո՛ւ-ցա՛-հա՛ն-դե՛-սի՛, — կրկնեց նույն ձևով
Արմենուհին: — Դե՛ քեզ տեսնենք, այնպիսի մի գործ ստեղծես, որ
գերազանցի քո բոլոր գործերին, ամենքը հիանան, — ավելացրեց
Արմենուհին ոգևորված:

— Թո՛ղ կատարվի քո բարի ցանկությունը, — պատասխանեց
երիտասարդը, սղլր հայացքներ նետելով նորածանոթ աղջկա կող-
մը, որին ասես ամենևին չէր հետաքրքրում նրանց խոսակցու-
թյունը:

— Իսկ դո՛ւք. օր ու գիշեր պարապում եք, շատ են դասերը,
այնպե՛ս չէ, — նոր շարժառիթ էր ուղղում տալ Արսենը՝ ընկերուհուն
խոսակցության մեջ ներգրավելու համար:

Բայց պատասխանել շտապեց Արմենուհին.

— Ֆիլոլոգիական ֆակուլտետ, ծով գրականություն, կարդում
ես, կարդում ու չի վերջանում...

— Ամեն մի դիտություն իր փոփոխման, շարժման և անվախ-
ճանություն մեջ է հետաքրքիր, այլապես չէր լինի դարգացում —
պրոգրես, — պատասխանեց Արսենը սենյակում քայլելով:

— Այժմ էլ փիլիսոփայել սկսեցի՞ր, — ծիծաղելով ասաց Ար-
մենուհին, ապա թեքվելով Արսենի ականջին՝ շշջաց, — մանավանդ
աղջիկների ներկայությամբ բացվում ես:

Արսենը ծիծաղեց՝ կրկնելով իր սիրած դարձվածքը. «դա հա-
սարակ բան է...»

— Ահա՛ մեր Զարուհին, — հանկարծ բացականչեց Արշալույ-
սը՝ մի լուսանկար սեղմելով կրծքին, — ի՛նչ թուլուն, ի՛նչ ծիծաղ-
կոտ... — նկարը մոտեցրեց աչքերին ու շարունակեց թախծածոր ձայ-
նով, — ո՛ւր ես, ո՛ւր, դարնան սիրուն ծաղիկ, լավ կոմերիտուհի...

— Ի՛նչ ազիտատոր էր, ուղղակի այրվում էր... Հայրենական
Պատերազմի օրերին մենք միասին էինք թաղամասերը գնում ադի-
տացիայի:

Արսենը նույնպես հետաքրքրված կոացավ նկարի վրա:

— Ագնիվ և կրակոտ հայացք... հապա ի՛նչ եղավ:

— Մի անմիտ պատահարի, ավտո-աղետի հանդիպեց և թեր շարքերից ընկավ. Համալսարանը, մեր ամբողջ կուրսը սգաց,— հառաչեց Արշալույսը:

— Ծածկիր ալրոմը,— հանդիմանեց Արմենուհին,— իմանալով ընկերուհու զգալուն սիրտը:

— Այս էլ նրա սիրածը՝ Ալեոնը, վերադարձավ ռազմաճակատից ոտքը կտրված...— Արշալույսի ձայնը դողաց, այլևս չկարողացավ շարունակել:

— Թողնենք ողբերգականը,— միջամտեց Արսենը և ձեռքը պարզեց դեպի պատուհանը, դեպի դուրս:

— Այժմ զմայլվենք մեր խաղաղ հայրենիքի, այս խաղաղ գարնան թովչանքներով:

— Տեսեք ի՞նչ կանաչ, ի՞նչ թավիշ է լեռ ու դաշտ պատել:

— Ի՞նչ է, ես չեմ կարող քեզ պես բանաստեղծել,— երգաձայն միջամտեց Արմենուհին՝

Արեն է շողում:

Ծտերն են ծվլում...

— Իհարկե, դու որպես նկարիչ-քանդակագործ, այդ ամենի արժեքն ավելի լավ գիտես ու կարտահայտես, քան մեզ նման հասարակ մահկանացուները,— նկատեց Արմենուհին լրջացած:

— Ուրեմն դուք նկարի՞չ եք,— հարցրեց Արշալույսը անակրն-վալի եկած:

Արսենը գլխով դրական նշան արեց:

— Նկարիչ և քանդակագործ,— հպարտորեն վրա բերեց Արմենուհին:— Լավ չէ երեսին ասել, մեծ տպադր է խոստանում և օրերով արվեստանոցից դուրս չի գալիս,— վերջին բառերը արտասանեց հոգածու շեշտով:

— Ուրեմն սիրում է իր արվեստը,— հարեց Արշալույսը՝ կիսաժպտուն աչքերը մի կնիթարթի սևեռելով Արսենի վրա:

Արսենը խիստ անհարմար զգալով իրեն, պատերի բազմիցս դիտած նկարները կրկին էր դիտում և մի երգ մոմռում քթի տակ: Պարճ դադարից հետո Արշալույսը շարունակեց՝ տեղից կանգնելով:

— Երանի չե՞ր արվեստի որևէ ճյուղում շնորհք ունենալի՞

Նկարչության, քանդակագործության, գրականության կամ երաժշտության, այն ժամանակ կգրեի այնպիսի սիմֆոնիաներ, որ լեռնային ջրվեժների նման թափվեին մարդկանց սրտերը և փոթորկեին, կհլուսեի պոեմներ սրտի լարերից, կքանդակեի հելլենական արձանների հետ մրցող անդրիններ, որ մարդն սքանչանար, նրա մեջ միշտ արթուն մնար ազնիվ, վեհ ու գեղեցկի զգացմունքը:

Արսենը անսպասելի ժեստով շրջվեց դեպի նորածանոթ աղջիկը և զարմացական ժպիտը դեմքին՝ հետևում էր նրա ամեն մի խոսքին. նրա դեմ հանկարծ բացվել էր աղջիկը լեռնային շուշանի նման, ձգվել սլացիկ հասակով:

«Ի՞նչ նկարչական գլուխ և ի՞նչ հասակ», մտածում էր քանդակագործը:

— «Արվեստի դիցուհի» — այսպես ենք նրան անվանում ուսանողական շրջանում, — միջամտեց Արմենուհին ընկերուհուն բնութագրելու նպատակով. — մի գեղեցիկ նկարի, արձանի կամ երաժշտության հանդեպ ամեն ինչ մոռանում է...

— Նրանք, ովքեր սիրում և դնահատում են արվեստը, կիսով չափ արվեստագետներ են, — եզրափակեց Արսենը:

— Ձգացված եմ ձեր հաճոյախոսության համար, — նկատեց Արշալույսը և մոտենալով լուսամուտին՝ շարունակեց կրծքային ձայնով.

— Ա՛յ, տվեք բնության զարթոնքը շե՛րտ-շե՛րտ, կանաչ ցուրցուր ջրեր և ամեն երանգը...

— Ընկերուհիդ բանաստեղծ է, — նկատեց Արսենը, ինքն էլ մոտենալով պատուհանին:

— Ե՛վ դու, և՛ Արշալույսը բանաստեղծել գիտեք, հապա ե՛ս, ի՞նչ անեմ շոր ու ցամաք դատողություններով, — ասաց Արմենուհին վշտացած:

— Դա հասարակ բան է, — ձեռքը թափահարեց Արսենը:

— Ինչ հասարակ, գիտե՞ս ինչքա՞ն է պետք գալիս... դրա համար մի հատ է Արշալույսը. մեր ալբոմներում գրում էր ոտանավորներ. հիշում եմ այս տողերը՝ ընկել էր բոլորիս բերանը.

Մըրբիկների խոլ պահին,
Սափառում է իմ հոգին...

Արշալույսը պոկվեց տեղից և ձեռքի ափով փակեց ընկերուհու բերանը:

— Խենթ թոթովանքներս մի՛ կրկնիր, մի՛ ամաչեցնիր,— շարժա-
նա գրեթե անլսելի. ապա ձայնը բարձրացրեց,— եկան պա-
տերազմի ահեղ տարիները և ամենքս հասունացանք, մեր ընկեր-
ներից շատերը ռազմաճակատ մեկնեցին, ոմանք վերադարձան,
ոմանք անդարձ կորան,— և թախիծը թաքցնելու համար նա նրե-
սը շարժեց:

Մինչ Արսենը մտածում էր մի նոր առիթ՝ նորածանոթ աղջկա-
ուշադրությունը արվեստի խնդիրներին դարձնելու համար, աղջի-
կը հրամայական շեշտով դարձավ դեպի քանդակագործը.

— Բարձր կոչում ունեք դուք՝ գեղեցկի վարպետ լինելու, ապա-
ուրեմն դարդարեցեք. մեր պատկերասրահները, այսօրվա խի-
զխա, անձնվեր մարդկանց պատկերներով և քանդակներով,
որպեսզի թե՛ մեր, թե՛ գալիք սերունդների աչքում կենդանի շնչի
ժամանակի ոգին:

— Դուք ավելի, քան արվեստագետ եք,— հիացական բացա-
կան շուքով խոսելով Արսենի շուրթերից:

— «Արվեստի դիցուհին» մեր կուրսի ամենաուժեղ քննադատ-
տեսաբանն է,— այդ լրացումով Արմենուհին բազմապատկեց Ար-
սենի հիացումը. նա մտքում որոշեց. «Սրա հետ չի կարելի կատա-
կել կամ թեթևաբանել»:

— Ամեն անգամ կենինի հրապարակով անցնելիս ամենավսեմ
դպրոցումներ են պաշարում հոգիս,— շարունակեց Արշալույսը՝
հպարտ կեցվածք ընդունելով,— խորին ակնածությամբ նայում եմ
կենինի ձուլածո արձանին, անսլարփակ սիրով ու գործով է
լցնում հոգիս ու մղվում եմ նպատակասլաց թռիչքների...

Արմենուհին ապշահար նայում էր ընկերուհուն, որ այդ օրը
ավելի ճարտար էր խոսում և աչքերի փայլը շատացել էր:

Արսենը եկել էր կես ժամով, բայց հետաքրքիր խոսակցու-
թյամբ տարվելով, մեկ ժամ էր մնացել և ուշացել նկարիչների ժո-
ղովից: Նայեց թե՛ ժամացույցին: Ժամը մեկն էր. նա շփոթված
փնտրում էր գլխարկը:

— Ներեցեք, ափսոս որ...— ասաց նա և գլխարկը դրեց:

— Մամա՛, մայրի՛կ,— ճշարտ դեպի դուռը գնաց Արմենուհին:
Նախասենյակից ներս մտավ գլուխը շալով փաթաթած, բարձ-
րահասակ մի տարեցիկին, որի դիմագծերը հիշեցնում էին Արմե-
նուհու դիմագծերը:

— Այս ի՞նչ բան է, գլխարկդ ինչո՞ւ ես ծածկել,— հանդիմանեց կինը քրոջ տղային,— կոֆեն պատրաստ է, գնանք:

— Միրելի՛ մորաքույր, ինձ կներես, ժողովից ուշացել եմ...

— Մամա, ախար ինչո՞ւ շուտ չպատրաստեցիր,— դժկամեց Արմենուհին:

— Ես ի՞նչ իմանալի, որ ձին թամբած պիտի գա ու թռչի... չկարողանաս երկու խոսք փոխանակել:

Տեսնելով՝ Արսենին այլևս չի կարողանում համոզել, շարունակեց աղերսաբար.

— Մի ուրիշ անգամ քրոջս հետ եկեք, նստենք, մի քիչ երկար խոսենք. թե չէ, ի՞նչ հարազատություն...

Արսենը մորաքրոջը կրկին այցելելու խոստում տալուց հետո, մոտեցավ Արշալույսին, ձեռքը պարզեց մնաս բարեի, բայց դեմքին կարդացվում էր կրկին հանդիպելու բուռն ցանկություն:

— Հույս ունենանք, որ ձեր քանդակները տեսնելու կարժանացնեք մեզ,— ասաց Արշալույսը:

— Միայն թե դուք ցանկանաք, անպայման,— վերջին բառը շեշտեց Արսենը և դուռը թափով բացելով՝ դուրս եկավ նախասենյակ. նրան մինչև դուռը ուղեկցեց Արմենուհին:

— Թռչուն է կրակեղեն, հեշտ չէ բռնել,— ասաց Արսենը դռան մոտ:

Արմենուհին ուրախ լրաբերի նման նորից ետ եկավ, իսկ Արշալույսը մտքերի մեջ խորասույզ՝ կոթնել էր սեղանին. ամեն անգամ մի նոր երիտասարդի հանդիպելիս թախծում էր, հիշելով իր ընկերոջը, որ պատերազմից չվերադարձավ:

— Հը՞, ինչպե՞ս էր մորաքրոջս տղան,— դիմեց Արմենուհին երեխայական պարզությամբ:

Արշալույսը ընկերուհու հարցին պատասխանեց բազմախորհուրդ ժպիտով:

Գարնան զով երեկոսներից էր, քամին այգիներից բեցում էր ծաղկաժ յասամանիների բույրը: Արսենը «Արվեստի դիցուհուն»

մի անգամ տեսնելուց հետո, այլևս չէր մոռանում: Սոր առիթ էր որոհում նրան կրկին տեսնելու և տնից դուրս էր եկել հենց այդ նպատակով:

Ահա հեռվից նկարչի սրատես աչքը որսաց նրա սլացիկ հասակը: Արշալույսը մենակ իջնում էր Համալսարանից:

Փոխադարձ սիրալիրությունը նրանք բարեկեցին միմյանց և բալբեցին կողք-կողքի: Նախ խոսեցին ուսանողությունը հուզող տարեվերջի քննություններից, հետո Արշալույսը խոսքը դարձրեց չեպի արվեստը:

— Մենք քննությունների ենք պատրաստվում, իսկ դուք շաքունակ քերում եք, հղկում և քանդակում...

— Այո, շնչում եմ դրանով,—պատասխանեց Արսենը և շտապեց ավելացնել,—ես ձեզ սիրով կառաջնորդեմ իմ արվեստանոցը, եթե ցանկանում եք:

Աղջիկը համաձայնեց, ու երկուսով թեքվեցին դեպի աջ տանող մի ուրիշ փողոց:

Արշալույսը կանդ առավ փողոցը հատող փայտե կամրջակի վրա, որի տակով խշշալով անցնում էր դարնան անձրևներից վարած գետակը:

— Ասես կյանքի հեքիաթն է պատմվում այս մշտահոս ջրերում,—հնչեց աղջկա քաղցրալուր ձայնը, տպա նա դառնալով դեպի աստղապարուր երկինքը՝ ավելացրեց.

— Իսկ ցուլցուն այս աստղերը քանի՜-քանի՜ բանաստեղծներ են մաշել...

— Համոզվում եմ, որ դուք բանաստեղծ եք,—հարեց Արսենը:

— Մի՛ ասեք, բանաստեղծները կխոսվեն,—հեգնեց Արշալույսը:

Հանկարծ կրունկն առեց քարի, քիչ էր մնում սայթաքեր, երբ Արսենն առաջարկեց իր թևը:

Արշալույսն առանց վարանման հենվեց նրա ուժեղ բազկին: Արսենը այդ պահին իրեն զգում էր աշխարհի ամենաերջանիկ մարդը, որ տանում է իր հետ արվեստի քնքաբարո ղիցունուն:

Աստղալույսի և էլեկտրական լույսերի տակ ծառերի ստվերախաղն էր սկսվել գետնին: Թրթռուն քամին էր նրանց ուղեկցում: Նրանք տաք զրույցով տարված՝ դիմեցին դեպի մի նրբալից ու թարձրացան մի երկհարկանի տան աստիճաններով: Առաջին հար-

կի երկրորդ բնակարանի առջև կանգնեցին: Արսենը սեղմեց կոճակը, դուռը բացվեց և շեմքում երևաց 50-ի մոտ, դեռևս իր թարմությունը պահպանած համակրելի մի կին: Դա Արսենի մայրն էր:

— Արսեն՝ն ջան,—հնչեց կնոջ ձայնը ու տեսնելով օտար աղջկան՝ նախ շփոթվեց, ապա ուշքի գալով՝ համեցեք արավ:

— Արմենուհու ընկերուհին է,—շտապեց ծանոթացնել Արսենը:

— Համեցե՛ք, բա ինչո՞ւ չեք Արմենուհուս էլ ձեզ հետ բերել, կարոտել եմ,—ծոր տվեց կինը:

— Նա ֆրանսեզների դաս ուներ,—պատասխանեց Արշալույսը:

— Էդ դասերը ձեր հոգին հանեցին,—դժկամեց կինը՝ ոտից գլուխ շափելով աղջկան:

Արսենն իր աշխատանոցի դուռը բացեց, լույսը վառեց և Արշալույսին հրավիրեց:

— Ընկերուհի՛ն էլ նկարող է,—հարցրեց մայրը:

— Համարյա թե,—ծիծաղելով պատասխանեց Արսենը:

— Կյանքումս կատու էլ չեմ նկարել,—ծիծաղելով ու կամայուկ ասաց աղջիկը:

Քառակուսի փոքրիկ սենյակ էր աշխատանոցը, որ առաջին հայացքից թվում էր թափթփված և անհրապույր:

Աղջիկը ուշադիր նայեց պատերի մատիտանկարներին, յուրանկարներին և սեղանին շարված արձաններին: Ասես ուղում էր մի անգամից ըմբռնել նրա ստեղծագործական ընդգրկումները: Իսկ Արսենը անհամբեր հետևում էր նրա ամեն մի շարժումին, դեմքի արտահայտությունը, կռահելու, թե ի՛նչպիսի տպավորություն էր թողնում:

— Իսկական է այս մեկը, այն մյուսը,—աղջկա աչքերը ուրախությամբ ճառագայթեցին մարտիկների քանդակները դիտելիս:

«Սկսվում է քննադատությունը», մտածեց Արսենը սրտի դողով:

— Նոր է և հաջողված,—Հայրենական Պատերազմի հերոսներ, իսկ եթե մասնակցած լինեի՞ք...—դարձավ աղջիկը Արսենին: Արսենը խորհրդավոր ժպտաց, ապա մի փոքր հետո ասաց.

— Նայեցեք դիմացի նկարին:

— Ա՛յ քեզ սյուրպրիզ... այս դո՞ւք եք զինվորական շորե-

րով,—գրեթե ճշաց աղջիկը,—ձեր ստեղծագործությունը շահել է նաև նրանից, որ պատերազմին մասնակցել եք:

— Արմենուհին ձեզ չէ՞ր ասել,—հարցրեց Արսենը զարմանքով:

— Նա ասում էր, որ ռազմաճակատում հարազատներ ունի, բայց չի ասել ո՞վ և ի՞նչպես, և վերջապես մենք նրա հետ մտերմացանք այս վերջին տարում,—կարճ բացատրությունից հետո աղջիկը մի խուզարկու հայացք նետեց տղային ու ավելացրեց.

— Այդ մեծ բան է...

Արսենը տեսնելով, որ աղջկան առանձնապես հետաքրքրեց իր պատերազմին մասնակցելու փաստը, ոգևորված սկսեց պատմել.

— Հայրենական Մեծ Պատերազմին մասնակցել եմ ուղիղ երեք տարի, արյունահեղ կռիվներում մահն էր աչքիս տակ, վերավերել եմ մի քանի անգամ, բայց բախտ ասեմ, թե պատահականություն; ինչպես տեսնում եք՝ վերադարձել եմ ողջ-առողջ:

— Նախախնամությունը ձեզ պահպանել է հանուն մեր սովետական արվեստի, որ գաք և վերստեղծեք մեծ գաղափարի անձնավեր մարդկանց կենդանի կերպարներ,—պատասխանեց Արշալույսը մտախոհ:

Արսենի մայրը մի երկու անգամ դուռը բացեց. բան էր ուզում ասել, բայց տեսնելով նրանց խիստ զբաղված՝ նորից դուռը ծածկեց, մտածելով.

«Արսենի սովորությունն է, եկած հյուրին ժամերով աշխատանոցում պահում է»:

Արսենը տեսավ, որ Արշալույսը հայացքը չի հեռացնում ռազմիկների արձաններից, հիշողությունների կծիկը բացեց:

— Սա մի ռուս քաջածին մարտիկ էր, իմ ընկերը՝ Անդրեյ անունով,—նա ձեռքը տանքով դեպի մի մետր բարձրություն ունեցող արձանի գլուխը՝ շոյեց գորովանքով:

— Որքա՞ն հեք միասին մի հողափոսում կողք-կողքի պառկել: Նա կարճահասակ էր, նիհարիկ, ի՞նչ սրատես, կապույտ աչքեր ուներ, ոչ թե քսանհինգ, այլ տասնհինգ տարեկան պատանու տպավորություն էր թողնում: Նրա անունը կնքեցինք «Կայծակե հետախույզ»։ մազեկամուրջներ էր անցնում, ոչ գնալն էինք իմա-

նում, ոչ գալը, միայն լսում էինք, որ «կայծակե հետախուզը» կարևոր տեղեկություններ է բերել թշնամու դասավորությունների մասին: Մի օր նա առաջադրանք ստացավ հետախուզել շատ դժվարին մի տեղամաս: Անդրեյն այդ օրը արտասովոր տրամադրությամբ մեջ երգում էր, կատակում: Մենք մարտիկներս ասում էինք՝ Անդրեյը ասես հարսանիք է գնում:

«Է՛, նկարիչ,— հանկարծ դարձավ նա դեպի ինձ,— նկարիչ սիֆաթս և ուղարկիր սիրածս աղջկան, թող ծաղիկներով դարգարի, գրողը տանի, ծաղիկներ շատ է սիրում նա»:

— Ի՞նչ ես խոսում, Անդրեյ՛յ,— խոսքս չավարտած՝ նա վրա եկավ խոսվեան երեխայի նման՝ թշերը ուռեցրած... Լա՛վ, մի՛ ուղարկի, Դուսյան թաղ կարոտից... — Ու մի այնպիսի թախծոտ հայացք նետեց ինձ վրա, որ սիրտս փուլ եկավ, փաթաթվեցի նրա պարանոցով, ասացի. — Անդրեյ՛յ, մի՛ բարկանա... — Նա ժպտաց և կամացով ասաց. — սիրտս վկայում է, ֆրիցները այս անգամ իմ գլուխը կուտեն:

Մինչև այսօր այդ խոսքերը ծակում են սիրտս: Այդպես էլ այդ հետախուզությունից նա չվերադարձավ: Նրան շրջապատել էին տաս ավտոմատավոր, բայց նա չէր հանձնվել կենդանի, խփել էր մի քանիսին ու ինքն էլ վերջում խփվել:

Այս պատմությունն ավելի լուսավորեց Անդրեյի պայծառ դեմքը, ասես աչքերն ակնակապիշների մեջ խաղացին, շուրթերը շարժվեցին:

Արշալույսը նայում էր լուռ, անթարթ և հանկարծ ասաց.

— Մարմնացրե՛կ եք այս արձանիկի մեջ հերոսի բնորոշը՝ արհամարհանք դեպի մահը, կեցվածքի մեջ՝ խիզախումը, բայց չէ՛ որ նա մարդ էր բոլոր կողմերով— ծաղիկներ սիրող աղջկա սեր ուներ պահած իր սրտում, այդ է, որ պակասում է:

Արսենը անակնկալի եկած՝ չիմացավ ինչ պատասխանի աղջկա սուր դիտողություններին ու շփոթմունքից կցկտուր բառեր դուրս թռան շուրթերից:

— Հը՛, ինչպե՛ս... մի՛թե,— և որպեսզի շուտով դուրս գա այդ փնձակից, ցույց տվեց մի ուրիշ գործ՝ կանացի կիսանդրի:

— Սա էլ քժկական քույր նաստասյա Պավլովնան է, ողջ կյանքովս եմ պարտական նրան:

— Թե՛՛ կոյի մեջ վիրավորվեցի, աչքս բաց անեմ տեսնեմ կողքիս քույր Նաստասյան... Բինթը վերջացել էր, գլխի թաշկինակին արձակեց ու նրանով կապեց ոտքիս վերքը: Փորձում եմ սողալով գնալ սան-մաս, չեմ կարողանում: Ծունկս է: Տեսնեմ Նաստասյան հրամայում է՝ պառկի՛ր մեջքիս: Ես համառորեն հրաժարվում եմ, իսկ Նաստասյա Պավլովնան ձեռք չի քաշում: — Ծո՛ւտ, — ասում է, — երկուսս էլ կոշնջանանք: Ի՛նչ աղդու հայացք: Եվ նա մի կիլոմետր ինձ տարավ մեջքին դրած, փորձող տալով:

Հախուռն մտքերից ազատվելու համար Արսենը մի փոքր դադար առավ, ապա շարունակեց՝ հիացական ժպիտը դեմքին: — Փրփուրի պես սպիտակ, կապույտ աչքերով մի ոռոս աղջիկ էր նա, սիրում էր կոմպլիմենտներ և շատ էր ուզում, որ իրեն նկարեմ: Մի անգամ սկսեցի նկարել, բայց ծանր վիրավոր բերին: Նաստասյան էլ կնստե՛ր: Եվ ահա կապույտաշյա Նաստասյան մեր ձեռքից թռավ. վիրավորներին օգնելիս արկի բեկորը սպանել էր նրան:

Արսենի ձայնը կերկերաց:

— Ձեր արվեստը շնորհ էք բերել նրա հիշատակին, — կերտել էք նրա գեղեցիկ կիսանդրին: Այժմ լռիկ ու երախտապարտ հայացքով նայում է Նաստասյան: Այդ հայացքի մեջ ես ճանաչում եմ նաև կոմերիտուհի Զարուհու հայացքը: Չէ՞ որ դրանք մի կտորից կտրած մի հոգու տեր աղջիկներ են, — նա շարունակեց ավելի դանդաղ ու մտախոհ: — Որքա՛ն մեծ է արվեստի դերը մեր կյանքում, ամբողջացնում, մարմնացնում է ի տես աշխարհին՝ մարդկային գեղեցիկը, նվիրականը: Դրանումն է նրա մեծ ուժը:

Արսենն ալկա չէր լսում. նա բռնկվել էր դեպի երիտասարդ աղջիկը տածած համակրանքի ու սիրո բոցով: Տանջվում էր երկամբտանքից՝ հայտնել, թե՛ սպասել: Իսկ աղջիկը վեր էր կացել տեղից և մոտեցել անկյունում կտավե ծածկոցով սլատած մի նկար: Ժանդանի:

— Չբացե՛ք, — աղաղակեց քանդակագործը սթափվելով:

Արշալույսը ցնցված ետ քաշվեց, ապա հանդիմանող շեշտով ասաց.

— Ինչո՞ւ վախեցաք, մի՞թե ես չեմ հասկանում, որ ծածկված է, ուրեմն չի կարելի:

Արսենը զղջաց իր արարքի համար և ներողություն խնդրող
տոնով ասաց.

— Ես չեմ ուզում որ անավարտ մի գործ ձեր տեսողության
հանձնվի:

Արշալույսը ժպտաց ներողամտաբար:

— Պատրաստում եմ ցուցահանդեսի,— վրա բերեց Արսենը
խորհրդավոր:— Իմ մտերիմ ընկերն է, մի գիշերում հերոսացած՝ ինձ
հանգիստ չի տալիս, հետապնդում է շարունակ, մինչև որ իր նմա-
նը օտեղծվի նորից:— Արսենը ակնածանքով նայում էր ծածկոցի
կողմը, երբ ավելացրեց հանկարծ.— Կկարողանա՞մ արգլոք ան-
շունչ նյութի մեջ դնել այն անպարտելի ոգին, վառել այն բոց
աչքերը:

Աղջիկը հետաքրքրությունից վառված՝ բացականչեց.

— Կարող եք. ձեր բառն սերը և կամեցողությունը, ձեր շնոր-
հատու մատները կկերտեն հերոսին այնպես հարազատ, որ գրտ-
նենք նրա մեջ մեր կորած սիրելիներին,— վերջին բառերը նա
արտասանեց թախծածոր:

Մի քանի բույս երկուսն էլ լուռ նայում էին ծածկոցին: Լուռ-
թյունը խզեց աղջիկը համարձակ ու հրամայող.

— Թող անանուն հերոսի քանդակը լինի մինչև այժմ ձեր
օտեղծած գործերից ամենալավը՝ գլուխ-գործոց:

Արսենի ականջին հնչեցին ոչ թե մեկ, այլ հազարավոր մարդ-
կանց ձայներ:

Արշալույսը դիմեց դեպի դուռը.

— Ես բավական ուշացա:

Մինչ Արսենի աղերսական հայացքը ասում էր՝ մի՛ դնա,
սպասի՛ր, մայրը նորից դուռը բացեց և այս անգամ սիրտ առնե-
լով՝ ասաց.

— Ընկերուհուն մի քիչ էլ էս սենյակը բեր, թեյ եմ պատրաս-
տել...

Արսենը ծիծաղեց, հասկանալով մոր կշտամբանքներն իր
նկատմամբ, երբ հյուրերին երկար էր պահում իր աշխատանո-
ցում:

Մայրը փռել էր սպիտակ սփռոցը, պատրաստել թեյասեղանը,
շարել մեկ վաղա բալի անուշ և մի մեծ վազով խմորեղեն:

Արսենի մայրը մենակ և երկար սպասելուց ձանձրացել էր, աչքով ինքն էր սկսել աշխույժ գրուլց. հարցնում էր աղջկա որտեղացի լինելը, նրա ծնողներին, բարեկամներին և շատ ուրիշ մանրամասնություններ. աղջիկն էլ սիրով պատասխանում էր:

Արսենի մայրը մտքում որոշեց, որ աղջիկը կրթված է և խոհարհ:

Թեյից հետո Արսենը Արշալույսին ուղեկցեց մինչև տուն:

Բաժանվելիս Արշալույսն ասաց.

— Թող դա լինի ձեր գլուխ գործոցը:

Արսենը բաժանվեց սրտի ցավով՝ համակրանքի և սիրո զգացումներով:

Մոտենում էր ամառը, մոտենում էին և ցուցահանգեսի օրերը:

Արսենը մտահոգ էր և լուռ: Օրերով փակվում էր իր աշխատանքում: Մայրը անհանգստանում էր, որ իր միակ որդին քունն ու հանգիստը կտրած՝ տարված էր գործին:

— Արսեն՝ ջան, երեսիդ է՛լ գույն չի մնացել, մաշվում ես. օրեցօր, — տրտնջում էր մայրը:

Բայց ի՞նչ փուլի՞ Արսենին մոր թախանձանքն ու տրտնջոնները. մազնիսի նման ձգում էր արձանը, որին գերի էր դարձել:

Գիշեր էր խաղաղ. քուն էր մտել ողջ քաղաքը, բայց քուն չմտավ Արսենը: Էլեկտրական լույսի տակ աշխատում էր. հեքն ու հնարքը տված ձկուն մատներին՝ փորում էր, հղկում գլխի կերտվածքը, դեմքին տրտահայտություն ու կյանք էր վառում: Հանկարծ պոկվում էր արձանից, հեռու քաշված նախում երկար ու ցնցվում փնչաբա մի նետահար, այն փոքրիկ թերը՝ ճակատի ու ալյուրի, թուլացնում էր հերոսի ըմբոստ արտահայտությունը ու սանդղագործ մատներին պլավիլնած՝ նորից կերտում էր մանրազնին: Ինչո՞ւ նորից ետ քաշվեց, ստուգելով. ո՞չ, մատներն աչքիլե սկսեցին. շուրջը փոխվեց ռազմադաշտի: Ահա կոմիտիտական Դանիելը, որին Սև Դանի էին կանչում զորամասում:

Սևազանգուր մազերով, սև աչքերով աչդ՝ մարտիկը, ամենակրտսերն էր և ամենքի սիրելին: Նա աչքի չէր ընկել հերոսությունում, բայց մարտական անաչադրանքները կատարում էր ճշտու-

թյամբ: Սիրում էին և նրա համար, որ նամակներ էր բաժանում մարտիկներին ու ամեն մեկի ուրախությունն ու վիշտը կիսում:

Երբ Արսենն ասում էր նրան, թե քեզ պետք է նկարեմ, նա պատասխանում էր հեզնոտ ժպիտը դեմքին, ձեռքը թափահարելով. «Ձե՛ռք քաշիր, ես ի՞նչ... թե շնորհք ունես նկարիր Անդրեյին, նաստապայտին, ռուս հերոսների, որ գործդ էլ գործ լինի, նայողն էլ բան հասկանա»: Այդպիսով նա խուսափում էր նկարվելուց:

Մարտիկները նկատել էին, որ Դանին սիրում էր արևածագը դիտել, դրա համար նրան ասում էին՝ Սև Դանի, արևի որդի:

Մի անգամ առավոտը վաղ, երբ գետնատնակի մուտքի մոտ նստած Դանին հայիշտակվել էր երկնքի վառ գույներով, Արսենը հարմար առիթը չուզեց փախցնել, մատիտն ու թուղթը վերցրեց ու նրա պրոֆիլը սկսեց գծել: Երբ վերջացրեց, մոտեցավ—թափահարեց Դանիելի ուսերը, նկարը աչքերի դեմ բռնելով:

— Չսիրածդ բանը կատարվեց, տե՛ս պատկերդ:

Դանիելը արշալույսից բոցավառված աչքերը դարձրեց. Արսենի վրա ու ասաց հեզնանքով. «Դուք, նկարիչներդ համառ կող ունեք, սիրուն աղջիկներին թողած իմ կոշտ ու կոպիտ երեսին էիր կարոտ, տեսնո՞ւմ ես սառած եմ դուրս եկել»:

Այդ նկատողությունն ամենախիստը թվաց և մինչև օրս չի մոռանում:

Այժմ հսկում է նրա ազդու հայացքը Արսենի մատներին, որ դարձյալ սառած դուրս չբերի:

Անցան օրեր: Սովետական զորքերը հարձակման էին անցել: N զորամասը հետապնդում էր թշնամուն բելոռուսական անտառներում: Այդ նույն զորամասի մի գումարտակում էին երկու հայ ընկերներ՝ Արսենն ու Դանիելը:

Պատահեց այնպես, որ գումարտակը կտրվեց իր զորամասից, ու մի գիշեր խճճվեց մթին ու խոր անտառի մեջ: Թշնամուն հաջողվեց նրանց շրջապատել ու կրակի օղակի մեջ առնել: Իսկ սովետական զորքերն առաջադրանք ունեին լուսաբացին N դեղատնցը գրավել:

Գիշեր էր, մթին անտառը ճռնշում էր որոտներից: Գումարտակի որևէ քաջարի հրամանատարը խփվել էր, անտառը անծանոթ, իրենք չորս կողմից շրջապատված: Ամեն մի մարտիկ իր մտքի մեջ մահու և կենաց կոփվ էր մղում: Այդ ահեղ, ճակատագրական

պահին հանկարծ ծառերի հետեից ելավ մեկը ու ասաց. «Հետե-
ցեք ինձ»:

Ձայնը խղզում էր: Մութի մեջ չէին կարողանում որոշել՝ ո՞վ
էր այդ հանդուգն զինվորը: Շուտ անցավ զինվորների մեջ— ո՞վ
է, ի՞նչ խենթություն, չէ՞ որ ճանապարհ չկա:

«Ի՞նչ եք մոլորվել, կանգնել», նորից հնչեց ձայնը, այս անգամ
պարզորոշ:— Սև Դանի՞ն է, — զարմացած հարցնում էին միմյանց:
Մի՞թե նա էր, թե հրաշքով ծնված մի նոր Դանիկո:

— Գնանք, — գոչեց, — ես գիտեմ ճանապարհը, — ու նետվեց
առաջ:

Դժկամ ու տարտամ շշուկները խլացան նրա հրամայական
ձայնից: Մարտիկները լուռ հետևեցին նրան:

Մութն էր պատել և աշնան թուխալը: Դժվար էր ճանապարհ
ու անանցանելի: Բայց գումարտակը համարձակ ճեղքում էր ան-
տառը Սև Դանիկի առաջնորդությամբ: Իսկ թշնամին համառորեն
գնդակոծում էր: Լսվում էին մարտիկների ոտնաձայները:

Ծառերի կատարները գծագրվեցին, հուռ ժպիտներ շողացին
մարտիկների աչքերում: Արևածագի սիրահար կոմերիտական Դան-
իկն քայլում էր աչքը դեպի երկինք, դեպի արևը:

Անտառը վերջանում էր, լույսն էր առատորեն սփռվում շրթս
կողմ:

Դանիկն լուռ էր, գունատ, արևածագի բոցն էր աչքերում: Նա
ձեռքը պարզեց դեպի գետանց: Ոչ ոք չէր հասկանում թե ինչ կա-
տարվեց:

Դանիկն ընկավ Արսենի թևերին ու հազիվ շնչաց: «Դեպի
լույս, առա՛ջ»: Մարտիկները կործքը բացեցին, տեսան արյուն.
վերջին պահին խոցվել էր նա, բայց չէր հայտնել, չէր հառաչել ու
քայլերը չէր դանդաղեցրել:

Ի՞նչ բոցեղեն աչքեր, ինչ հաղթական հայացք, որ վերջին ան-
գամ նետեց նա մարտիկներին:

Աչքերը փակեց խաղաղ: Հառաչանքներ թռան մարտիկների
կրծքերից— ափսոս...

Ռաֆայելի կամ Տիցիանի վրձինը պիտի լիներ հերոսի մահը
կերտելու համար:

Ու ամենքին թվաց, որ նա շմարեց, այլ՝ դարձավ լույսի մի շիթ
ու արևին միացած վառվեց աշխարհի վրա:

Դանիի ներշնչումով մարտիկները գետանցը գրավեցին և նորից միանալով զորամասին՝ նետվեցին առաջ, գեպի հաղթություն Արսենը երգվեց իր կոմերիտական ընկերոջ հիշատակը հալերժացնել: Եվ ահա այդ գիշեր արվեստագետի կյանքի ամենանվիրական պահն էր: Մի բանի թեթև հարվածներ և գործը ավարտված էր:

Առավոտյան լույսը թափանցել էր սենյակը: Արսենը չէր նկատել: Հանկարծ դուռը բացվեց և շեմքում կանգնեց մայրը՝ ցավատանջ դեմքով:

— Աչքերս կուրանան, ոնց տեղդ փռել եմ, այնպես էլ մնացել է, շե՛ս քնել...

— Տե՛ս, մայրիկ, սրա համար արժեր հազար գիշեր չքնել, — բացականչեց Արսենը ձեռքը պարզելով գեպի արձանը:

— Ո՞վ է, ի՞նչ մոր որդի, որ էդպես կանգնեցրել ես կենդանի, — շշնջաց մայրը:

— Դանկոյի սրտի պես մի սիրտ էր՝ վառվեց ու ճանապարհցույց տվեց սովետական մարտիկներին... — Եղա՛վ Արսենի պատասխանը ու նորից ծածկոցի տակ առավ արձանը:

Մայր ու որդի մտան մյուս սենյակը: Տղան հոգնաբեկ ընկավ մահճակալին:

Ամառվա շոգ օր էր, կիրակի: Արևը մոտենում էր գետի թին և այրող ճառագայթները ուղղաձիգ նետում երկրի վրա:

Մայրաքաղաքի նկարչական պատկերասրահում բացվել էր Հալթանակի տաթևդարձին նվիրված գեղարվեստական ցուցահանդեսը:

Արվեստասեր հասարակությունը խոնվել էր մուտքի մոտ, ներս էին մտնում կին, տղամարդ, ծեր, երիտասարդ ու փունջփունջ պատանիներ, ընդհանուր հետաքրքրությունն էր ամենքին մղում պատկերների և կերտված արձանների մեջ տեսնել Հայրենական Պատերազմի հերոսապատումը:

Սրահի մուտքի դեմ-դիմաց հանել էին կենինի — Ստալինի հռչակերտ արձանները: Ամեն ներս մտնող պահ մի կանգ էր առնում իր պատկառանքի և սիրո հայացքն ուղղում երկու հանճարներին:

Ասես կյանքը վաթար հորդել էր ներս ու տպվել պատերին, պատկերվել արձանների մեջ: Այնտեղ մեծածավալ կտավի վրա մարտիկներն են դրոհի նետվում, մի ուրիշ նկարում՝ սովետական հեռու օդաչուների մի խումբ, կրծքերը շքանշաններով զարդարված: Ահա գններալների ու ռադիոկոնսլեների խորոխտ կերտվածքներ: Այստեղ ուրախ մի տեսարան՝ սովետական մարտիկները նվերներ են ստանում թիկունքից:

Սրահը ծփում էր հանդիսատեսներով:

Այդտեղ էր երիտասարդ քանդակագործը. իր տքնուկյան, իր մատների ձուլածոն բերել էր հանդեսին: Ծանոթ նկարիչներ ու քանդակագործներ մոտենում, շնորհավորում էին, ասում իրենց հակիրճ գնահատականը:

— Արտահայտիչ է, դինամիկ է...

Ամեն մի ներս մտնողի հետ արոփում էր քանդակագործի սիրտը, նա սպասում էր «Արվեստի դիցուհուն»: Շուրջը թեթև աղմըկում էին, մերթ լսվում էին հիացական բացականչություններ, մերթ բարձրաձայն կարծիքներ էին փոխանակում:

— Ինձ դուր է գալիս այս նկարը:

— Իսկ ինձ այս արձանը:

Նա անտարբեր այդ ամենին, մտածում էր, թե ի՞նչ կապի նա...

Այդ օրը նա հագել էր իր տոն օրերի բաց շագանակագույն կոստյումը, խնամքով սանրվել, գունատ դեմքին աշխուժորեն փայլում էին խաժ աչքերը և մի ծածուկ ուրախության ալիք երբեմն բախում էր սիրտը:

— Կգա՞, կհավանի՞ արձանը: Իսկ ինքը կհայտնի իր սրտի ամենանվիրական գաղտնիքը նրան: Նայում էր թևի ժամացույցին, ապա սրահի մուտքին. նա պետք է գար Արմենուհու հետ: Ինչո՞ւ էին ուշանում. միթե մոռացել էին, չե՞ որ հայտարարություններ կային թերթերում՝ պատկերահանդեսի բացման օրվա մասին: Ողջ քաղաքը գիտեր և վերջապես մեկ օր առաջ Արսենը գնացել էր Արմենուհու մոտ, հրավիրատոմսեր տվել:

Այդ մտքի հետ էր նա, երբ ուրախաձայն ներս մտան մի խումբ ուղջիկներու: Նախ ներս մտավ Արմենուհին՝ շարաճճի սեթեթե-

լով, նրա հետեից երկու ուրիշ աղջիկ, ապա Արշալույսը հանդիսավոր ու անշտապ: Նրա սե մագերի խոսքայները դեմքի շուրջը կազմել էին գեղեցիկ շրջանակ, սպիտակ կրեպոդշինե գգեստը ծփում էր ծնկներին:

— Զերմություն և թեթևություն իշավ տղայի հոգուն, նա շշնջաց.— վերջապե՛ս...

Նորեկ աղջիկները մի պահ հիացած կանգ առան առաջնորդների արձանների առջև, ապա Արմենուհու աչքերը սնդիկի պես շարժուն սկսեցին խողարկել սրահը, և ընկերուհիներին թողած՝ նա վազեց դեպի աջ:

— Արսեն, սիրելի՛ս...— խոսքը բերանին, ուշադրությունը գրավեց պատվանդանին հենված արձանը:— Ի՞նչ հոյակապ է... շնորհավորում եմ,— շտապեց հայտնել Արմենուհին:

Մյուս աղջիկները նույնպես շնորհավորեցին Արսենին և խոնրվելով մարդկանց խմբերին՝ խրվեցին ընդարձակ սրահը:

Իսկ Արշալույսը ասես վախենում էր մոտենալ արձանին, ապա դանդաղ առաջ գնաց և մի քայլաչափ հեռավորության վրա կանգնեց: Պատուհանից լույսի խուրձը ուղիղ ընկել էր արձանի վրա: Գլուխը վերձիգ, ոտներին սապոգներ, շինելը ետ տված՝ քարացել էր նա քայլելու պահին:

Անսպասելի հանդիպում, նրանք իրար ճանաչեցին, մեկը իր կեցվածքի մեջ՝ ձուլածո, մյուսը՝ աղջիկը կենսաթրթիռ:

Արսենը մի քանի քայլ հեռու կանգնած սպասում էր անհամբեր, թե ինչ տպավորություն կգործի:

Հանկարծ աղջիկը դալկացավ ու մի գուռայ ճիչ թռավ շուրթերից.

— Նա՛ է, նա՛...

«Ուրեմն չհավանե՞ց», անցավ Արսենի մտքով ու փշրված արտով, մոտեցավ աղջկա թևը բռնեց:

— Ի՞նչ, չե՞ք...— դողացող ձայնով հարցրեց Արսենը, խոսքը անավարտ թողնելով:

— Դուք վերադարձրել եք...— ասաց աղջիկը կցկտուր, ապա կարճ դադարից հետո շշնջաց.

— Դանիելի՛ն...

— Ի՞նչպես, ո՞վ ասաց անունը, — ապշահար հարցրեց Արսենը:

Արշալույսը հուզմունքից հեռով՝ դարձավ քանդակագործին:

— Դուք չեք իմացել, բայց ձեր մատներից հրաշքով դուրս է
թոկել իմ մտերիմը, իմ...— ձայնը դողաց, նա ալլես շարունակեց:
Քանդակագործը հանցանքի մեջ բռնված երեխայի պես կըմ-
կմաց:

— Դանի՛ն, ձե՛ր...

Արշալույսը լուռ ժպտաց ու հափշտակված հայացքը նորից
գամեց արձանին:

Ողորկ, ուռնյիկ ձակատ, գանգուր մազեր, համառորեն դարս-
ված շուրթեր, համարձակ ու յուրովի կեցվածք՝ կոմերիտական
Դանիելն էր: Արշալույսը, սիրակարոտ, ձեռքը դրեց արձանի ուսին,
ասես, ջերմութուն անցավ մարմնի մեջ, բաբախեցին երկու սրտե-
րը ու երջանիկ հառաչանքի հետ դուրս թռավ նրանց կրծքից սերն
անպարփակ ու ձուլվեց հավերժին:

Այնտեղ, քրտինքը ծորում էր երիտասարդ քանդակագործի
ձակատից. մի՛թե այդ ինքն էր կերտել, հեք ու շունչ տվել, կորովի
ու զեղեցիկ այն մարդուն, որ նվաճել էր աղջկա սիրտը:

Այժմ ահա, երկու ահեղ դատավորներ, մեկը՝ հերոսացած
Դանիելը, մյուսը՝ այն կոմերիտուհին մեծասիրտ, նայում էին
երախտապարտ ու ասում.

— Արվեստագետ, դու հասար քո նպատակին, մենք նորից
գտանք միմյանց:— Աղջկա հանդեպ տաժած սերը Արսենի մեջ
փոխվեց ընկերոջ և հերոսին տաժած մեծ սիրո զգացումով ու
շշնջաց.

— Այժմ միայն հասկացա, թե ինչո՞ւ սիրում էր նա երկու
արշալույսներ բոցավառվող և թե ինչպես նա իր վառվող սիրտը
տվեց աշխարհին...

Արշալույսը ոչինչ չէր լսում, իր սիրեցյալ Դանիելի հետ էր
գրուցում, սփոփում հոգին: Սիրո վայելքի թանկ ակնթարթներ... Իսկ
Սև Դանին, արևի որդին՝ արշալույսն էր դիտում ու դեպի լույս,
դեպի ազատությունը մղվում:

Սրիտասարդ քանդակագործն իր սեփական ձեռներով ստեղ-
ծած մարդու հզոր հայացքից պարտված՝ գլուխը խոնարհեց կրծքին
ու համակվեց նորից ստեղծագործական մոլուցքով:— Տալ աշխար-
հին ու մարդկանց նոր ժամանակի զեղեցկություններն անզերազանց:

1947 թ. մարտ, երեկոս

Հ Պ Ա Ր Տ Ս Ե Ր

Նրանք առաջին անգամ հանդիպեցին կոմերիտական ակումբում, որտեղ երիտասարդական զվարթ ծիծաղն էր միշտ ղնգում:

Ո՞վ էր այն հանդուգն տղան, որ ուզում էր անսպասման աղջկա ձեռքը սեղմել: Աստղանման աչքերով, բարակիրան այն աղջկա:

Հանկարծ աղջկա գիրկը նետեց նոր փթթած կեռասենու մի փունջ սպիտակ ծաղիկներ:

Աղջիկը գլուխը բարձրացրեց, տեսավ դեմը կանգնել էր ձեռքը պարզած՝ բարձրահասակ, ջլուտ մարմնով մի երիտասարդ:

— Կոմերիտական Վ...

— Կոմերիտուհի Ա...

Նրանք ծանոթացան, ապա քայլեցին կողք-կողքի, խոսեցին երկար:

Գարնան վարար ջրերի պես անուշ ղնգաց աղջկա ձայնն այդ երեկո: Նրա ծիծաղն ու շրջազգեստի շրշյունը սեր էին սփռում տղայի շուրջը:

Տղան նրանով հմայված—քիչ էր խոսում:

Իսկ աղջիկը խոսում էր սովետական առասպելական հերոսների մասին, որոնց առջև խոնարհվում է մամեն մի վեհ հոգի: Նա թռչունի թևին էր նախանձում, մերթ երկնքի աստղերին ու կարծես ուզում էր գրկել բոցավառ մոլորակները:

Աղջիկն իր վառ երևակայությամբ տարված, շէր նկատում տղայի սերը բորբոքված...

Ինչ մեղմ էր այն երեկոն, ինչ հաճելի էր առաջին հանդիպումը...

Աղջիկը՝ երկնային բյուր ցուլք առած—շողաց տղայի աչքում: Տղան անհամբեր սիրտը բացեց աղջկա դեմ.

— Գարունն է մեր շուրջը ծաղկել, մենք կոմերիտականներ առույգ, եկ միմյանց սիրենք...

Մինչ տղան սպասում էր փոխադարձ սեր...

Ի՞նչ դարմանք, ինչպես մեզը պատեր լուսին, այնպես աղջիկը պաղեց և գլուխը թեքած ծաղիկների վրա՝ հեգնանքով ասաց.

— Կոմերիտական իմ ընկեր, դու ինձ շատ սովորական բան հայտնեցիր, ինչպես կարող է հայտնել ամեն մի երիտասարդ իր հավանած աղջկան...

Տղան սաստիկ շփոթվեց, կարծես մեկը շոնդալից ապտակեց նրան:

Մի հասարակ աղջկա դեմ ինքն այդքան շնչին... Դողաց ու հազիվ շնչաց.

— Ի՞նչ էիր ուզում հապա...

— Քո նվիրած ծաղիկները բույր շունեն... Ես քեզ չեմ կարող սիրել...

Տղան քարացավ տեղում, գլուխը կրծքին խոնարհած:

Այդ գիշեր քուն չեկավ նրա աչքերին, շրջում էր փողոցում և մտածում, թե որքան հպարտ էր այն աղջիկը և ինչու այնպես ասաց: Վերջապես տղան որոշեց—վաղն ավելի փարթամ, ավելի բուրավետ ծաղիկներ նվիրել իր հավանած աղջկան:

Ուշ գիշեր էր. աղջկա սեղանի վրա բուրում էր թարմ ծաղիկներ փունջը: Սպիտակ ծաղիկները նայում էին պաղ, անթարթ աչիկներով:

Աղջիկը շնչում էր,—թարմ եք, աննման, իմ սիրո առաջին նվերներ, բայց շունեք բույրն ու ցողը երջանկով թյան...

Հետևյալ օրը, երեկոյան, մի փունջ բուրավետ համախի գրկած՝ տղան սպասում էր ակումբի դռան: Եկավ աղջիկը թեթևաքայլ... Դեռ հեռվից տղան զգաց նրա շրջագծեստի շրշյունը, ջահել սիրտը ծփաց ինչպես հողմից:

Աղջիկը նկատեց տղային ու կանգնեց մի քայլ հեռու.

— Դու արդեն այստե՞ղ ես, Վ...

— Եկ իմ ընկերուհի, տես ծաղիկներ եմ բերել քեզ համար, այնքան բուրավետ...

Ասաց տղան սիրով վառված ու ծաղկեփունջը սլարզեց:

Աղջիկը ծաղկեփունջը վերցրեց, հոտոտեց, ինչպես թիթեռ
փարնանալին, դմալվեց:

Սերն այնպես մոտ թվաց, այնպես հեշտ, տղան աշխուժացած
հավել ուզեց աղջկան, իսկ աղջիկն այն, եղնիկի պես հեռու ցատկեց
ու ասաց—սպասիր... Նա թերթում էր մեկիկ-մեկիկ ծաղկի թեր-
թերը:

— Ես սիրում եմ ծաղիկներ, որ երջանկության ցող են կրում
իրենց աշիկներում, բույր ունեն իսկական սիրո... սեր, որ ազնվաց-
նում է հոգին ու վեր ճախրում հպարտ... Ես այն եմ սիրում...

Այս անգամ տղան էլ ավելի շփոթվեց ու հույսը կտրած—գլու-
խը կախեց կրծքին:

Որքան մոտիկ, այնքան անհաս թվաց սերն այն հպարտ աղջկա:

— Դու ինձ չե՞ս սիրում...—շնչաց տղան ու քալեց երեք:

Սեղանի վրա այժմ էլ թարմ համիկներով ծաղկեփունջն էր
բուրում, բայց այդ բոլորը չէր գոհացնում աղջկա սիրտը:

Սիրահար տղան շրջեց աղջկա պատուհանի տակ, մի ուրիշ
անգամ մանուշակներից ու կապտաթերթիկ անմոռուկներից կազ-
մած ծաղկեփունջ նվիրեց աղջկան: Բայց աղջիկը դարձյալ սեր
չստատացավ:

Ինչպես չի հալչում բարձրագագաթ սարի ձյունը արևի շողե-
րից, այնպես չէր հալչում աղջկա սրտի սառույցը տղայի ջերմ
հալացքներից: Աղջկա սիրտն ուրիշ ջերմություն էր ուզում...

Անցան օրեր, ծաղկի թերթերը թափվեցին... Աղջիկը տխուր
հառաչեց.

— Ինչո՞ւ ինձ չհասկացավ այն կոմերիտ տղան:

Վերջին անգամ նրանք հանդիպեցին կոմերիտական ակում-
բում: Այս անգամ տղան ձեռքին ծաղկեփունջ չունեւ բռնած, այլ
լքեմտած, մնաս բարով էր ասում իր ընկերներին, երբ աղջիկը մո-
տեցավ:

— Ո՛ւր այդպես շտապ, ինչո՞ւ չես նայում...

— Գիտե՞ս, իմ սիրելի, մենք այլևս չենք հանդիպի, Հայրենիքն
է կանչում, ես բանակ եմ դնում,—ասաց տղան հպարտ:

Պայծառացավ աղջկա դեմքը:

«Մի՞թե հրաժեշտի բոպեն էր նրան այնչափ ուրախացնում»,
մտածեց տղան:

— Սիրտս սիրառատ, կյանքս ջահել, դու չուզեցիր... Այժմ
տանում եմ Հայրենիքիս նվիր... Մնաս բարով,—ասաց տղան ու
հաստատ քաշվերով գնաց։

Աղջկա սերը թարուն դարձնեց, շշնջաց.— կա՛ց...

Իսկ տղան արդեն չկար։

Ո՛ւր էր գնում այնպես շտապ— ոչ ոք չիմացավ։ Սրտատրոփ,
հեղհե նա անցավ մարդաշատ փողոցներով։ Եվ ահա կայարանում
գնացքի դեմ այն կոմերիտուհին էր կանգնել։

Շնչեց երրորդ զանգը։

Նրա անհանգիստ հայացքը փնտրում էր մեկին։

Տղան հանկարծ վագոնի լուսամուտից նրան տեսավ ու բացա-
կանչեց.

— Ո՛ւմ ես փնտրում, հպարտ աղջիկ։

— Քեզ...— պատասխանեց աղջիկը։

Պահ մի շերմուխուն դգաց տղայի սիրտը, ապա նորից պաղեց։

«Մի՛թե ուզում է վերջին անգամ սրտիս հետ խաղալ»,

մտածեց տղան։

Աղջիկը կանգնած էր լուռ. հուզմունքից այտերը շիկնած։

Գնացքը շարժվեց։

— Մնաս բարով... Տղան պատուհանից դիտարկը ճոճեց։

Աղջիկը պատասխանեց.

— Կոմերիտական սիրտս քեզ հետ է, գնա իմ ընկեր ու արիա-
ցիր... Նամակ կգրես։

Գնացքը սուլեց երկարաձիգ։ Զրնգացին անիվները, կարծես
աշխարհն էր զրնգում անիվների հետ.

Գնա՛ց, գնա՛ց, գնա՛ց...

Լուսամուտից մի սիրաբորբոք հայացք էր նայում հպարտ
աղջկան, որի սիրտը մնում էր դեռ աննվաճ։

Սրբնթաց վագոնների առջևից լապտերներն էին փախչում։
Աղջիկն էլ չերևաց։ Միայն զույգ աչքերը աղջկա, որպես կրակ
տանող թիթեռնիկներ— ճախրեցին տղայի աչքերի դեմ երկա՛ր։
Մերթ կորան մթնում, մերթ վերադարձան լուսաթև շշնջացին՝
արիացի՛ր...

Ի՞նչ մեղմ էր երեկոն, ինչ հուզիչ էին հրաժեշտի րոպեները...

Անցան օրեր, ամիսներ, աղջիկը լուր չստացավ իր կոմերիտական ընկերոջից: Հիշեց գարունը ծաղկած ու երեկոն լույսով ողողված, բուրավետ: Հիշեց այն տղային բարձրահասակ ու ջլուտ ձեռքը պարզած ու տխրեց: Տղան սիրեց, իսկ ինքը սեր չխոստացավ:

Միշտ հանդիպեց նա կոմերիտական ընկերներին, զվարթ ծիծաղեց նրանց հետ: Ոչ ոք չիմացավ, որ այն աղջիկը կարոտ էր քաշում թաքուն:

Ահա մի գիշեր աղջիկը պառկած էր անկողնում—աչքերը փակ, իսկ երկնքում լուսինն էր վառ...

Եվ հանկարծ մի գեղատեսիլ թռչուն նստեց աղջկա սեղանին ու երգեց քաղցր: Աղջկա սիրտը թնդաց, ուղեց երգը հասկանալ: Ականջ դրեց: Երգը հնչեց փքշորեն:

Մի վեհ տղա հայրենիքի սիրով վառված կռվում է անձնուրաց...

Աղջիկը անձկությամբ ուղեց բռնել այն թռչունին, բայց թռչունը թևերը թափահարեց, մի նախշուն փետուր միայն մնաց աղջկա ձեռքում: Փետուրը դարձավ այրող հայացքն այն տղայի ու այրեց աղջկա սիրտը:

Առավոտն աղջիկը արթնացավ, ինչպես խելակորույս փնտրել սկսեց այն երազ-թռչունին: Բայց չգտավ ոչ թռչունին, ոչ էլ նախշուն փետուրը:

Կեսօրին, երբ աշխատանքից հոգնարեկ տուն վերադարձավ, տեսավ սեղանին մի ծրար: Սիրտն ալեկոծվեց: Մտաբանեց շուտափույթ ու կարդաց ծանոթ ձեռագիրը: Մի՞թե այդ նա էր, չէր հավատում աչքերին: Նա գրել էր կարճ, բայց աղղկեցիկ:

«Կոմերիտական իմ ընկերուհի, դու հպարտ մնա: Հայրենիքիս ազատության համար օր ու գիշեր կռվում եմ արիաբար...»:

Ինչպես կայծակից փայլատակեր, այնպես փայլատակեց դեմքը աղջկա:

— Ուրեմն չի թուլացել իմ ընկերը,— շնչաց նա և նամակը պահեց կրծքի վրա:

Ի՞նչ շնչին էր թվում այժմ ինքն իր աչքում, ինչ բարձր էր այն կոմերիտ տղան, որ նամակ էր գրել ռազմաճակատից: Աղջիկը որոշեց հասնել նրան:

Սեղանին կոթնած աստղանման աչքերը թարթելով նամակ էր գրում ընկերոջը: Մերթ մտազբաղ կանգ էր առնում, գրիչը ձեռքում անդամած: Թռչունների երամների պես հախուռն միրո հուշերն էին անցնում մտքով. նա ժպտում էր:

«Սիրելի վ... գրում ես, թե միշտ արթուն ես, միշտ անսասան: Երբ ճիվաղը մազլցել է գետի վրա կախված ժայռից, կրակել ես դիպուկ, գլորել ես նենգ թշնամուն:

Խուփ էիր կանաչ, այժմ աչքումս հասակ առար, չինարու պես բարձրացար: Այդպես միշտ անվրեպ կրակիր, աչքի լույսի պես պահպանիր մեր Հայրենիքի պատիվը:

Ես պահանջում եմ քեզանից արիության, դու էլ նույնը պահանջիր ինձանից: Օղաշուական դպրոց եմ հաճախում: Երեկ թռա ու վատ չէր, հիշեցի խիզախ կին օղաշուններ՝ Գրիգորովային, Ռասկովային, Օսիպենկոյին—սիրտս չդողաց: Կոմերիտական հաստատ խոսք եմ ասում, ուզում եմ բարձր թռչել, հեռու թռչել, իսկ երբ հարկավոր լինի՝ օդից ուռճեր նետել թշնամու վրա:

Սիրելի վ... իմ սիրածը չես լինի, թե որ թուլանաս դիրքում: Ի՞նչ եմ անում լուկ սերդ առանց հոգու վեհության: Թե հայրենասեր ու քաջ լինես... սիրտս սիրով լի, որպես անհատակ օվկիան—քեզ համար թող ծփա...

Տվածդ ծաղկեփունջն իսկական սիրո բույր կունենա այն ժամանակ, երբ նվեր կրեիր նրա հետ քո քաջ սիրտը: Ես այն եմ սիրում...

Կոմերիտական ջերմ բարեններ՝ ԱՐԵՎ»

Մի նոր գարուն թևակոխեց ծաղկով փթթած: Հպարտ աղջիկը շմուռացավ իր ընկերոջը:

Որպես սիրո հուշ անմոռաց կապտաթերթիկ անմոռունները վաղուց էին շորացել գրքի ծալքերում: Իսկ աղջիկն ամեն օր թարմ ծաղիկներ էր դնում սեղանի վրա ու սպասում:

Նվ ահա մի երեկո նա նստած էր իր սենյակում. հանկարծ դուռը բախեցին: Վեր թռավ նա, բացեց դուռը, այլալվեց:

Շեմքում կանգնել էր նա, իսկական զինվորի տեսքով, շլուտ ձեռքը պարզած: Դեմքին մկաններ էին ձգվել հաստատակամության ու պայքարի, արևն էր այրել...

Աղջիկն աչքերին չհավատաց: Երբ ծանոթ ձայնը հնչեց.

— Ընկեր իմ սիրելի, ես վերադարձա.— ասաց տղան, առաջ գնաց համարձակ:

Աղջիկը դեռ կարողար չառած հարցնում էր տղային, թե ինչպես էր նա իրեն պահել ռազմաճակատում...

Տղան պատմեց հանդարտ, պատմեց համեստ շեշտով.

— Մի մուժ գիշեր, մի խումբ թշնամիներ հարձակվեցին, իսկ ես մենակ... Նա այլևս չշարունակեց, նայում էր աղջկա աչքերի մեջ, ուզում էր տեսնել սիրո կայծը փոխադարձ:

— Իսկ դու վախեցա՞ր. թողի՞ր որ առաջ մղվեն,— հարցրեց աղջիկը անհամբերությամբ:

Տղան չէր լսում աղջկան, լուռ դուխը կախել էր կրծքին սիրուց ընկճված:

Ինչպես երկինքն է հանկարծ մթնում, այնպես մթնեցին աղջկա աչքերը, ինչպես տոթից ծաղկի թերթերն են դալկում, այնպես դալկացան աղջկա այտերը: Նա շշնջաց:— Չեմ սիրում քեզ. դեմքը շրջեց:

Տղան նթափվեց. մի՞թե աղջիկը նորից ուզեց նրա սրտի հետ խաղալ... Ինչպես մոլեգնած մի առյուծ վեր թռավ նա տեղից, աղջկա ուտերը ցնցելով բացականչեց.

— Ես այն չեմ այլևս, որ դողամ քո սիրո առջև: Չեմ դողացել մարտերում... Տե՛ս, կուրծքս եմ դեմ տվել որպես պատվար...— Տղան ցույց տվեց խոցված կուրծքը:

— Բերել եմ քաջ սիրտս նվեր, իսկ դու ինձ դարձյալ հրո՞ւմ ես...

Հպարտ աղջկա սրտի սառույցը հալվեց մեկից, աստղանման աչքերը երջանկության ցողով լցված ժպտացին: Պարտված, անուշ ընկավ նա իր սիրածի թևերին:

Դուրսը դարուն էր, ծաղկած ծառեր: Կողք-կողքի տրոփում էին երկու ջահել սրտեր, մեկը տղան արիասիրտ, մյուսն աղջիկն այն հպարտ:

Ինչ մեղմ էր այդ երեկոն, ինչ հաճելի էր հանդիպումը սիրող սրտերի:

— Դու կռվել ես որպես անձնվեր զինվոր, քո քաջ սիրտն ես բերել նվեր, հենց այդ եմ սիրում...— շնչաց աղջիկը:

Երկու շուրթեր կյանքի վառ սիրով հավեցին: Այդ գիշեր՝ նրանց ականջի տակ երջանկության երգն անմոռաց աղբյուրի նման կարկաչեց, թե ինչպես այն տղան կոմերիտական արիության մը նվաճեց հպարտ սերը աղջկա:

Իսկ սեղանի վրա բուրում էր թարմ ծաղկեփունջը...

ԱՆՄՈՌՈՒԿՆԵՐ

Հաղթանակից հետո իմ հանդիպումը մտերիմ ընկերոջս հետ անացքում ջնրմ ու սրտառուչ էր: Երկուսս էլ զինվորական. նա եկել էր արձակուրդ, ես՝ դործուղում, և այժմ նորից վերադառնում էինք մեր զորամասերը: Երկուսս էլ եղել էինք շատ ռազմաճակատներում, շատ փորձությունների միջով էինք անցել և անսպառ նյութ ունեինք իրար պատմելու, բայց այդ մասին քիչ էինք խոսում, այժմ մեզ զբաղեցնում էին խաղաղ կյանքը, թիկունքում թողած ընկերներն ու բարեկամները:

Ընկերս առնականացել, ամրակուռ տղամարդ էր դարձել: Նրա քրոնշագույն դեմքի վրա շողացող սև, խոհուն աչքերը և շքանշաններով զարդարված կուրծքը պատկառանք էին ներշնչում: Ի՞նչ սխրույթուններ էր կատարել, նա այդ մասին ոչինչ չէր ասում. ինձ մնում էր միայն կռահել նրա որոշ ակնարկներից: Սկզբում ես ավելի շատ էի խոսում քան թե ընկերս: Նա մտադրազ ու լուռ ծխում էր, միայն երբեմն իմ կատակների վրա սրտանց ծիծաղում էր ու նորից խորասուզվում մտքերի մեջ: Մեկ էլ տեսնեմ ընկերս գլուխը դուրս է հանել վագոնի պատուհանից ու դիտում է ճանապարհը: Գնացքն արագ անցնում էր ռուսական տափաստաններով: Ընկերս հայացքը տափաստաններին հառած՝ հայկական ծանոթ մի երգ էր մոմռացնում քթի տակ, իսկ ես պառկած ծխում էի:

— Լիրիկական տրամադրություն ունես, բարեկամս, — կատակեցի ես երկարատև լռությունից ձանձրացած:

— Նա շրջվեց դեպի ներս և աշխուժ ասաց.

— Մահու և կենաց կոնիվներից հետո հաղթող զինվորի մեջ քուռն կերպով արթնանում է կյանքի կարոտը, ուզում ես տարել,

սղխատել, երազել ու սիրել։ Արթնանում է այն ամենը, ինչ մարդ-
կային է։

Արշունոտ կոխվներում, փոթորիկների մեջ մի առ ժամ մոռա-
ցել էինք և բնություն, և կյանք, և սեր...

— Է՛, բարեկամս, դու այսօր հաճախ ես հիշում սիրո մասին,
չլինի՞ թե... — նկատեցի ես ծիծաղելով։

Այդ խոսքերից ընկերոջս աչքերը փայլատակեցին. նա ասպե-
տական կեցվածք ընդունելով նայեց ինձ ու ասաց.

— Իսկական սերը իմաստավորում, վեհացնում, գեղեցկաց-
նում է մարդու կյանքը։ — Ապա մի փոքր դադարից հետո իմ գլա-
նակից վառեց իր գլանակը, ասես առիթ էր փնտրում հորդելու և
ջրվեժի պես հորդեց։

Չգիտեմ բանաստեղծ, թե՞ վիպասան անվանեմ նրան։ Նա
պատմում էր սրտի կրակով։

— Եթե սիրում ես, կամ սիրել ես շատ ուժեղ, կհասկանաս
ինձ, — աչսպես սկսեց նա։

— Սիրածդ աղջկան նմանեցնում ես բնության ամենա-
գեղեցիկ տեսարաններին՝ մերթ քնքուշ մի ծաղկի, մերթ ծովի
փոփուրի, մերթ լազուր երկնքի, շողին, շաղին, արշալույսի վառ
գույներին։ Եվ վերջապես ո՞վ պետք է վայելի կնոջ ազնիվ սերը,
եթե ոչ մենք։

Ես կռահեցի, որ ընկերս ուժեղ սիրահարված է և ընդհատեցի
նրան.

— Իրավացի ես, նրանք, ովքեր կովել են արդար գործի համար,
ովքեր կովել են լույս կյանքի և ազատության համար ու հաղթել,
պետք է վայելեն կնոջ սերը և ամեն մի գեղեցկություն։

— Իմ ընկերն ես, իմ մտերիմը, չեմ ուզում քեզանից թաք-
ցրել, — շարունակեց նա իր թավ, հաճելի ձայնով։ Ապա կոշտ
աղմկի մատներով ծոցագրպանից հանեց մետաքսե մի նուրբ
թաշկինակ, ծալերը ետ տարավ խնամքով և ծածանեց աչքերիս
դեմ.

— Տեսնո՞ւմ ես այս փոքրիկ թաշկինակը, ինձ հետ է եղել
ամեն տեղ, և՛ օրհասական կովի մեջ, և՛ հաղթության պահին կրել
եմ սրտիս վրա...

Հայացքս դարձեց թաշկինակին և նկատեցի նրա մի ծայրում
մետաքսե-կասուլյա թելերով ասեղնագործած անմոռուկներ։

— Այն աղջիկը նվիրեց և ասաց՝ մի՛ մոռանա... — շարունակեց ընկերս:

— Ես և նա Համալսարանի դրական ֆակուլտետի երկրորդ կուրսի ուսանողներ էինք: Ընկեր-ընկերուհիներ ինչքան ասես, բայց մամնից շատ ինձ դուր էր գալիս դալովի դեմքով, կապուտաշյա մի աղջիկ, որ ամենի շատ ուռա աղջկա էր նման, քան թե հայուհու: Շատ անգամ շեռ կարող ասել, թե ինչո՞ւ մեկը քեզ սաստիկ դուր է գալիս: Նա ուներ հեզ, զսպված և քնքուշ բնավորություն: Գուցե հենց դրա համար: Ճշմարիտն ասած՝ համակրանքը սիրո առաջին աստիճանն է. բավական է մի փոքր կայծ և այդ համակրանքը փոխվում է սիրո հրդեհի: Հաճախակի հանդիպումները, միասին պարապելը բորբոքում էին իմ սրտի հրդեհը: Ես անհամբեր ու կրակոտ երիտասարդ, մի քանի անգամ ակնարկեցի իմ սիրո մասին, բայց աղջիկն այդ ակնարկներն ընդունում էր սառն ու անտարբեր և անմիջապես խոսակցությունը դարձնում ուրիշ կողմ: Ես սաստիկ վայրանում էի և մտածում, «եթե սա ինձ չի սիրում, արհամարհում է, ապա ինչո՞ւ եմ նվաստանում, մի՞թե քիչ են աղջիկները...»: Մյուս կողմից էլ զգում էի նրա հոգատար վերաբերմունքը դեպի իմ կյանքն ու առաջադիմությունը: Ահա պատրաստվում էի լուրջ կերպով առաջարկություն անել, վերջնականապես համոզվելու՝ սիրո՞ւմ է ինձ, թե ոչ, երբ վրա հասավ պատերազմը:

Ամենքս բռնվեցինք Հայրենիքի պաշտպանության կրակով, մամն տեսակ անձնական զգացումներ տեղի տվին Հայրենիքի գլխավորի բարձր կոչմանը: Ես նույնպես շատ շատերի հետ պետք է ռազմաճակատ մեկնեի: Թվում էր թե մոռացա, բայց ոչ: Եվ ահա կայսրան մեկնելուց առաջ զնացի նրա մոտ՝ վերջին հրաժեշտը տալու: Նա տանը մենակ էր: Սպիտակ մետաքսե շորը, ասես հարսանեկան շորը, խիստ քնքշացրել ու երազային տեսք էր տվել նրան:

Երբ ինձ տեսավ, մի փոքր այլալվեց, և մեղմ ժպիտ սահեց նրա դեմքով:

— Ապաղի՛կ, գնում եմ, եկել եմ հրաժեշտի... — բացականչեցի հուզմունքս զսպած:

— Գնում ես, հա՞, Աշոտ, — պատասխանեց նա:

Այնպիսի մի փոքր անհանգստություն էր ինձ համար, որ ես չէի

— Այո, գնում եմ: մնաս բարո՞ւմ: գնում եմ կովեկու Հայրենիքի համար, ամենքի և քեզ համար...—զգացի որ ձայնս դողդողաց:

— Հայրենիքի համար կովեկը մեծ պատիւ է, երանի քեզ,—ասաց Աստղիկը շեշտակի նայելով աչքերիս մեջ:

Ի՞նչ հրամայական, ի՞նչ համարձակ էր նրա հայացքը:

— Մենք լավ ընկերներ ենք եղել և ես տուածին համակրանք եմ տածել դեպի քեզ...—մի փոքր լուռթյունից հետո ավելացրի գրեթե ազերսական ձայնով.—ինձ ասելիք չունե՞ս...

Ինչպես վաղորդյան ցողն է շողում ծաղիկների մեջ, այնպես էլ ժպտը շողաց նրա աչքերում: Իմ հարցին նա ուղղակի պատասխան չտվեց, այլ ասաց.

— Կա՛մ կովի, անձդ մի խնայիր, և երբ հաղթանակով վերադառնաս...—նա խոսքը կիսատ՝ ձեռքը տարավ դեպի իր սեղանի դռոցը և այնտեղից հանեց մի սպիտակ ծրար: Ինձ թվաց թե դատավճիռս է հայտնելու.—այն ժամանակ այս ծրարը կրացնեք և դու կկարդաս իմ ասելիքը:

— Իսկ եթե չվերադառնամ, չէ՞ որ կովեկու եմ գնում, ոչ զբոսանքի...—զգեցի շեշտով նկատեցի:

— Դու անպայման կվերադառնա՞ս,—պատասխանեց նա այնպես համոզված, որ ալլես չկարողացա առարկել:

Կյանքումս ոչինչ ինձ այնպես անհաս ու խորհրդավոր չէր թվացել, ինչպես այդ պահին սիրածս աղջիկն ու այն մազնիսացնող ծրարը, որին սկսեցի տիրանալ տենչալ: Նույնիսկ մի հանցավոր միտք անցավ գլխովս՝ ծրարը հափշտակել: Մինչդեռ աղջիկը սպիտակ ծրարը նորից դրեց գզրոցը և փակեց:

Ա՛խ, այդ սպիտակ ծրարը սպիտակ թռչնի պես թև տուավ, թռավ իմ աչքից:

Ինձ այլևս ոչինչ չէր մնում անել. ձեռքս մեկնեցի հրաժեշտ տալու, բայց աղջիկը ձեռքը չմեկնեց.

— Սպասի՛ր,—ասաց նա,—գեռ վաղ է, ես էլ եմ գալիս կա՛յաբան:

Ամռան գովաշունչ երեկո էր, կայարանը լեփ-լեցուն էր բազմությամբ. խոնվել էին բանակ մեկնողները և ճանապարհ գցողները:

Մեր կուրսի շատ ուսանողուհիներ եկել էին ինձ և մյուս ընկերներին ճանապարհ դնելու:

Հենց որ ինձ տեսան՝ աղաղակ բարձրացրին:

— Աշո՛տ, որտե՛ղ ես, մենք քեզ ենք փնտրում: Ա՛հ, Աստղիկըն է մեղավոր,—կատակեցին նրանք և շրջապատեցին ինձ:

Ժամանակը կարճ էր, ասելիքը շատ, իրար հերթ չէինք տալիս:

Այդ ամենի մեջ ինչպես բեռնային աստղ շողում էր Աստղիկի հայացքը: Նա լռիկ կանգնած թարթում էր կապույտ աչքերը: Ակամա աչքերս նրա կողմն էին դարձած:

Սպիտակ մետաքսն զգեստով նա սպիտակաթերթ ծաղկի էր նման, իսկ աչքերի ծովը հանդարտ ծփում էր այդ սպիտակ ափերին:

Սիրտս ալեկոծեց մի ուժգին ալիք... Մի՞թե, ասելիք չունի, պաղ է ու անտարբեր,—մտածեցի ես և քիչ էր մնում աղաղակեի—ասա, սիրո՞ւմ ես, թե ոչ...

Մի՞թե իմ հարցական հայացքը նրան ոչինչ չէր ասում. նա համառ կերպով լուռ էր:

Ձանգը հնչեց: Ալեկոծ հայացքների և աղմուկի մեջ դարձյալ նրան էի փնտրում: Գրկախառնվում էին, համբուրվում, ոմանք լալիս, ընկերուհիներս փաթաթվեցին ինձ. «Սիրելի Աշոտ, բարի ճանապարհ»:

Իսկ նա, որին ուզում էի սեղմել կրծքիս, այնքան հեռու էր և անհաս...

«Ժա՛յռ աղջիկ, անգուլթ աղջիկ»,—ասացի ես մտքիս մեջ:

Ամենից վերջը նա մոտեցավ, փոքրիկ, սպիտակ ձեռքը մեկնեց: Վանդակ ընկած թռչնի պես ձեռքը դողում էր ափիս մեջ:

Գնացքը շարժվելու ըոպեին նորից հարցրի.

— Ինձ ասելիք չունե՞ս...

Հանկարծ մի բան հիշեց նա. ձեռքը պոկեց իմ ափից ու արագ ալայուսակից հանեց ահա այս մետաքսն թաշկինակը և շնչաց.

— Ինձանից քեզ հիշատակ, մի՛ մոռանա...

Ես ոչ թե վերցրի, այլ ուղղակի հափշտակեցի նրա ձեռքից ասես նրա սրտի մի մասնիկն էր, որ բաժին ընկավ ինձ:

Գնացքը շարժվեց: Որքա՞ն գթոտ ջերմ հայացքներ բարի ճանապարհ էին մազթում մեզ: Ընկերուհիներս ճշում, օդային համ

բույրներ էին ուղարկում, իսկ Աստղիկը հեռագրասյունին հենված՝ փոքրիկ ձեռքն էր թափահարում:

Նա վազոնի պատուհանից կիսով չափ կախված՝ նրանց էի նայում և շշնշում:

— Մնաք բարո՛ւ, ընկերներ, մնաս բարո՛ւ, իմ սեր...

Գնացքը սլացավ: Կայարանը, ամենքը մնալին հեռու-հեռու... եվ Աստղիկը ծովի փրփուրի պես հանկարծ շքաճավ: Միայն ժրպտածոր կապույտ աչքերը սլանում էին գնացքի հետ:

Ուրեմն նա ոչինչ չասաց, — մտածեցի ես, ապա թաշկինակը գրպանիցս հանելով՝ խուղարկու աչքով մի լավ տնտղեցի, ասես նրա մատների հպումն զգացի և երկա՛ր, երկա՛ր նայեցի անմոռուններին, որոնք ասես նրա աչքերի կապույտը լինեին դրոշմված թաշկինակի ծայրին:

Թաշկինակը նորից խնամքով ծալեցի և պահեցի: Երբ այդ քաղցր ու տանջող աղնթարթներն անցան, ես զգաստացա, մարտնչող զինվորի կամքը հառնեց իմ մեջ...

Ընկերս մի փոքր դադար առավ, վառեց գլանակը և առաջարկեց ինձ նույնպես ծխել:

Ճակատին կնճիռներ գիլվեցին. շարունակեց ծուխը դուրս թողնել բերանից, ասես ներսը հրաբուխ էր ժայթքել:

— Անցավ մի երկու ամիս և ես ռազմաճակատումն էի: Պատերա՛ղմ: Ինքդ էլ պատերազմի բոցերից անցած ռազմիկ ես, գիտես ի՞նչ բան է ռազմաճակատը. կռվելու մոլուցքն ու ցասումը այնքան է ուժգին, որ մի առ ժամ մոռանում ես ամեն բան: Զի հանգչում միայն սեր կոչվածը:

Երբ մի փոքր դադար էինք առնում՝ մոռացումի մշուշից դուրս էր ելնում պարզ ու պայծառ սիրուս պատկերը և կանչում էր ինձ դեպի կյանք, դեպի երջանկություն: Գուցե ծիծաղելի թվա այժմ բեզ, բայց այս թաշկինակը փարատում էր ինձ մորմոքող կարոտի կրակը: Նամակներ էի գրում, ուր սիրտս բացվում էր հրետանու ուժգնությունը: Այն, ինչ որ չէի ասել մոտը եղած ժամանակ, այժմ ասում էի լիովի և վերջում ավելացնում՝ կյանքս չեմ խնայում Հայրենիքիս և քեզ համար... գուցե զոհվեմ: Այդ վերջին բառը շեշտում էի նրա գուլթը շարժելու և իմ ուղած պատասխանն ստանալու համար:

Նա կանոնավոր պատասխանում էր իմ նամակներին, տողերի մեջ զգում էի ջերմություն, հոգատարություն, նույնիսկ գնացել էր մոտիկ գյուղը հիվանդ մորաքրոջս տեսության և գրում էր, որ այժմ լավ է. այդ ինձ շատ հուզեց: Ինձ ոգևորում, սխրությունների էր մղում, բայց դարձյալ չէի գոհանում, չկար իմ ուզած մի բանը. «Սիրում եմ»:

— Այ, դու փաքիրիկ սատանա (նա մարմնով փոքրիկ էր): Այդ էր իմ ամենակոպիտ խոսքը նրա հասցեին:

Զինվորի ըմբոստացած և տիրակալ հոգին նվաճել էր ուզում այդ աղջկա սիրտը, որ ամենաամուր ամրոցից էլ ամուր էր թվում: Եվ ահա իմ ողջ ուժն ու խանդը տվել էի մարտերի ընթացքին: Պատերազմը դարձավ իմ հոգու տարերքը: Ուզում էի կռվել, հաղթել, հասնել...

Վիրավորվել եմ մի քանի անգամ. տեսնում ես դեմքիս և ձեռքերիս սպիները, բայց այդ վերքերը մահացու չէին, ապաքինվում էի և նորից կռվի նետվում:

Մի քանի անգամ արժանացա կառավարական բարձր պարգևի, բայց այդ մասին ոչինչ չգրեցի Աստղիկին. դա էլ իմ գաղտնիքն էր. վերջապես ի՞նչ պարծենալու բան է. չէ՞, որ բոլորս ենք քաջ կռվել, ահա տեսնում եմ քո կուրծքն էլ զարդարված:

Մի ամպ էր շոքել սրտիս վրա, մի կրծող կասկած, գուցե նա ինձ չի սիրում և ինձ չվշտացնելու համար թաքցնում է ինձանից:

Ես, որ մահից չէի սարսում, այդ կասկածից սարսում էի: Այնժամ վիրավոր առյուծի նման մոնչում էր հոգիս: Եվ միայն ահեղ մարտերի մեջ էի գտնում իմ հանգստությունը:

Բարի նախանձ ունեի դեպի իմ ընկեր Սարգիսը, որը սիրատու չոր նամակներ էր ստանում իր սիրած աղջկանից՝ Մանեից: Նա գրում էր՝ անգի՛նս, անզուգականս, կյանք չունեմ առանց քեզ: Իսկ Սարգիսն ի՞նչ հետախույզ էր, ուղղակի մազե կամուրջներով էր անցնում և տեղեկություններ բերում, կրծքի վրա տեղ չէր մնացել՝ այնքան շքանշաններ էր ստացել: Հազար այդպիսի Մանեներ որ նրան սիրեին՝ էլի քիչ էր: Սարգիսը Մանեի նամակները կարդում էր ամենքիս մոտ և ոգևորված գովում Մանեի աչքերը, մազերը, ուրախ ընավորությունը: Սարգիս հարսնացուին ամենքս գիտեինք, երբ նամակն ուշանում էր՝ ամենքս անհանգստանում էինք:

«Ա՛խ, ինչ կէիներ Աստղիկն էլ Մանեի նման լիներ», մտածում էի ես և որոշում մի խայթող նամակ գրել ու՝ վերջ ամեն ինչին, բայց ձեռքս չէր գնում:

Կովում անակնկալներ շատ են լինում: Այնպես պատահեց, որ ես և Սարգիսը միաժամանակ վիրավորվեցինք, պառկեցինք հիվանդանոցում: Սարգիսն իր Մանեի լուսանկարով էր մխիթարվում, ես էլ՝ Աստղիկի թաշկինակով:

Եվ պատահեց անսպասելին, երբ ամենքս Սարգսին ամենաերջանիկն էինք համարում սիրո ասպարեզում, դուրս եկավ ամենադժբախտը: Մի օր նա իր քրոջից նամակ ստացավ, թե քո սիրելի Մանեից հուշագր կտրիր, մի քանի ամիս նամակ չստանալով՝ քեզ սպանված համարեց. երբ ասում էինք՝ աղջի, սպասի, ձեռքը թափահարում էր. «Է՛լ նրանից հուշս չկա, ես էլ ջահել եմ, սեր եմ ուզում անել»: Եվ այժմ ամուսնացել է սովխոզի պահեստապետի հետ:

Այնքան ահել մարտերով էինք անցել, բայց ես մի անգամ Սարգսին մոռալ ու գունատ չէի տեսել, իսկ այդ նամակն ստանալուց հետո Սարգիսը միանգամից փոխվեց, մոռացվեց.

— Դե արի ու հավատա աղջիկներին, այդպես կարճ էր քո սերը, Մանե՛... Ի՛նչպես էիր ջահելիս գլուխը պտտեցնում, թե առանց ինձ չես կարող, և ահա ուրիշին գտար,— հառաչում էր Սարգիսը զայրույթից, աչքերը կայծկլտում էին:— Ասում էի աշխարհում սրա պես սիրող չկա, դե արի ու հավատա,— կրկնում էր նա:— Է՛յ, հետախույզ Սարգիս, ամեն մի դարան հետախուզեցիր, բայց քո սիրածի սիրտը չկարողացար հետախուզել,— այդպես նախատում էր ինքն իրեն:

Մենք բոլորս Սարգսի հետ վշտացանք, բայց սիրտ էինք տալիս, «ի՛նչ ես մտածում, թող պրոզի ծոցը գնան Մանեն էլ, նրա ամուսինն էլ. ուրիշ լավ Մանեներ մեր աշխարհում չա՛տ... քեզ պես հերոսին ո՞վ չի սիրի»: Օրինակ էինք բերում մի ուրիշ մարտիկի՝ Վասիլենկոյին, որը մարտում ծանր վիրավորվեց, ոտքը կտրեցին, բայց նրա սիրածը՝ Կատյուշան նրան չլքեց, ալլ ասաց.

— Հայրենիքի համար քո ոտքը կորցրիր, ես քեզ կսիրեմ, կգուրգուրեմ մինչև գերեզման:

Սարգիսը կռվում չվարանեց, ընդհակառակը, նա իր զայրույթ

Թըն ու ոխը թշնամուց էր հասնում: Հետո մենք բաժանվեցինք, ու ես չիմացա ի՞նչ եղավ Սարգիսը: Նրա դժբախտ սիրո պատմությունը նոր կասկածներ ծնեցրեց իմ մեջ Աստղիկի նկատմամբ: Մանեն աշխարհով մեկ երգվում էր, թե ինքը սիրում է Սարգսին և հանկարծ մոռացավ: Հասլա ի՞նչպես հավատալ Աստղիկին, որ այդ խոսքն էլ դեռ չի շնչացել: Է՛հ, գրողը տանի, ի՞նչու եմ մի աղջկա շրջազգեստից կախվել,—նախատում էի ինքս ինձ ու կովի թունդ տեղերը նետվում: Նախախնամությունն էր, թե իմ՝ մահից չվախենալը, որ կենդանի մնացի: Երկար ժամանակ չէի գրել Աստղիկին և չէի գրում՝ վախենալով, որ վատ բան կլսեմ:

Բայց կապույտ անմոռուկներով թաշկինակը սրտիս վրա շնչում էր. «Մի՛ մոռանա»...

Այստեղ ընկերս ընդհատեց, գլանակը վառեց, ես նույնպես գլանակը վառեցի: Լուռ էի, ոչ մի հարցով չէի ուզում կտրել նրա մտքի թելը: Նա այդ բանը կռահեց իմ հայացքից և շարունակեց.

— Մեր պայքարն ու մեր արյունն իզուր շանցան. պատերազմը վերջացավ մեր հաղթանակով:

Մի մտգական ուժով բացվեցին բոլորիս սրտի դռները, ցնծություն մը արեցեաժ այժմ ուզում ենք աշխարհը գրկել—ապրե՛լ ու ապրե՛լ...

Եվ ահա հույզերիս փրփրադեղ ծովից դուրս ելավ իմ Աֆրոդիտեն, իմ դիցուհին: Ուզում եմ աղաղակել.—Ասա, սիրո՞ւմ ես... Բայց ծրարը փակում է աչքերս,—պետք է բացել այն, այնտեղ է պատասխանը:

Խնդրեցի հրամանատարությունից և նրանք ինձ թույլ տվին մի քանի օրով հայրենիք վերադառնալ:

Գնացքն ինձ հասցրեց հայրենի բաղաքը: Երազ էր թվում, չէի հավատում աչքերիս:

Ամռան երեկո էր, փշում էր հայրենի քաղաքի մշտարթուն դովը: Հայրենակիցներիս աչքերում կարդում էի հաղթանակի խիստը, գոռովանքով ու սիրով էին նայում զինվորականիս:

Հարազատներս ընդունեցին ինձ բերկրանքով: Խիստ անհամբերն էի: Շտապ ինձ կարգի բերեցի և գնացի նրանց տուն: Կենտրոնական փողոցից թեքվեցի մի նրբանցք, մոտեցա աղյուսաշեն տանը: Օրորվում էին նրանց տան առջևի ծառերի կատար-

ները. ինչքան ենք ղեռոտնել այդ ծառերի տակ ես և նա: Ամենա-
ծանր մարտերից առաջ սիրտս այնպես չէր բաբախել, ինչպես
այժմ: Ի՞նչ էր սպասում հոգնատանջ զինվորիս, արդյոք ջերմ ըն-
դունելություն, թե...

Դուռը բախում եմ: Բացվում է. շեմքում կանգնում է մայրը:
Մի անգամ էի տեսել և զիմադծերը լավ էին տպվել հիշողությանս
մեջ: Աղջկա պատկերն էր. միայն թե սա թորշոմած էր: Նա ինձ
չճանաչեց:

— Բարե՛, մայրի՛կ,—ասացի ես:

Նա բարեկեց և ուզում էր հիշել...

— Որտե՞ղ է Աստղիկը,—հարցրի ես անհամբեր:

— Աստղի՛կը... իսկ դուք ո՞վ եք, ամոթ չինի հարցնելը:

— Ես, մայրիկ, նրա ընկերն եմ, Աստղիկի հետ սովորում
էինք մի ֆակուլտետում. երբ պատերազմն սկսվեց, ես գնացի
ռազմաճակատ:

— Ներս համեցե՛ք, որդի՛ ջան, ֆրոնտից ես հա՛, ձեր արևին
մեռնեմ,—այնպիսի՛ գորովանք ու սեր կար նրա ձայնի ու հայաց-
քի մեջ:

Ես համարձակ ներս մտա, նստեցի Աստղիկի սեղանի առջև:
Մայրը մի գլուխ պատերազմից էր հարցնում, իսկ Աստղիկի մա-
սին ոչինչ չէր ասում:

Հազար ու մի կասկածներից քիչ էր մնում սիրտս պայթի:

— Աստղիկն ավարտե՛ց,—հարցնում եմ համբերությունից
դուրս գալով:

— Հա, ավարտեց, ի՞նչ տանջանքով. համ սովորում, համ
տուն էր պահում,—ասաց մայրը և հակառակ իմ ցանկության
Աստղիկին թողած սկսեց ուրիշ բան:—Քրոջս որդին պատերազմն
սկսվելու օրից գնացել է ու ոչ մի տեղեկություն չունենք, խեղճ
քույրս էդ միևնույնի հույսին էր,—ասաց նա հառաչելով:

— Մայրի՛կ ջան, այդպես շատ է պատահել, և հանկարծ մի
օր նամակ, կամ տեղեկություն են ստացել, հույսներդ մի՛ կըտ-
րեք,—պատասխանեցի ես, բայց ուշադրությունս ուրիշ կողմն
էր:—Այժմ որտե՞ղ է Աստղիկը,—հարցրի ես անհանգստանալով:

— Խեղճ աղջիկս դադար չունի, ցերեկը դասերին է, իրիկուն-
ներն էլ քույր է զինվորական հիվանդանոցում...

Մի փոքր աղատ շունչ քաշեցի, ուրեմն կգա, կտեսնեմ,—
մտածում էի ես սեղանին կոթնած:

— Էսօր նա պետք է շուտ դար, ասում էր գլուխս ցալում է,—
շարունակեց մայրը:

Այդ «շուտը» ե՞րբ է լինելու, ամեն մի վայրկյանը տարի էր
թվում: Դռան մոտ ոտնաձայն լսվեց: Ես անհանդիսատ շրջվեցի,
իսկ Աստղիկի մայրը զնաց. դեպի դուռը՝ քթի տակ շշնջալով.

— Նա՛ պետք է լինի:

«Դուռը բացվեց և շեմքում ձգվեց մտքիս մեջ տարիներով
փայփայած աղջկա փոքրիկ հասակը: Շուրջս ասես զարուն
բացվեց, արև ծագեց: Նա տեղում քարացավ, իսկ ես վեր թռա տե-
ղիցս և չեմ հիշում, թե ինչպես մոտեցա և սեղմեցի նրա փոքրիկ
ձեռքը...

— Աշո՛տ: Ձեմ հավատում աչքերիս, չեմ հավատում,—բա-
ցականչեց նա:

— Աստղի՛կ,—այդ մեկ բառը միայն կարողացա արտասանել:
Մի քանի վայրկյան երկուսս էլ լուռ էինք:

— Ա՛խ, երանի մի օր էլ իմ բրոջ որդին էսպես դար,—ասաց
մայրը ու զնաց մյուս սենյակը:

Նայում եմ անհազ աչքերով. կա՛ացողոք փոփոխություն. ավե-
րի է հասունացել, ավելի խոհուն է դարձել հայացքը:

Նա հագել էր իր աչքերի ֆոնի բաց-երկնապուշ շոր: Կա-
պույտ էր ինչպես երկնքի մի կտոր: Նայում էր կրծքիս շքանշան-
ներին և ակնածանքով ժպտում:

— Տեսա՞ր, որ իմ խոսքը եղավ, դու կովեցիր և ողջ-առողջ
վերադարձար,—աշխուժ ասաց նա:

Ես ինձ շոյված և հպարտ զգացի:

— Ինչո՞ւ նամակներդ դադարեցրիր,—հանկարծ՝ հիշեց և
հանդիմանեց Աստղիկը:

— Ինձնից անկախ պատճառներով: Եվ բացի այդ, մի՞թե
քեզ համար միևնույն չէ,—պատասխանեցի ես դժկամ և նեղացած:

— Մի՛ չլահանջիր ինձանից այն, որ չեմ կարող,—ասաց
Աստղիկը տխրամամ:

Ես զգացի, որ կորցնում եմ հավասարակշռությունս. այս
ամենից հետո նորից մերժում... մտածում էի, երբ նա ավելացրեց
շշուկով.

— Ես ընդունակ չեմ աղաղակել, երգվել... մի՞թե քո վատն եմ ցանկացել, ասա՛:

Նրա բարի ու մանկական նայվածքը ինձ դուրս բերեց շար կասկածներից և հանկարծ հիշեցի.

— Բե՛ր այն ծրարը, որ դու խոստացար իմ վերադարձից հետո բացել:

— Ինչպե՞ս չես մոռացել: Իրավացի ես, պայմանը պայման է,—ասաց նա ու իր սպիտակ մատներով բացեց սեղանի փակ գլորոցը և աշնանդից հանեց խորհրդավոր ծրարը:

Երկար ժամանակ նա ծրարը կրծքին սեղմած՝ չէր ուզում տալ: Իսկ ինձ տանջում էր նորից շար կասկածը, չի՞նհ՝ մի վատ բան կա այստեղ:

Ոչ մի բարձունք գրավել այդքան դժվար չէր եղել, ինչպես այդ ծրարի գրավումը: Չէի հավատում, որ այժմ ծրարն իմ ձեռքումն է, ձեռքերս դողում էին. արդյոք ի՞նչ եմ կարդալու: Իսկ Աստղիկը հանցավոր մանկան պես գլուխը թեքել էր կրծքին ու շշնջում էր.

— Դու կիմանաս իմ ամենանվիրական գաղտնիքը:

Դրանով նա ավելի էր վառում իմ հետաքրքրությունը: Բացե-
լի և ի՛նչ. իմ սեփական լուսանկարը, որ նվիրել էի նրան ռազ-
մաճակատ մեկնելուց առաջ:

Նայում եմ մերթ լուսանկարին, մերթ Աստղիկին և ոչինչ չեմ հասկանում, իսկ Աստղիկն առանց աչքերը բարձրացնելու ինձ թելադրում է, շրջի՛ր...

Շրջում եմ և լուսանկարի հետևը կարդում մի բառ. «Սիրում եմ»: Վաղուց տենչացած սիրույս կախարդական բանալին գտնում եմ այդ ծրարի մեջ: «Սիրում եմ» բառի տակ նկարված էին նորից մի փունջ անմոռուկներ:

— Եվ դու այսքան ժամանակ թաքցնում էիր՝ ինձ տանջելու համար,—ասացի ես խնդալից ու հաղթողի շեշտով:

— Գաղտնիքս իմացար, ես պարտված եմ,—շշնջաց նա:

— Մի՞թե սերը պարտություն է,—պատասխանեցի զարմա-
ցած:

— Յուրատեսակ պարտություն է: Երբ աղջկա սիրտը բացվում է իր սիրածի առաջ:

Ինչ տարօրինակ էր, սիրույց խնթափացած էր այդպես խոսում,—մտածում էի ես տիրաբար նայելով նրան:

— Իսկ դու պահե՞լ ես իմ նվեր-թաշկինակը,—հանկարծ մտաբերեց նա:

Ես հանդիսավոր ձևով գրպանիցս հանեցի թաշկինակը և ցույց տվի ասելով.

— Պահել եմ նույն անաղարտությունը...

— Այդ անմոռուկները մի՞թե քեզ ոչինչ չասացին,—կշտամբում էր նա խելացի կապույտ աչքերը սևեռած ինձ վրա:

Նա ինձ նեղն էր գցել, փաստն ավելի հզոր էր քան խոսքը... Ես հիշեցի ընկերոջս՝ Սարգսին ու նրա Մանեին, որ երգվում էր աղաղակում իր սիրո մասին... և հանկարծ դուրս եկավ փուշ սեր:

Ես նրան պատմեցի Սարգսի սիրո պատմությունը:

Աստղիկը թախծեց ասելով.

— Ափսոս հերոսին, անեծք թեթևամիտ ու անսիրտ աղջկան...

Այդ գիշեր մենք զույգ թռչնի պես գլուխ գլխի տված լուսացրինք: Անհաս երազը դարձել էր իրական, նա այժմ ինձ հետ էր...

Գիշերն աստղավառ երկնքից սեր էր ծորում աշխարհի վրա, ծառերի սոսափյունում, ջրերի կարկաշում սիրո մեղեդին էր հնչում: Ծովի պես փռվել էր նրա սիրտն իմ առաջ իր բոլոր գանձերով, իսկ ես, ազահ մի սուզակ՝ ուզում էի այդ բոլոր գանձերին մեկից տիրանալ:

— Ինչո՞ւ չասացիր սիրում եմ,—հանդիմանեցի ես՝ նրա ուսերը թեթևակի ցնցելով:

Նա շիկնեց նորից ու այսպես պատասխանեց.

— Սերն ամենաթանկ գանձն է սրտի, երբ սիրում ես. չես ուզում ոչ ոք իմանա, նույնիսկ սիրածիցդ ես թաքցնում...

Ձեռքերիս վրա արցունքի տաք շիթեր ընկան նրա աչքերից: Սիրո առաջին արցունքներն էին:

Ես սիրով արբեցած էի:

Այդ գիշեր նրանից ես լսեցի անմոռուկների դեղեցիկ զրույցը:

Երկու սիրահար խենթի պես սիրում են միմյանց, բայց այդ սերը կարճատև է լինում: Տղան գնում է ուրիշ երկիր ու իր սիրած աղջկան մոռանում, այնտեղ էլ ամուսնանում: Իսկ աղ-

չիկը չի մոռանում իր սիրածին, գիշերները թաքուն լալիս է ու շրջում, գետինն իր արցունքներով թրջում... Այդ սիրահար աղջկա կապույտ աչքերի արցունքներն են այս կապույտ անմոռուկները, որ ամեն դարնան ծաղկում են աշխարհի վրա և շշնջում սիրահար արտերին:

— Մի՛ մոռանա...

Ես ու ընկերս տարված զրուցում, սիրո պատմության մե, չէինք նկատել, որ արդեն լուսանում էր, և մոտենում էինք կայարանին:

Ես նայում էի ընկերոջս երջանկավետ աչքերին: Նա նորից ձգվեց ասպետական կեցվածքով:

— Օ՛, ինչ լավ է կռվել—հաղթել... Այժմ թվում է ինձ կյանքըն ու սերը հավերժ: Ես ցանկանում եմ աշխարհին ու ամենքին այդպիսի սեր...—վերջացրեց նա:

Ինչպես բնությունն է բազմազան, այնպես էլ մարդու կյանքը: Բնության խստագույն տեսարանների մոտ հանկարծ աչքդ շոյում է մի թավիշ կանաչ, կամ մի եթերաթերթ ծաղիկ, այնպես էլ այժմ ռազմիկի ահեղ ու արյունոտ ճանապարհը զարդարել էր այդ քնքուշ սերը՝ կապույտ անմոռուկները:

Գնացքը սուկեց ու կանգ առավ: Մենք հասանք կայարան: Նորից պիտի բաժանվեինք: Ես սեղմեցի ընկերոջս ձեռքը և ասացի,—բարևիր սրտանց քո Աստղիկին, մեր ազնիվ աղջկան...

Հպարտ մի ժպիտ ողողեց ընկերոջս դեմքը: Նա լուռ գլխով արեց:

ԱՐԾՎԵՆԻ ՀԱՅՈՒՇԻՆ

N զորամասի ականաձիգների գումարտակում հայտնվեց մի փոքրահասակ մարտիկ, որի գորշ շինելը մեծ էր վրայով, հասնում էր մինչև կրունկները: Գլխարկը կիսով նստած էր մազերին. երբ բարձրացնում էր գլուխը՝ սև աչքերի շարաճճի նայվածքը ակամա ուշադրություն էր գրավում: Թուխ, քնքույշ մորթ ունեւր, շրթունքները բարակ էին ու կարմիր:

Դա սանդրութինայի հրամանատար՝ Լյուսյա Շահինյանն էր: Կիրովաբազցի մի հայ աղջիկ:

Նա սովորում էր Երևանի բժշկական տեխնիկումում, կոմերիտական էր և կազմակերպության քարտուղար: 1941 թ. ավարտական քննություններ էր տալիս գերազանց գնահատականներով: Քսան տարեկան կոմերիտուհին իր ֆննդավայրում աշխատելու մեծ բաղձանք ունեւր: Հանկարծ նրա ծրագիրները փոխվեցին, երբ պատերազմ սկսվեց ու Հայրենիքին վտանգ սպառնաց: Նա երկար չմտածեց: Դիմում գրեց, որ իրեն ռազմաճակատ ուղարկեն, որպես բուժ-քույր:

1941 թվականի հունիսի 29-ին նա մեկնում է ռազմաճակատ մի խումբ հայրենասեր աղջիկների հետ: Եվ ահա դեպքերի բերումով գալիս հասնում է կռիվների թեժ տեղը: Եվ այնուհետև ականաձիգների գումարտակի հետ շրջում էր նորեկ քույրը դեղորայքի պարկը մեջքին: Ամեն տեղ, ամեն վայրկյան օգնության էր հասնում սովետական մարտիկներին:

Հարավ-արևելյան ռազմաճակատի մեկ հատվածում փոթորկուն մարտ էր տեղի ունենում: Կրակի գծից մեկ կիլոմետր հեռու սանիտարական կետում, վրանի տակ անհանգիստ գնում էր գալիս

սպիտակ խալաթի հագած բուժ-քույր էյուլայա Շահինյանը: Իհրում էին վիրավորներին—նա անմիջապես կապում էր վերքերը և պառկեցնում:

Նա սկսում է անհանգստանալ, անցնում է մեկ-երկու ժամ, բայց սանիտարները չեն երևում, վիրավոր չեն բերում: Իսկ մարտը շարունակվում էր, ուրեմն վիրավորները մնում են անսպեղանի և անօգնական: Ո՛չ, նա չի սպասի: Մեջքին կապում է նունակներ ու սողում դեպի կրակի գիծը: Հայրենի լեռներում կայծակներն այնպես չէին շողացել, ինչպես այժմ հրետանու կրակը, հայրենի ձորերում փոթորիկն այնպես չէր ոռնացել, ինչպես այժմ ականների ոռնոցը: Նա գնում էր դեպի փորձովյուն, դեպի կրակ: Պահ մի դողաց, բայց ոչ, նա ետ չի դառնա, պետք էր մոռանալ կանաչի քնքշությունն ու սրտադողը: Սև, վառվռոռն աչքերը նրա դեմքին տալիս էին հեքիաթային փայլ—նա համարձակ առաջ էր սողում: Վառոդի ծխի և շատրվանի պես ցայտող հողասյուների միջից նա հասցիվ է կարողանում նշմարել իր ընկերներին:

— Եյուլայա՛, ետ դարձիր, այս քո տեղը չէ,—նկատելով նրան հանդիմանում է հրամանատարը:

— Իմ տեղն է, եկել եմ վիրավորներ տանելու,—պատասխանում է Եյուլայան սառտիկ մտահոգված: Հրամանատարը ժպտում է և գլուխը պտտացնելով շարունակում իր մարտական հրահանգները:

Սովետական ականաձիգները կրակ կտրած՝ խփում էին դեպի գերմանական դասավորությունները: Ահեղ որոտմունքներից ալկանջ էլ խլանում: Եյուլայայի երեսին էին խփվում հողի կտորներ, բայց նա գլուխը թափահարում էր և տեսողությունը լարած դիտում մարտաշարքերը:

Ահա վիրավոր մի մարտիկ ձեռքը թուլացած փռվեց գետին: Եյուլայան սողաց դեպի նա, բայց շփոթվեց՝ առաջին անգամ չիմացնալով մարտական պայմաններում ինչպես վարվել վիրավորի հետ: Այդ տեղեց ընդամենը մի քանի վայրկյան, հետո զգաստացավ, տիրապետեց իրեն և շրթունքները սեղմած՝ վիրավորի վերքը կապեց, դուրս բերեց թեժ կրակի գծից և տարավ 50 քայլ հեռու, թփուտի տակ: Եյուլայան սողում էր խրամատից-խրամատ և քուլական խնամոտ ձեռքը մեկնում վիրավոր մարտիկներին: Մեկ

օրում կրակի գծից Լյուսյան դուրս բերեց և բուժօգնություն ցույց տվեց 30 վիրավոր մարտիկի: Նույն օրը երեկոյան նա սանիտարական սալաւով վիրավորներին փոխադրեց բուժկայան: Հետեւյալ օրը նա նույնպէս չհեռացավ մարտադաշտից և կրակային գծից դուրս բերեց ևս 27 վիրավոր մարտիկ:

Մարտից հետո Լյուսյա Շահինյանը մտավ հողե բլինդաժը և պարտկազմակերպության քարտուղարին հանձնեց ծաւլած, սպիտակ մի թուղթ: Հուգմունքից կարմրել էին այտերը: Նա հայտարարեց պարզ, առանց ճոխացնելու Ուզում եմ պարտիական լինել: Խնդրում եմ քննել դիմումս:

Երկու օր հետո N ղրաւմասի պարտբլուրոյի նիստում քննվեց նրա դիմումը:

Բոլորը քվեարկեցին հօգուտ անձնագոհ, հայրենասեր աղջկան պարտիայի մեջ ընդունելու: Այդ օրը գրվեց Լյուսյայի կյանքի ամենապայծառ էջը: Այժմ որպէս պարտիայի անդամ, Հայրենիքին օգնելու գործում ավելի պատասխանատու զգաց նա իրեն:

Մարտից հետո, գիշերները բլինդաժներում ուռաական գարմոնը հնչեցնում էր ուրախ եղանակներ: Գարմոնի կենսաբուխ թրթիւնները ասես լցնում էին ողջ տիեզերքը հաղթանակի և կյանքի ազնիւ սիրով, ապրելու բուռն տենչանքով: Ուրախանում էր ուռաժարտիկը վաղվա կուլը առույգ դիմավորելու համար: Ե՛մ կուլի, և՛ ուրախության ժամերին Լյուսյան նրանց հետ էր: Նրանց համար և՛ մայր էր, և՛ քույր: Նա միակն էր ու ամենքի սիրելին: Լյուսյան երգում էր գարմոնի հետ, սլանում դեպի հայրենի վեհաշուք լեռները, որ նրա հոգին լցնում էին հաղթելու անսահման կամքով:

Բայց պատահեց այնպէս, որ N գումարտակը մի որոշ ժամանակ զրկվեց իր քնքշասիրտ ու մտերմիկ բարեկամուհուց:

Մի անգամ մարտադաշտում վիրավոր մարտիկներին օգնության ցույց տալու ժամանակ՝ ուռմըը պայթում է Լյուսյային շատ մոտ և փնտուրի պէս նրան թոցնում 15 մետր այն կողմ: Մարտիկները Լյուսյայի մարմինը հանեցին հողակոշտերից և տարան բուժարան: Այդ դեպքից երեք օր հետո Լյուսյան աչքերը բացեց ասես մորից նոր ծնված, բայց նա մոռալ չէր և ոչ էլ ընկճված:

Թաղմաճակատի այդ հատվածում Լյուսյան հանդիպում է ծա-
նոթ հայ տղաների, որոնց թվում հայ ժողովրդի անձնվեր զավակ՝
պնդապետ Թորգոմ Շահինյանին։ Նրա մասին ոգևորությամբ է
խոսում. «հիանալի մարտիկ, ազնվագույն ընկեր, պարզ, ա՛խ,
խոսք չեմ գտնում նրա իսկական պատկերը տալու»,—ասում է
Լյուսյան։ Պատմելու այնքան բան կա, այնքան դեպքեր, մեկը
մյուսից հետաքրքիր, կլանող։

Մի անգամ հայ մարտիկները հրավիրում են փոքրիկ, թխահեր
Լյուսյային իրենց բլինդածը զրուցելու։ Գիշեր էր, ցուրտ—բոլորել
էին խարույկի շուրջը, Լյուսյայի ներկայություներ ջերմացրել էր
հայ մարտիկների սրտերը, բարձրացրել տրամագրությունը։ Նրանք
հիշում էին իրենց հայրենի երկիրը, պատմում հարազատներից,
մորից, կնոջից, երեխաներից։

Օջախի կրակից շառագունել էին նրանց դեմքերը, Շահինյանը
կատակում էր Լյուսյայի հետ։

— Լյուսյա, մեր զորամասն արի՛, այժմ էլ մեր քույրը դար-
ձի՛ր։

— Ոչ,—պատասխանում էր Լյուսյան,—ինձ բաց չեն թողնի
յո՛ւմ ուռա ընկերները, միևնույն չէ, դուք թե նրանք։

— Իրավացի ես, միևնույն է, մենք թե նրանք, բայց մեզ մի՛
մոռանա,—ասում էր Թորգոմը։

Կայծկլտում էր խարույկի թեժ կրակը. մի պահ մոռանալով
Վոփվ, տագնապ, ամենքը երազում էին։ Անձկալի ու քաղցր երազ-
ներ։

Դուրսը բուք էր, ձյուն, նինջ էր իջնում նրանց աչքերին,
բայց նրանք քունը փախցրած՝ սպասում էին։ Տաք շորեր
դցնցին Լյուսյայի վրա, որ չմրսի։ Իսկ Թորգոմն անհանգիստ
ծխում էր։

Ահա ներս մտան մի խումբ մարտիկներ։ Քունը փախավ
ամենքի աչքից, աշխուժորեն շրջապատեցին եկվորներին։ Դրանք
հետախույզներ էին, բերել էին բազմաթիվ կարևոր տեղեկություն-
ներ։ Բլինդածն աղմկեց։ Լյուսյան, նախանձով էր նայում հետա-
խույզներին, նրան չէր գոհացնում իր կատարած աշխատանքը,
նա ուզում էր թափանցել թշնամու թիկունքը, հայտնաբերել նրանց
որջերը։ Այդ գիշեր նա որոշում է անպայման հետախույզ դառնալ։

եմ հրամանատարութեանը մի քանի անգամ դիմելուց հետո՝ վերջապես հասնում է իր նպատակին:

Մի խումբ սովետական հետախուզիչների, որոնց թվում և Լյուսյային, խնդիր էր տրված թափանցել թշնամու թիկունքը՝ Մտեղամասում և անհրաժեշտ տեղեկութուններ բերել: Գործը լուրջ էր: Նրանք վերցրել էին իրենց հետ ատրճառակ, նոնակներ և վառողապարկեր: Քողարկված էին սպիտակ խալաթներով: Յուրա և ձյունոտ գիշեր էր: Մինչև ծնկները հասնող ձյունը պատռում էին կրծքերով և սողում ճարպկորեն, ղգուշ: Նրանք չէին խոսում, ասես համր լինեին: Ամեն ոք գիտեր իր անելիքը: Միայն պաղ ձյունն էր նրանց կրծքերի տակ ճռճռում:

Հասան թշնամու լարափակոցներին: Զգուշ մեկ-մեկ անցան տակից, առանց լարերին շփվելու: Պայմանական տեղ որոշեցին՝ կրկին հանդիպելու համար և գնացին՝ ամեն մեկը տարբեր ուղղությամբ:

Զյունը թափվում էր անդադար ու ձյան սպիտակ փաթիլներից լուսավորվում էր գիշերը:

Լյուսյան հանկարծ տեսավ, որ մենակ է մնացել ձյունապատ, ամալի դաշտում: Սարսուռ անցավ մարմնի մեջ, կանգ առավ, ուժ առավ, նորից շարունակեց ճամփան: Ահա թշնամու որջերը, որ ավեր ու մահ էին բերում մեր ազատասեր ժողովրդին: Զգուշ և տեսողութունը հազար դարձրած դժուարներ էր անում թղթի կտորի վրա: Չնկատեցին, չբռնվեց, վերադառնում էր, շրթունքները խորհրդավոր շարժվում էին, պաղ, թավշյա ձյունը շոյում էր նրա բորբոքված սիրտը: Աղջիկը այժմ մտածում էր ընկերներին հանդիպելու մասին: Հանկարծ դիմացը տեսավ մի ձյունն բլուր և բլրի մոտ գերմանական մի ժամապահ: Լյուսյան աննկատելի կերպով մոտեցավ ժամապահին: Նա ննջում էր: «Բլուրը քողարկված դաշտային պահեստ է», անցավ աղջկա մտքով: «Թողնել, որ թշնամու պահեստը հարվածի մերոնց—ոչ, չի՛ կարելի», վճռեց աղջիկն ու անցավ բլրի հետևը: Թշնամու հանդեպ ունեցած անսահման ոխն ու ատելությունը նրան ուժ տվին: Բազուկն ամրացավ, շոշափեց կողքի վառողապարկերը: Ու շանցած մի ակնթարթ՝ բլուրն սկսեց հրդեհվել: Գերմանացի պահակը նկատեց փախչող սիլուետը և ավտոմատը բացեց նրա վրա: Լյուսյան ինչ-որ դադոց ղգաց

մարմնի մեջ ու թուլացած ընկալ գեներն, բայց մի կերպ սողալով վիրավոր մարմինը նետեց մի փոսի մեջ:

Գերմանացի պահակը հրդեհից վախեցած՝ փախավ: Գնդակը ծակել էր կյուսյայի աղդրը, արյուն էր ծորում, մահը նրան այնպես չէր սարսափեցնում, որքան այն միտքը, որ չէր կարողանալու տեղեկությունները տեղ հասցնել: Փորձում էր շարժվել, բայց չէր կարողանում: Վիրավոր աղջկա մշուշված աչքերին լույս էր տալիս հրդեհը:

— Այրվի՛, թող մոխիր դառնա, — շնչում էր նա: Ամպերի միջից հատ ու կենտ աստղեր էին ցուում մոր աչքերի պես շոյող ու գործվալի: Գուցե ոչ մի անգամ նա այնպես չէր զգացել կյանքի սերը, ինչպես այժմ: Չէ՛ որ նրա կյանքը նպատակ ուներ, ուզում էր ապրել, պայքարի ու հաղթանակի համար: Կոշտ շինելը բավում էր վերքին, բուժ ցավեր էր զգում մարմնի մեջ, բայց այդ փուլթ չէր — միայն թե դաշտի նկարը տեղ հասցվեր:

Ուշ գիշեր, ձյան վրա պար էին բռնել ցամաքն կարմիր բույները: Բլուրը վառվում էր: Նվաղած աղջկա ականջին հասան ինչ-որ շշուկներ: Ո՞վ կարող է լինել, թշնամի՞ն, նա վերջին ուժերը հավաքած պատրաստվում էր նռնակներ նետել: Հետախույզ ընկերները վերադարձին նկատել էին կրակը և եկել հրդեհի ուղղությամբ:

Նրանք կռահել էին, որ դա կյուսյայի գործը կլինի: Սրտի դողով վերջապես գտնում են կյուսյային վիրավոր վիճակում, հազիվ շնչելիս:

— Կյուսյա, մեր խեղճ սարյա՛կ, արթնացիր...

Կյուսյան աչքերը թարթեց ու ինչպես երազից արթնացած՝ շնչաց:

— Վերցրեք դաշտանկարն ու էլ մի՛ սպասեք, շուտով տարեք: Իսկ ես, տեսնում եք, չեմ կարող...

— Ո՛չ, մենք քեզ այստեղ չենք թողնի, անպայման կտանենք, — ասացին հետախույզ ընկերները վճռական շեշտով: Ժամանակ չկար, թշնամին կարող էր շուտով վրա հասնել: Բլուրը դեռ հրդեհվում էր: Մի ականթարթում կյուսյայի վերքը կապեցին ու ականջ չդնելով նրա թախանձանքներին իրենց հետ վերցրին նրան ու բռնեցին վերադարձի ճանապարհը:

Չյունապատ ու գծվար էր ճանապարհը, բայց ոչ մի վայրկյան
հանգ չառան, որպես թանկ բեռ վիրավոր քրոջ մարմինը հերթով
շալակելով եկան, հասան պայմանական տեղը:

Այս անգամ էլ լարավակոցից բարեհաջող անցան:

Գնդում ամենքը նորից երիտասարդ հայուհու մասին էին
խոսում: Գնդի հրամանատարը շնորհակալություն հայտնեց Լյու-
սյային, ճակատային թերթը գրեց նրա քաջագործության մասին:

Լյուսյային փոխադրեցին սանմաս: Գնդակը խոր չէր թա-
փանցել, վերքը լավանում էր: Ընկերները նրան իզուր էին հա-
մոզում թիկունք գնալ, հանգստանալ: Նա այդ մասին լսել անգամ
չէր ուզում:

Նա դեռ դուրս չէր գրվել հիվանդանոցից, կիսառողջ վիճակում
էր, երբ նենդ թշնամին նորից հարձակման անցավ: Սովետական
մարտիկները դիմադրում էին: Կոիվների թոհ ու բոհի մեջ պատահեց
այնպես, որ սովետական դորամասերը նահանջել սկսեցին: Լյու-
սյան մի խումբ ընկերներով փորձության մեջ ընկավ: Թշնամին
շրջապատեց ու գերի վերցրեց նրանց:

Մանկահասակ աղջիկը մռայլվեց, ճակատին դայրույթի կըն-
ճիռներ դիզվեցին:

Սովետական գերիներին լցրել էին մի ցածրիկ մարագի մեջ ու
դռների մոտ ավտոմատավոր պահակներ կանգնեցրել: Բոլորին
մահ էր սպասում: Գերիներին մեկ-մեկ կանչում էին և հար-
ցաքննում: Շուտով նրա հերթն էր դալու, Լյուսյան մի հնար, մի
ճեղք էր փնտրում փախչելու:

— Եկ փախչենք...— շշնջաց Լյուսյան ընկերոջ ականջին: Ըն-
կերը մի երիտասարդ մարտիկ էր՝ հիվանդանոցից նոր դուրս գըր-
ված վիրավոր:

— Ինչպե՞ս, ո՞րտեղից, չե՞ որ ամեն կողմից շրջապատված
ենք ֆաշիստներով,— պատասխանեց ընկերը գրեթե հուսահատ:

Լյուսյայի հայացքը կառչել էր մի նեղլիկ լուսամուտի:— Ահա
այստեղից,— պատասխանեց Լյուսյան:

Ընկերը գլուխը տարուբերեց:

— Այստեղ մեռնելու փոխարեն...— ասաց աղջիկն ու առանց
սպասելու, ուժով բռնեց խփեց լուսամուտի ապակիներին,

կոտորատեց, և թռչունի պէս վանդակից իրեն դուրս նետեց: Նրան հետեւեց ընկերը: Գերմանացի պահակները սկսեցին կրակել դեպի լուսամուտը: Լյուսյան և ընկերը փախչում էին գնդակսծության միջից: Գիշեր էր, մահվան ու սարսափի գիշեր: Ծովից փչում էր խռովահույզ քամին: Մեր փախստականները դեպի ծովն էին դիմում՝ կյանքի և ազատութեան կարոտը սրտներում:

Այն տեղ, ուր ոտք էր դնում թշնամին, վեր էր ածվում դժոխքի: Ահա թե ինչու Լյուսյան բռնեց տենչանքով շշնջում էր.

— Ախ, երանի նրան, ով գտնվում է այնտեղ-մերձեց հետ,— և գերբնական մի ուժով դեպի ափ, դեպի ծովն էր մղվում: Հրթիռների լույսի տակ շողշողում էին ծովի ջրերը: Ահա նրանց հոգնաբեկ հայացքն ընկավ ծովափին կանգնած մի կատերի վրա:

Հույսը սրտերում՝ նրանք մագլցել սկսեցին ծովափնյա քարաժայռը: Բայց խարիսխը պոկվեց, ալիքները ճողփելով կատերը շարժեց. դա սովետական վերջին կատերն էր, որ հեռանում էր ափից: Լյուսյան ու ընկերը թափահարում էին ձեռքերն օդում, կանչում, բայց ավա՜ղ, ծովի քամին էր լոկ նրանց քրտնած դեմքը շոյում, կատերը հեռանում էր:

Այդ ժամանակ մի ֆաշիստ ավտոմատավոր հեռվից նրանց նկատելով՝ սկսեց կրակել: Լյուսյան ու ընկերը պարտքսպարվեցին քարերի մեջ, բայց հիտլերականը համառ կերպով կրակում էր: Մահ էր սպառնում. «Լավ է ծովում, քան թշնամու գնդակից մեռնել» — որոշեց Լյուսյան: Փրփրադեզ ալիքներն էին իրար բախվում: Աղջիկը հանեց շինեւն ու նետվեց ցած:

Լավեց ջրերի ճողփյուն...

Լյուսյայի ընկերն էլ հետեւեց նրան: Սկսվեց մահու և կյանքի կռիվը: Լեռների սովոր աղջիկը լողալ չգիտեր, ծովն անժանոթ էր նրան: Ինչպես մի ծովահարս, մագերը փռվել էին ջրի երեսին, ալիքները շփշփոցով, խշշոցով նրան զարկում էին ափին: Հրթիռների լույսերը ճաճանչում էին գիշերվա մեջ ու ցոլցւում ծովի ջրերում: Լյուսյան կռվում էր ալիքների դեմ: Զուրն ուժեղ էր, քաշում էր խորքը: Ապրելու հզոր կամքը պահում էր աղջկան ծովի երեսին:

— Թվում էր, որ մեկը ուժեղ բազումներով ինձ քաշում էր դեպի ծովի հատակը. ախ, ինչպես էի ուզում ապրել,— ասում է նա ուները ցնցելով, ասես զգում է նորից պաղ ջրերի շփումը մարմնին:

Կատարվում է մի հրաշք բան—նավակը պոկվում է կատերից, գալիս այն տեղը, ուր աղջիկն էր կռիվ մղում:

Լյուսյան չի հիշում, թե ինչպես իրեն նավակի մեջ են դրում, միայն հիշում է, որ աչքերը բացել է կատերի վրա: Այդտեղ էր նաև նրա ընկերը, նա էլ փրկված էր:

Լյուսյան հուզմունքով է հիշում իր ազատարարի մասին.

— Նա իմ փրկիչ, աստվածն էր: Ահա թե ինչպես էր պատահել: 18-ամյա մի նավաստի սրատես աչքը հառած ծովի ջրերին տեսնում է, թե ինչպես ծովն է նետվում մեկը՝ մաղերը քամուն տված:

— Կա, չկա սա աղջիկ է, մերոնցից, թույլ տվեք գնամ ազատեմ,—խնդրում է, համոզում կապիտանին վառվռուն նավաստին:

Կապիտանը զայրանում է սաստիկ, որ կռվի ահեղ պահին, ռմբակոծության ժամանակ նորից դեպի ավի գնալու հանդգնություն է ունենում:

Անվեհեր նավաստին վերջապես հասնում է իր նպատակին, հավակով գնում, ազատում է երիտասարդ հայուհուն և նրա ընկերոջը:

Փոթորկում էր ծովի կաթսան: Ֆաշիստական սավառնակները վխտում էին օդում և ուռճեք նետում ծովի վրա, հեռացող կատերն էին ուզում խորտակել: Բայց խիզախ ծովայինները ահաբեկվող չէին, նրանք սովոր էին փոթորիկների:

Լյուսյան խոսք չի գտնում իր շնորհակալությունը հայտնելու: Մինչև իր կյանքի վերջը երախտապարտ է մնում ծովի անվեհեր ասպետներին, որ իրեն կյանք էին շնորհել նորից: Երախտապարտ է մնում այն պատանուն, որ այժմ էլ արծվի պես պտույտ էր գալիս նրա շուրջը, որպեսզի նա վատ չզդար:

— Այնպես դժվար էր բաժանվել ընկերներից,—ասում էր Լյուսյան ամսոսանքով: Լյուսյային չի վիճակվում գեթ մի քանի օր հանգստանալ: Նա գտնում է իր զորամասի ընկերներին ու որպես սանդղոժինայի հրամանատար՝ նոր առաջադրանք ստանալով, մեկնում է ռազմաճակատ: Ն զորամասի մարտիկները խրվում են թշնամու պաշտպանության գիծը: Լյուսյա Շահինյանը իր գորշ շինելը հագած շտաբբերվելով մյուս մարտիկներից, այդ վտանգավոր տեղում վիրավորների վերքերն էր կապում նորից:

Սովետական մարտիկները խիզախորեն բնաջնջում էին ֆաշիստներին, որոնք հակապարտիզ էին անցել: Ահա այդ ժամանակ մի խումբ մարտիկներ և նրանց թվում Լյուսյա Շահինյանը մնում են շրջապատման մեջ:

— Դրանից սարսափելի բան չկա, երբ զգում ես, որ թշնամու ճանկերումն ես,—ասում էր Լյուսյան:

Գազանաբարո ֆաշիստները սովետական գերիների շորերը հանում են, ձեռքերն ու ոտները կապտած նետում մի ցուրտ նկուղ: Լյուսյան մազերը հավաքել, թաքցրել էր գլխարկի տակ: Նա չէր տարբերվում տղամարդ գերիներից: Նա դողում էր ոչ թե ցրտից, այլ ցասումից: Մռայլ ու խիստ էին գերի ընկած սովետական մարտիկները: Միմյանց հետ չէին խոսում: Նրանց զբաղեցնում էր միայն մի միտք՝ մեռնել պատվով, չդավաճանել Հայրենիքին: Հերթով կանչվում էին գերմանացի սպայի մոտ հարցաքննության: Ի՞նչպիսի խուզարկող ու զննող աչքերով էին ճանապարհ դնում ընկերները յուրաքանչյուր գնացողի, «Մեռի՛ր, բայց մի՛ դավաճանիր»: այդ էր նրանց պատգամը: Նկուղի պատի տակ կծկված Լյուսյան կիսարթուն վիճակում դեգերում էր ծանր մտածումների մեջ, երբ ուժեղ մի ոտք դիպավ նրա կողքին: Աղջիկը զգաստացավ: Թարգմանի միջոցով հայտնեցին, որ ներկայանա սպային:

Աղջիկը հասկացրեց, որ առանց հագուստի չի կարող ներկայանալ սպային:

Գերմանացի սպան, երբ լսեց հանդուգն ունի պահանջը, կատաղեց, ոտքը խփեց հատակին, բայց միաժամանակ կարգադրեց տալ թիկնոց, որ նա ծածկվի:

Լյուսյա Շահինյանը դռնաթափ դեմքով կանգնեց գերմանական սպայի դեմ: Սպան կրճտացող ատամների արանքից հարցնում էր.

— Սա՞ էր թիկնոց ուզում...

— Այո, սա էր,—պատասխանում են պահակները:

Սպան բռնազրոստիկ հանդարտությամբ դառնում է դեպի Լյուսյան.

— Հապա տեսնենք, ի՞նչ կարող ես մեզ պատմել...

Ոչ մի պատասխան: Աղջիկն արհամարհանքով երեսը շրջում է:

— Ինչո՞ւ չես խոսում, ինչո՞ւ չես պատասխանում, կոնստան-
զիա՞ ունես, չե՞ս լսում,— դեմքը ծամածռելով հարցնում է սպան։
— Դու հրեա՞ ես...

— Ոչ,— պատասխանում է աղջիկը կտրուկ։

— Ո՞ւր են քո ծնողները։

— Իմ ծնողներին ես կորցրի մի քանի օր առաջ։— Մինչ այդ
Լյուսյային տղայի տեղ էին դրել, իսկ այժմ ձայնը մատնում է։

— Ուրեմն դու աղջիկ ես, հա՞...

— Այո, աղջիկ եմ,— պատասխանում է Լյուսյան համարձակ։
Սպայի գիշատիչ աչքերը շփվում են.

— Կոմսոմոլկա՞ ես, հրեա՞...

Լյուսյան խղճափողական պատասխաններ է տալիս, որպես-
զի աղատվի սպայի հարցապնդումներից։

— Հրեա չեմ, կոմսոմոլկա չեմ...

Սպան շարունակում է կզակը շփելով.

— Ինչո՞ւ ես ռազմաճակատ եկել, ո՞վ է քեզ ստիպել։

— Ինձ ոչ ոք չի ստիպել, ծնողներին էի փնտրում, դերի ընկա-
Սպայի արնակոխ աչքերը մահ էին սպառնում։

— Դիտե՞ս, որ քեզ պետք է սպանենք, եթե ոչինչ չասես,—
ասում է սպան։

Աղջիկը ցնցվեց...

— Ինչ որ պետք էր՝ ասացի, ուրիշ բան չեմ իմանում, սպա-
նեցեք, մեկ է, մի օր պետք է մեռնեմ։

— Դու պարտիզա՞ն ես հը՛, հը՛,— զայրույթից մրթմրթում է
դերմանացի սպան՝ որսը կորցրած արջի պես, ապա դառնում պա-
հակներին,— տարեք դրան իր տեղը, երեք օր էլ պահեք, եթե ոչինչ
չասի կսպանեք։

Լյուսյան արձանի պես ձգված՝ ոչինչ չի ասում։ Միայն զգում
է, թե ինչպես սրտի զարկերն արագանում են։

Աղջիկը գունատ լուանի պես սահում է նկուղն ու նորից
կծկվում պատի տակ։ Ընկերները շունչները պահած՝ չեն համարձակ-
վում հարցեր տալ։ Ահա այդ ժամանակ բռնեց կերպով արթնանում
է նրա մեջ կյանքի սերը։ Նա ապրել էր ուզում վրեժ լուծելու հա-
մար, Հայրենիքի հաղթանակը տոնելու համար։ Մերթ փակում էր
աչքերը և արշալույսի կախարդական գույներով հայրենի լեռնա-

պարն էր աչքի դեմ գալիս, ստվերոտ անտառներն էին սոսափշու-
նով օրորվում: Հայրենի աղբյուրների ու ոլորածուփ գետակների
կարկաշն էր ականջին հնչում, նա ձեռքերն ուզում էր փարել Հայ-
րենիքի կրծքին: Բայց ավա՞ղ, ձեռքերը կապոտած էին:

Այդ նույն օրը հիտլերյան գազանները սովետական գերիներ-
ի աչքի առաջ, դարհուրելի տանջանքների ենթարկեցին մի քաղ-
դեկի, որը հրաժարվեց դավաճանել իր Հայրենիքին: Կտրատեցին
նրա ձեռքի մատները, կտրեցին դաստակը: Վիրավոր առյուծի պես
մոնչում էր սովետական մարտիկն ու ընկերներին վրեժի գոշում:
Ողջ գիշերը նրանց աչքից չհեռացավ խոշտանգված ընկերոջ արյու-
նոտ պատկերը:

Երրորդ օրն էր իրիկնանում, ժամը ութին Լյուսյային տանե-
լու էին հարցաքննության և վերջ...

Հանկարծ ականջին հասան խուլ դռնոցներ. Լյուսյան լարեց
լսողությունը և համոզված ասաց.

— Մերոնք են...

— Խելագարվե՞լ ես,— ասացին ընկերները:

— Հավատացեք, որ մերոնք են;— կրկնեց աղջիկը:

Աշխույժ մի շշուկ բարձրացավ մթին նկուղում ու նորից լռեց:

Այդ ժամանակ վերին հարկում, դռնոց սպան պատրաստու-
թյուն էր տեսնում արյունոտ դատաստան տեսնելու սովետական
գերիների հետ: Նա վերցնում է հեռախոսի լսափողն իրեն նման
մարդակերների հետ խոսելու: Եվ հանկարծ լսափողը նետում է
ջղաշնացած: Պատասխան չի ստանում, կտրե՛լ են: Դրան հետևում
է այն, որ ներս են մտնում պահակները և հայտնում.

— Ռուսները...

Այդ լուրը հանկարծակի է բերում սպային. նա գլուխը
կորցրած վերցնում է փաստաթղթերը և որոշում փախչել:

Բայց նախքան փախչելը նա ուզում է արյան ծարավը հա-
գեցնել: Ատրճանակը ձեռքին, գրեթե գլորվելով իջնում է մինչև
նկուղը, բացում է դռնը և կանգնում շեմքում: Նրա դեմ Լյուսյան
էր գլուխը պատին հենած՝ ազատության վառ հավատը սրտում,
և պասում:

Սպան ատրճանակը պարզած մի քանի րոպե չի կրակում:

«Ճիվաղն ուզում է տանջե՞լ, ինչո՞ւ չի կրակում», մտածում
է աղջիկն ու դարձյալ չի հաշտվում մահվան մտքի հետ:

Սպան կրակեց: Լյուսյայի ականջները խլացան:

Նա խփվե՞ց, մահացա՞վ: Ոչ: Սպան նշանը ճիշտ չէր բռնել, գնդակը վրիպել էր ու ծակել պատը՝ աղջկա ճակատից մի մազաշափ հեռու: Սպան ուզում էր երկրորդ անգամ կրակել, երբ ռուսական սվինը խրվեց նրա կողը: Նա գետին գլորվեց՝ ատրճանակը ձեռքին:

Զինված մարդիկ ներս սողացին: Լյուսյայի մշուշոտ աչքերը փայլատակեցին: Հրա՞շք էր թե իրականություն:

— Ռուս ընկերներ, դուրս եկեք, — հնչեցին հարադատ ձայներ:

— Ալլոշա՞...

— Լյուսյա, ո՞րտեղ ես, դուրս արի: — Դա շտաբի պետի տեղակալն էր, որի կյանքը մի քանի անգամ փրկել էր Լյուսյան վերքերը բուժելով:

— Չեմ կարող գալ, ձեռքերս ու ոտքերս կապոտած են, — պատասխանում է Լյուսյան:

Հանդիպման տեսարանը սրտառուչ էր, մթան մեջ խարխափելով փարվում էին իրար: Օգնության հասած մարտիկները քանդում էին իրենց ընկերների կապանքները: Նրանք Լյուսյային հագցնում են իրենց շինելը:

— Սիրտս վկայում էր, որ մեր փոքրիկ Լյուսյան՝ արծվենի հայուհին կենդանի է, — ասում է շտաբի պետը ծիծաղելով՝ մատը պարզած գետի Լյուսյան: Ահա նորից ժպտում էր սև աչքերով, աննկուն բույր Լյուսյա Շահինյանը:

N ղորամասի հրամանատարությունը բարձր գնահատեց նրա ծառայությունը: Հայրենիքին և ներկայացրեց կառավարական բարձր պարգևի՝ Լենինի շքանշանի:

Լյուսյան առաջվանը չէ, հասունացել է, լրջացել, ճակատին կնճիռներ են հավաքվել, աչքերը վառվում են պայքարի անմար կրակով և կենսափորձով լի:

ԳԱՐՆԱՆԱՅԻՆ ՇՇՈՒՆՋՆԵՐ
(Արձակ բանաստեղծություն)

Բայ պատուհանից ներս է հորդում գարնանաշունչ իրիկունը,
հողի, կանաչի բույրը:

Մայր արևն իր նիրհող շողերն է սփռում երկրի վրա:

Սև վարսերն ուներին թափված սևաչվի մի աղջիկ լուսամուտի
դռվին կռթնած նայում է դուրս:

Վերջալույսի մեջ շողացող պարտեզն է հմայիչ:

Նորարողը ծառերին ծառերն են ծվլում, իրար կանչում,
գգվում սիրավառ:

Առուն մեղմիկ քչքչում է:

Աղջկա սիրտն է ծփում գարնան խռովքով: Մերթ ժպտում է
նա, մերթ թախծում:

Սենյակը ողողված է վերջալույսի շողերով: Նա մենակ է սե-
նյակում:

Իսկ սեղանին՝ մի լուռ լուսանկար... Նրիտասարդ ու հպարտ
ձախատը պարզած, սևեռուն հայացքը մի պահ քարացած...

Իսկ դուրսը գարուն է, գարնան շշուռներն են կանչում, հու-
զում:

Շրջվում է աղջիկը դեպի լուսանկարն այդ անշշունջ ու սուղ-
վում հայացքի մեջ:

Ասես խնդրում, աղերսում է նրան—մի՛ հալածիր, մի՛ նախա-
տիր ինձ այդպես:

Ու հրացայտ շողերի մեջ նրա սիրո պատմությունն է հյուս-
վում նորից ու նորից:

Գարուն, քնքշաթով իրիկուն:

Քարեր է նետում լուսամուտից մի անհանգիստ ձեռք. տերե-
վիկներ՝ սիրիսիրի... մանուշակի թերթիկներ ու կանչում է քաղց-
րաշշունջ մի ձայն...

— Երազի՜կ...

Աղջկա այտերը շիկնում են հուզմունքից, հայելու առաջ մա-
զերն է ուղղում, ձգվում նազանքով, ժպտում:

Նորից է ձայնը կանչում.

— Երազի՜կ...

Նա նետվում է դուրս՝ վախեցած եղնիկի պես: Գտնում են
միմյանց սիրահարները սիրատենչ: Նա խոնարհում է գլուխը, իսկ
տղան՝ գրկում իրանը:

Ու թեանցուկ շրջում են ծառուղիներում: Թվում է նրանց, որ
աշխարհն է իրենց մեջ ու աշխարհն է սիրահարված...

Ծառերի կատարներն են հրդեհվում, մարում, օդը ցրտում,
ստվերները շատանում, բայց նրանք դեռ շրջում են:

Մի պահ սերը փոխվում է խաղի, կատակի: Աղջիկը հանկարծ
պոկվում է տղայի կողքից, ինչպես աստղը երկնքից ու չքանում:

Տղան խենթորեն փնտրում է ընկերուհուն, չի պատկերացնում
առանց նրան ոչ մի վայրկյան: Սուլում է մեղմորեն ու կանչում.

— Երազի՜կ...

— Չարաճճի՛, ինձ մի՛ տանջիր:

Ծառերի հետևից լույս թիթեռնիկի պես դուրս է թռչում աղջիկը.

— Այստեղ եմ, մի՛ տխրիր:

Յոլք աստղերի տակ, դարնանային շշունջներում, նրանք երգ-
վում են միմյանց սիրել հավետ:

Գարուն է նորից, երազների սիրո դարուն:

Իսկ սեղանին՝ մի լուռ լուսանկար:

Ի՞նչ եղավ հասկա այն երիտասարդը սիրավառ: Գժտությո՞ւնը
անջատեց, թե՞ ուրիշին սիրեց:

Աղջկա սե, փայլատակուն աչքերից թախիծն է ծորում:

Սեր օրերին, երազ օրերին հաջորդեցին կռվի ահեղ օրեր,
արյուն:

Կայծակեց տղայի հայրենասեր ոգին: Այն սովորական սիրող
տղան դարձավ անձանաչ: Ելավ դուցազնալանջ:

— Հայրենիքի համար, այս ազատ դարնան, քո սիրո համար
գնում եմ կռիվ...

Լաց եղավ աղջիկը, արցունքներով թրշեց սիրածի ձեռքերը և ճրդվեց սպասել:

Դյուցազնական բանակի հետ խավարի դեմ՝ կռվում էր նրա և՛ զյուցազուներ լայնալանջ:

Հեռվից լսվում էր նրա ձայնը. կռվում եմ, իմ երազիկ...

Ձմեռներ անցան բքաբեր, գարուններ կանաչ: Տղան կռվեց աննահանջ: Իսկ աղջիկը սպասեց անվարան: Սպասեց, որ սիրո դարունը բացվի կրկին:

Եկավ գարուն մի հաղթաբեր, մի նոր զարթոնք գերհզոր:— Չյուները հալվեցին, ջրերը կարկաշեցին, բնությունը փարթամորեն կանաչեց:

Հեռու-հեռուներից հավքերն եկան իրենց բները նորոգեցին:

Եկան զինվորները ռազմի դաշտերից, իրենց օջախները ծխացրին:

Բայց՝ աղջկա սիրածը չեկավ: Լուր ստացվեց, որ սիրտը խոցված ընկել էր նա...

Գարնան անձրևի պես աղջկա աչքերից արցունքները թափվեցին:

Լացեց, ամսոսաց:

Դուրսը գարուն է, շունջներ բազմախորհուրդ:

Իսկ սեղանին—մի լուռ լուսանկար...

Նա կռվեց է լուսամուտին ու նայում է դուրս:

Իրիկնահովիտ սիրավառ նրա մազերն է շոյում:

Ահա երկինքն այն հրաբորբոք, պարտեզը՝ կանաչով թարմ, ծիսերն այն ծլվլուն —նորից սեր են շնջում...

Անցնում են օրերդ, տարիներդ, անսեր մի ապրիլ, անվերջ մի՛ թախծիր...

Ու աղջիկը, մասն այն բնության, ոստն այն կանաչ, դեպի կյանք, դեպի արևն է ձգտում:

Սթափվում է սարսուռով, չէ՛ որ երգվել է սպասել այն դյուցազնին լայնալանջ:

Ավա՛ղ, նա չկա: Իսկ սեղանին—մի լուռ լուսանկար... հպարտ ու վես:

Սերն այն ձուլվեց աստղերին, գարունքներին ամեն ու դարձավ անհաս երազ:

Աստղերի ցուլքերը, գարնանային շշուռները թաքուն դողով
լցվում են սիրտը աղջկա:

Այս գարնան զով իրիկունը նա պիտի գա:

Մթնշաղի ծալքերից ասես ծանոթ ձայնն է նորից կանչում.
Երազի՜կ, ես կուլեցի քո գարնան, քո սիրո համար...

Ու գծվում է մովթի մեջ իր սիրո պատկերը նորից:

Կովի բոցերից անցած այն երիտասարդի աչքերից հուր է կա-
թում, ու ձեռքով է անում՝ արի, բացել եմ քո ճամփան լույս ու
ազատ, քայլի՜ր համարձակ,—կանչում է, դյուլթում...

Իսկ աղջիկը հայելու դեմ ուղղում է մազերը, ժպտում սեթևեթ:
Հանկարծ վախեցած երեսը ծածկում է ձեռքերով:

— Օ՛, իմ սեր, իմ երազ, ինձ մի տանջի,—շնչում է նա թախ-
ծալից... ու մոտենում ձեռքերը պարզած...

Բայց ավա՜ղ, սեղանին մի լուռ լուսանկար անտրտունջ, ան-
շար նայում է նրան:

Ու հեռուներից քաղցրաշշուռ ձայնը կանչում է նորից. երա-
զի՜կ, մի՛ թախծիր...

Պարտեզը թաղվել է մթնում, երկնքում ցուլցվում են աստղերը:

Աղջիկը լուսամուտի գոգին կո՞թնած սպասում է ու տենչում
կրկին:

Սերն այն դուլցազնի աստղերի մեջ հավերժացած կանչում է
աղջկան լույս հեռուներն անսահման:

Սենյակը ընկղմվել է մթի մեջ:

Աղջկա այտերն ի վար գլորվում են արցունքի կաթիլները:

Արցունքներում նրա վճիտ-վաղանցիկ սիրո թախիժն է ծորում
և կյանքի ու հաղթօթյան բերկրությունը:

Սենյակում սևաշվի աղջիկն է մենակ նստած:

Իսկ սեղանին մի լուռ լուսանկար...

Ո Ւ Ս Ո Ւ Յ Չ Ո Ւ Հ Ի Ն

Ամեն առավոտ նույն ժամին, նույն ճանապարհով քայլում էր միջահասակ, նիհարավուն, սև խոշոր աչքերով, փոքր ինչ ներսընկած կրծքով այդ կինը և թվում էր, թե ոչ ոք չի կարող խանդարել նրա ընթացքը:

Բարի ժպիտ էր խաղում նրա դեմքին, շուրթերը միշտ շշնջում էին, ասես զրուցում էր շրջապատի հետ: Նա հայոց լեզվի դասատու էր քաղաքի մի իգական դպրոցում: Նա վարժվել էր դպրոցին, ուր նա երիտասարդանում և աշխուժանում էր:

«Ընկեր Արուս» էին կանչում նրան դպրոցում: Աշակերտուհիները սիրում էին նրան՝ հոգածու և համբերատար բնավորության համար: Կայտառ ալիքների պես վազվզում էին նրա շուրջը, փարվում, պոկվում, նորից գալիս, փարվում: Աղմուկի ու շարաճճիության համար նա կռպիտ ու բարձրաձայն սպառնալիքներ չէր կարդում սանուհիների զլխին, այլ լուռ, շեշտակի հայացքով որսում էր նրանց ուշադրությունը: Մազնիսի ուժով ձգում էր ողջ դասարանը և մի ակնթարթ բոլորի հայացքը դառնում էր դեպի ուսուցչուհին: Նրա ամեն մի բառն ու շեշտը, ինչպես կենսացող, թափվում էր աշակերտուհիների մտքի ծաղկոցը, և փայլ, և աշխուժություն բերում: Աշակերտուհիները կարգում էին, պատմում, նախադասություններ վերլուծում, հորովում: Դասն աշխուժ էր անցնում: Երբեմն ուսուցչուհու մեղմ երաժշտական ձայնն էր միջամտում, սխալներն ուղղում, կամ լրացումներ անում:

— Տիրապետեցե՛ք ձեր մայրենի լեզվին, մաքուր հայերեն խոսել սովորեցեք: Մայրենի լեզուն հոտավետ է, ինչպես գարնան ծաղիկ, քաղցր է, ինչպես մեղր,— ամեն անգամ ասում էր նա:

Ութերորդ դասարանը ուսուցչուհի Արուսի ամենասիրելի դա-

սարանն էր, որտեղ նա և դաստիարակ էր, և դասատու: Հարազատ մոր պես նա կապված էր այդ դասարանին. փոխադարձ սեր և համակրանք էր ստեղծվել ուսուցչուհու և աշակերտուհիների միջև: Ուսուցչուհին հաճախ էր հարցնում իր աշակերտուհիների կյանքից, կենցաղից. մասնակից էր նրանց վշտին և ուրախությանը: Երբեմն էլ ինքն էր սիրտը բացում նրանց առջև ու սկսում պատմել իր միակ որդուց՝ Լևոնիկից:

Երբ դպրոցում ժողով էր լինում՝ մայրն ուշանում էր, Լևոնիկն անպայման դպրոց էր գալիս, սպասում: Լևոնիկը թիկնեղ ու բարձրահասակ էր, մոր մոտ ինչպես մի հսկա. միաժամանակ այնքան քաղաքավարի և ամաչկոտ, որ գլուխը չէր բարձրացնում աշակերտուհիների երկբին նայելու, իսկ շարաճճի աղջիկները փսփսում էին իրար ականջի, կատակում, թե Լևոնիկը մոր փեշից կալած՝ խոնարհ հարս է և այլն...

Ամենահետաքրքիր տեսարանն այն էր, երբ մայր ու որդի հանդիպում էին. կարծես մի տարի իրար չէին տեսել. մայրը գոչում էր՝ Լևոնիկ, իսկ տղան՝ մամա: Ապա ուսուցչուհին հպարտության և երջանկության փայլը դեմքին՝ մնաս բարձր էր ասում՝ աշակերտուհիներին և տղայի հետ թևանցուկ գնում տուն:

Եվ ահա խաղաղ օրերին հանկարծ հաջորդեցին փոթորկալի օրեր. սկսվեց Հայրենական Մեծ Պատերազմը: Արագ փոխվեց սովետական մարզու կյանքն ու կենցաղը: Աշակերտուհիներից շատերի հայրերը, եղբայրները ճակատ մեկնեցին: Ուսուցչուհի Արուսի կենցաղում էլ անսպասելի փոփոխություն կատարվեց: Լևոնիկը կանչվեց Բանակ:

Որքան էլ ծանր էր մոր համար իր միակ որդուց բաժանվել, բայց նա վիշտը թաքցրած, զուսպ որդուն ճանապարհեց հետևյալ խոսքերով.

— Գնա՛, Լևոնիկ, Հայրենիքդ պաշտպանիր, դա ամենագեղեցիկ և սրբազան գործն է:

— Մամա, տես, շտխրես ու լաց չլինես. չե՞ որ դու շատ զավակներ ունես՝ բո աշակերտուհիները: Իսկ ես կկոլեմ անձնադոհոթյամբ:

Մայրը թաքուն սրբեց աչքերը, նախատեց իրեն թուլության համար ու շշնջաց.

— Ի՞նչ սերը և մայրական սիրտը թող քեզ վազան լինեն:

Այնուհետև և դպրոցում, և շրջապատում մի ընդհանուր դարձանք էր տիրում, թե ինչպե՞ս կարողացավ ուսուցչուհի Արուսը բաժանվել իր որդուց և որդին էլ՝ մորից: Թվում էր թե ոչ մի ուժ չէր կարող բաժանել նրանց միմյանցից: Բայց ահա պատերազմը, Հայրենիքին սպառնացող վտանգը նրանց բաժանեց:

Այդ մեղմաժպիտ ու հեղաբարո կինը միանգամից փոխվեց: Աշակերտուհիները զարմանքով երբեմն հարցնում էին:—Այս ի՞նչ պատահեց մեր ընկեր Արուսին, հրդեհի պես մտնում է դասարան ու քիչ է մնում մեզ էլ հրդեհի:

— Աղջիկներ, պատերազմ է, պատերազմ,—այս էր նրա մըշտական խոսքը:

Աշակերտուհիներն իրենց դիտողություն մեջ չէին սխալվում: Հայրենական պատերազմը, որդու բանակ գնալը՝ հեղաշրջեցին ուսուցչուհու ներքին աշխարհը: Նա այժմ այսպես էր մտածում. «Իմ ֆրոնտն էլ դպրոցն է, իմ մարտկոցը՝ դասարանը: Լեոնիկս ռազմաճակատում, ես էլ դպրոցում կապաքարենք Հայրենիքի համար»:

Այդ մտածողությամբ մտնում էր դասարան, խանդավառվում և խանդավառում աշակերտուհիներին:

— Ձեզանից ամեն մեկը ուսման գինվոր է, լավ սովորել՝ կնշանակե թշնամու դեմ կռվող մեր բանակին օգնել:

Դասից դուրս էլ նա ակտիվ մասնակցում էր հասարակական աշխատանքներին: Միտինգների ժամանակ ձայն էր խնդրում ուսուցչուհին և բեմ էր ելնում դեմքը շառագունած, հուզումնալից ցնցումներով, բռնցքները սեղմում էր, աչքերից կրակ էր ցայտում:

Ահա մի այսպիսի միտինգի ժամանակ շշուկ անցավ աշակերտուհիների մեջ.

— Ընկեր Արուսը ձայն խնդրեց, ընկեր Արուսը...

— Նրբ անարգ թշնամին ուզում է մեր հողը զավթել, մեր ազատությունը խեղդել, ո՞վ պետք է կռվի, ո՞վ, եթե ոչ մեր որդիները, մեր ամուսինները, մեր եղբայրները: Մենք ամենքս մի մարդու պես մեր կրծքով պետք է պաշտպանենք մեր աննման Հայրենիքը... Իմ Լեոնիկն էլ զնաց իր Հայրենիքի հանդեպ պարտքը կատարելու, ես էլ պարտք չեմ մնա...

Մարտի ելած զինվորի պես նա ձգվել էր, ձայնը խրոխտացել։ Հայացքը բոցե ալիքի նման անցավ ժողովականների վրայով, նա վերջացրեց։ Ծափահարում էին միտինգի հավաքված ուսուցիչները, աշակերտուհիները. ծափերի որոտի տակ նա բեմից իջավ։ Շուրջը խոսում էին, աղմկում, իսկ նրան թվում էր, թե այժմ ինքը կոնիկի հետ միասին զենքը ուսին՝ գրոհից էր վերադարձել։

Սովորականից ավելի վաղ էր նա դուրս գալիս տնից, դաս ունենար թե շունենար, միևնույն էր՝ այնտեղ նա միշտ գործ էր գտնում և ամենից վերջն էլ դպրոցից նա էր տուն գնում։

— Ընկեր Արուս, ինչո՞ւ եք այդպես շուտ գալիս,— հարցնում էին աշակերտուհիները։

— Հապա ի՞նչ անեմ, որ շուտ չգամ, չէ՞ որ կոնիկս առաջվա պես տանը չէ,— պատասխանում էր ուսուցչուհին։

Նա չէր կարողանում մի տեղ երկար նստել կամ կանգնել. դասամիջոցներին շրջում էր միջանցքներում, տրորում էր քունքերը, ձեռքերը, մոտենում էր աշակերտուհիներին առանձին-առանձին ու հարցնում,— նամակ ունե՞ք ուղմաճակատից, հայրիկից, եղբորից, քեռուց։

Ահա մոտենում է նրան իր ամենասիրելի աշակերտուհին և՛

— Իսկ դուք, ընկեր Արուս, նամակ ունե՞ք կոնիկից։

Ասես կենսաբեր ջուր տալին. նա սթափվեց ու սև աչքերի շուրջը թարթիչները խաղացնելով սկսեց.

— Երեկ հենց կոնիկիցս նամակ ստացա,— մի պահ լռեց, ապա աղջիկների խմբի հետ քաշվեց մի անկյուն ու գրպանից ինչպես մի թանկ գանձ հանեց նամակը։

— Գիտեմ, ձեզ էլ կհետաքրքրի մարտիկի նամակն իր մորը։

— Այո, ընկեր Արուս,— վրա բերին աղջիկները։

Ուսուցչուհին զգուշությամբ բացեց նամակի ծալը և սկսեց կարդալ.

«Միրելի մամա ջան, հենց որ զինվորի շորեր հագա, գլխիս սաղավարտ դրի, հրացան վերցրի, մեջս մի այնպիսի ուժ առաջացավ, որ ինքս ինձ չճանաչեցի։ Դու էլ ինձ չես ճանաչի, այնպես եմ փոխվել։ Գրում եմ ուղմաճակատից։ Մամա, սնայպեր եմ, մեկ էլ տեսար՝ զնդակս վը՛ղզ, ֆրիցի հոգեհանգիստը բերեց։ Ես

որ առաջ անգամ ափսոսում էի մի ճանճ սպանել, այժմ այդ երկու-
տանի գազաններին հաճույքով եմ զլորում: Չէ՞ որ նրանք բռնու-
թյուն ու խաղար են ուզում բերել մեր երկրին, իսկ մենք, արդար
կողմի զինվորներս՝ մեր ազատությունն ու պատիվն ենք պաշտ-
պանում: Ինչ ես ամեն անգամ գրում՝ զգուշացիր... վախկոտ հո՞-
շեմ, որ դնդակն ինձ կպչի... Լավ եմ քողարկվում: Գլուխս չեմ
ուզում գովել, բայց նշված եմ, շուտով կկարդաս, կուրախանաս...

Իմ հաղթական բարենները հաղորդիր քո ընկեր ուսուցիչներին,
աշակերտուհիներին, մարտական ջերմ բարեններ քեզ իմ ընկերնե-
րից և հրամանատարից:

Համբուրում եմ—քո Լևոնիկ»:

Լուռ էին թե՛ ուսուցչուհին, թե՛ աշակերտուհիները, որոնք հիա-
յած աչքերով նայում էին նրան: Ուսուցչուհին չհագենալով որդու
նամակից՝ դեռ պահում էր աչքերի առաջ, կարծես նամակն երկա-
րել էր ու նա շարունակում էր մտովին կարգալ:

Զանգի ձայնը՝ ուսուցչուհուն սթափեցրեց: Նամակը ծալեց,
դրեց գրպանը և երբ շուրջը նայեց՝ աշակերտուհիներն արդեն
ցրվել էին իրենց տեղերը: Ուսուցչուհու մեղմ և գգվալից հայացքը
նորից անցավ դասարանի վրայով: Աշակերտուհիներից ամեն մեկն
ուզում էր ինքը դաս պատասխանել, իսկ ուսուցչուհու աչքերի
առջև դեռ երկար ժամանակ բռնել էր Լևոնիկի նամակը: Աշակեր-
տուհի Սոնիկը կարգում էր մի հերոս օդաչուի կյանքի պատմու-
թյունը, մեկ ուրիշը՝ Արևը պատմում էր այդ նույնն առանց գրքի:
Հայրենիքն է նրան թևեր տվել, կամք և արիություն, խիզախ օդա-
չուն երգվել է չիջնել երկնքի շերտերից, մինչև որ թշնամու ան-
գրղները իսպառ չջնջվեն մեր երկնակամարից:

— Պատմիր, լավ է,—խրախուսում էր ուսուցչուհին՝ բարի
հայացքը աշակերտուհու վրա:

Այդ օրը լավ թվանշան ստացան բոլոր դաս պատասխանող-
ները:

— Երանի ընկեր Արուսը ամեն օր Լևոնիկից նամակ ստա-
նա,—ծիծաղելով շնչում էին աղջիկները:

Լևոնիկի նամակները լցնում էին ուսուցչուհու կյանքը, ժամա-
նակն աննկատ էր անցնում ու նա մենակություն չէր զգում:

Ահա նորից դեպի տուն էր գնում ու նրան թվում էր, թե ամեն

կողմից բնությունը և մարդիկ հարցնում էին՝ «Լեոնիկից նամա՞նկ
ես ստացել»: Նա պլսի շարժումով պատասխանում էր այո, և
շուրթերն ինքնաբերաբար շնչում էին,—Լեոնիկը բարևում է բո-
լորիդ...

Տուն էր հասնում արագ քայլերով, աղմուկով բացում էր դու-
ռը: Հարևաններն ասում էին՝ ուսուցչուհին անպայման նամակ
ունի Լեոնիկից:

Հարևանների հարցին նա պատասխանում էր շտապ.

— Լեոնիկը ողջ, առողջ է, կովում է թշնամու դեմ. սնայ-
պեր է:

Ապա մտնում էր տան առջևի փոքրիկ սլարտեզը, խնամում,
ջրում Լեոնիկի տնկած ծառերն ու թփերը, երկա՛ր, երկա՛ր նայում
էր Լեոնիկի բալենուն, յոր արդեն գարնան դեմ ծաղկե՛ն, փթթե՛լ էր
ինչպես զուգված նոթահարս և հաճելի բուրմունք էր տարածել
իր չորս դին: Կարոտած մայրը ասես ծաղիկներից իր Լեոնիկի
մանկության բույրն էր առնում ու շնչում էր մեկուսի՝ «ախ, երա-
նի Լեոնիկս տեսնի»:

Պարտեզից նա տուն էր մտնում, կանգնում որդու սեղանի
առջև ու նայում նրա նկարին, զրուցում նրա հետ.—Դու հանգիստ
չես, իմ սիրելի որդի, ես էլ հանգիստ չեմ ու չեմ կարող լինել.
Երբ կվերադառնաս, միայն այն ժամանակ կհանգստանամ քեզ
հետ միասին:—Քիչ հետո սեղանի առաջ նստած որդուն նամակ
էր գրում: Նրա կյանքի ամենաերջանիկ պահն էր այդ, երբ հա-
րավորություն էր ստանում զրուցելու որդու հետ:

«Իմ թանկագին որդի Լեոնիկ, նամակներդ ինձ կյանք և աշ-
խարհ են պարգևում: Հպարտությամբ է լցվում հոգիս, երբ ամեն
անգամ իմանում եմ, որ քաջաբար ես կովում... Նրազում միշտ
քեզ եմ տեսնում. գալիս ես դեմս այնպես առույգ, այնպես հսկա-
մարմին, որ ձեռքերս չեն բավում քեզ գրկելու, գոչում եմ՝ Լեոնիկ,
ու ինքս իմ ձայնից արթնանում:

Ի՞նչ է մնում ինձ անել այս մեծ կովի օրերին, եթե ոչ քեզ
հետ մեկտեղ թշնամու դեմ պատերազմել ու հաղթանակը մոտեց-
նել: Ուսումնական տարին հաջող ենք փակում. իմ դասարանն այս
տարի շատ առաջադիմեց: Սանուհիներս տարեվերջի քննություն-
ներին լավ են պատրաստվել: Այդ բանը նշվեց ընդհանուր ժողո-
վում և գրեցին թերթում:

Սիրելի Լևոնիկ, այս դարնան պարտեզդ ավելի շատ է կանաչապատվել, ծաղկել ու փթթել է քո բալենին: Անհամբեր սպասում եմ, որ բալը կարմրի, ինձ թվում է, թե այն ժամանակ դու տուն կվերադառնաս: Գրիր, նամակներդ օդի պես անհրաժեշտ են, նրանցով եմ ես շնչում: Լավ քողարկվիր, իմ սնայակեր տղա, թըշնամու զնդակը թող քեզ չգտնի: Շուտով հաղթանակ եմ ցանկանում մեր սովետական զորքերին, քեզ և քո ընկերներին:

Իմ մայրական բարեները հաղորդիր քո ընկեր մարտիկներին, քո հրամանատարին:

Ձերմ համբույրներով քեզ սիրող մայր՝ Արուս:

Նա առանձին խանդաղատանքով նամակի մեջ դրեց բալենու սպիտակ ծաղիկներ ու ծրարեց: Առավոտը դպրոցի ճանապարհին նամակը փոստարկղը դրեց ու քայլերն ուղղեց դեպի դպրոց: Օդը լցված էր արևի շողերով ու դարնան բույրով, ռադիոն ձայնում էր բարձր՝ սովետական զորքերի հարձակման և հաղթանակների մասին: Ուսուցչուհին շնչում էր.— իմ Լևոնիկն էլ է մասնակցում... Նա վառ հույսերով մտավ դպրոց, ուր դիմավորեցին նորից աշակերտուհիները, որոնց զգվել ու համբուրել էր ուզում նա:

Վարդուհին տեսավ ուսուցչուհուն միջանցքում երթևեկելիս, մոտեցավ, ուզում էր հարցնել տարեվերջին թվանշանների մասին, որ այժմ հուզում էր նրան:

— Ընկեր Արուս...

Նրա խոսքը կիսատ՝ ուսուցչուհին շտապեց պատասխանել.

— Լևոնիկին նամակ ուղարկեցի և բարեներ ձեր բոլորի կողմից: Նա շատ կուրախանա: Հանկացա՞ր, Վարդուհի, Լևոնիկը նշված է պարգևատրվելու համար,— նրա աչքերի ուրախ փայլը թափանցեց աշակերտուհու հոգու խորքը և նա մոռանալով իրեն մտահոգող հարցը, շարունակեց.

— Ընկեր Արուս, Լևոնիկը հերոսների շարքը կանցնի, կգրեն թերթերում, կգովեն. սնայակեր Լևոն Հովհաննիսյանը արժանացել է կառավարական բարձր պարգևի...

Շոյվում էր մայրական անհագուրդ սիրտը, մանկան անմեղ ժպիտն էր սլափում դեմքը: Նա հենվեց աշակերտուհու ուսին:

— Վարդուհի ջան, ճշմարիտ ես ասում. ախր տանն էլ նա ցրինակելի էր, օգնում էր ինձ բոլոր դործերում, չէր բարկացնում.

միշտ մամա, մամա կանչելով հետևիցս պտույտ էր գալիս:—Մի փոքր դադարից հետո ավելացնում էր հպարտորեն.—Իսկ դպրոցումն էլ օրինակելի սովորող էր և ակտիվ կոմերիտական:

Այդ օրը դասին նա դարձյալ ոգևորված էր, իր հոգու բոլոր գանձերը, իր ամբողջ դիտությունը ուղղում էր տալ աշակերտուհիներին: Պատմում էր պատմական հերոսների ու հերոսական դեպքերի մասին:

— Բայց մեր օրերի հերոսները գերազանցեցին անցյալի հերոսներին,—ավելացնում էր նա հիացմունքով և առաջարկում աշակերտուհիներին ամառվա ամիսներին գրել շարադրություններ՝ «Հայ հերոսները Հայրենական Պատերազմում» թեմայով, գրել սովետական զորքերի հաղթանակների մասին:

— Իսկ որ Լևոնիկի հերոսության մասին ես գրե՞մ,—առաջարկեց Վարդուհին:

Ուսուցչուհին և երջանիկ, և ամոթխած՝ գլուխը խոնարհեց կրծքին.

— Այդ բո գործն է,—պատասխանեց նա ցածրաձայն:

Վերջին օրերը նա սաստիկ զբաղված էր, հարևանները նրան տանը չէին տեսնում, դուռը միշտ փակ էր: Ասում էին, ուսուցչուհի Արուսը դասի սիրահար է, դաս որ չլինի, կստեղծի: Նա պարապում էր թույլ աշակերտուհիների հետ, ամեն ջանք գործ դնում, որ քննություններին չկտրվեն: Հոգնածությունից չէր տրտնջում, միայն թե լավ ըմբռնեին: «Զէ՞ որ Լևոնիկն էլ հանգիստ չունի կովի մեջ,—շարունակ կրկնում էր նա,—ես էլ պետք է աշխատեմ անդադար մինչև հաղթանակը»:

Գարնան վերջն էր, արևն ավելի շոգյլորեն էր սփռում իր ճառագայթները, տաքացնում երկիրը: Ծաղիկները թափվում, ծառերը պտղակալում էին: Այդ օրը վերջին դասն էր: Ութերորդ դասարանի աշակերտուհիները զվարթ դեմքով, ծաղիկափնջերով խոնվել էին իրենց դասարանի առջև:

Հակառակ իր սովորության՝ այդ օրը ուսուցչուհին շատ ուշացավ: Աղջիկները հարցական նայում էին միմյանց:

— Ի՞նչ պատահեց...

— Մի՞թե հիվանդ է:

— Իմ ծաղկեփունջն ամենից սիրունն է,— ճշում էր Սոնի-
լը:— Նա պետք է առաջինը նվիրեմ...

— Իմ ծաղիկները թարմ են ու կարմիր,— ասում էր մեկ ուրիշը:
Նրանց վիճաբանությունն ընդհատվեց, երբ Վարդուհին շնչա-
կտուր վազելով հայտարարեց.

— Ահա նա գալիս է...

Դանդաղ ու երերուն քայլերով գալիս էր ուսուցչուհին: Նա
մոտեցավ աշակերտուհիների խմբին, գլուխը մի փոքր բարձ-
րացրեց, բարեկց:

Ի՞նչ դարմանալի բան, կարծես նրա մարմինը փոքրացել էր,
դեմքը գունատ էր, աչքերի տակ խոր ակոսված:

Նոր միայն զգացին, որ ուսուցչուհին հիստերի մոտ էր և մա-
զերի մեջ սպիտակ շերտեր էին երևում:

Աշակերտուհիներն ըստ իրենց սովորության ուրախ ճիշով
շրջապատեցին նրան:

— Ընկեր Արուս, ինչո՞ւ ուշացաք, հիվանդ էիք:

— Ներեցեք, սիրելի աղջիկներ,— սեղմված ատամների միջից
հազիվ լսելի պատասխանեց ուսուցչուհին և տեղ էր փնտրում նըս-
տելու: Մինչդեռ ուրիշ անգամ ոտքի վրա կանգնած՝ երկար զրու-
ցում էր և կատակում: Նա նստեց, մի փոքր շունչ առավ, ապա բա-
ցեց դասացուցակը և սկսեց շտապ կարգալ թվանշանները:

— Աստվածատրյան Վարդուհի՝ հայրց լեզվից 5, Ավագյան
Արմիկ՝ 5, Ալեքյան Աստղիկ՝ 5...

Նկատելի փոփոխություն կար ուսուցչուհու մեջ, բայց աշա-
կերտուհիները չէին կարողանում հասկանալ՝ ինչից էր: Նա հե-
տըզհետե դալկանում էր, շուրթերը դողում էին:

Մի՞թե հիվանդ է,— մտածում էին աշակերտուհիները.— բայց
նա համառորեն շարունակում էր իր գործը: Վերջին անունը կար-
դաց ու դադար տվեց: Ասես ծանր բեռից կքվել էին ուսերը: Հոգ-
նած՝ հենվեց աթոռին:

— Գոհ եմ ձեզանից,— շարունակեց նա.— պատերազմի տեմ-
պով ընթացաք. ամառվա ամիսներին շատ կարգացեք, շարադրու-
թյուններ գրեցեք, որ մայրենի լեզվին ավելի լավ տիրապետեք...

Ինչպիսի մեծ ճիգ էր գործադրում նա խոսելու համար: Ապա
նորից լռեց և լուռ հայացքն ասես աղերսում էր, որ իր փոխարեն
նրանք խոսեին:

Աղջիկները երախտագիտությամբ լցված դեպի իրենց ուսուցչուհին՝ ծաղիկփնջեր թափեցին սեղանի վրա:

— Այս ծաղիկները ճակատում կռվող մեր հերոսներին են սաղական և ոչ թե ինձ,— հազիվ շնչաց ուսուցչուհին և աչքերն արցունքով լցվեցին:

Աշակերտուհիները քարացած նայում էին ուսուցչուհու ալլալված դեմքին և չէին կարողանում հասկանալ, թե ինչու նա այդպես տխրեց, չէ՞ որ նրանք ուզում էին նրան միայն ուրախացնել:

— Ընկեր Սրուս,— ուզեց հրաժեշտի խոսք ասել Վարդուհին,— մենք ժամանակավորապես բաժանվելով ձեզանից և դպրոցից՝ տանում ենք մեզ հետ լավ հուշեր. դուք շինայեցիք ձեր առողջությունը և հանգիստը, պարապեցիք այնքան, ինչքան ուժ ունեիր: Մենք էլ մեր պարտքը կկատարենք, կգանք նոր ուժով կլծվենք ուսման գործին. պատե՛րազմն էլ, հույս ունենք, շուտով կվերջանա, հաղթանակով տուն կվերադառնան մեր հարազատները:

Ուսուցչուհին ցնցվեց, կարծես խփում էին գլխին: Շրթունքները սեղմեց, վախենում էր խոսել:

— Ես չեմ ուզում ձեզանից բաժանվել,— հանկարծ բացականչեց նա ու լռեց:— Աղջիկներ, ինձ ներեցեք, ես պետք է տուն գնամ: Այսօր եկա, որ իմ պարտքը կատարեմ վերջին անգամ:— Նա վեր կացավ ու թվում էր՝ ահա պիտի ընկնի:

Վարդուհին բռնեց նրա թևը՝ հասկանալով նրա վիճակը: Մի քանի ուրիշ աշակերտուհիներ էլ շրջապատելով ասացին.

— Մենք ձեզ տուն կուղեկցենք:

Ուսուցչուհին այնպես աղերսական հայացքով նայեց նրանց աչքերին, կարծես ասում էր.

— Մի՞թե այդքան անօգնական եմ:

Երբ մոտեցան տան դռան՝ նա ետ-ետ քաշվեց վախեցած:

— Իմ սիրելիներ, ինձ մենակ մի թողեք:

— Մենք ձեզ մենակ չենք թողնի,— ասացին աղջիկները:

Նա դիմեց դեպի պարտեզը:

— Եկեք նստենք այս բալնոն տակ: Տեսնում եք, ինչպես է ծաղիկը... Գիտե՞ք ում բալնին է սա:

Եվ նա շրթունքները կծոտեց:

— Լեռնիկինը...— անմիջապես վրա բերեց Վարդուհին:

Ուսուցչուհին թախծորեն ժպտաց, Վարդուհին շարունակեց.

— Լեոնիկը կգա, այս ծառի տակ քեֆ կանենք:

Ուսուցչուհին վաթաթվեց նրա պարանոցին:

— Իմ անգին, իմ բարի աղջիկ, երանի թե ճշմարտ լինեին խոսքերդ:

Փշում էր երեկոյան ցուրտ քամին: Մաղկի թերթերը թափվում էին նրանց ուսերին:

Պարտեզից նրանք տուն դնացին:

Ուսուցչուհին աղջիկների թևից բռնած տուն մտավ, ընկավ մահճակալին:

— Ախ ի՞նչ պատահեց, ի՞նչ պատահեց մեր բարի, մեր լավ ընկեր Արուսին,— շնչում էին աշակերտուհիները:

Վարդուհին մոտեցավ, գրկեց ուսուցչուհու գլուխը:

— Դուք հիվանդ եք, ընկեր Արուս:

— Ոչ, սիրտս է...— հռաչեց նա: Նրանցից մեկը հանկարծ նկատեց սեղանի վրա ընկած մի նամակ ու մոտ կանչեց Վարդուհուն: Վարդուհին վատ բան կռահեց, չլինի՞ թե Լեոնի-կին... ու ձեռքերը դուլալով սկսեց նամակը կարդալ:

— Ձեր որդին՝ Լեոն Մովսեսի Հարությունյանը հերոսաբար զոհվեց Հայրենիքի անկախության ու ազատության համար մղված մարտերում:

Վարդուհին ցնցվեց, մի պահ լուռ կանգնեց ու կրկին աչքի անցկացրեց նամակը:

— Սխալ... թյուրիմացություն, սա ձեր Լեոնիկը չէ,— ճշացնա, — մեկ ուրիշն է, հավատացնում եմ, ընկեր Արուս, դուք սխալ եք կարդացել: Ազգանունը Հովհաննիսյան չէ... միայն անունը և հայրանունն է... փողոցը նույնպես ձերը չէ...

Վարդուհին վազեց, գրկեց ուսուցչուհուն ու սկսեց ուրախությամբ հեկեկալ: Մի անսպասելի աղմուկ բարձրացավ սենյակում: Ուսուցչուհին կարծում էր, որ այդ բոլորը սարքեցին իրեն հանգրստացնելու համար և արցունքների միջից ասաց.

— Ես երեսա՞ եմ, ինչ է, ուզում եք ինձ հավատացնել:

— Ո՛չ, ընկեր Արուս, ապա ձեր աչքով կարդացեք.— և նամակը մոտեցրին նրա աչքերին:

— Իմ Լեոնիկ, իմ կյանք, մի՞թե այս բոլորը թյուրիմացություն է, ախ, երանի թե...

Ու աչքերին չհավատալով՝ սկսեց նորից կարդալ գրութիւնը. արցունքի երկու կաթիլ կաթեցին թղթի վրա, նա դանդաղ, խորհրդավորութեամբ թուղթը դրեց սեղանին ու ձեռքի ափով ամուր ծածկեց:

— Ուրախացիր, ընկեր Արուս, Լեոնիկն առողջ է, — ամեն կողմից վրա բերին աշակերտուհիները:

— Չեմ հավատում, չեմ հավատում, — գրեթե ճշաց ուսուցչուհին:

Աղջիկները տեսան, որ այդ փաստն էլ չի համոզում ուսուցչուհուն, սկսեցին ուրիշ եւք փնտրել. անհանգիստ շրջում էին սենյակում, իրար ականջի փսփսում, վերջապես գլուտ անողի պես Վարդուհին աղաղակեց.

— Ես և Սոնիկը հենց հիմա կգնանք զինկոմիսարիատ և ամեն ինչ կպարզենք:

— Ըշմարիտ է, ճշմարիտ է, — հաստատեցին մյուս ընկերուհիները: Իսկ ուսուցչուհին վշտից քարացած, արձանի պես լուռ նայում էր աշակերտուհիներին:

Վարդուհին և Սոնիկը վազեւազ գնացին: Ուսուցչուհու մոտ մնացին երկուսը. նրանք ամեն կերպ աշխատում էին ցրել ուսուցչուհու տխուր մտքերը, դանադան դեպքեր էին պատմում իրենց կյանքից: Ուսուցչուհին մերթ լսում էր, մերթ չէր լսում ու ջղաձգորեն տրորում էր ձեռքերն ու շշնջում, — եթե Լեոնիկը չէ, հապա՞ստ է...

Մինչ նրանք այդպես զրուցում և անհամբեր սպասում էին, մեկ էլ ուրախաբեր ծիծեռնակների պես ներս ընկան Վարդուհին և Սոնիկը:

— Հաստատվեց, որ դա Լեոնիկը չէ, գրութիւնը սխալմամբ է ընկել... — Վարդուհին աղաղակելով մեկնեց զրութիւնը, որի վրա մակագրված էր, որ հասցեն ճիշտ չէ և չի վերաբերում Լեոն Հովհաննիսյանին:

Ասես ուսուցչուհու աչքերի մշուշապատ քողն ընկավ. նա սկսեց կարդալ. ապա կանգնեց տեղից, ձգվեց ու բացականչեց.

— Ուրեմն դու կենդանի ես, խփում ես ֆաշիստներին, իմ անայւպեր, հերոս տղա...

Հանկարծ նա ցնցվեց, իր սեփական ուրախութեան ալիքին հաջորդեց մի ուրիշ զորեղ զգացում:

— Իմ Լևոնիկը չէ, բայց չէ՞ որ մեկ ուրիշն է, տեսնես ո՞ւմ
բաւան է, ո՞ր մոր սիրտը պիտի կսկծա...— Լոնց ու նորից նստեց
անկողնու վրա: Նա կրկնեց.— բայց չէ որ...— ու լոնց... Արցունքով
լցված մոր աչքերում և ժպիտ, և թախիծ էր շողում,— ախ երանի
թե ոչ որ, ոչ մի մայր չսգար,— հազիվ լսելի շշնջաց նա:

Իսկ աշակերտուհիները ուրախ ծիծաղում էին և բացականչում.

— Լևոնիկը կվերադառնա որպես ջբանշանակիր հերոս, ու
մենք բոլորս կհավաքվենք, կպատմենք նրան այս սխալ հաս-
ցեագրված նամակի և, ընկեր Արուս, ձեր անտեղի հուզումների
մասին:

Վշտի ամպրոպն անցել էր ուսուցչուհու հոգուց՝ խաղաղ էր,
սև աչքերը և կարոտ և դգվանք էին արտահայտում: Նա մայրական
անհուն սիրով նայում էր անվերջ իր սանուհիներին ու ամոթխած
աղջկա պես գլուխը կրծքին խոնարհած՝ շշնջում.

— Ներեցեք և հասկացեք ինձ, ախր միակ որդիս է և իմ միակ
հույսը: Կարոտն էր ինձ կուրացրել... Հենց որ առաջին բառը կար-
դացի աչքերս մթնեցին...

Աշակերտուհիներն իրար ընդհատելով պատմում էին դըպ-
րոցական կյանքից ծիծաղաշարժ դեպքեր: Ուսուցչուհին լսում էր
ու գլուխը ամբացնում:

— Իսկ դուք ի՞նչու չեք խոսում ընկեր Արուս,— դիմեցին
աշակերտուհիները ուսուցչուհուն:

— Մի՞թե ցավ չէ, որ ինձ պես մեկ ուրիշ մայր պիտի սգա...—
պատասխանեց ուսուցչուհին: Այժմ էլ նրան հանգիստ չէր տալիս
ուրիշի վիշտը...

— Ախ, ընկեր Արուս, ինչո՞ւ չեք մոռանում,— ասացին աղ-
ջիկները հանդիմանող տոնով:

Ուսուցչուհին զգաստացավ և մի պահ մոռանալով, որ ինքը
տանն է և ոչ դասարանում, շարունակեց հաստատակամ շեշտով...

— Տիրապետեցեք մայրենի լեզվին, ամառը շատ կարդացեք:
Ուշ երեկո էր, դեռ երկար ժամանակ վառվում էր ուսուցչուհու
տան լույսը: Աշակերտուհիները չէին ուզում մենակ թողնել իրենց
ջանասեր ուսուցչուհուն, որ շշնջում էր.

— Ախ երանի թե ոչ մի մայր չսգար...

Իսկ պարտեզում գիշերային մեղմ քամուց խշշում էր բալե-
նին և թափում գետնին իր ծաղկաթերթերը:

ԱՌԱՋԻՆ ԹՈՒՉՔԸ

Սե աչքերով հանդուգն լին աղջիկ էր նա, որ առաջին անգամ պարաշյուտային բարձր աշտարակից իրեն ցած նետեց ու մի ակնթարթում գնդակի պես թեթև գետնին կանգնած՝ ծիծաղում էր ընկերների հետ:

Այդ օրվանից նրա համար աշտարակից թռչելը խաղալիք դարձավ:

Ն. գործարանից առաջին կոմերիտուհին էր նա, որ արձագանգեց պարտիայի կոչին՝ սկսեց հաճախել օդաշուական դպրոց, ասելով.— Մայրս թռչել չգիտեր, որովհետև թևեր չունեի, իսկ ես թռչել կսովորեմ, ինձ թևեր է տվել իմ սովետական մայր երկիրը:

Սովետական կենսաթրթիռ տարիներն աճեցրել էին նրա մեջ մի կայտառ հոգի: Նա դադար չունեի, ազատ ժամերին անբողբոմ էր վազում տեսնելու թռիչքի առաջին պահը, թե ինչպես էր օդանավը գետնից պոկվում:

Նրբ կաբլում կամ լսում էր սովետական օդաչուների հերոսական թռիչքների մասին, սրտի թրթռոցով հաշվում էր այն վայրկյանները, երբ ինքն էլ պատրաստ կլինի ինքնուրույն թռչելու:

Այդ բոլորի հետ մեկտեղ նա չէր կտրվում արտադրությունից, կյանքով լի մտնում էր մանածագործ ցեխը և սկսում էր աշխատել անսպառ եռանդով:

Բանվորներն ասում էին.— կոմերիտուհին թռավ նորմաներից. իսկ նա սիրում էր «թռչել» բառը: Որովհետև նրա համար կյանքը թռչելու, արագություն և աշխուժություն մեջ էր: Այդպես էր դաստիարակել նրան կոմսոմոլը:

Ժիր օրորվում էր նա մեքենաների շարքում ու հսկում էր, որ մեքենաները աշխատեն անխափան:

Հանկարծ նրա դվարթ աչքերի դեմ, արագ պտտվող իլիկները
ալոկվում էին մեքենաներից և հողմասլաց սավառնակների պես
ամպերի մեջ կորչում, իրենց հետ տանելով աղջկա բարախուն
սիրտը:

Ուրախության քրտինքը ճակատին աղջիկը շշնջում էր.

— Ես կսովորեմ թռչել և կհասնեմ ամպերին...

Այն օրն ավիացիայի տոնն էր: Նա առավոտը վաղ արթնա-
ցավ, սատինն պարզ շորը հագավ, մազերը կոկ սանրեց ու
քայլեց դեպի անորոգրոմ:

Դեռ ոչ ոք չէր եկել: Նա շուրջն էր նայում ադահորեն, կարծես
առաջին անգամն էր այնտեղ լինում:

Գեանատարած թևերը փռած օդանավերն էին սպասում արևի
առաջին շողքին:

Արևը ծագեց ու փայլիլեց երկինքանդ նրանց բրոնզե թևերին:

Գարնան նոր բացված ծաղկի պես թարմ, աղջիկը ժպտաց:

— Սրանցից և ոչ մեկը իր ճանապարհը չի մոլորի սովետական
երկնակամարում,— շշնջաց մեկուսի:

Քիչ հետո այլևս նա մենակ չէր: Ժողովուրդը հավաքվեց:
Դաշար թնդում էր ցնծությանմբ, սովետական քաղաքացիները եկել
էին տեսնելու երկինքը նվաճողների թռիչքը:

Օդաչուները զգեստավորված պատրաստ՝ սպասում էին պետի
կարգադրությանը:

— Կեցցե՛ն սովետական օդաչուները,— բացականչում էր ժո-
ղովուրդը:

Հանկարծ դետինը դղրդաց, բարձրացավ խլացուցիչ աղմուկ,
հեք առնելով մեկ-մեկ օդանավերը թռան դեպի երկինք: Մենակ
մի օդանավ մնաց կանգնած:

Բոլորը հայացքները երկինքն էին բռնեել, նայում էին հաղ-
թական ճախրումները: Մի ընդհանուր խնդուկություն էր տիրում:

Մի օդաչու մոտեցավ այն միայնակ օդանավին և ուզում էր
ինքը թռչել, երբ բազմությունը ճեղքելով վրա հասավ մի ուրիշ
փոքրամարմին, բարակիրան օդաչու և աղջկա վճիռ ձայնով գո-
չեց.

— Ես պետք է թռչեմ, ես... — Բոլորը վազեցին այն կողմը և շրջապատեցին օդաշուներին: Նրանցից մեկը գործարանի աղջիկն էր, այժմ օդաշունական շորերով զվարթ կանգնած: Աերողորոմի պետը ակնապիշ նայեց աղջկա աչքերի մեջ.

— Դու պատրաստ ես թռչելու...

Աղջիկը գլխով դրական նշան արեց, հրելով մյուս օդաշուն ընկերոջը:

— Թող աղջիկը թռչի, — աղաղակեցին ամեն կողմից:

Ժիր ցատկումով մոր գիրկն ընկած մանկան պես աղջիկ օդաշուն տեղավորվեց օդանավում — դեկի մոտ, ապա աչքերը կկոցելով թևերը շարժեց:

Մեքենան գետինը փորելով, թեթև թիթեռի պես գետնից պոկվեց:

— Համարձակ թռի՛ր, — աղաղակում էր ժողովուրդը. թաշկինակներ էին ճոճում օդում, բերկրալից հայացքներով էին ճանապարհում այն աղջկան:

Աղջկա սիրտը թրթռաց ուժգնորեն, հետո հանդարտ նայեց հաշվեցույցի սլաքներին, իսկ ներքևում այլևս մարդիկ չէին երևում:

Սովետական աղջիկն էլ կարող է թռչել, մտածում էր նա. դեկն ամուր բռնած, շուրջը երկինքն էր անծիր, ինքն էլ թևերը արձակ...

Դեմքին փոփոռում էր ցուրտ քամին: Գործարանում պտտվող իլիկի փոխարեն դեմը պտտվում էր այժմ մի ուրիշ սուղող իլիկ — պրոպելլերը:

Իսկ մոտորի հետ մի ձայն էր հնչում անընդհատ նրա ականջի տակ. դա ժողովրդի ոգևորիչ ձայնն էր:

— Համարձակ թռի՛ր...

Երամից ետ մնացած թռչունի պես ելավ վեր, ապա ճախրեց մյուս օդանավերին հավասար. ինքն էլ չէր սպասում, որ կարող էր այդպես հեշտ հասնել:

Իսկ ներքևում ժողովուրդն էր սպասում սրտատրոփ:

Մյուս օդանավերն արդեն վայրէջք էին կատարում, իսկ աղջիկը դեռ վեր ելնելով, հորիզոնն էր պատռում հանդուգն թափով: Հեռագիտակն աչքերին՝ աերողորոմի պետը երկինքն էր նայում: Ահա նշմարեց մի փոքրիկ կետ ու ժպտաց:

— Այդ նա է, վերադառնում է:

Մարգիկ հարցական ու անհանգիստ իրար էին նայում, թե ի՞նչու էր աղջիկն ուշանում: Իսկ աղջիկը երկնքում՝ շնչառությունը զսպած մոտորի ձայնն էր ստուգում, ապա սրտապնդված, անշփոթ մի շարժումով դեկը դարձրեց: Այժմ ներքև էր նետվում... Ահա մոտենում էր—մեծանում:

Թևին տալով օդանավը աերոդրոմի վրա ճախրեց, երկնակամարում մայրենի հողի կարոտով զորացած՝ կուրծքը նորից գետնին հպեց:

Ժողովուրդը ծափահարում էր ու բացականչում.

—Կեցցե սովետական աղջիկը:

Իսկ աղջիկը գլուխն օդանավից հանած՝ հանդարտ ժպտում էր, ինչպես առաջին անգամ պարաշյուտի աշտարակից թռչելուց հետո:

Ամենքը վազում էին մոտիկից տեսնելու այն աղջկան, որ այնպես պարզ էր, սովորական, բայց հանդուգն:

Իսկ աղջիկն արդեն անհետացել էր բազմության մեջ...

ՓՈԹՈՐԿԻՅ ՀԵՏՈ

Լինում են հանդիպումներ, որ բացառիկ տպավորութիւն են փողնում մարդու կյանքում, որպէս լուսաստղ մնում են հիշողութիւն մեջ անմար։

Սրանից մի քանի տարի առաջ ահա մի այդպիսի հանդիպում ունեցաւ եւ ծովի վրա ու երբեք չեմ մոռանում։

Ս. նաւով գնում էի ծովափնյա մի քաղաք բուժվելու։ Տարվա ամենալավ եղանակն էր՝ գարունը։

Մի քանի օր անընդհատ ծովն ալիկոծվում էր. ուղևորներից շատերը չէին հանդգնում տախտակամած դուրս գալ. ծովը նրանց ահաբեկել էր։ Իսկ եւ շարունակ շրջում էի տախտակամածի վրա. ծովն ինձ չէր ահաբեկել։

Երեկոյան դեմ ծովը հոգնեց, ալիքները մասնաբաժան։ Նորից գրավեցի իմ սիրած տեղը՝ տախտակամածի վրա ու դիտում էի վերջալուսը։

Ի՞նչ կա բնութիւն մեջ ավելի վեհ ու գեղեցիկ, քան արշալույսի ու վերջալույսի տեսարանը ծովի վրա։ Աչքս չէի թարթել, երբ հանկարծ արեւագունդը պոկվեց երկնքից, սովոր լողորդի պէս սուզվեց ծովն ու իր երփներանգ փայլով շլացրեց իմ տեսողութիւնը։ Ծովը դողաց իր մեջ առնելով երկնքի դատեր ոսկեշող պատկերը։ Երկինք ու ծով հալվեցին համերաշխ, արեւը նազանքով լվանում էր ծովում իր ոսկե վարսերը։

Որքան սիրաբորբոք էին ծովի ալիքները, ի՞նչ կախարդական էր ծովն այդ պահին։ Այդպիսի պահերին մարդ մոռանում է իրեն հուզող առօրյան, ընկեր, բարեկամ, ու նետվում հավերժութեան գիրկը։ Հոգիս անդորր էր ու թվում էր ինձ, որ այդպէս անդորր շարունակվելու էր ողջ ճանապարհս։ Երևի այդպէս երկար մնայի,

Յիթե ինձ չսթափեցներ մանկան վճիտ մի ծիծաղ: Շրջվեցի, տես-
նեմ ոսկեզանգուր մազերով, սպիտակ հագուստով մի փոքրիկ աղջիկ,
հազիվ 4—5 տարեկան, թռչկոտում է շուրջս: Նա ծիծաղում էր ան-
վերջ և ինձ նայում: Ես նրան մոտիկ կանչեցի: Մի վայրկյան շան-
յաժ և ահա նա թրթռում էր բազումներիս մեջ:

— Ո՛րտեղից, ի՞նչպես հայտնվեց. մի՞թե ծովը նետեց վեր,
ծովափրփուր լինի կարծես..., մտածում էի ես:

— Ծովի՛կ... հնչեց շատ մոտիկ կանացի մի նուրբ ձայն:
Փոքրիկ աղջիկն սկզբում վախեցած աչքերը սևեռեց դեպի ձայնի
կողմը, ապա նորից սկսեց ծիծաղել ու բացականչել զվարթ շեշ-
տով. — Մամա՛...

Ուրեմն մայրն է, — մտածեցի ես: Ինչպես կիսած խնձոր նրանք
նման էին միմյանց: Մի կենսաբեր ալիք շարժվեց կրծքիս տակ՝
մենակ չեմ լինի, մտածեցի...

Ուշադրությունս գրավեց այն դեռատի կինը՝ նուրբ կազմված-
քով, ծով աչքերով, դեմքի կիրթ արտահայտությամբ: Ոսկեգույն
մազերն արձակ թափվել էին ուսերին. հագին՝ թափանցիկ երկնա-
գույն շրջագգեստ: Հեղինակա՛ն արձանի պես գլուխը բարձր բրո-
նած՝ հայացքը չէր պոկում ջրերից: Ինչպես երևում էր, նա էլ ինձ
պես ճանապարհորդ էր, ծովի սիրահար: Բարմացավ հոգիս գար-
նան բույր առած ու զվարթ սկսեցի փոքրիկ աղջկան թուցնել թևե-
րիս վրա: Չարաճճի աղջիկը փոքրիկ թաթիկներով խփում էր ձեռ-
քերիս ու կրկնում, — դյադյա՛, էլի թոցրու...

Այնտեղ, ծովում, արեալողն էր վերջանում, իսկ իմ գրկում
մի նոր կյանք էր սկսվում, աղջիկն էր թռչկոտն... Ու նրա մայրը՝
մազերն ալեծածան՝ շուրջս մանուշակի բույր էր սփռում:

— Ծովի՛կ... — երկրորդ անգամ լսեցի մոր քաղցրահնչուն
ձայնը, — դյադյան կհոգնի, վար իջիր:

— Օ՛, ոչ, ի՞նչ եք ասում, ես սիրում եմ երեխաներ, այն էլ
մի ալսպիսի աստղածաղիկ, — փոքր ինչ շփոթված պատասխանե-
ցի ես:

— Երեխաներ սիրող մարդիկ բարի սիրտ են ունենում և
քնքուշ զգացմունքներ, — պատասխանեց կինը, առանց իմ կողմ
դառնալու: Մտառուչ էր նրա հայացքը, կարծես ծովի խորությունն
էր կամենում չափել:

Մանկանը թոցնելով՝ քայլ առ քայլ մոտենում էի դեռատիկ կնոջը, որն անփութորեն հտ տարավ ճակատից մազերի փունջն ու դարձյալ իմ կողմը շնայեց:

Տղամարդու տիրական ձայնը բողոքեց իմ մեջ, մտածեցի, ի՞նչ վեհանձնություն և անտարբերություն. երիտասարդ եմ, տեսքով բավական տալավորիչ, կանանց հետ վարվելու ընդունակ. այժմ երեկո, ծով, ես ու նա մենակ...:

Կինն ինքնաբերաբար թե դիտավորյալ տեղափոխություն կատարեց, ինձնից հեռու կանգնելով:

— Գուցե ինքնահավան մի քաղքենուհի է, որ շուղենա ինձ հետ խոսել կամ... ավելի վատ բան մտածելով նրա մասին, սկսեցի անհանգստանալ:

Հանկարծ մտքերիս շղթան կտրվեց. կինը բազուկները տարածած, կարոտալից գգվանքով՝ կանչում էր Ծովիկին: Աղջիկը վազեց մամա՝-մամա՝ ճշալով: Մայրը դրկեց իր Ծովինարին, իսկ ես մնացի մոլոր կանգնած:

Հակառակ իմ սպասածի՝ կինը մոտեցավ, մտերմական տոնով ինձ հանդիմանեց.

— Ի՞նչ եք այդպես լուռ, չե՞ք ուզում ընկերակցել: Իմ Ծովիկը ձեզ շատ սիրեց, ձեզ հետ կապվեց, ես ուղղակի զարմացած եմ, նա երբեք այդպես համարձակ չէր մտել օտար մարդկանց գիրկ:

Բերկրանքից լեզուս կապվեց,—պատասխանի խոսք չէի գրտնում: Աղջիկը թաթիկներով խփում էր մոր երեսին. նրանք երկուսով զվարթ ծիծաղում էին: Լավ էր, այդ միջոցին ես ինձ կարգի բերեցի և իմ կարծիքով գտա մտերմության բանալին—բերանիցս հանկարծ թռավ.

— Դուք ամբողջովին տարվել եք ծովով... Ապա անդրադարձա մի շատ սովորական հարցի:—Դուք երկա՞ր եք ճամփորդելու ծովով...

— Ո՛չ, բայց ինձ համար երկար է թվում այս մեկ գիշերն էլ,—պատասխանեց կինը մշտաժպիտ աչքերն ինձ վրա սեւեռած:

Ա՛խ, երանի թե նա այդպես շատեր, ուրեմն,—մտածեցի ես,—խստաբաղո ամուսինն է սպասում, կամ... Սիրտս կծկվեց մի անախորժ զգացումով: Տղամարդը հավանած կնոջ նկատմամբ

զարմանալի հսամու է: Կինն ամուսին ունենա թե ոչ, այդ շատ հաճախ միևնույն է նրա համար, ցանկանում է, որ նա ամեն ինչ մոռացած՝ միմիայն իրենով հետաքրքրվի: Ճիշտ այդպես էի մտածում ես, երբ հողմացրիվ եղան մտքերս. կինը փրփուրանման ձեռքը պարզեց դեպի ծովն ու բացականչեց.

— Օ՛, ծով լաչնածիր, անհուն, մարդու հոգու պես երբեմն փոթորկոտ, պղտոր, երբեմն վճիտ—ինչպես հայելի: Օ՛, ծով, զարմանալի բուժիչ հատկություն ունես դու. լվանում ես մարդու հոգին, մոռացնել ես տալիս կյանքում պատահած ամեն տեսակ դժբախտություններ, տխուր հուշեր: Ու ծովի վրա կարծես մարդ ծնվում է նորից ապրելու բուռն տենչանքով...

Կինը լռեց. ես նույնպես լուռ էի՝ ակնածանքով համակված դեպի նա:

Մայր ու աղջիկ ինչպես երկու ծովածին, նայում էին ինձ վրա: Ծովը այժմ տեղափոխվել և ծփում էր նրանց աչքերում. ծովի փայլն էի տեսնում, ծովի շունչն էի զգում...

— Ինչպես երևում է, դառնություններ շատ եք կրել կյանքում,— հարցրի ես խիստ բարեկամական տոնով: Պատասխանի փոխարեն կինը սեղմեց աղջկան իր կրծքին, բացականչելով.

— Ծովիկ ջան, քամին սաստկացավ, քնելուդ ժամանակն է, գնանք:

— Դուք գնում եք ու չե՞ք վերադառնալու,— ասացի ես աղերսական տոնով:

Կնոջ մշտաժպիտ աչքերն իմ տարակուսանքը ցրեցին, նա պատասխանեց աշխուժ.

— Միևնույն է, այս գիշեր քուն չի գալու աչքերիս, ես կվերադառնամ ու մենք կզրուցենք երկար:

Նրա անուշ ձայնի թրթիռները սլացան քամու թևին ծովն ի վեր... Շուրջս դատարկվեց...

Սիրո հանդեսը փակվել էր արևմուտքում. արևը կուլ էր գնացել սիրատուջոր ծովին. հագուրդ առած ջրերը ներկվել էին մուգ լեղակագույն: Մութն էր արդեն: Նավը ճեղքում էր ջրերն ու անհրեր սուրում առաջ: Այժմ ծովի ջրերում մերթ աստղերն էին առկայծում, մերթ նավի լույսերը:

Ո՞վ է տիրացել այդ չքնաղ կնոջ սրտին, և ինչո՞ւ եմ ես

խախտում»,—մտածում էի ու չէի կարողանում ինձ հաշիվ տալ: Գնում էի հանգստանալու, մինչդեռ ճանապարհին նորից կյանքն էր ինձ հուզում:

Նորից ծանոթ քայլեր, և մանուշակի գրգռիչ բույրն զգացի շատ մոտիկ: Նա եկավ ուսերին սպիտակ շալ նետած: Ոչ մարդկային կեցվածքով, այլ ինչպես մի ջրահարս հենվեց տախտակամածի երկաթալարին:

«Ախ, ի՞նչ կլինի սիրտս հենարան լինի նրան դեթ մի բույկ, գեթ մի վայրկյան»,—մտածում էի:

— Մովիկս ննջեց, այժմ ես ազնաւ եմ ու հանդիստ,—ասաց նա մեղմութեամբ: Ապա անսպասելի կերպով ավելացրեց.—գիտե՞ք ինչ, դուք մտերմություն եք ներշնչում, կրթված և լրջամիտ մարդ եք երևում, հետո ծովն է տրամադրում. մարդ այսպիսի բուսկներին ընկեր է փնտրում, ուզում է խոսել ու խոսել անվերջ:

— Օ՛, ինչ երջանկություն, խոսեք, ձեզ կլսեմ անվերջ,—բացականչեցի ես:

Չայնն այն թովիչ ասես ելնում էր ծովի հատակից: Մի՞թե իսկական կյանքն էր, մի՞թե երազ չէր այն... Ես սիրահար ասպետի պես քարացած՝ լսում էի նրան:

— Մարդ սիրտը բացում է երկու դեպքում. մեկ մեծ վիշտ կրելուց հետո, մեկ էլ՝ երջանկության պահին:—Հանկարծ ընդհատեց նա, դառնալով ինձ հրամայաբար.—ասացեք, դուք փոթորկի հանդիպե՞լ եք, կամ սիրո՞ւմ եք այն...

— Այո,—պատասխանեցի անակնկալի եկած, առանց ինձ հաշիվ տալու:

Նա չլսեց իմ պատասխանը, այլ շարունակեց, դեպի ծովը ապամի՛նած:

— Գլխովս երկու փոթորիկ է անցել. մեկը ցամաքի վրա, մյուսը՝ ծովի: Մեկը հոգիս տալն ու վրա է արել, մյուսը՝ նորից կյանք է բերել, արեւաշող գարուն:

Դուք չգարմանաք, որ ես այսպես եմ սկսում: Փոթորիկը սարսափելի է միայն առաջին բուսկներին, երբ թվում է թե անհն ինչ վերջանալու մոտ է ու էլ կյանք չես տեսնելու:

Այնպես լավ է շնչել փոթորկից հետո, այնպես քաղցր է կյանքը թվում: Ամեն ինչ պարզվում է, զուլալվում, ճանաչում ես

շրջապատդ, մարդկանց: Կեղտերն ամեն ափ են շարտվում, այն որ նենգ շողոքորթ է, ցցվում է աչքիդ առջև իր մերկությամբ, կեղծ սիրո դիմակն է պատռվում: Այնպես լավ է շնչել փոթորկից հետո...—առանձին ջերմությամբ կրկնեց խոսակցուհին:

— Դուք սիրե՞լ եք,—նա դարձավ նորից ինձ:

Այս անգամ ուղղակի պատասխան չկարողացա տալ. կմկմալայրի: Նա ձեռքը թափահարեց, հեգնանքը դեմքին.

— Ի՞նչ վախկոտն եք, ինչո՞ւ չեք պատասխանում,—այլևս թույլ շտվեց շարունակել:

— Սեր կոչվածը՝ կախարդ թռչուն է գայթակղեցնող, որ բույն է հյուսում ջահել սրտերում, առանց տիրոջ կամքը հարցնելու. մեկ էլ տեսար՝ թեթև հողմից բուռն ավերակ դարձավ ու թռչնակն այն կախարդ չվեց...

Տասնյոթ տարեկան էի, նոր կյանքի հորձանք մտած ակտիվ կոմերիտուհի: Աշխատանքի ու պայքարի տենդով էի բռնված, սիրտս էլ սիրով լի: Հենց առաջին հանդիպումին կայծակի պես իմ աչքում շողաց այն երիտասարդը՝ արտաքինով դրավիշ, առույգ, լեզուն հարուստ: Իսկ ես ջահել, ես շլացած:

Ծովաբամին շարունակ խաղում էր նրա մազերի հետ, աչքերն անսովոր փայլ էին ստացել: Ես հնազանդ, իսկ նա իշխում էր իմ մտքերին: Կուրծքը հենեց երկաթալարին և շարունակեց.

— Անկեղծ ու անբիծ էր սերս: Հանդիպում էի, ծիծաղում, հրճվում մանկան պես, փաթաթվում էի նրա պարանոցով ասում.— դու ես որ կաս... Նա նույնպես ինձ սիրում էր:

Մեր սիրահարությունից չէր անցել երկու ամիս, երբ մի քանի օր չհայտնվեց նա, չեկավ ինձ տեսության: Սկսեցի անհանգստանալ: Ուշ աշնան գիշեր էր, քամի, վերարկուս ուսերիս ձգեցի, դուրս եկա տնից: մտածում էի, ի՞նչ է պատահել, ուզում էի անսպաժման նրան հանդիպել: Ճանապարհին սիրտս ճմլվում էր վատ նախազգացումից, կարծես մեկն իմ ականջին շշնջում էր,—մի՛ գնա...

Մտա մեր մշտական զբոսատեղին, պուրակը, անցնում էի տերևածածկ ծառուղիով. տեսնեմ առջևիցս գնում է մի թևանցուկ գույգ: «Ջահել սրտերն իրար ձուլած երևի մեզ պես սիրահարներ

են խենթ»,—մտածեցի, մեկ էլ նայեցի տղալի երեքուն քայլերին ինձ ծանոթ թվացին: Քայլերս արագացրի, զգուշորեն մոտեցա ու հանկարծ ի՞նչ... Ճիշտ նույն տոնով, ճիշտ նույն խոսքերով նա սեր էր խոստովանում մի ուրիշ աղջկա. «Քեզնից բացի, ուրիշ ոչ ոք»...

Ուզում էի ճշալ, հագիվ ինձ զսպեցի. ոտքերս թուլացան, կանգնեցի մինչև նրանք հեռացան, ապա մի ուրիշ ճանապարհով տուն վերադարձա: Հոգիս խռովահույզ էր ու փոթորկոտ, որոտն ինձ է, կայծակն ի՞նչ է, որ համեմատվի. անկողնուս վրա երեսն ի վայր ընկած արտասովում էի: Դուք չկարծեք թե խանդից. օ՛, ոչ, այլ նրանից, որ խաբված էի դաժանորեն: Շնչում էի ցատումով. խարդախ սեր...

Այդ դեպքից հետո անցել էր երկու օր, երեկոյան պատուհանիս մոտ նստած գիրք էի կարդում, դուռս առանց բխելու ներս մտավ նա ալլալված, գլխարկն աչքերի վրա իջեցրած.

— Օ՛, ինչքան եմ հոգնած, քանի օր շարունակ գործերով զբաղված, չէի կարողանում քեզ մոտ գալ, սիրելիս,—ասաց նա ձայնը կոկորդում խեղդված:

— Հեռացիր, ինչ ես խանգարում ինձ,—ասացի ես խիստ կոպիտ, առանց գլուխս բարձրացնելու:

Զհասկացավ հիմարը, կարծում էր սիրախաղ է սովորական: Վողբիս նստեց, հայացքն այնպես անդուր էր ու կեղծավոր: Ուզեց ձեռքերս համբուրել...

Չեղբա դողաց, առաջին անգամ կյանքումս հանցանք գործեցի ու շրախկ՝ ապտակեցի:

Կինը լռեց, հեռում էր, ասես նրա հետ այդ դեպքը հենց նոր էր պատահել:

Ա՛խ, ինչպես էի ուզում նրան մխիթարել, բայց խոսք չէի գտնում: Ծովը շաշում էր կարծես զայրացած այդ պատմությունից, նավը սուրում էր առաջ: Իմ կողքին կինը՝ լուռ, գլխահակ կանգնած. այդպես տեկեց մի քանի վայրկյան. ապա գլուխը թափահարեց նա ու ասաց համոզված.

— Պետք է սիրել ճանաչելուց հետո...

— Ոչինչ, դաս եղավ, դուք չպետք է այլևս հիշեք,—միջամտեցի ես կարեկցաբար:

— Նրա տեղը սոսկ ամիսոսանքը մնաց միայն որպես հուշ՝ Ափսոսացի դեպի նրան տածած իմ լավ զգացումները, որ իզուր անցան,—շարունակեց նա ցածրաձայն:—Որոշեցի այլևս ոչ ոքի չսիրել, բայց կյանքը հզոր է քան մենք ենք կարծում... հանկարծ խոսքը կիսատ թողած՝ վազեց.

— Ախ, Ծովիկա չբացվի...

Ալիքները բլուր շշուռոյով ինձ հետ միասին նրան էին սպասում: Ծուռով վերադարձավ նա՝ հայտնելով.

— Ծովիկա այնպես խո՛ր, այնպես անուշ է քնած:

— Հետո ի՞նչ եղավ,—հարցրի ես անհամբերությամբ:

— Այն, որ շատ աշխատելուց առողջությունս վատացավ, քծիշկներն ինձ խորհուրդ տվին ապրել ծովափնյա քաղաքում: Ես անշափ ուրախ էի այդ խորհրդի համար: Սովետական աշխարհը լայն, ինքս աչքաբաց կոմերիտուհի, ուր էլ որ գնայի ինձ համար աշխատանք կար: Մի գարնանային առավոտ, հիշում եմ ինչպես այսօր, մնաս բարով ասացի ծնողներին, ընկերներին և Հանապարհվեցի դեպի ծով, թողնելով այնտեղ մի տխուր հուշ, մի անհաջող սեր: Նալ նստեցի, նալում այնքան ուղևորներ, հագել էի ոտից գլուխ սպիտակ գարնանային զգեստ, զգում էի հետապնդող շատ հայացքներ ինձ վրա, բայց ես ոչ ոքի չէի ուզում նայել, չէի ուզում խոսել: Թող զարմանալի չլի՛վա, այդպես երբեմն պատահում է ամեն մարդու հետ: Նալ նստելու պահից ծովը դարձավ իմ մտերիմն ու հարադատը: Սիրտս բաց էր ծովի դեմ՝ ինչպես հողմահար առադաստ: Այնքան ալիքներ հոսեցին, այնքան մտքեր ճամփեցի դեպի ծով: Երկրորդ օրը երեկոյան դեմ ծովն սկսեց ալեկոծվել, թվում էր որ ծովի անդորրը ես խանդարեցի: Այդ վիճակում ծովն ավելի գրավիչ էր, ձգում էր ինձ մագնիսային ուժով: Ուղևորները հետզհետե քաշվեցին իրենց նավախցիկները, հանգստանալու: Ես մնացի տախտակամածի վրա, մեկ էլ ծովային մի քանի պաշտոնյաներ:

Հանկարծ լսեցի շատ մոտիկ կանացի սուր ծիծաղ և նրան միախառնված առնական թավ ձայն, որ ասում էր ռուսերենով՝ պետք է զգուշանալ, ծովը կարող է փոթորկել այս գիշեր:

«Ո՛վ էր այդպես համարձակ գուշակություն անում ծովի մասին»,—մտածեցի ես ու կիսով չափ շրջվեցի նրանց կողմը, տեսա,

երեք աղջիկ թեթև հագնւած. նրանց մեջ մի տղամարդ՝ սուրբ տեսքով, լայնալանջ, սև աչքերով, ծխամորճը բերանում: Ես նորից դեպի ծովը դարձա, խուսափելով նրանց զննող հայացքից: Իսկ նրանք փոքր ինչ կանգ առան և անծանոթ տղամարդն ասաց իմ հասցեին,—իսկ այս ընկերուհին մենակ չի տխրում...

Աղջիկները ծիծաղեցին, կարծես ինձ զայրացնելու համար, իսկ ես, ինքնասերս, մի քանի անգամ գլուխս հպարտորեն թափահարեցի, նրանց հասկացնելու համար, որ ինձ միք անհանգստացնի: Երկրորդ, երրորդ անգամ նրանք շուտ եկան, անցան իմ կողքից բարձր ծիծաղելով: Իսկ այն տղամարդու ծխամորճի կայծերն էին մերթ ընդ մերթ իմ առջևից քամու հետ թռչում: Երկինքն ավելի մթազնեց, անձրևի խոշոր կաթիլներ թափվեցին դեմքիս, ուներիս: Բոլորը գնացել էին, մենակ ես էի մնացել տախտակամածի վրա կանգնած: Քամին ծեծում էր կուրծքս: Խոնավութունը թափանցեց ոսկորներիս մեջ, մրսեցի:

— Դուք մտադիր չե՞ք նաւասենյակ դնալու,—հնչեց ականջիս տակ:

Ես կարծեցի քամին էր ինձ զգուշացնում, բայց ոչ, այն անծանոթ մարդն էր լայնալանջ, խիստ հանդիմանող աչքերով ինձ նայում: Ես սկզբում շփոթվեցի, հետո պատասխանեցի կռպիտ.

— Մի՞թե ձեր գործն է այդ և կամ հաշիվ եմ տալու ամեն մեկի... Դժկամության և ոչ մի նշույլ նրա դեմքին չնկատեցի: Հանդարտ, ծխամորճը ուզում էր կապնել, քամին խանգարում էր: Միքանի բոպե լու՛ւ՛ դեպի ծովն էր նայում: Ես սպասում էի, որ նա հեռանար իմ մոտից: Մինչդեռ նորից հնչեց նրա թավ ձայնը տիրաբար:

— Միամիտ աղջիկ,—դարձավ նա այս անգամ հայերենով,—երևի առաջին անգամն եք ծովով ճանապարհորդում, դուք ծովը չեք ճանաչում... Թողեք ձեր ֆանտազիան,՝ այժմ գնանք նավաստահր:

Այժմ մի բան միայն ինձ համար պարզվեց, որ ազդությամբ նա հայ էր: Բայց ի՞նչ էր ուզում այդ մարդն ինձանից, չլինի՞ թե հիմարի տեղ էր դրել ինձ, կամ մի արկածախնդրի, օ, ոչ սխալվում եք, քաղաքացի—մտածում էի ես՝ խիստ վիրավորված:

— Ընկերների շրջանում... խոսքը կիսատ մնաց, ես ընդհատեցի,—այստեղ ընկերներ ես չունեմ, հասկացե՛ք:

— Եվ դուք ծո՞վն եք սիրում,—ասաց նա հեգնական շեշտով, բայց շունենք հողու լայնություն, մի՞թե սովետական աղջիկն ամեն տեղ և ծովի վրա իրեն ընկեր չի կարող գտնել:

Այդ ինձ համար սուր ապտակ էր, սաստիկ ամաչեցի: Ուղում էի աղաղակել, որ նա ինձ չի ճանաչում, ես պարզ եմ, ընկերական, բայց ո՞վ էր նա, ի՞նչպես ապացուցեի...

Ամպը գոռաց, կայծակեղեն սրերով ասես կտրատում էին ծով ու երկինք: Ծովը մոլեգնած ու փրփրած... Այդ ահեղ պահին անձանոթ մարդը նայում էր ինձ ներշնչող հայացքով, անսասան: Վախը պատեց հոգիս, դողացի ինչպես աշնան տերև, մի որոտ ևս ու թվաց թե նավը շրջվում է: Անծանոթն ուժով ձգեց իմ թևից: Ես լուռ, հնազանդ քայլեցի՝ նրա ուժեղ բազումներին ապավինած:

Նավախցիկում պառկած՝ մտածում էի—ո՞վ էր այն մարդը, ինչո՞ւ էր մտահոգված ինձանով...

Կես գիշեր էր, փոթորիկ... երկինք ու ծով խառնվել էին: Նավը նետվում էր այս ու այն կողմ: Ծովային հիվանդությունը հաղթել էր ուղևորներին. կանայք աղմկում էին, երեխաները լալիս. ես նույնպես սկսեցի վատ զգալ, սրտախառնություն, գլխապտույտ: Այնքան ինքնավստահ նավ նստեցի, այժմ պաշտպանություն էի փնտրում: Ակամայից անծանոթ մարդու պատկերն էր աչքիս դեմ գալիս: Նրա սևաթույր աչքերը, խրոխտ ձայնը, այնքան էին տպավորվել: Ինձ թվում էր, որ նա միայն կարող էր ծովի տարերքը սանձել: Նրա աչքերն էին շարունակ դեմս գալիս հեռվում առկայծող փարոսների պես:

Աչքերս բացեցի այն ժամանակ, երբ նավակայանում պառկած էի իրերիս վրա: Ո՞րտեղ էի, ի՞նչ էր պատահել,—նայում էի շուրջս զարմացած: Սարսափահար դեմքերով մարդիկ խռնվել էին, ոմանք թրջված, թուլացած: Մի՞թե նավը խորտակվել է. մտածում էի ես, երբ ականջիս տակ հնչեց անծանոթ մարդու ձայնը.

— Հը, ինչպես եք զգում... ծովը ձեզ փոթորկով հյուրասիրեց:

Նա երեկվա մարդը չէր. այժմ թևերը սոստած, կիսով չափ

Յրջված, բայց դեմքը պառնա, անխոնջ. եւ չէի ուզում, որ նա
իմ կողքից հեռանար: Կանայք, տղամարդիկ հերթով մոտենում
էին, նրա ձեռքը սեղմում.— դու մեր կյանքը փրկեցիր, հերոս ըն-
կեր: Նա պատասխանում էր ժպտալով:

— Սովետական քաղաքացու պարտքս եմ կատարել, ուրիշ
ոչինչ...

Ամեն ինչ հասկացա: Զղշում էի, որ նրան դեռ չճանաչած
նալի վրա կոպտել էի, հրել. ուզում էի ներողություն խնդրել,
ուզում էի շնորհակալություն հայտնել, բայց կողքիցս չքացել էր:

Կարծես մի շատ, շատ թանկ բան կորցրած լինեի և վերջա-
պես այն միտքը, թե ո՞վ է նա, տանջում էր ինձ, մի՞թե այդ
առեղծված պիտի մնար: Կողքիս նստած մի ծեր կնոջ հարցրի.—
տատի, ո՞վ է այն մարդը, որի ձեռքը դուք սեղմեցիք:

Ծեր կինը ինձ պատասխանեց դարձացած.— մի՞թե նրան չես
ճանաչում, աղջիկս, եթե նա շիներ դու կուլ կգնայիր ծովի ձկնե-
րին, ինչպես և մենք բոլորս: Աչքովս տեսա, թե ինչպես փոքրիկ
նավակներն արձակեց, փրկարար օղակները ծովը դցեց, նա իր
թևերի վրա քեզ այստեղ բերեց, պառկեցրեց և լսում էր շունչդ:
Իմ որդու չափ սիրեցի նրան: Ասում են ծովային աշխատող է,
նալի կապիտան:

Գլուխս բռնեցի, ի՞նչ եմ արել ես, հիմարս, կյանքս փրկողին
մի շնորհակալություն անգամ չհայտնեցի:

Ծեր կինը ժպտաց խորհրդավոր. «Զլինի՞ թե, աղջիկս... ծովը
նրան կտանի, էլ ո՞ւր գտնես...»

Ծեր կնոջ խոսքերը փշերի պես սիրտս ծակեցին.— ուրեմն նա
ինձ չի՞ տեսնի: Իրերս հավաքեցի, պատրաստվում էի քաղաք
մեկնել. ա՛խ, ինչպես տխուր էի... Հենց այդ ժամանակ տեսնեմ,
դեմս կտրեց նույն մարդը— փոխված, ծովային պաշտոնյայի սպի-
տակ զգեստով, դեմքը սափրված, առույգ:

— Թույլ տվեք ձեզ մնաս բարով ասել, իմ արձակուրդը վեր-
ջացավ, այսօրվանից աշխատանքի եմ անցնում,— նա ձեռքը պար-
զեց բարեկամաբար, ես չպարզեցի. նա զարմացավ.

— Ախ, դարձյալ կանացի կապրիզ, չե՞ք ուզում նույնիսկ
ձեռք տալ:

Ասացի— չեմ ուզում բաժանվել:

— Դուք ինձ վրա ծիծաղո՞ւմ եք, ընկերուհի,— հարցրեց նա վրդովված:

— Օ՛հ, ոչ, ճշմարիտ հմ ասում, դուք իմ աչքում այնքան քարձրացաք, ծովը ձեզնով ճանաչեցի... — ու քիչ մնաց արտասովոր:

Այն մարդը, որ անսասան էր թվում, այժմ շփոթված—իր պիջակի կոճակներն էր շոշափում: Մի քանի բռնի լուռ մնալուց հետո դարձավ ինձ պարտված տոնով.

— Եթե դուք ինձ կսպասեք, ես կգամ ձեզ տեսության ուղիղ ճեկ ամսից հետո: Այժմ անհետաձգելի գործ ունեմ, տես ռազմա- նալին ինձ է սպասում...

Նս բառ չգտա, միայն գլխով դրական նշան արեցի:
 Հեռովից տեսա թե ինչպես ռազմանավը շարժվեյ, նավակայ-
 մին կանգնած այն կապիտանն էր ժպտում:

—Օ՛, ծով, որքա՛ն լավ է շնչել փոթորկից հետո, — բացականչեց
կիրնը ձեռքերը պարզած։ — Կարծես ուղում էր ծովը կու տալ, ինչ-
պես մի ծովակուլ ու շարունակեց. — սրտիս սիրո փակ դռները
ճոճալով նորից բացվեցին և այնտեղ իշխեց ծովի հպարտ որդին,
սույետական մի ասպետ։

Աշխատանք երկար չփնտրեցի: Նավակայանում հեռագրիչ դարձա: Ամեն օր սուլում էին նավի շահկները, կարծես կյանք էին քերում: Վեր էի թռչում մտածելով.—հը՞, Ստյոպան կլինի, որի անունը միայն վերջին բռպինն իմացա: Հետո հառաչում էի հուշահատ—ո՞վ իմանա, ինձ երևի չի հիշի...

Մեկ ամսից մեկ օր անցած լավեց երկար մի սուլոց: Ինձ հայտնեցին, որ ռազմանավ է մոտենում ամփին: Քիչ հետո լսույք եմ ծանոթ ձայն, իմ անուն ազգանունն է հարցնում: Սպիտակա-
զգեստ ծովայինը կանգնեց իմ առջև:

— Անյա, — աշնպես հարազատ հնչեց իմ անունը նրա շրթերից, — չե՞ր մոռացել ինձ, — ու ձեռքս մտերմորեն սեղմեց: Ես հուզմունքից դողում էի: Մենք պայմանավորվեցինք երեկոյան ծովափնյա զբոսարանում հանդիպել:

Մովսիսին նստած խոսում էինք ինչպես վաղուցվա մտերիմներ: Նա համառոտ պատմեց, պարզ պատմեց, թե ո՞վ էր ինքը, ծնողներին չէր հիշում: Ինքը սկզբում մի շարքային նախաստի—վոմերիտական:—Այժմ դարձել եմ կապիտան, վերջապրեց նա հպարտ շեշտով:

— Անյա, կգա՞ս ինձ հետ դեպի ծով, միշտ միասին նավենք հեռու-հեռու սովետական ասիերով:

Մինչև ինձնից դրական պատասխան չստացավ, չհամարձակվեց ձեռքերս համբուրել: Կան մարդիկ, որ սխալ մի տեսակետ ունեն, որպես թե ծովային աշխատողները կանանց հետ կոպիտ են, սիրոմեջ թեթևաբարո: Այդ նրանից է, որ իրականում չեն ճանաչում, գրքերում են կարդացել նրանց մասին: Ստյոպան գիտե՞ք ինչ ասաց, երբ ակնարկեցի այդ մասին.

— Կանանց խաբում են թուլամորթ և եսամոլ մարդիկ միայն: Ես հարկ չունեմ ձեզ խաբելու, ճշմարիտ եմ ասում, առաջին կինը չեք որ ինձ հանդիպում եք, չնայած ինձ կոպտեցիք, բայց առաջին և իսկական սերը դուք իմ մեջ առաջացրիք ձեր տարօրինակ վարմունքով, որպես հանդուգն մի հայուհի:

Առանց սիրո շռայլ խոսքերի, առանց երգումների, նա ինձ իր սրտի մեջ առեց, ինչպես ծովն է առնում նավն իր ջրերի մեջ: Դարձանք ընկերներ: Մենք միասին նրա նավով շրջեցինք: Ծովը մեր սիրուն վկա, ծովը մեզ օրրան: Իմ աղջիկը—այդ սիրո պտուղը՝ նավում ծնվեց, նավի վրա սկսեց թոթովել ու առաջին քայլերն արեց: Ծովիկ անունը—նրան հայրը տվեց: Երեք տարեկան էր Ծովիկս, երբ հրաման եկավ՝ Ստյոպան պետք է փոխադրվեր Հեռավոր Արևելք: Իմ առողջությունը չէր ներում, չէի կարող նրա հետ մեկնել: Ես և աղջիկս պետք է մնայինք այստեղ, իսկ Ստյոպան պետք է գնար: Մի ամբողջ օր նա Ծովիկին գրկից շրջեցրեց, չէր կարողանում մեզնից բաժանվել:

Նորից աշխատեցի նավակայանում: Ստյոպան մեզ էր նամակ գրում, թե մնում եմ ձեր կարոտով, ես նրան էի նամակներով ոգևորում, վերջում Ծովիկի թաթիկները թղթի վրա նկարում:

— Դուք նրան երբե՞ք չմոռացաք, — հարցրի ես զգուշությամբ:

— Ինչպես ձուկը ծովից չի դուրս գա երբեք, այնպես չի դուրս գա իմ սրտից Ստյոպայի սերը: — Հանկարծ ուրախ ճչաց և թևիս խփեց — տեսե՛ք, տեսե՛ք...

— Ի՞նչ պատահեց, — հարցրի ես:

— Չե՞ք տեսնում, լուսանում է, — շարունակեց նա, — ահա հեռագիր, — ծոցից հանեց խնամքով ծալված մի թուղթ: — Երկու տարի գործուղման ժամկետը լրացավ, այժմ վերադառնում է: Մենք նրան կհանդիպենք հետևյալ նավահանգստում:

Ծրկուսով լուռ նայում էինք արշալույսի հետ սկսած ձկնախառն ծովում: Խոսակցութիւն կարոտից վառվող անհամբեր աչքերն էր թարթում, նրա սիրտը անառիկ բերդի պէս գրավել էր մի նավապետ:

Իսկ ես համակված էի այժմ հիացմունքի և հարգանքի զգացմունքով դեպի այդ կինը:

Հանկարծ դարձավ նա ինձ.

— Ինչո՞ւ եք այդպէս ապշած:

— Ոչինչ, ձեր սիրտ պատմութիւնն ինձ հուզեց, ես ձեզ շատ հավանեցի, բայց...

— Ծովն է ինձ այսպէս հիմարութեան չափ պարզսիրտ դարձրել, ես ձեր առջև իմ սիրտը բացի, իսկ դուք...

— Ես կյանք ու գեղեցկութիւն սիրող բանաստեղծ եմ...

— Ա՛հ,—բացականչեց նա, ետ-ետ քաշվելով:

— Ի՞նչ պատահեց, ինչո՞ւ վախեցաք:

— Վախենում եմ իմ պատմածները գրի առնեք և աշխարհով մեկ անեք...—խոտովկան երեխայի նման դեմքը մռայլեց:

— Սխալվում եք, Անյա,—կանչեցի նրան իր անունով,—ես ձեզ այնքան հավանեցի, որ դժվար թե բառեր գտնեմ ձեզ նկարագրելու:—Կանացի ինքնասիրութիւնը շոյված, գոհունակ ժպիտ փայլեց դեմքին, նորից վստահ հայացքով նայեց ինձ վրա:

— Դե, այժմ ես գնացի, Ծովիկս կզարթնի, իրերը հավաքեմ, մոտենում ենք...

Քիչ հետո մայր ու աղջիկ պատրաստ դուրս եկան նավախցի-լից, ես նրանց ճամպրուկները վերցրի: Նավից իջանք: Կինն անհանգիստ հայացքով փնտրում էր, հանկարծ շրջվեցի, տեսա երկու ուժեղ բազուկներ գրկել էին մօրը և աղջկան: Կնոջ աչքերում կարոտի արցունքներ երևացին, իսկ տղամարդը և խրոխտ էր և քնքշալի: Ես ճանաչեցի այն ծովային պաշտոնյա սովետական ասպետին: Ծովիկը թռչկոտում էր հոր գրկում,—խաղում նրա կրծքի շքանշանների հետ ու դռչում:

— Պապա՛, պապա՛...

Կինը ներկայացրեց ինձ իր ամուսնուն որպէս հավատարիմ ուղեկցի: Պատկառանքի խոր զգացումով ես սեղմեցի ամուսնու

ձեռքը: Բախտ չունեցանք երկար զրուցելու. ամուսինը շտապում էր—նրանք պետք է գնային:

Վերջին րոպեին ես Անյայի ձեռքը համբուրեցի և ականջին շշնջացի.—չեմ մոռանա ձեր աչքերը մշտաժպիտ:

— Բարձր ասեք, իմ Ստյոպան ըի խանդի,—պատասխանեց կինը ամուսնու թեկն խփելով:

Ամուսինը գլխարկը հանած շնորհակալություն էր հայտնում, Անյան ժպտում էր մեղմ ծովահարսի պես, իսկ Ծովիկը թիթեռնիկի պես թաթիկները թռթոացնելով կանչում էր. դյադյա՛...

Մենք բաժանվեցինք որպես լավ բարեկամներ:

Այդ հանդիպումը ես չեմ մոռանում...

Որպես լուսամտի մնում է նա իմ հիշողության մեջ անմար:

ՍԵՎՈՅՍՆՆԵՐԻ ԸՆՏԱՆԻՔԸ

Նվիրում եմ Ստալինյան
և Երկրային

Քարաշեն տան երկրորդ հարկի պատշգամբում հանդարտ
գնում էր գալիս պարթևահասակ մի երիտասարդ: Գարնան իրիկ-
նահոյվը խաղում էր նրա գլխի սև մազերի և շրթերի մեջ սեղմած
պանակի ծխի հետ: Նա երբեմն կանգ էր առնում և պատշգամբի
առջև աճած սլացիկ բարդիների միջից խոհուն հայացքը սևեռում
դեպի արևմուտք, ուր արևը հրաժեշտի պահին ոսկեղեն գոտի էր
կապել երկրի մեջքին ու շողշողում էր շլացուցիչ փայլով:

Երիտասարդը իր մուգ-շագանակագույն կկոցած աչքերը
չէր կարողանում պոկել հայրենի երկնակամարից, նա ամբողջո-
վին կլանվել էր այդ հրեղեն օվկիանոսով, ուր ասես բազմաթիվ
ճառագայթող ձեռքեր ոսկեծուլ սյուներ ու խոյակներ էին վեր հա-
նում, կրակե շաղախով պատերը զոդում ու մի ակնթարթում կա-
մարակապ դժլակներ կանգնեցնում: Նրա աչքի առջև, ինչպես կի-
նո-ժապավենի վրա—արագ փոփոխվում էր տեսարանը:

— Զավե՛ն ջան, իրիկնացուրտը փռեց, պիջակդ առ, դցի
ուսերիդ,— դիմեց կանացի հոգածու մի ձայն:

Արևի վերջնաշողերում գծվեց գունատ կնոջ կերպարանքը. դա
երիտասարդի մայրն էր՝ Զաբել Սևոյանը: Երիտասարդը չսեց մոր
ասածը. նա վերջալուստի տեսարանով տարված, մտովին խոյակ-
ներ էր քանդակում և ոգևորվում, հրճվում:

Նա վերջերս էր զորացրվել և այժմ հարազատ հարկի տակ
վաշելում էր ծնողների սերն ու գուրգուրանքը:

Մայրն իր կարոտը չէր առել օրգույց. աչքը վախեցած ամեն

բոպե որոնում, ստուգում էր որդու ներկայութիւնը, շարունակ
կրկնելով «հա չմըսես, հա որտե՞ղ ես...»

Մոր աչքում տղան շատ էր փոխվել, չորս տարի անընդհատ
պատերազմին մասնակցելը անջնջելի կնիք էր թողել տղայի վրա.
վաղահաս սպիտակութիւնն էր մաղել տեղ-տեղ նրա մազերին. աչ-
քերի վճիտ, երեսայական ծիծաղին փոխարինել էր լրջասփոփ մի
ժպիտ:

— Ա՛խ Զավեն ջան, չեմ իմանում ինչն է այդպես ուշքդ ու
միտքդ տարել, բան եմ ասում, չես լսում:

Մոր աղերսող ձայնը տղային սթափեցրեց. նա փութով շրջվեց
դեպի մայրը և շոշափելով ուսերի պիջակը զարմացած բացա-
կանչեց.

— Այս ե՛րբ, ի՞նչ հրաշքով...— ապա ծիծաղելով բռնեց մոր
նիհար ուսերն ու սկսեց թափահարել:

Մոր և տղայի նմանութիւնը շեշտվում էր նրանց դիմագիծը
դիտելիս և ծիծաղելու միջոցին նրանց ձախ այտերին գոյացող
փոսիկներին:

— Ի՞նչ անհանգիստն ես, մայրիկ, ուղմաճակատում երբ
կողքիս չէիր, ուսերս չէիր ծածկում, ձյունին, բութին, սառույցնե-
րին դուրսը լուսացնում էի, ինչո՞ւ հապա ոչ մի անգամ չհիվան-
դացա,— ասաց Զավենը մեղմ հանդիմանութեամբ:

— Այնտեղ աչքս չէր տեսնում, ձեռքս չէր հասնում, բայց դի-
շեր-ցերեկ սիրտս մղկտում էր,— պատասխանեց մայրը ցավա-
տանջ հայացքը՝ տղայի վրա:

Զավենն ակամայից աչքերը նորից սևեռեց դեպի երկինք, ուր
արեւը չբացել էր, հետքից թողնելով ալ բոսոր հրդեհ, որի շողքից
բարդիներէի կատարները նույնպես բոցակիզվել սկսեցին:

Մի պահ նա հիշեց, զարհուրեց, հետո հանդարտ ժպտաց:

Ո՛չ, սա նման չէր այն հրդեհներին:

Այնտեղ թշնամին էր այրում՝ հոգով ստորացած, այտտեղ
արեւի խոյանքներն էին վսեմ...

— Ի՞նչ տեսակ է երկինքը բոցոտել,— ասաց մայրը զարման-
քից աչքերը ճգճապացնելով.

— Ճարտարապետ եմ ասել, որ կարողանա արեւի ուժով, նրեմ
տեմպով կառուցել, երկիրը ծածկել հրաշողուն շենքերով, որ ոչ

վորուց, ոչ անձրեկից շխտնանան, չանհետանան փայլն ու գույնները, որ դարերի մեջ շողշողան...—բացականչեց Զավենը բուռն աենչանքով, աչքերը փայլատակած:

— Հորդ կտորն ես, այստեղ քիչ է, եթե կարողանաք երկնքումն էլ շինարարութիւն կսարքեք,—դարձավ մայրը ծիծաղի միջից:

— Ախ, ո՛ւր էր, թե...—արտասանեց Զավենը լիաթոր ծիծաղելով:

— Զավեն ջան,—հնչեց մոր մտահոգիչ ձայնը,—այդ ամենը լավ, արեւ, աշխարհ իրենց կարգով կգնան, բայց որ քո ամուսնանալու...

— Սպասի՛ր, այդ հարցը...—տղան ընդհատեց մորը, առանձին խորհրդավորութեամբ ծխախոտը վառելով:

Այդ ժամանակ դեպի պատշգամբ բացվող դռնով ներս մտավ քարձրահասակ, փոքր ինչ կորացած մեջքով, ալեխառն գլխով 60-ի մոտ մի մարդ:

Զաբելը դժկամակութեամբ շրթունքները հպնց և անհյուրընկալ հայացքներ նետեց դեպի նորեկը, որն իր մուտքով խանգարեց մոր և տղայի մտերմական խոսակցութիւնը: Ներս մտնողը տղայի հայրն էր՝ Մելքոն Սեօյանը: Հայր և որդի սիրալիր և հարգալից հայացքներ փոխանակեցին:

Տղան ետ քաշվեց, լուռ ճանապարհ բացելով դեպի կապերտածածկ թախտը, որտեղ հայրը սովորութիւն ունի աշխատանքից հետո թիկնել, հանգստանալ:

Բայց այս անգամ նա չգնաց իր մշտական տեղը, այլ կոշտացած ձեռները դարսեց մեջքին ու կիպ կանգնեց տղայի կողքին: Նրա խիտ հոնքերի տակ առկայծում էին խորհուրդով լի աչքերը, շուրթերը ծպծպացնելով, մերթ տղային էր նայում, մերթ կնոջը:

— Հը՞, էլի մտքումդ ինչ կա, ձու ածան հավի նման տեղդ չես նստում, սա էլ հո գործարանը չէ,—դիմեց կինը հեգնոտ ժպիտը դեմքին, լավ ուսումնասիրած լինելով ամուսնու բնավորութիւնը:

Մելքոնը կարևորութիւն չտալով կնոջ խոսքերին, խորխտ ձայնով դարձավ տղային.

— Ի՛նչ ժամանակն էր ենք ապրում, չափվում ենք ու թունդ ենք չափվում...—նա երկարատեւ լռեց, ծխախոտը կպրեց տղայի ծխա-

խոտից, երբ կինը գնաց, մնացին հայր ու որդի. հայրն ալեխառն գլուխը և ուները թափահարելով շարունակեց ավելի համարձակ.

— Երկու հարյուր հիսուն տոկոսն ինչ է, որ բանվոր Մելքոնը՝ շկարողանա իր ուների վրա տանել հըմ...— քմծիծաղ տվեց քթի տակ ու շապասելով որդու միջամտության, շարունակեց ոգեվորված.

— Այսօր գործարանի ցեխերի հետ սոցմրցման պայմանագիր էինք կնքում, երբ որ ես իմ պլանն առաջարկեցի, ձուլող վարպետ Դուկասը տեղից ֆսֆստաց, «վախեցիր պլանը քեզ չոքեցնի»... ասես գլուխս զնդանի խփեցին, ուրեմն ի՞նչ, ես փախա՞մ եմ, ոչ մեջք ունեմ, ոչ ձեռք, որ պլանն ինձ չոքեցնի՞, — մենամարտի ելած ըմբիշի նման նայում էր տղայի աչքերի մեջ, ապա շունչ առնելով շարունակեց հանդարտ.

— Նրան ես մի խոսքով պատասխանեցի՝ «կաշխատենք — կտեսնենք»։ Բայց արի տես անիրավը մուրճը գլխիս մեջ դարկեց ասելով. «Տարիքիցդ վեր գործ ես բռնում»։

Զավենը ապշած նայում էր իր դեմ հուժկու թափով օրորվող հոր ալեխառն գլխին, որ հառել էր որդու վրա իր կորովի հայացքը։

Ամպերի նման հոնքերը դիզվեցին, հանկարծ նա մոնչաց.

— Քառասուն տարվա բանվոր Մելքոնը, որ ոչ մի օր բեռան տակ չի տնքացել, ծերացած...

Հորը հանդստացնող խոսք էր փնտրում Զավենը, վառվող գլանակը նորից էր վառում ու հանկարծ վրա բերեց.

— Ով աշխատանքում պարտվում է, նա է ծերը...

Հոր դեմքի կնճիռներում ժպիտ շողաց.

— Հա՛, Զավեն ջան, ասա, բանվոր Մելքոնն իր բազկի ուժով ու դադգահով կյանքի հետ կռիվ է տվել, լույս աշխարհ դուրս եկել... Պատերազմի ժամանակ 250 չէ, մինչև 500—1000 հասցրի իմ տոկոսները։

— Գիտեմ, հայրիկ, քեզ հետ միայն քաջերը կարող են մըրցել... — հարեց Զավենն ակնածանքով.

— Հա՛, հա՛, հա՛, — մի անզուսպ քրքիջ դուրս թռավ հոր կրծքից, ապա հպարտությունը շոյված, հանդարտ դարձավ տղային, ձխախոտի ծուխը դուրս թողնելով բերանից.

— Ուրեմն ասում ես Մեկքոնը չի ծերացել, բազկի ուժը չի պակասել... — ոգևորված տղայի խրախուսիչ հայացքներից, ձեռքը մեկնեց դեպի արևմուտք և գոչեց. — Մարդ պետք է այսպես արևի նման իր մայրամուտն էլ գեղեցկացնի:

Զավենը հոր խոսքերում զգում էր մի անխորտակելի ուժ, տեսնում էր նրա խիտ հոնքերի տակ բոցավառվող ավելի հզոր մի մայրամուտ:

Զաբելը գնում էր, գալիս ու տեսնելով ամուսնուն տղայի դեմ գլուխը թափահարելիս, քրթմնջում էր քթի տակ.

— Գործարանի կոիվը տանը նորոգում է, չի թողնում խեղճ տղայիս շունչ քաշի:

Այժմ էլ հայր ու որդի նստել էին կողք կողքի թախտին, լուռ ծխում էին, ամեն մեկն իր խոհերին հանձնված:

Երկնքում հրդեհը մարել էր, արևի երեսից նետած ամպաքողերն էին այս ու այն կողմ դեռևս ցոլցւում: Մթնշաղի մեջ օրորվում էին բարդիների կատարները միապաղաղ խշշոցով:

Զավենի միտքը լի էր նոր որոնումներով, նոր հղացումներով, նրան այժմ զբաղեցնում էր մի հատակագիծ. մերթ աչքի դեմ բարդիների փոխարեն այն նորակառույցն էր խոչանում, այնժամ շփում էր ճակատն ու ծխի ամպիկները քամուն տալիս:

Այդ ժամանակ թռչնաերամի պես ծլվլալով, ծիծաղելով, ներսից պատշգամբ ելան մի խումբ աղջիկներ, դրանք Սևոյանների ընտանիքի ամենակրտսեր անդամի՝ 15-ամյա Աշխենի ընկերուհիներն էին:

Նրանց ետևից դուրս եկավ Զաբելն ու դիմեց սիրալիր.

— Վերջացրիք, աղջիկներ ջան:

— Ո՛ւր է, թե վերջացրինք, մորաքույր, — աղաղակեց չարածճի մի աղջիկ: — Վաղը հայոց լեզվից է քննություն, հետո էլ շատ առարկաներից:

— Քննություն, հը՛մ, լավ բան է, մարդու արում է, — դարձավ Մեկքոնը հայրաբար, — մենք էլ ենք ամեն օր քննության... — հազը, խեղդեց վերջին բառերը:

— Ախ, ե՛րբ պիտի վերջացնենք, ուրախ, անհոգ, վազվը՝ զենք, — ճշաց Աշխենը եղբոր ականջի տակ:

Զավենը սթափվեց ու բռնեց քրոջ սև հյուսքերից:

— Դեռ ոչինչ չարած հոգնե՞լ եմ,—մատը թափահարեց քրոջ սեւ, փայլուն աչքերի դեմ:

— Ոչինչ չեմ արել, հա քնում, արթնանում, կարդում եմ, պարապում եմ,—լացակամած ասաց Աշխենը, ապա ճարպիկ շարժումով հյուսիսքերն ազատեց եղբոր ձեռներից և շտապեց ընկերուհիներին ուղեկցելու: Փողոցից լսվում էին նրանց ուրախ ծիծաղն ու բացականչությունները:

Ջավենը հանկարծ տեղից ելավ, գլխարկը ծածկեց, հիշելով որ ընկերոջը խոսք էր տվել այցելության գնալ:

Մոր այն խնդրանքին, թե՛ սպասի թեյդ խմի, նա պատասխանեց, որ շուտ է վերադառնալու, ապա սանդուղները թփթփացնելով իջավ, իր հետ տանելով ծնողների ուղեկցող հայացքը:

Ամուսինները մենակ մնալով սկսեցին իրենց առօրյա խոսակցությունը:

— Քանի պատերազմի մեջ էր, ասում էիր՝ ախ երբ պիտի հաղթություն լինի, Ջավենս տուն գա. հիմի եկել է, չես թողնում հոգին խաղաղվի, կրակ ես տալիս... էլի պատերազմ հո չի՞,— հանդիմանում էր կինն ամուսնուն:

— Նոր ինժեներ է, թող պլաններ գցի, երկրին օգուտ տա, ես ու դու էլ ուրախանանք,—մոթի մեջ հնչեց Մելքոնի ձայնը:

— Եթե Ջավենս դրանից նեղանում է...—շարունակեց նա հագիվ լսելի, գղջացող տոնով:

Ջաբելը չկարողացավ ամուսնուն առարկել, խոսքն անմիջապես փոխեց.

— Չես ասում տղադ քսանյոթի մեջ է մտնում, ամուսնանա, հարս ունենանք, թու...—առանձին երազանքով արտասանեց նա վերջին բառը:

— Ես հո դրան հակառակ չեմ, թո՛ղ ունենանք,—գլուխը տրմբացրեց Մելքոնը, ապա հազը կոկորդում խեղդելով ավելացրեց.

— Իմ ու քո խառնվելը օգուտ չի տա, թող ինքը հավանի, տուն բերի:

Մինչ Ջաբելը խոսք էր փնտրում ամուսնուն առարկելու, Աշխենը վերադարձավ, կայտառ ալիքի նման՝ ընկավ հոր գիրկը: Հայրն իր կոշտ մատներով շոյում էր աղջկա սեւ մազերը և շշնջում,

— Լա՛վ սովորի՛ր, գառնուկ ջան, մարդ դառնաւ,—հետո

հը՛մ, հը՛մ անելով հրճվում էր աղջկա թեթեւ, ճարպիկ շարժումներով: Զարեւը ներսից կանչեց Աշխենին: Մեկքոնը նորից մենակ մնալով ընկղմվեց մտքերի ծովը:

Բոլորում էր վաթսուն տարին... բայց ոչ, չի վերջանում նրա աշխատանքի ու պայքարի ուղին: Նոր խնդիրներ են ծառայել: Նա պարտք ունի երկրի հանդեպ: Երբեմն աշխատանքից հետո գգում է մեջքի և բազուկների մեջ ասելի ծակոցներ, բայց ի՞նչ փուլթ, նա կարող է, պետք է լարի կամքն ու մկանները ու էլ ավելի հզոր թափով կյանքի պտուտակները շարժի: Բարձրացել է նրա ճամփին մի նոր բարդի պարթեւահասակ. դա իր որդին է. նայում է ժպտում: Որդու մանկությունն է անցնում կարկաչով, երբ նա դեռ փոքրիկ էր ու թոթով, սիրում էր փայտի, թիթեղի կտորներից տուն սարքել: Երբ բակի երեխաները քանդում էին նրա սարքած տնակը, նա ձեռք չէր քաշում, այլ քրտինք մտած, նորից էր սարքում: Մեկքոնը տեսնելով այդ ամենը, որոշեց որդուն ճարտարապետ դարձնել: Զավենը նախ սովորեց միջնակարգ դպրոցում, ապա Պոլիտեխնիկ ինստիտուտն ավարտեց բարձր գնահատականներով:

Բայց դեռ չանցած աշխատանքի, պատերազմի սկսվեց. նա մեկնեց ռազմաճակատ, Հայրենիքը պաշտպանելու: Բանվոր Մեկքոնը ինչպես միշտ, այս անգամ էլ գլուխը չկորցրեց, ուժերը կրկնապատկեց, տոգորված մի գիտակցությամբ, որ եթե թիկունքը լավ աշխատի—ռազմաճակատը շուտ կհաղթի:

Նույնիսկ նա չթողեց կինը տանը նստեր, ասաց, լավ է գնաս գործարան, որդուդ փոխարեն աշխատես, քան թե տանը նստես ախ ու վախ անես: Կինը կարի գործարանում սկսեց աշխատել արպես ձեռք բանվորուհի:

Այսպիսով Սևոյանների ողջ ընտանիքն էր ծառայում Հայրենիքին, մեկը՝ ռազմաճակատում, երկուսը՝ թիկունքում: Տանը փոքրիկ Աշխենն էր մնում, դպրոց էր գնում, տուն վերադառնում, ինքն իրեն ղեկավարում:

Գործարանում բանվորները զարմանում էին Մեկքոնի սառնասրբությունից և վրա՝ հատկապես պատերազմի ծանր օրերին: Երբ ասում էին գերմանացին Մոսկվա է հասել, Մեկքոնը գլուխը մեքենայից չէր բարձրացնում, դեմքի արտահայտությունը չէր փոխում, հը՛մ էր անում ու պատասխանում. «Մտքներիցդ վատ բան

թող շանցնի, գերմանացու ոտը կկոտորվի, առաջ չի գնա...» Նա այնպես համոզված էր ասում այդ խոսքերը, որ ցրում էր բանվորների տարակուսանքը և դեպի մեքենաները մղում նրանց։

Նույնիսկ հիվանդ ժամանակ խառատ Մելքոնը դադարահի մոտից չհեռացավ. նա ռազմական պատվերներ էր կատարում ու թվում էր, որ ինքն էլ մարտնչում էր իր որդու հետ կողք-կողքի։ Այժմ, երբ խաղաղություն էր, որդին տուն էր եկել, նրա աչքում կյանքը մի նոր իմաստ էր ստացել, աշխատանքն էլ ավելի քաղցրացել, նա ուղում էր իր որդու հետ հավասար քայլել, նոր բարձունքներ գրավել։

Մատները եռում էին, շուրթերը շշնջում.

— Օգնել է պետք՝ հասիր, վինտ է ընկել՝ տեղը գցի...

Նիրհ էր իջել հոգնած աչքերին. ալեխառն գլուխը թեքվել էր աջ ուսին, ծխած գլանակը ընկել կողքին։ Իրիկնահովն էր սըվսըվում—բարդիները մթնում խշշում։

Ձաբելը ցնցում էր ամուսնու ուտերը.

— Վե՛ր կաց, անկողին մոտի։

Ձախ ձեռքը ծնոտի տակ՝ Ձավենը կռթնել էր սեղանին, ծխում էր. առջևը փռված սպիտակ թղթի վրա լողում էին աչքերը, ինչպես անափ ծովի վրա, դեռ չգիտեի ո՞ւր և ինչպես պետք է նստի. սպիտակագլուխ ու փորձված ճարտարապետները նրա հետ մեկտեղ նստելու էին ելել, բայց ո՞վ էր խիզախելու... Ձավենը ծխած գլանակը նետեց մոխրամանի մեջ, աջ ձեռքի մեջ ամուր սեղմեց մատիտը, միտքը որպես ուղեցույց. թղթի վրա չափում էր խոշոր նորակառույցի երկայնքն ու լայնքը։ Գծագրական գործիքներով կղզյակների նման կետեր էր նշում ու հետզհետե սահմանները դառնում էին որոշ։ Սկզբում դանդաղ, հետո արագ, սկսեց սահել ձեռքը թղթի վրա։ Գծելու պահին մտքի տեսադաշտը բռնում էին հոյաշեններ. հանկարծ նա մատիտը նետեց, ձեռքը փութով տարավ դեպի ծոցագրպանն ու հանեց մի հին, խունացած բլոկնոտ և հափշտակույթյամբ սկսեց թերթել։ Այն խառն-խուռն գծված, աղտոտված էջերում, նա տեսնում էր պարզորոշ մարտերի ճանապարհները ու կրկին վերապրում ամեն մի ռազմական վիճակ։

Հարձակման անցած սովետական զորքերի հետ նա անցել էր շատ քաղաքներով: Սովետական մարտիկի ու ճարտարապետի աչքից չէին վրիպել տեսարժան շենքերն ու գործարանները: Մի ձեռքում հրացանը սեղմած, մյուս ձեռքում մատիտը՝ թեթև սովետագծեր էր անում բլոկնոտում: Հեգնոտ ժպիտը ողողեց նրա դեմքը. օտար հորիզոններին հասնող գործարանների ու ֆաբրիկաների առջև մի պահ շոյվում էր նրա ճարտարապետական աչքը, բայց երբ միտքը Թափանցում էր հոյաշենի մինչև հիմքերն ու նպատակը՝ ամպլոպ էր ճայթում գլխին, դղիրգով փլվում ու փոշիանում էին հոյաշենները, տեղը մնում կծկված ու շղթայված մարդկանց բազմություններ: Այն ժամ սովետական մարտիկը կատաղի մոլուցքով նորից նետվում էր մարտի մեջ իր հայրենի երկնակամարին հասնող գործարանների, ֆաբրիկաների, լուսահորդ կոթողների համար:

Ահա աչքը անթարթ գամել էր բլոկնոտի վերջին էջին, որ ամենից շատ էր աղտոտված ու գծերը ջնջված:

Զավենն այն դժաբեկո՞րներից մտքում վերստեղծեց ամբողջ պատմությունը: Կիսով չափ գրավել էին Բ. քաղաքը, որի համար մի քանի օր շարունակ կատաղի մարտեր էին ընթանում: Տեքստիլ ֆաբրիկայի մոտ դումարտակը տեղավորվեց, Զավենը հարմար առիթ փնտրելով՝ բլոկնոտում գծում էր ֆաբրիկայի առաջնամասը, երբ ահեղ մի որոտ ու նրան թվաց թե շենքը գլխին փլվեց: Գլուխը բինթերով փաթաթած, աչքերը բացեց նա սանձասում. ոռոս ընկերը սարսափած հանդիմանում էր նրան... «Քո այդ լուկնոտը փորձանք է դարձել քո գլխին, մահվան բաժին էիր դառնում, արկը պայթեց կողքիդ, մազ էր մնում...» Հիվանդը ձեռքը տարավ դեպի ծոցագրպանը և մի աղիողորմ ճիշ թռավ շորացած շուրթերից՝ «ափսո՞ս, կորա՞վ...»

Ռուս ընկերը տեսնելով նրա աղերսական հայացքը, շինելի գրպանից հանեց բլոկնոտն ու պարզեց դեպի հիվանդը, ասելով. «ընկած էր փոշիների մեջ վերցրի, գիտեի, որ առանց դրան...»

Նրա խոսքը կիսատ՝ հիվանդը հափշտակեց բլոկնոտը և սեղմեց կրծքին որպես սպեղանի:

Ռազմի ճանապարհներ շրջած այն բլոկնոտը Զավենի համար մի հազվագյուտ գանձարան էր, թերթում էր մերթ սարսուռով, մերթ հրձվալից: Այն ժամանակ երկու պայքար ուներ նա իր հո-

դում, երկու նպատակ. նախ պատերազմն ավարտել հաղթանակով, ապա վերադառնալ հայրենիք և իր ճարտարապետական ծրագիրներն իրագործել:

Կյանքի պայքարը ձգեց նրան հեռավոր ամեր. այսօր ահա վերադարձել էր նորից և իր հայրենական խաղաղ ամերիկամ խորխոս էր ձգել ու հառնել էր նրա մեջ հզոր թափով ստեղծագործ ու շինարար կամքը:

Բլոկնոտը խնամքով ծոցագրպանում պահեց. գլուխը հակած թղթի վրա, գծում էր այն, որ միլիոններին էր պատկանելու, ուր քնթանալու էր հանրային աշխատանքը հեշտ ու թեթև որպես երջանկության աղբյուր:

Օր-օրին սեղանի սպիտակ թուղթը փոխվում էր, ուղղաձիգ գծեր էին իրար հատում, մաս-մաս ձուլվում, ձև ստանում. ահա մուտքի խոյակներ էր գծել, ճակատը շփում էր ու շնչում:

— Պետք է լինի ամրաշեն ու գեղեցիկ:

Դուան մոտ լսվում էր ոտնաձայն, հազոց.— շրջվում էր դեպի դուռը:

Կիսաբաց ճեղքից ալեխառն գլուխն էր երևում, հարազատ աչքերն էին վրան հառած, որ լուռ մղում, կանչում էին դեպի աշխատանքների մրցադաշտը: Դա Մեկբոնն էր, որ չսպասելով պատասխանի, դնում էր դեպի գործարան:

Վերջին ժամանակները հայր և որդի գրեթե չէին հանդիպում, հայրը ուշ էր տուն գալիս, հոգնած էր լինում, շուտով անկողին էր մտնում: Զավենն էլ տանը եղած ժամանակ իր գծագրությամբ էր զբաղվում: Տան փոքրիկը՝ Աշխենը քննությունները վերջացնելուց հետո չվել էր հովասուն սարերը՝ պիտներական ճամբարում ամառն անցկացնելու: Տանը հաճախ միայնակ էր մնում Զաբելը, որը ընտանեկան հոգսերը հոգալուց հետո փնտրում էր զրուցակից, բայց չգտնելով ոչոքի—մի կար, մի գործ էր ձեռքն առնում ու քրթմնջում քթի տակ:

— Ափսոս, հիվանդությունս չթողեց նրանց հասնել...

Զաբելը հիշում էր իր աշխատանքը կարի գործարանում, պա-

տերազմի օրերին ամբողջ գործարանը սպասարկում էր ռազմա-
ճակատին: Այդ ինքն էր մկրատը ձեռքին ձևում ու թվում էր, որ
իր սիրտն էր կտորի փոխարեն բացվում... և նա ձևում էր
նրանից զինվորական զգեստներ: Փարատվում էր մայրական սիր-
տը այն մտքից, որ իր հարազատ որդուն էլ բաժին էր ընկնելու
այդ զգեստներից: Զաբելը երիկամների հիվանդությունն ուներ,
բժշկները թույլ չտվին նրան գործարանում աշխատել:

Նրբ որդին վերադարձավ, նա աշխատանքը թողեց: Այժմ ամի-
սոսանքով էր հիշում բանվորական կոլեկտիվը, որտեղ նա առա-
ջավորների շարքումն էր, զգում էր իր անհրաժեշտությունը ար-
տադրության մեջ:

Մթափնում էր հողին մի պահ, հետո նորից պարզում, ամու-
սինը և որդին չէ՞ որ աշխատում էին, իսկ ինքը այժմ տունն էր
կառավարում, հաճելի հոգս էր պաշարել ողջ էությունը՝ դա որդուն
ամուսնացնելու հոգսն էր: Վեր էր կենում, փնտրում որդուն, որ
այդ մասին նորից հիշեցնի, բայց որդին տանից գնացած էր լի-
նում, կամ սեղանին թեքված՝ գծելիս:

Մայրական անհանգիստ միտքն այժմ էլ թևում էր դեպի սա-
րերը՝ փնտրում Աշխենին:

— Հը՛, չինի թե վայր ընկավ, ոտքը ցավեց, գետում լողա-
ցավ, մրսեց,— շնչում էր նա մեկուսի:

Ամիսները վայրկյանների նման սահեցին: Շաբաթ երեկո էր:
Մեկքոնը դուռը բացեց և ներս մտավ, արագ քայլելուց շնչա-
սպառ: Ուսերը շտկեց և բազմախորհուրդ նայեց դեմը եկած
կնոջ աչքերի մեջ: Կինը նրան դիմավորեց սովորականի պես. մի
փոքր էլ նախատեց ուշանալու համար: Իսկ Մեկքոնը մրտա ափերն
իրար շփելով հը՛մ-հը՛մ էր անում, աչքերի մեջ գաղտնի ուրախու-
թյան կայծեր էին շողում ու անհանգիստ որոնում էր տղային:
Հանկարծ թիթեռնիկի պես թռած՝ Աշխենը փաթաթվեց հոր պա-
րանոցին:

— Ի՛նչպես, ե՛րբ ես եկել, գառնուկս,— հարցնում էր Մեկքո-
նը և կարոտով համբուրում աղջկա ճակատը, մազերը, ասես ծա-
ղիկների բույրը և զով բամիների թրթիռն էր առնում նրանից: Աշ-
խենը դարձել էր ավելի առույգ ու շարաճճի, արևից այրված, առող-

Չացած դեմքին փայլում էին սև աչքերը: Նա չէր ուզում ուրիշի լսել, հարցերի պատասխանել—հեասպառ ինքն էր պատմում, թե ինչպես է ժամանակն անցկացրել պիոներական ճամբարում. շրջել սարեր, ձորեր, գետերում լողացել:

— Ա՛խ, ափսոս, որ շուտ վերջացավ,—բացականչեց Աշխենը հոր գրկից պոկվելով:

— Զաբել, ուրախացիր, աղջիկդ իսկական պիոներ է, կրակի կտոր,—դիմեց Մելքոնը կնոջը, որն այդ ժամանակ զբաղված էր ներսում: Մելքոնը գնաց լվացվեց, բանվորական շորերը փոխարինեց մաքուր շորերով, ապա դիմեց դեպի իր սիրած տեղը՝ պատըշգամբ ու սկսեց քայլել, ծխել:

— Էլի տեսնես մտքումն ի՞նչ կա, տեղը չի նստում,—մտածում էր Զաբելը, երբեմն ամուսնու կողմը նայելով:

Մելքոնն այդ օրը արտասովոր տրամադրությամբ մեջ էր. ծխախոտի կալծերում ասես տեսնում էր նա նորից ժողովականների հայացքները, որ հառած էին նրա վրա—նա գլուխը տմբացնում էր ու խորհրդավոր հը՛մ անում, ժպտում:

Հետճաշյան հովն էր փչում զովացուցիչ: Չհայտնե՛լ Զաբելին, Աշխենին... կանգ էր առնում, բայց մի ուրիշ ձայն ներսից պատասխանում էր նրան—ո՛չ, սպասիր...

Հանկարծ մռայլության ամպ էր պատում ճակատը, ցնցվում էր, իսկ նախագիծը... հուզվում էր նա իր որդու փոխարեն: Քանի՞ գլանակ ծխեց, որքա՛ն մտքեր հոսեցին, բայց Զավենը չկար, Զաբելն էլ անհանգիստ ներս ու դուրս էր անում, թե ինչու էր որդին ուշանում:

Աշխենը վայրի ծաղիկներից կազմած ծաղկեփունջը, որ բերել էր եղբոր համար՝ շուտ-շուտ ձեռքն էր վերցնում, հոտոտում:

Մութն աննկատելիորեն իջավ, էլեկտրական լույսերը շողացին քաղաքի վրա:

Դռան մոտ լավեց ոտնաձայն, Մելքոնն անհամբեր մոտեցավ դռանն ու ետ քաշվեց զսպված.

— Ոչ, չեմ ասի, մինչև որ չիմանամ...

Մեկն իր որդու հարազատ ձայնն էր, մյուսը ընկերոջ՝ Միսակի:

— Բարև՛, ընկեր Մելքոն, այժմ սրտանց պետք է ձեզ շնոր-

Հավորել...—աշխուժ բացականչելով պատշգամբ մտավ նիհարա-
ձայնով, դուռնատ դեմքով երիտասարդը:

Զավենը հանդիպելով հոր տարակուսած հայացքին, ընկերո-
ւոր սաստեց.

— Սպասի՛ր...

Մեկքոնն այդ նկատելով, էլ ավելի տարակուսած մերթ տղա-
յին էր նայում, մերթ նրա ընկերոջը, որ այդ ժամանակ լուռ հա-
յացքներով ընդդիմախոսում էին:

Երեքի այդ խորհրդավոր լուռությունը խզեց Աշխենն իր ուրախ
ձիշով.

— Սիրելի Զավեն, եկել եմ, տես՝ քեզ համար ծաղկեփունջ
եմ բերել,—ապա հանդիսավոր կերպով ծաղկեփունջը տվեց եղ-
բորն ու փաթաթվեց նրա պարանոցին:

— Հենց ժամանակին է ծաղկեփունջը, մեկ ուրախություն
ավելացավ երկրորդը,—բացականչեց Միսակը:

Աշխենը պոկվեց եղբորից ու համարձակ մոտեցավ, սեղմեց
Միսակի ձեռքը:

— Սկացել, իսկական գնչուհի է դարձել քույրդ,—նկատեց
Միսակը, դեպի Զավենի ձեռքի ծաղկեփունջը թեքվելով:

— Ի՛նչ հոտավետություն...

Աշխենը ոգևորված մեկ-մեկ բերում, ցույց էր տալիս գետե-
քից հավաքած գունդգույն քարեր, չորացրած ծաղիկներ, տերե-
ւներ, բզեզներ ու թիթեռներ:

— Այդ հո իսկական բնագիտական թանգարան է,—ասաց
Միսակը:

Այդ ժամանակ հայր ու որդի լուռ, խուզարկու հայացքներ
էին փոխանակում և միևնույն մտքերն ունեին. «Իսկ եթե նա
չէ...»

Միսակը ոգևորված դիմեց Մեկքոնին, որ նոր գլանակ էր վա-
ռում:

— Ընկեր Մեկքոն, հիմա պետք է շնորհա...—նրա խոսքը
դարձյալ կիսատ մնաց, որովհետև Զավենը, պատենշի նման
կանգնեց հոր և Միսակի միջև:

— Ինչ անհամբերն ես, սպասի՛ր...—շնչաց Զավենը:

— Սպասիր,—մյուս կողմից միջամտեց Մեկքոնը, ենթադրելով,

որ Միսակը տեղյակ է այդ օրվա իրենց արտադրական խորհրդակցությունից:

Միսակը տարակուսած մերթ Զավենին էր նայում, մերթ նրա հորը՝ մտածելով՝ «ինչ տարօրինակ մարդիկ են»:

Վերջապես նա համբերությունից ելած, ձեռներն իրար շփելով բացականչեց.

— Մորաբույր Զաբել, օղի բեր, ես ուզում եմ ուրախանալ... Մեկքոնն օղու անուներ լսելով աշխուժացավ.

— Միսակը ճշմարիտ է ասում, օղի բեր, սեղան բացի...

Զաբելն արագ գործի անցավ, Աշխենն օգնում էր մորը, պատրվամբում սեղան բացեցին. հաց, պանիր, երշիկ ու մրգեղեն դարսեցին, մեկ շիշ օղի էլ դրին սեղանի մեջտեղը: Մեկքոնն ուտերը ցնցելով, առաջինը մոտեցավ սեղանին, գրավեց իր տեղը, Միսակը չսպասելով հրավերի, նստեց նրա կողքին. Զավենը և մայրը նստեցին նրանց դիմաց, իսկ Աշխենը ոտքի վրա սպասարկում էր: Միսակը բաժակները լցրեց օղիով, զվարթ տեղից կանդնեց և շնայելով ոչ Զավենի, ոչ Մեկքոնի կողմը—ասաց.

— Այս բաժակով խմենք հաղթողի կենացը, մեր սիրելի...

— Սպասի՛ր...

Հայր և որդի նորից ընդհատեցին Միսակին, որը շփոթվեց, ջղախնացած բաժակը ցած դրեց, ապա վազեց սենյակ, բերեց հաղթական ժեստով սեղանին փռեց—մի փայլուն թուղթ...

Զավենը հուզմունքից կմկմաց.

— Ախր, ես չէի ուզում, որ առաջ...

Այդ թղթի վրա գամվեցին բոլորի աչքերը, դա հասարակ թուղթ չէր. դա խլել էր Զավենի աչքերից տառապալից անքուն դիշերներ, դա մի հոյաշեն գործարանի հատակագիծ էր:

— Մոսկվան հաստատել է այս... խմում ենք ճարտարապետ Զավենի, հաղթողի կենացը...—զնգաց Միսակի ուրախ ձայնը:

— Ասա, բերանիդ մատաղ...—Մեկքոնն ուրախությունից շկարողացավ շարունակել. հանկարծ մեկնվեց դեպի տղան, ուժգնությամբ բռնեց նրան ու համբուրեց ճակատը: Մյուս կողմից մայրը և քույրն էին համբուրում «Զավեն ջան» ասելով:

Իսկ Զավենը և ուրախ էր և թախծում էր մտածելով, ափսոս որ հայրիկս էլ...

Գառնահամ օդին, մեղրաջրի պես կուլ գնաց Մեկրոնի կուկորդով:

Նայում էր սեղանին փռած թղթին, դա ոչ թե սովորական գործարան էր, այլ հոյաշեն մի դղյակ՝ լուսաողող ու ընդարձակ և վեր խոյացած... բակում պարտեզ շատրվանով, շուրջը՝ ծառուղիներ...

— Հա՛, հա՛, հա՛,—բռնկեց հոր ծիծաղը և գիշերվա մեջ տարածվեց:

— Չիմանաս, որդիս, որ հայրդ քեզանից ետ է...—շշնջաց նա և փնտրում էր պատեհ առիթ խոսելու:

— Այժմ խմենք տան հիմքի, բանվոր Մեկրոնի կենացը,—օղուց տաքացած գոշեց Միսակը:

Մեկրոնն ուսերը ցնցելով և գլուխը բացասաբար շարժելով տեղից կանգնեց.

— Սպասի՛ր...

Զավենը՝ կարեկցաբար նայում էր հորն ու անհանգիստ ոտներն իրար քսում. «չի՛նի թե ինքնասիրությունը վիրավորվեց» մտածում էր նա:

— Ես աշխարհի չափ ուրախ եմ,—հնչեց Մեկրոնի ձայնը,—որ իմ հարազատ որդին երկրին տվել է այսպիսի մի գործ: Այդպես դուք, ջահելներդ պիտի հաղթեք, որ մեր հաղթությունն էլ տեղում չմնա, առաջ գնա,—նա լռեց, կոկորդը մաքրեց և շատ հանդարտ ավելացրեց.

— Այսօր իմ ցեխին հանձնեցին 30-ամյակի անվան փոխանցիկ դրոշը...

— Հայրիկ, ուրեմն դու է՛լ...—ուրախ բացականչեց Զավենը և չսպասելով պատասխանի, անմիջապես վրա բերեց.

— Տեսար, որ Ղուկասը...

Հայրը անհիշաչար, բարի ժպիտը դեմքին պատասխանեց.

— Դա անցած բան է, Ղուկասի ցեխը ետ էր մնում, օգնեցինք, որ առաջավորներին հասնի...

— Զավենը խոր ափնածանքով նայում էր հորը և պատասխանի խոսք չէր գտնում:

— Այ, ուզում եք երկուսի գաղտնիքն էլ բացեմ,—ասաց Աշխենը խորամանկ ծիծաղելով:

— Խոսքը պատկանում է պիոներին, — ասաց Միսակը խիստ հետաքրքրված:

Աշխենը պիոներական ձգվածություններ՝ լուրջ արտահայտությունն ընդունելով ասաց.

— Հայրիկը և Ջավենը, — մատը պարզեց թե՛ մեկի և թե՛ մյուսի վրա, ամենքը լարված սպասում էին թե ի՞նչ պիտի ասեր փոքրիկ Աշխենը, հանկարծ նա վրա բերեց, բառերը հատ-հատ շեշտելով. — սոցմրցում էին կնքել...

— Սոցմրցում էին կնքել...

Բայց մի՞թե այդպես էր. Աշխենը մի զարմանալի նորություն բացեց Ջավենի, նրա հոր և մյուսների համար:

— Ահա թե ինչ, — բացականչեց Միսակը՝ աչքերի բոլն ընկնելով: Ապա նա անմիջապես բաժակները լցրեց և առաջարկեց խմել ամբողջ ընտանիքի կենացը:

— Այս մեծ բան է, ընկերներ, մի ընտանիքում երկու հաղթանակ, երկու նվեր Հայրենիքին... — հնչում էր Միսակի ոգեշունչ ճառը: Ջաբելն ուրախությունից քիչ էր մնում պար գար և ահա օգտվելով բոլորի բարձր տրամադրությունից, սկսեց երկարացնելով.

— Այս ամենի համար շատ ուրախ եմ, բայց որ Ջավենիս մի լավ հարսնա...

Միսակն իսկույն կռահեց Ջաբելի միտքը և նրան ընդհատելով շարունակեց.

— Կարող եք այդ էլ շնորհավորել, Ջավենի հարսնացուն պատրաստ է, խոսք տված, խոսք առած...

— Ասա՛ մի հոգիս հանդստանա, — բացականչեց մայրը արտասովախառն ծիծաղի միջից:

— Կնոջս ընկերուհին է, հեզ, սիրունիկ, — շարունակեց բացատրել Միսակը, — այս տարի ավարտեց Բժշկական ինստիտուտը, անունը՝ Սուսաննա...

Ջավենը և Մելքոնը տարված էին խոսակցությամբ, չէին լսում Միսակի ասածները, միայն վերջին բառը հասավ Ջավենի ախանջին. նա շրջվեց դեպի Միսակը...

— Ճիշտ եմ ասում, այնպե՛ս չէ, ուրախացրու ծնողներիդ, — ասաց Միսակը և առանց հարցնելու ձեռքը տարավ ընկերոջ ծոցագրպանը, հանեց կանացի մի լուսանկար:

— Ահա ձեր հարսնացուն...

Զաբելն ուղղակի համաշտակեց նկարը, մոտեցրեց աչքերին... նուրբ դիմագծերով, հեղահայաց մի աղջիկ էր նայում այն լուսանկարից:

Մեկքոնի հայրական սիրտն էլ փղծկաց.

— Ես-ես բա չե՞մ ուզում, որ իմ Զավենը ամուսնանա, երջանիկ լինի...

Զիմացան ինչպես Զաբելը ներս վազեց, մի փոքրիկ կապոց, բերեց դրեց սեղանին, ասելով.

— Այս էլ իմ նվերը...

Բոլորը զարմացած նայում էին, թե կապոցում ինչ պիտի լինի, երբ Միսակը հանդիսավոր բացեց կապոցի ծայրերը. մի ընդհանուր ծիծաղ բռնկվեց. Միսակը մեկ-մեկ դուրս էր քաշում կապոցից նորածին մանկան շորեր, փաթաթաններ, գլխարկներ և օդում ծածանում:

— Զաբել, դու բոլորիս անցար:

— Հա՛, հա՛, հա՛,— հնչում էր Մեկքոնի բարձր ծիծաղը:

Սեռյանների ընտանիքն ուրախանում էր: Զաբելը սեղմել էր կրծքին ապագա հարսնացուի նկարը:

Աշխենը թռչկոտում էր, երգում, նրան ձայնակցում էր Միսակը իր թավ, բայց դուրեկան ձայնով:

Լուսինն անհոգ ժպիտը երեսին, դանդաղ սահում էր երկնակամարով և լուսավորում խաղաղ գիշերը:

Ուրախ խշշում էին դիմացի բարդինները:

Օրորվում էր Մեկքոնի առյուծաբաշ գլուխը: Նա ամուր սեղմել էր ձեռները: Թվում էր, որ նա փոխանցիկ դրոշն էր սեղմել իր ձեռքերում:

Զավենը հենված պատշգամբի սյունին ծխում էր և բուռն տենչանքով սպասում վաղվան, որ լի էր կառուցման և սիրո վայելքներով:

ՎԵՐԱԳԵՐՉԱԾ ԵՐՋԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՕՇԱՆ ՀԱՅՐԻԿԸ

Հաղթաբեր դարուն բացվեց հայկական Բերդ գյուղի վրա: Խաղաղության խնդարից լուրն արձագանք գտավ նաև այդ լեռնապարփակ գյուղում: Ու մարդկանց սրտերը լեռների հետ հպարտութեն վեր, ավելի վեր՝ ձգվեցին:

Հանդիպումի քաղցր զգացումը համակեց ամենքին: Նրանք սրտատրոփ սպասում էին իրենց որդիներին, ամուսիններին, եղբայրներին: Օր չէր լինում որ բանակից տուն վերադարձող չլիներ:

Եվ Բերդ գյուղը սիրով թեերի տակ էր առնում իր ձագերին:

Ամառն անցնում էր. ալժամ դեղնաոսկի դաշտերը ծփում էին մարմանդ հողմերից: Կոլխոզնիկները դաշտերի առատ բերքը պահեստներն էին տանում և ձմռան պատրաստություն տեսնում:

Բերդ գյուղի կոլխոզի պահակը, 65 տարեկան՝ մի ծերունի, որին իր հայրական խորհուրդների և խրատների համար ամենքը Օհան հայրիկ էին կանչում, նույնպես սպասում էր իր միակ որդուն՝ Սահակին, որ զինվոր էր ավել Հայրենիքին:

Օրվա մեծ մասը նա դուրսն էր անցկացնում: Նրա ձյունապսակ գլուխն օրորվում էր գյուղի ճամփաներում: Նա բարձրահասակ էր և ծերության դեմ մեջքը չէր կորացրել: Հայացքն ազդեցիկ էր. հոնքերի գեղերի տակ տարիների մշուշի մեջ անթեղված աչքերն էին դեռևս բոցկլտում: Չմռան արևի պես երբեմն ժպիտը ուղողում էր դեմքը և աչքերը փայլատալում էին բարությանը լի:

Հաղթության լուրն առանձին բերկրանքով ընդունեց Օհան հայրիկը և հանկարծ չիբուխը ձախ բթամատի վրա թափ տալով՝ կայտառ, երիտասարդական ձայնով բացականչեց.

— Իմ Սահակը, իմ ազիզն էլ տուն կգա, իմ օջախից էլ ծուխ կբարձրանա, ամպերին կհասնի:

Բերդ գյուղում մեծից մինչև փոքրը դիտեին Օհան հայրիկի տղջ կյանքը:

Բնության գրկում, երկնահույս լեռների մեջ էր կոփվել նրա բնավորությունը: Իր երիտասարդությունն անց էր կացրել ազատ ու անահ որսորդական կյանքով: Երբ ձին կայծակելով սլացել էր լեռնալանջերով, խիտ անտառների արահետներով, նրան թվացել էր թե աշխարհն է առնում ոտքի տակ:

Բերդ գյուղում և նրա շրջակայքում չկար մի քար, թուփ, աղբյուր ու առու, որ նրան ծանոթ չլիներ:

Նա կարող էր աչքերը փակ շրջել այդ վայրերը: Ամեն օր արևածագն ու լարեմուտը նա լեռնալանջերին էր դիմավորում: Սիրում էր ամպրոպը, կայծակն ու քամին. երբ խոժոռվում, ալեկոծվում էր բնությունը, նա էլ էր ալեկոծվում և ձիու մեջքին կպած, հրաքանն ուսին՝ անտառն ու սարերն էր ոտքի տակ առնում և շշնջում. «Չարն ու բարին իրար են դիպչում»: Եվ համոզված էր, որ միշտ բարին է հաղթելու: Ասես ինքն իր հոգու տարերքով օգնում էր բնության պայքարին, որ բարին հաղթի...

Փոթորկից հետո, երբ երկինքը խաղաղվում, կապում էր ոսկեհուռ ծիածան, նա էլ էր խաղաղվում և ժպտում հաղթորեն:

Երբեմն ծերունի հայրը թախանձագին խնդրում էր նրան.

— Հերիք է, Օհան, չոլերն ընկած թափառես, արի տուն ու տեղիդ վրա նստի...

— Չեմ կարող, ապի, ոնց որ սիրտս թեժ սնդուն զցես ու փակես, էնպես կթփրտա... էնտեղ արեն ու աստղերը աշխարհին հավասար աչքով են նայում, էստեղ մարդիկ իրար հավասար աչքով չեն նայում,— պատասխանում էր նա ու նորից սարերը փախչում:

Որպեսզի Օհանը տանով լիներ, խելքի գար, հայրը նրան ամուսնացրեց Նարգիզ անունով մի հեղաբարո աղջկա հետ: Բայց Նարգիզն էլ իր սիրով չկարողացավ ազատասեր որսկանին սարերից պոկել:

Այսպես էր Օհանն իր ջահել ժամանակ:

Միայն սովետական կարգերը նրան սարերից պոկեցին: Իր վերածնված գյուղում, իր հարազատ հարկի տակ նա ջերմություն գտավ ու կապվեց կյանքին: Այդ ժամանակ մի ուրիշ ուրախություն

մտալ նրանց տունը: Նարգիզը բաշխեց նրան մի լողա՝ որի անու-
նը Սահակ դրին: Բայց ավաղ, մի քանի տարուց հետո Նարգիզը
վախճանվեց՝ մահուկ Սահակին թողնելով հոր խնամքին: Վախ-
ճանվեց նաև Օհանի հայրը: Հայր ու որդի մենակ մնացին: Օհանը
երգվեց Սահակի համար խորթ մայր չբերել: Եվ այդպես էլ իր
վճռին հաստատ մնաց: Գյուղացիները զարմացել էին, թե ինչպես
սարերի մարդը այդքան գթառատ, հայրական ջերմ սիրով խնա-
մում էր իր որդուն:

Սահակը մեծացավ, դարձավ պարթև մի երիտասարդ. նայողը
երանի էր տալիս նրա ծնողներին: Հայր ու որդի աշխատում էին
կոլխոզում:

Օհանն իրեն երջանիկ էր զգում, մտածում էր որդուն շուտով
ամուսնացնել, հարս ունենալ, սևուկ, գիրուկ թոռնիկներով շրջա-
պատվել: Բայց ամեն բան այնպես չի լինում, ինչպես մարդ մտա-
ծում է: Երբ վրա հասավ Հայրենական Մեծ Պատերազմը, Օհան
հայրիկը պատերազմի դաշտ ուղարկեց իր միակ որդուն: Ու հպար-
տանում էր, որ պատերազմի դաշտում զինվոր տղա ունի:

Ինքն էլ ձեռքերը չծալեց ու չհանձնվեց ծերության, այլ կրկ-
նապատկված եռանդով աշխատեց կոլխոզում:

Ողջ պատերազմի ընթացքում նա հսկեց կոլխոզի բարիքներին
ու չթողեց նրա մի շյուղը պակսեր: Հրացանն ուսին, հավատարիմ
զինվորի պես շրջում էր ամեն օր: Ո՞վ կարող էր հին, փորձված
որսկանի աչքից վրիպել, նրա ահից պահեստի կողքով անցնել:

Պատերազմի ժամանակ գյուղում Օհան հայրիկին ավելի լավ
ճանաչեցին և ավելի շատ հարգեցին:

Երբ նրա ծերությանը խղճալով կոլխոզնիկներն ասում էին՝
Օհան հայրիկ, տուն գնա, մի քիչ հանգստացի, նա դրանից սաս-
տիկ վիրավորված, մի դառն հեգնանք դեմքին պատասխանում էր.

— Քանի բերնումս շունչ կա, պիտի աշխատեմ, հանգիստը
մենակ էն աշխարհում կառնեմ:— Այնպիսի վճռականությամբ էր
նա այդ խոսքերն ասում, որ այլևս ոչ ոք չէր համարձակվում ընդ-
դիմախոսել: Հետո նա ավելացնում էր գլուխը տմբացնելով,
կատակի տալով.

— Ուղում եք ասել՝ ծերացել եմ, հա՞... Ախ, էդ ծերությունը
դեմ ու դեմ թշնամի չէ, որ գյուղաշ կալչես, գետնով տաս, ոչնչաց-

նես... Ծերությունը քո միջումն է, թե ոչնչացնես, բեղ պիտի ոչընչացնես...

Զրուցախոս, խորհրդատու այդ ծերունին միշտ շրջապատված էր կոլխոզնիկներով: Մեծերից ավելի երեխաներն էին կապված նրան, որովհետև նա սիրով և համբերությամբ պատմում էր նրանց շատ հեքիաթներ և իր որսորդական կյանքից հետաքրքրական դեպքեր:

Նա խոր հառաչելով պատմում էր մի դեպք, որ ուժեղ էր տապալվում նրա հոգում. պատմում էր, թե ինչպես մի անգամ, իր ջահել ժամանակ, որսորդության օրերին, Արծվասարում արծվի ձագ էր խփել: Եվ արծվամայրը թևերը փռած ճախրել էր հանդուգն որսորդի գլխավերևը, որ վրեժ առնի նրանից: Օհանն արծվամոր վրեժից զարհուրած՝ հազիվ իրեն գյուղն էր գցել:

Հայրը նախատել էր նրան ու ասել. «Մի հարամու ձագ կամ ուրուրի խփելի, ամպերի հետ թև տվող արծիվն ի՞նչ էր արել բեղ, որ մոր սիրտը մղկտացրիր...»

Այժմ, երբ իր որդուց լուր չունեն, հաճախ այն թևատարած արծվամորն էր մտաբերում ու արծվաձագը՝ արնաթաթալ իր տոների տակ ընկած, և շնչում էր մեկուսի. «Ախ, ես նամարդություն արի...»:

Այժմ, երբ խաղաղություն էր նորից, նա և ուրախ էր հաղթանակի համար, և տխուր, որ իր որդուց լուր չունեն:

Նա շրջում էր հրացանն ուսին, չիբուխը ծխում էր շարունակ և ճնշող մտքերը շարա՛ն-շարա՛ն թռչունների պես ճամփում էր հեռու...

Երբ ասում էին՝ Օհան հայրիկ, տղերքը գալիս են, նա սթափվում էր իր մոռյլ մտքերից ու պատասխանում զվարթ ձայնով.

— Թո՛ղ դան, դրանց արևին մատաղ, թո՛ղ ամենքը դան:

Ով գյուղ էր վերադառնում, առաջինը Օհան հայրիկն էր գնում աչքալուսի: Նահապետի տղայի, Սարգսի փեսայի, Մատթևոսի եղբոր գալստյան առթիվ Օհան հայրիկը բաժակը վերցրեց ու սրտանց ասաց.

— Էն սիրտը սիրտ չի, էն մարդը մարդ չի, որ ուրիշի ուրախությամբ չուրախանա... Հերոս տղերք ջան, ձեր շնչից իմ Սահակի շունչն եմ առնում: Ախ, ձեր եկած ճամփին մատաղ, ձեզ տուն ուղարկողին էլ մատաղ...

Զրնգում էին բաժակները Օհան հայրիկի շուրջը և ամենքի հետ ամեն սեղանի մասնակցում և ուրախանում էր նա:

Վերջերս Օհան հայրիկը քիչ էր խոսում, նրա շիբուսը չէր հանգչում և շարունակ հառաչանք էր դուրս թռչում կրծքից:

Գյուղում արգեն սկսել էին խոսել այն մասին, որ Օհան հայրիկի որդու մահվան լուրն է ստացվել: Բայց ոչ ոք չէր համար-
ձակվում այդ մասին նրան հարցնել: Ինքն էլ ոչինչ չէր ասում:

«Դարդը սարերի համար չի, մարդի համար է. Օհան, դիմացի, ապր, իմը որ չլիներ, ուրիշինը պիտի լիներ, նրանք էլ ինձպես ջիգյար ունեն, հայրեր են ու մայրեր» — ասում էր նա ինքն իր մեջ և արցունքը խեղդում կոկորդում:

Դուրսը շրջելուց եբբ հոգնում էր, տուն էր մտնում, դուռն ամուր ծածկում և երկյուղած քայլերով մոտենում հին — պապենա-
կան փայտե սնդուկին, որտեղ սրբությամբ պահում էր Սահակի նոր սապոգները, նրա շորերը և հանգուցյալ Նարգիզի հարսանե-
կան նախշուն շալը: Որդու բույրն էր զգում, նրա կարոտն էր առ-
նում սապոգներից ու շորերից: Ասես Սահակը նորից սկսում էր քայլել նրա առաջ իր պարթև հասակով:

Ծերի աչքերը փայլատակում էին խանդաղատանքով.

— Ման արի, բալա ջան, քո տան գետինը տրորի, սիրտս էլ հետը... — ասում էր դողդոջուն շուրթերով:

Ապա շալի ծալերը մի փոքր ետ տանելով՝ ավելացնում էր.

— Էս շալը մուրազով պահել էի հարսնացուիդ համար...
Թոռներ պիտի ունենայի... — Եվ ասես շուրջը դատուտում էին թոռնիկներն իրենց պայծառ աչիկներով և զնգուն ծիծաղով: Օհան հայրիկը մի անսովոր ժպիտ գեմքին, ձեռքերը պարզած՝ քայլում էր նրանց հետքից, ուզում էր նրանց բռնել: Հանկարծ դեմ առնե-
լով սառը պատին՝ սթափվում էր, ապա ինքն իրեն նախատում.
«Օհան, խելագարվե՞լ ես, քեզ հավաքի, բա տղամարդ չե՞ս»: Արագ փակում էր սնդուկը և իրեն դուրս նետում տանից, նորից շրջում ճամփների վրա, աչքը զցում հեռուներին, վիշտը տալիս սարերին ու շշնջում.

— Այ ծառ, այ թուփ, ինչ կլինի հանկարծ Սահակս դառնաք, դաք փաթաթվեք վզովս...

Օհան հայրիկին կոլխոզնիկները մենակ չէին թողնում, շրջապատում էին, սկսում զրուցել դեսից-դենից, որ տխրությունը ցրեն:

Կոլխոզի երեխաներն էլ հասկացել էին Օհան հայրիկի վիշտը և կարեկից աչքերով էին նայում, առաջվա նման չէին անհանգըստացնում նրան, որ իրենց հեքիաթ պատմի:

Օհան հայրիկը իր մեծ վշտի հետ ավելի գթոտ, ավելի բարի հայացքով էր նայում երեխաների վրա և լուռ գլխիկները շոյում: Գիշերները քուն չէր գալիս աչքին, հինավուրց անտառի հողմերը գալիս էին դուռը ծեծում: Վեր էր թռչում ծերը, կարծելով, թե Սահակն է եկել: Ապա հուսախաբ նորից անկողին էր մտնում: Շատերը քաշվում էին Օհան հայրիկին լուր տալու, որ այսինչի կամ այնինչի տղան վերադարձել է, ենթադրելով, որ դրանով նրա վիշտը կմորմոքվի: Մինչդեռ Օհան հայրիկը հակառակն էր մտածում:

— Ասեք էլի, ով է եկել, դոնե դրանով մխիթարվեմ, նրանց ծնողների ուրախության շողքից իմ սիրտն էլ շողք ընկնի:

Կոլխոզնիկները խոսք մեկ արին՝ հայր Օհանի վիշտն սփռվել իրենց հոգածու վերաբերմունքով: Մի օր կոլխոզի նախագահը դիմեց նրան.

— Օհան հայրիկ, պատերազմի ժամանակ դու լավ աշխատեցիր, կոլխոզի բարիքը աչքիդ լույսի պես պահպանեցիր: Հիմի պատերազմը վերջացել է, արի դու մի աշխատի, կոլխոզն իր հոր նման քեզ կպահի, քո ոչ մի բանը պակաս չի թողնի...

Օհան հայրիկը հուզմունքից դողալով պատասխանեց.

— Աշխատանքն է ինձ աշխարհի հետ կապողը, էդ էլ որ չլինի, ասա գնա մեռի... Քանի բերանումս շունչ կա, պիտի աշխատեմ...

Կոլխոզի նախագահը հանցավորի պես գլուխը կախեց.

— Լավ, Օհան հայրիկ, որ քեզ համար չաշխատելը դժվար է, էլ չենք տալ: Այնուհետև այդ մասին խոսք բացող չեղավ:

Ձմեռնամուտ էր: Լեռնագագաթներն սպիտակին էին տալիս: Ծնում էին ձնաբեր քամիներ: Ի՞նչ փուլթ, թե ցուրտ էր ու ձյուն, դժգոհությամբ Օհան հայրիկը դուրսն էր, չէր ուզում տանը մենակ նստի:

Մի առավոտ այդպես մտքերի մեջ խորասուզված՝ շրջում էր դուրսը, մեկ էլ գլուխը բարձրացրեց, տեսավ իր հարեան Սիմոնի փակ դուռը ծեծում է մի զինվորական, մի խումբ երեխաներ ուրջը խմբված:

«Կա, չկա՝ Սիմոնի թոռ Սեդրակն է» — մտածեց ծերը և հանար ծնցվեց, չէ ո՞ր Սիմոնը մեռել էր, տանն էլ ոչ ոք չկար: Նա սկսեց շրջվել բերանից հանեց, թևերը պարզած առաջ վազեց ու փաթաթվեց զինվորականին:

— Սեդրակ ջան, ինչ լավ է, որ դու էլա եկար... — համբուրում էր ու չէր թողնում, որ նա շունչ քաշի, խոսի:

— Արի գնանք, մեր դուռը բաց է, արի...

Ու նրա թևից քաշքշելով տարավ իր տունը:

Օհան հայրիկն ուրախացել — չէր իմանում՝ ինչպես պատվի Սեդրակին: Իսկ Սեդրակը տխրամած կրկնում էր.

— Վաչ իմ խեղճ ապի, դոնե ինձ տեսներ հետո... — ու չէր կարողանում շարունակել:

— Ոչինչ, Սեդրակ ջան, դու ողջ-առողջ լինես, — մխիթարում էր Օհան հայրիկը, — ծերացած մարդ էր, շարդ տարավ, մենք բույր ենք մեռնելու, ով հավիտյան ապրի, թող պարծենա: — Ապա շարունակում էր ձայնը ցածրացրած.

— Թող ես մեռնեի, իմ Սահակն էլ էդպես տուն մտներ...

Քիչ հետո Օհան հայրիկի տունը լցվեց կողխողնիկներով: Նրանք եկել էին Սեդրակին տեսնելու: Իրենց հետ բերած կողխողնի բարիքներով սեղանի երեսը լցրին և աչքալույսը Օհան հայրիկին էին տալիս: Վաղուց էր, ինչ Օհան հայրիկին այդպես աշխույժ չէին տեսել: Նրան թվում էր, թե իր Սահակն է վերադարձել: Սեդրակի բույր-բուսի, ծիծաղի մեջ իր Սահակի ծիծաղն էր տեսնում և մի թաքուն ուրախություն էր շարժվում ծեր կրծքի տակ:

Կողխողնիկները Սեդրակի կենացն էին խմում, իսկ Օհան հայրիկն ասում էր ոգևորված.

— Կերեք, խմեք, ուրախացրեք մեր Սեդրակին, որ ապնի համար շատ շմտածի: Ես էլ էսօր-էգուց քոչս հաժարում եմ... դուք ողջ լինեք, ջահելներդ...—ու նորից կրկնեց հառաշանքով:

— Թող ես մեռնեի, Սահակ էդպես տուն մտնեի...—նա երեսը շուռ տվեց, շարունակեց:

Բոլորը հասկացան ու խոսքը փոխելու համար սկսեցին Սեդրակին հարց ու փորձ անել, նրա կրծքի շքանշաններն ու մեդալները ցույց տալով:

— Սա մեր բոլորի պատիվն է, մեր ուրախությունը...—Ապա Օհան հայրիկին ուրախացնելու համար, կոլխոզի նախագահն ասաց:

— Օհան հայրիկ, մեր կառավարությունը մի շքանշան էլ քեզ պիտի տա, կոլխոզում լավ աշխատելուդ համար:

— Ճիշտ է, ճիշտ է,—վրա բերին ամեն կողմից:

— Թող մեր աշխարհը շեն լինի, խաղաղ լինի, ինձ համար շքանշան է ու ամեն ինչ,—ասաց Օհան հայրիկը օղու բաժակը շրթունքներին մոտեցնելով: Երբ ամենքը գնացին, Սեդրակն էլ վեր կացավ իրենց տուն գնալու, բայց Օհան հայրիկի հրամայական ազդու հայացքը նրան ետ պահեց:

— Ո՛ւր ես գնում էն ցուրտ ու մենակ տունը. էս էլ տուն է ու օջախ... Պառկի հանգստացի...

Այդ ջերմ ու հայրական վերաբերմունքից Սեդրակն զգացվեց ու պառկեց թախտի վրա: Հոգնած էր, շուտով քունը հաղթեց: Օհան հայրիկը վառարանի կրակը թեժացրեց, Սեդրակին ծածկեց ու տանից դուրս եկավ: Նա ամենքին, աշխարհին ուղում էր պատմել, որ իր տանը բանակից վերադարձած զինվոր կա: Մի անսովոր բան էր կատարվում նրա հետ. ասես սրտի դատարկությունը լցվել էր. տունը մագնիսի նման նորից ձգում էր: Ներս էր մտնում, լսում Սեդրակի շնչառությունը, ապա շնջում:

— Քնիր, հանգստացիր...

Իրիկնադեմին Սեդրակն աչքը բացեց, տեսավ կողքին մի գուլգ նոր սապոգներ. զարմացավ:

— Էս ո՞ւմն է...

Առաջին անգամ Օհան հայրիկը նորից վառարանի մոտ նրստած ծխում էր իր չիբուխը: Հենց որ Սեդրակը գլուխը բարձրացրեց, նա էլ տեղից մի փոքր բարձրացավ ու ասաց:

— Հագի, ման արի, որ իմանամ իսկական Սահակն ես...

— Շնորհակալ եմ, Օհան հայրիկ, բա մեր տո՛ւնը, — հարցրեց Սեդրակն ու վերկացավ գնալու։ Այդ ժամանակ Օհան հայրիկի վիշտը նոր ուժով կոկորդը սեղմեց, հազիվ կարողացավ երկու խոսք ասել։

— Ես էլ մենակ, դու էլ մենակ, ո՞ւր ես գնում... — արցունքները գլորվեցին սպիտակ միրուքի վրայով։ Սեդրակն ղգացվեց, փաթաթվեց նրան և ասաց։

— Օհան հայրիկ, քեզ մենակ չեմ թողնի։

— Հա, որդի, — ուրախությունից ղողաց Օհան հայրիկի ձայնը, — որ մեռնեմ, Սահակիս Կեղն էլ երեսիս մի բուռ հող կլցնես, իմ տունը քո ապնի տանը կմիացնես ու լայն կապրես։

Ապա ձեռքը պարզեց դեպի բակի գույգ բարդիները.

— էս բարդիները կանաչ կալահես. Սահակս դրանց տակ խաղացել է։

Սեդրակի վերադարձը Օհան հայրիկի կյանքում մեծ փոփոխություն մտցրեց, նա մի նոր նպատակ և հենարան գտավ ապրելու։

Չյունը թափվում էր, խոշոր փաթիլներով ծածկում գետինը։ Առաջին խաղաղ ձյունը...

Օհան հայրիկը քայլում էր ձյան վրա, մի խորհուրդ ճակատին, մեղմ հայրաբար ժպտում աշխարհին.

— Կամուսնացնեմ, տուն տեղ կունենա, օջախիցս ծուխ կբարձրանա, — շնչում էր նա։

Չյան փաթիլներում իր Սահակի աչքերի փայլն էր նորից տեսնում, նրա շշուռն էր լսում՝ սիրիւր նրան իմ եղբոր պես...

Նորից իր երազած թռռնիկների աչիկներն էին աստղերի պես շողում ու խենթորեն շուրջը պարում։

Օհան հայրիկը պարզում էր ձեռքերը, որ նրանց բռնի, կրքոքին սեղմի... բայց սառը փաթիլները սթափեցնում էին նրան։ Նա քայլում էր ճակատը հողմերին տված, աչքերն իմաստությամբ լի։

Մի քանի օր հետո գուղում տարածվեց, որ Օհան հայրիկը Սեդրակին որդեգրել է ու չի թողել նրան իր տնից գնալ։

ՎԻՇՏ ԵՎ ՍՓՈՓԱՆՔ

Զարուհին հիսունին մօտ, բարձրահասակ, թուխ և գրավիշ դիմագծերով կին էր։ Վաղուց չէր, ինչ ամուսինը վախճանվել էր, երկու զավակներին թողնելով կնոջ խնամքին։ Մեծը տղան, տասնինը տարեկան էր, անունը՝ Բագրատ, որն իր արտաքինով, բարձր հասակով, սև աչքով ու հոնքով թխադեմ մորն էր քաշել։ Փոքրը՝ աղջիկն էր, ինը-տասը տարեկան, եղբոր հակապատկերը՝ շեկավուն, խաժ աչքերով, կայտառ-կլորիկ Սոնիկը, որ հորն էր քաշել, հանգուցյալ կարապետին։

Իզնատենց Զարուհի ասելով՝ գյուղացիները հասկանում էին խաղաղություն և պարկեշտություն։ Նրա լռակեցության պատճառով երբեմն մոռանում էին նրա գոյությունը։ Տղան մոր պես լուռ և աշխատասեր էր։ Նրանց տան միակ աղմկողը շեկլիկ Սոնան էր, որ վազվզում էր, թռչկոտում ու զանգակի պես ձայնը հնչեցնում տանն ու բակում։

Զարուհին այնքան հանդարտ բնավորություն ուներ, որ դեռևս ոչ ոք չէր լսել նրա բարձր խոսելը։ Նա չէր բամբասում, ուրիշին վատություն չէր անում, նույնիսկ չէր թողնում, որ իր հավը հարևանի բանջարանոցը մտնի, կովն ուրիշի արտը տրորի, երեխան ուրիշի երեխային մատով կպչի, լացացնի։

Զարուհին կոլխոզում աշխատանքը վերջացնելուց հետո իր տանն ու դռանն էր դբադվում։ Գործ՝ ինչքան ասես. կովին էր խնամում, բանջարանոցի հողը փորփրում, մշակում։

Հարևաններից ոմանք գտվում էին Զարուհուն, որ ամուսնուց հետո գլուխը չի կորցրել, չի տրտնջում իր բախտից, այլ, ընդհակառակը, նամուսով ու պատվով ապրում է իր երեխաների հետ։

ժակ չար լեզուները հակառակն էին ասում, թե անհոտ ծաղիկ է, և այլն:

Սակայն ինչ փուլից Զարուհուն, թե ու՛ ինչ էր մտածում նրա մասին, շատ բան ականջի հետևն էր գցում. նա միմիայն մտահոգ-ված էր իր երեխաների խաղաղ և բարեկեցիկ կյանքի ապահովու-թյամբ:

«Թող չասեն՝ Կարապետից հետո երեխաների վիզը ծուռ թո-ղեց, նամուս չարավ, տուն ու տեղը բամբուն տվեց...» — այսպես էր մտածում Զարուհին և երբեմն էլ տղայի կողքին նստած՝ խրա-տում:

— Բագրատ ջան, համերաշխ ու հաշտ ապրելուց լավ բան չկա: Ընկերներդ խաթրին մի կաշի, յուրա դնա, հարգիր ու սիրիր:

Բագրատը մոր հետ համաձայն՝ լուռ ժպտում էր, և որովհետև նա իրենց տանը միշտ համերաշխություն էր տեսել, զարմանում էր, որ երբեմն ընկերները մի հասարակ բանի համար միմյանց անպատվում էին, նույնիսկ բռնուցքի դիմում:

Պատերազմի փոթորկաբեր ալիքը մտավ ամեն տուն, ալեկո-ծեց ամեն սիրտ: Ինչպես հանդարտ ջրի մեջ քար նետելիս, այն-պես ալեկոծվեց Իգնատենց Զարուհու ընտանիքը: Հարևանուհի-ն-րից մի քանիսը շար ժպիտներ փոխանակեցին. «Հիմի տեսնեք Իգնատենց Զարուհին ո՞նց է հրեշտակ ձևանում. թող Բագրատին բանակ կանչեն, տես ո՞նց է գլուխը կորցնում...»:

Հակառակ նրանց սպասածին՝ Զարուհին ոչ որի մոտ և ոչ մի նշանով չարտահայտեց որևէ դժգոհություն կամ շփոթվածություն: Նա միայն մի բան գիտակցեց, որ պետք է կովեն ամենքը՝ իրենց հարազատ Հայրենիքի համար:

—————

Ամառվա տաք առավոտ էր: Գյուղն արտասովոր իրարանց-ման մեջ էր. կանաչք, ծերերը, երեխաները հավաքվել էին հարա-զատներին, եղբայրներին, որդիներին, ամուսիններին ճանապարհ գցելու դեպի բանակ, դեպի կռիվ: Ե՛վ վիշտ կար նրանց աչքե-րում, և՛ բուռն ատելություն դեպի թշնամին: Բագրատն առաջուց

հրաժեշտ էր տվել իրենց տանն ու ծառերին, ջերմորեն համբուրել իր քույր Սոնայի այտերը, մոր ձեռքերը: Սոնայի համար ուրախ տոն էր. նա ճվլում էր ճնճղովի պես ու փաթաթվում մերթ մոր, մերթ Բագրատի ոտներին:

Բագրատն այդ օրը փաղաքշող աչքերով էր նայում մորը, քրոջը, հարազատ ու ծանոթ մարդկանց: Զարուհու վրա խոր էին տպավորվել գյուղսովետի նախագահի հորդորանքները. «Առանց լաց ու կոծի ճանապարհ դրեք ձեր որդիներին, ամուսիններին, որ նրանք էլ հաջողակ գնան, ջան ու ջիգյաբով կռվեն ու հաջողակ տուն դառնան»:

Զարուհին էլ նույնն էր մտածում ու արցունքները թաքցնում: Որքան մոտենում էր բաժանման պահը, նույնքան հուզումնալից էին դառնում սրտերը: Հանկարծ Զարուհու աչքին ընկան իր ամենամոտ հարևանուհիները՝ Նազոն ու Թառլանը, որոնք արցունքոտ աչքերով, շվար կանգնել էին կողք-կողքի: Նազոյի մինուճարն էր գնում՝ Մարկոսը, Թառլանի էլ հերք տղաները: Զարուհին իր սեփական ցավը մոռացած՝ կարեկից հայացքը շուտ-շուտ դարձնում էր նրանց կողմը, կարծես ուզում էր ասել՝ «մի՛ տանջվեք, մենակ չեք, ես էլ ձեզ հետ եմ...»:

Նա մի ներքին մղումով մոտեցավ Նազոյին, թևից քաշեց ու կամացուկ ասաց.

— Նազո քույրիկ, հերիք մղկտաս, առանց լացի ճանապարհ դնենք մեր տղաներին:

Նազոն սթափվեց, ձեռքի ավուլ սրբեց աչքերը, — նայելով Զարուհու մտերիմ, կարեկից աչքերին՝ նրա սիրտը թեթևացավ: Զարուհին ուժ առավ, ամրապնդվեց, երբ Նազոյին մի փոքր հանգստացրեց, այժմ էլ Թառլանի ականջին մի քանի խրախուսական խոսք շնչաց ու նրան էլ հանգստացրեց:

— Մարդ ստեղծված է աշխատելու համար, մինչև օրս աշխատել ենք, հիմի ավելի շատ կաշխատենք, թող մեր տղաները գնան մեր հողը պաշտպանելու:

Նազոն ու Թառլանը լուռ հայացքներ էին փոխանակում՝ «Սա մեր ճանաչած Զարուհին է...», մտածում էին նրանք:

Բագրատը գնալիս մորը պատվիրեց՝ «չնեմ-չիմանամ լաց չինես, ինչքան այստեղ խաղաղ եմ եղել, այնտեղ, թշնամու դեմ կատաղի եմ դառնալու»:

Զարուհին այդ խոսքերի դեմ ոչինչ չկարողացավ ասել, միայն բարի ճանապարհ և հաջողություն մաղթեց ամենքին:

Որդուն բանակ ճամփելուց հետո ընտանիքի հոգան ամբողջովին ընկավ Զարուհու ուսերին: Բայց նա դարձյալ չէր տրտնջում իր վիճակից, այլ ընդհակառակը, ինքն իրեն ասում էր. «Ինձ ինչ կա, ես ուժ ունեմ, աշխատել կարող եմ»:

Պատերազմը Զարուհու սրտին խռովություն բերեց. առաջվա պես խաղաղ չէր. նա մտածում էր ռազմաճակատի մասին, իր որդու մասին, դուռ ու դրկից հարևանների որդիների մասին:

Այժմ ավելի վաղ էր արթնանում, ավելի եռանդով էր աշխատում կոլխոզի դաշտում, ասելով՝ «Իմ փոխարեն և Բազրատի փոխարեն»: Առաջ շատ քիչ էր մասնակցում ժողովներին, այժմ՝ ժողովները բաց չէր թողնում, ասում էր՝ գնամ տեսնեմ ինչ են ասում պատերազմից, կովոզ կողմերից ու մեր տղաներից:

Ամռանը հաջորդեց աշունը, աշնանը՝ ձմեռը, եկավ դարունը, իսկ թշնամու դեմ մղվող պատերազմը շարունակվում էր, ծավալվում ու սաստկանում: Քաղաք ու գյուղ անդուլ աշխատում էին ռազմաճակատի համար: Զարուհին ամենքի հետ պայքարի ու աշխատանքի դժվար տարիներ անցկացրեց, սովետական զորքերի մղած մարտերով ոգևորվեց, որդուց ստացած նամակներով շնչեց և իր երկրի հետ միասին մտավ պատերազմի չորրորդ հաղթական տարին: Կարմիր Բանակը ջախջախում և դուրս էր վռնդում ֆաշիստներին սովետական հողից: Այդ լուրն ուրախացնում էր ամենքին, ուրախացնում էր նաև հեղաքարո կոլխոզնիկուհի Զարուհի Իգնատյանին: Դրա հետ նա ուներ նաև մի ուրիշ ուրախություն, այդ իր որդուն՝ Բազրատ Իգնատյանի բարի համբավն էր, որ տարածվել էր գյուղում: Այդ մասին Բազրատն իր նամակներում ոչինչ չէր գրում: Նա միայն գրում էր «ողջ-առողջ եմ, կովով առաջ ենք գնում...»:

Թերթերից էին իմանում, ընկերներն էին գրում նրա հերոսությունների մասին: Մեծ ու փոքր նրա մասին էին խոսում, նրա կատարած քաջագործություններն էին միմյանց պատմում: Երբեմն էլ զարմանքով իրար ասում էին՝ անմեղ գառը սուս ու փուս

Բագրատից ո՞վ կսպասեր այդ տեսակ արարքներ, ո՞վ կսպասեր
որ նա կայծակի թուր կգառնա թշնամու դիմաց:

Ամենքը շնորհավորում էին Զարուհուն, աչքդ լույս, ասում
էին, տղադ հերոս է՝ դարձել: Նա պատասխանում էր սրտանց՝
աչքալույսի կեսն էլ ձեզ, էսօր էգուց ձերոնց բարի անունն էլ
կտարածվի... Մայրական սիրտը և ուրախանում էր, և տըրտ-
մում, — «տեսնենք ողջ առողջ կմնա՞», — մտածում էր նա:

Իր տխրության և ուրախության ժամերին նա չէր մոռանում
հարևանուհի Նազույին ու Թառլանին. հենց որ Բագրատից նամակ
էր ստանում, վազում էր իմանալու նրանք էլ նամակ ունե՞ն: Երբ
տեսնում էր, որ նամակ չունեն, ասում էր էգուց-էլօր էլ դուք կըս-
տանաք. իմ Բագրատից էլ մի քանի ամիս նամակ չէր գալիս: Զա-
րուհու բարի հայացքը, բարի ցանկությունները հույս էին ներ-
շնչում և մխիթարում մայրերի մորմոք սրտերը:

Աշնանը հաջորդեց ձմեռը. ողջ գլուղը, դաշտ ու անտառ
ծածկվեցին ձյունով: Զարուհին երկար ժամանակ որդուց նա-
մակ չէր ստանում: Անհանգիստ էր, գիշերները չէր քնում, առա-
վոտն արթնանում էր ծանրացած գլխով. «սա Բագրատից չի, մի
քան կա...», — շշնջում էր նա ու գոմն էր գնում Մարալ կովի մոտ
սիրտը բացում:

— Մարալ ջան, ախր Բագրատից նամակ չի գալիս...

Նայում էր, նայում կովի աչքերին ու անպատասխան, նորից
դուրս գալիս գոմից: Շրջում էր բալկում, ճամփեքին, նայում, տես-
նի որտեղից ով է գալիս ու ի՞նչ նոր լուր պիտի հաղորդի: Նորից տուն
էր մտնում, դուլպան ձեռքն առնում, սկսում գործել: Ծաղերի հետ
միտքը գնում էր հեռո՞ւ, հեռո՞ւ, հասնում ուղեմաճակատ, խառ-
նըվում սովետական մարտիկներին, նրանց մեջ փնտրում էր իր
Բագրատին, ահա գտնում էր ու հանկարծ աչքից կորցնում — ճաղե-
րը խճճվում էին, դուլպան ընկնում էր ձեռքից: Զարուհին սրտնե-
ղած ուրիշ գործ էր սկսում, որպեսզի ցրի իրեն տանջող մտքերը:

Բագրատ Իգնատյանի մահվան լուրը լսելով ողջ գլուղը սգաց:
Նա հերոսաբար զոհվել էր ֆաշիստների դեմ մղվող մարտերից
մեկում:

Հարևաններն ու բարեկամները չէին համարձակվում այդ
մասին հայտնել Զարուհուն, մտածելով, թե նա չի դիմանա: Որոշ

Ժամանակ թաքցրին, հետո որոշեցին հայտնել, որ հանկարծակիք չգա:

Ապա սկսեցին գլուղում խոսել այն մասին, թե Զարուհին որդու մահվան լուրը լսելով քարացել է, լաց չի եղել:

Սիմոն ապին ամենքին պատմում էր դարմացած. «Ես էսքան տարի ապրել եմ, հազար խեր ու շառ եմ անցկացրել գլխովս, համա էդ տեսակ կնիկ չեմ տեսել ոնց Զարուհին է: Նրա ջիգլարի մեջը կրակ ընկավ խորովեց, համա մեզ մոտ ցույց չտվեց, ռանգն ու ուշը գցեց, համա լացը պահեց, մենակ ասավ Բագրատ ջան... ու բերանը փակեց: Էն սարի շափ դարդը փորումը ո՞նց հալեց, մեզ էլ ասավ՝ ապի ջան, ինչ կլինի՝ իմ դարդի հետ ինձ մենակ թողնեք... Ասի, բա ոնց կլինի, վայ թե մենակ... Մնաց-մնաց ու էն տեսակ մի պատասխան տվեց, որ ոտի վրա շշմած մնացի,—ասավ, ապի, հենց գիտես ես ինձ ավելի՞ եմ սիրում, քան Բագրատի՞ս... Թող աչքս դուրս գա, ապրեմ ու տանջվեմ... էլ պատասխան չտվեցի—սուս ու փուս դուրս եկա»:

Զարուհին խուսափում էր ցավալից ու թշուռներ լսելուց, նա ուղղում էր Բագրատին միշտ կենդանի պատկերացնել: Ո՞վ տեսավ, ո՞վ լսեց նրա ձայնը: Գիշերն աչքը բաց լուսացրեց, և այդ գիշեր ձյունն իջավ, դուռը կտրեց: Լույսը որ ընկավ աչքին, կրծքին թեքած գլուխը բարձրացրեց: Աչքերը մշուշված էին, դեմքը գունատ, օրորվեց տեղում—հը՛ դուռը փակ նստի՞, թե՞ վեր կենա, դուրս ու ներս անի: Նա պայքարում էր ինքն իր հետ: Նայեց Սոնայի կողմը, որն անմեղ ժպիտը դեմքին՝ քնած էր մուշմուշ: Քիչ հետո նա կարթնանա ու հաց կուզի... իսկ Մարալին ո՞վ պիտի խոտ տա: Մի ուժեղ, աներեւոյթ ձեռք նրան ոտքի հանեց գնա, մի՛ քարանա... Վեր կացավ անդդալացած, դուռը կամացուկ բացեց, շեմքի ձյունը ետ տվեց ու թարմ ձյան վրա հեռքեր թողնելով, օրորվելով, դանդաղ գնաց խոտի դեզի մոտ, կանգնեց այնտեղ, որտեղ Բագրատն էր միշտ կանգնում. սառնօդը ներս քաշեց ու շշնջաց «էստեղ շունչ ես քաշել, Բագրատ ջան, սար ու լանջին մոտիկ տվել, սիրտդ փառավորել»: Ապա մի խուրձ խոտ դուրս քաշեց դեզի միջից՝ ու մտավ գոմը:

Կիսամութ գոմում փայլատակեց մի զույգ լապտեր, դրանք կովի աչքերն էին: Կովն ասես սպասում էր նրա ներս մտնելուն,

դունշը մեկնեց: Այդպես նա դունշը մեկնում էր դեպի Բագրատը: Զարուհին խորհառաչեց ու շեշտակի նայեց կովի աչքերի մեջ, քանի էր ուզում հասկացնել, ու ծանրորեն խոտը լցրեց կովի առջև:

— Բագրատիս դալար ձեռքերը սիտի խոտ տալին քեզ, Մարալ ջան, և ոչ էս շորացած ձեռքը...— շնջում էր նա ու կովի աչքերի մեջ ասես փնտրում որդու պատկերը: Նա չկարողացավ կանգնած մնալ, լուռ շոքեց կովի կողքին, կովն ասես հասկանում էր մոր վիշտը, պարանոցը քսում էր մսուրի կողին և չէր ուտում խոտը:

— Խոտդ կեր, Մարալ ջան, իմ տեղն էլ, Բագրատի տեղն էլ եմ աշխատել: Աշխօրերի դիմաց եմ ստացել: Կեր, որ Բագրատս չնեղանա:— Այնպես աղերսալի, այնպես քնքշանքով էր դիմում կովին, ասես կովը հասկանում էր նրա լեզուն: Զարուհին կովի մոտ բացել էր իր վշտահար սիրտը և չէր կարողանում տեղից կանգնել:

— Ուրիշից արտասուքս պահում եմ, ախ ու վախս մեջս խեղդում: Ասա, ինչի՞ եմ ապրում, էլ ո՞ւմ համար կաթիդ տանեմ...:

Այդ ժամանակ կովն սկսեց խոտն ուտել:

Զարուհին սթափվեց:

— Կեր, Մարալ ջան, խոտդ պակաս չեմ անի...

Հանկարծ դոմի դուռը բացվեց, ու լաց լինելով, կիսահագնված վիճակում ներս ընկավ Սոնան:

— Վա՛յ, մայրիկ ջան, էդ ո՞ւր ես գնացել...

— Բալա ջան, ո՞ւր պիտի գնամ, տեսնո՞ւմ ես Մարալին խոտ եմ տալիս.— ու մոտ քաշեց, աղջկա գլուխը սեղմեց կրծքին, նրա աչքերը շորի փեշով սրբեց, — հիմի Մարալին կկթեմ, կաթը կբերեմ, կխմես:

Աղջիկը մոր խոսքերի վրա ձայնը կտրեց ու ձեռքը մեկնեց դեպի կովը: Կովն սկսեց լիզել աղջկա ձեռքը:

— Բա սրանց ո՞վ պահի, կոխողում ո՞վ աշխատի, բա պատերազմի վերջը, բա հաղթությունը ես չտեսնե՞մ,— շնջում էր Զարուհին: Ու մի կենսաբեր ուժ նորից նրան մղում էր դեպի կյանք, դեպի աշխատանք:

Սոնան աչքերը չռած հետաքրքրությամբ նայում էր, թե ինչպես կովը կանգնել էր հնազանդ, իսկ մայրը ֆըշֆըշացնելով կթում, դատարկում էր նրա լիքը կուրծքը:

Զարուհին դուլլով կաթը Սոնայի հետ բռնած տուն տարավ:

Ապա մտքերի մեջ խորասուզված՝ կաթը եփեց, մի բաժակ լցրեց տվեց Սոնային խմելու, մի մեծ աման կաթ էլ մի կողմ դրեց, որ Սոնան Նազույի համար տանի:

Ասես Բագրատի կենդանի հայացքն ամեն կողմից նրան հետապնդում էր ու հրամայում՝ այս արա, այն արա, և Զարուհին, ենթակա այդ հրամաններին, շարունակում էր իր առօրյա աշխատանքները. «Թող Բագրատիս ձեռքն ամեն տեղ հասնի, չիմանան, թե Բագրատս չկա»: Դրա մեջ նա տեսնում էր կյանքի նեցուկը և սրտի սփռիւմը:

Հարեանները զարմանում էին, երբ տեսնում էին Զարուհու տունն ու դուռը առաջվանից մաքուր, կանոնավոր հավաքած:

— Տեսնես ո՞վ է գալիս սրա տունն ու դուռը էսպես վեր քաղում, մաքրում,—ասում էին միմյանց ու չէին հավատում, որ Զարուհին իր վշտոտ սրտով ամեն ինչ հասցնում է ու առաջվա կարգ ու կանոնով տանում:

Զարուհին հույսը չէր կտրում, աչքը չէր պոկում ճամփեքից. «Ո՞վ իմանա, մեկ էլ տեսար՝ հրաշք դառած՝ եկավ Բագրատս»,—մտածում էր նա:

Այսպես անցնում էին օրերը: Զարուհին, բացի իր հոգսից, Նազույի, Թառլանի հոգսն էլ էր վերցրել իր վրա: Շուտ-շուտ թափում էր նրանց դռները և հարցնում, թե նամակ ունե՞ն տղաներից: Երբ ասում էին «չէ», այդ բառը դանակի պես ծակում էր նրա սիրտը: Բագրատի վիշտն էլ ավելի էր ծանրանում նրա սրտին: «Հերիք չէ ես տանջվում եմ, սրանք էլ տանջվե՞ն»,—մտածում էր նա ու սկսում առանձին-առանձին հուսադրել նրանց:

— Բան չկա, համբերություն է պետք, էսօր-էգուց նամակ կգա:—Երբ տեսնում էր, որ իր խոսքերը հույս ու ծիծաղ էին բերում նրանց երեսը, ինքն էլ էր զվարթանում:

Ժողովի էին կանչում, Զարուհին գնում էր ժողովի ու այդպես աննկատելի թելերով նորից ամուր կապվում կյանքին:

Ի՞նչ օր գլուղսովետի նախագահի դուռը բացեց և շեմքում կանգնեց Զարուհին: Նախագահը զարմացած նայում էր, թե ինչո՞ւ է նա սպրդնած և ի՞նչ պիտի ասի:

— Բա մարդու խիղճը կտանի՞: Թառլանի կտուրը քանդվել է, հողն ու ջուրը թափվում է գլխին... անմարդ կնիկ, տղերքն էլ ֆրոնտում, ուրեմն մենք պիտի սարքենք, մի քուլացնիլ...

Նախագահը խոստացավ, որ այդ մասին կմտածեն ու կսարքեն:

Զարուհին այդ խոստումով չբավարարվեց. մի քանի օր շարունակ գնաց-եկավ, մինչև որ մի կիրակի գյուղացիները հավաքվեցին, գերան ու հող բերին ու Թառլանի տանիքը սարքել սկսեցին: Զարուհին նրանց հետ հավասար աշխատեց, և երեկոյան տանիքը պատրաստ էր:

Երբ Թառլանը գոհունակ ժպտաց, այն ժամանակ Զարուհին էլ ժպտաց, ասես Բագրատը դեմն էր գալիս ու ասում՝ «Ապրես, մայրիկ, հասիր, օգնիր ամենքին»....:

Անցնում էին օրեր, շաբաթներ: Սովետական զորքերի հաղթանակների համբավը թնդում էր աշխարհով մեկ,— ռադիոն էր հնչեցնում, թերթերում էին գրում, մարդիկ էին պատմում: Զարուհին լսում էր մեծ ուշադրությամբ ու նրան թվում էր, որ հազար-հազարների հետ Բագրատի ձայնն է իր ականջին հասնում:

Այն առավոտ Զարուհին արագ քայլերով մտավ դռը, ասես մի արտասովոր բան էր կատարվել նրա կյանքում: Կովի ճակատը համբուրեց ու թևերը սոթած՝ սկսեց կիթել:

— Մարալ ջան, էսօր կաթ շատ տուր, տանելու եմ Մարկոսին. նա էլ մի մոր բալա է, ֆրոնտից է եկել, կրակների միջից:

Կովի կաթն առատորեն ֆշշում էր դուլլի մեջ: Զարուհին տուն գնաց, կաթը եփեց, Սոնայի բաժինը լցրեց մի ամանի մեջ, մնացած կաթն էլ լցրեց մի ուրիշ ամանի մեջ, վերջրեց ձեռքը և շալի մեջ փաթաթված, տնից դուրս եկավ:

Գարնանային առավոտ էր. արևի տաքով շողերը խաղում էին ձյան վրա, ձյունը հալվում էր, ու շերտ-շերտ բացվում էր գետինը:

Զարուհին մի թանկ բան էր փայփայում սրտի մեջ: Դա Նազոյի ուրախությունն էր: Նա գնում էր աչքալուսի: Նրան թվում էր, թե այնտեղ Բագրատին է հանդիպելու:

Այդ օրն առաջինը Զարուհին բացեց Նազոյի դուռը, հեռով ներս մտավ, կաթի ամանը դրեց սեղանին, աչք ածեց ու տեսավ շինելն ուսերին՝ կարճ ու կլոր երեսով Մարկոսին:

— Մարկոս ջան, բարով ես եկել...

Մարկոսը մի փոքր կաղալով՝ առաջ եկավ ու հարգանքով սեղմեց Զարուհու ձեռքը:

Զարուհին Մարկոսի կրծքի մեղալները երբ տեսավ, ակնածանքով ժպտաց ու ավելացրեց,— շնորհավոր... — ապա գնաց փաթաթվեց Նազոյի վզովը, որ այդ ժամանակ Մարկոսի շորերն էր կարգի բերում:

— Աչքդ լույս, բույր ջան: Մարկոսը մենակ քո ուրախությունը չէ, բոլորիս ուրախությունն է:

Նազոն ուրախության արցունքն աչքին՝ չէր իմանում ինչ պատասխանի վշտաբեկ մորը:

— Հենց իմացիր քո Բազրատն է, կարոտդ առ, Զարուհի ջան,— հազիվ շնչաց Նազոն և այլևս չկարողացավ շարունակել:

Երկու մտերիմ կանայք, երկու մայրական սիրտ լուռ հայացքներ էին փոխանակում, հասկանում միմյանց:

Մարկոսը ժպտը դեմքին նայում էր նրանց ու դժվարանում էր որևէ բան ասել:

Զարուհին հանկարծ հիշեց ու հրավեր կարգացող հայացքով ասաց,— Մարկոս ջան, թե ինձ սիրում ես, քանի կաթը տաք է, խմիր:

Մարկոսը հարեանուհուն հարգելու համար կաթը լցրեց բաժակի մեջ, քաշեց առաջն ու սկսեց խմել:

— Վաղուց այսպես անարատ, համով կաթ չէի խմել,— ասաց նա գոհունակությամբ:

— Հալալ լինի, խմիր,— պատասխանեց Զարուհին,— ես փափագում էի իմ կովի կաթից քեզ բաժին հանել:

Մարկոսը կաթը խմում էր, հետո էլ պատմում իր գլխովն անցածը և թե ինչպես վերջին անգամ վիրավորվել էր ու գոսպիտալում պառկել: Նազոն ու Զարուհին բերանաբաց լսում էին նրա զարմանալի պատմությունները:

Քիչ հետո Նազոյի տունը լցվեց դյուղացիներով: Գալիս էին շնորհավորում. լամեն մեկը ռազմաճակատի դրությունից, իր որդու, եղբոր ու բարեկամի մասին էր հարցնում. «Մի դուքն տեսած լինես...» — այս խոսքերով էին դիմում նրան:

Գյուղացիները զարմանում էին, թե ինչպես Մարկոսը տաշվել, հղկվել էր, առաջ իսկի խոսել չէր իմանում. այժմ ամենքին սիրով պատասխանում էր և ճարտար լեզվով պատմում կռիվների մասին, թե այսինչ կամ այնինչ ճակատում ինչ տեսակ կռիվներ

էին մղել, ինչպիսի հերոսություններ էին կատարել սովետական մարտիկները:

Զարուհին ամենքին ուրախ պատմում էր, որ Նազոյի տղա Մարկոսը վերագարձել է ու մեղալններ ունի կրծքին շարած: Նա դրանից թեթեւութուն էր զգում—սրտին շոքած վիշտը ետ էր մղվում, տեղի տալիս նոր ուրախության: Ամեն առավոտ վաղ կովը կթում էր ու Մարկոսի բաժին կաթը Սոնայի ձեռքով ուղարկում:

Մարկոսի ժամկետը լրացավ, տասնհինգ օր մոր մոտ մնալուց հետո նորից պիտի վերագառնար իր զորամասը:

Մորից ոչ պակաս հուզված էր Զարուհին: Նա մի քանի օր առաջ պատրաստություն էր տեսնում. խմոր հունցեց, հաց թխեց, հավերի ձուն հավաքեց, ճուտ մորթեց, երկու զույգ բրդե գուլպա դրեց ու մի կապոց պատրաստեց:

Կիրակի առավոտը կապոցը ձեռքին դուրս եկավ ու գնաց դեպի Նազոյի տունը, տեսավ Մարկոսին՝ շենք ու շնորհքով զինվորական շորերը հագած, մեղալները կրծքին շարած, պատրաստվել է գնալու:

Նկան հավաքվեցին բարեկամները, հարեանները Մարկոսին ճանապարհ գցելու: Ով ինչ կարող էր՝ ճամփի պաշար, նվերներ էր բերել: Մարկոսը խոր երախտագիտությամբ Զարուհու նվերն ընդունեց:

— Այսքան բանը ես ո՞նց տանեմ, սա մի ամբողջ զորամաս կկերակրի,—ծիծաղեց նա ու սկսեց բոլորի ձեռքերն ամուր սեղմել ու մնաս բարով ասել:

— Բեռլին ենք մտնելու, լավ իմացեք, Բեռլինից հեռագիր եմ տալու ձեզ,—ասում էր նա ուրախ տրամադրությամբ:

— Ամենքս սպասում ենք էդ սուրբ օրվան, որ աշխարհքին մի խաղաղություն լինի, մեր բալեքն էլ հաղթանակով տուն գան,—պատասխանում էին գյուղացիները:

Մարկոսը ձեռքը մեկնեց, որ Զարուհուն մնաս բարով ասի: Զարուհին ետ քաշվեց:

— Դրա ժամանակը չէ, ես ուզում եմ մի քիչ տեղ հետդ գալ: Նազոն ու Զարուհին կապոցները վերցրած՝ Մարկոսին ճանապարհելու գնացին:

— Ախր մեղք եք, ետ դարձեք, ո՞ւր եք գալիս,—շուտ-շուտ կրկնում էր Մարկոսը:

Բայց ո՞վ էր նրան լսողը:

— Զէ, մինչև գյուղի ծայրը քեզ հետ պիտի գանք,—պատասխանում էին երկու մայրերը:

Մեկն իր հարազատ որդուն էր ճանապարհում, մյուսը՝ հարեանի տղային, բայց նրան թվում էր, թե հարազատ որդու հետևից է քայլում: Գարնան արևի տակ շողշողում էին դաշտ ու անտառ, ասես մարդարիտներ էին փռել: Մի կողմը կիսահալ ձյունն էր, մյուս կողմը՝ նորածիլ կանաչը...

Մարկոսը լիաթոք շնչում էր հայրենի դաշտերի ու անտառների թարմ օդը, նոր ուժ ու կորուվ ստանում:

Գյուղի ծայրին նրանք պետք է բաժանվեին: Նազոյի աչքերը լցվեցին—գլուխը դրեց Մարկոսի կրծքին:

— Սաղ-սալամաթ տուն արի, Մարկոս ջան,—ասաց նա:

Զարուհին ձեռքը մեկնեց:

— Մարկոս ջան, գնա, թող ձեր ճամփեքին վարդ-մեխակ փուլի, հաղթանակով գաք,—հուզմունքից կոկորդը սեղմվեց, մի փոքր դադարից հետո՝ շարունակեց,—իմ բալին վառված սրտիցս բարև տար,—աչքերը թրջվեցին, շուրթերը դողացին, կմկմաց,—ասա մայրդ սիրտն աշխարհքին է տվել...

Մարկոսի աչքերումն էլ արցունքներ շողացին. նա երկար ժամանակ բառ չէր գտնում վշտահար մորը սփոփելու:

Զարուհին հանկարծ զգաստացավ:

— Մորդ շուտ-շուտ նամակ գրի, մեղք է, շատ է մտածում...

— Մոքիր ջան, մինչև օրս իմ մորս քույր ես եղել, հարազատ ես եղել, էլի եղիր,—ասաց Մարկոսը Զարուհու ձեռքն ամուր սեղմելով,—նա շատ-շատ շնորհակալ է քեզանից: Սպասեցեք մեր հաղթանակին:

Այս խոսքերն ասես սպեղանի լինեին Զարուհու վերքոտ սրտին: Ուրեմն ինքը պետք էր ուրիշին, և դրանից նրա մեջ ուժեղանում էր ապրելու կամքը:

— Ամենքիս կողմից բարև տար մեր բոլոր կովող հերոս մարտիկներին,—ասաց Զարուհին Մարկոսի հետևից, որ արդեն մի քանի քայլ հեռացել էր և գնում էր դեպի երկաթուղու կայարանը:

— Կսպասենք հաղթանակին, կսպասենք ձեռք վերադարձին, — շշնջում էր Զարուհին: Նա դուրս էր եկել իր սեփական վշտի ասիերից ու խառնվել կյանքի մեծ հոսանքին:

Նրկու մայրեր դեռ երկար կանգնած նայում էին Մարկոսի հետևից:

— Նազո ջան, մի՛ տխրիլ, շուտով... — ասաց Զարուհին, բարի, հանդարտ հայացքով նայելով հարևանուհուն: Նազոն հավատում էր Զարուհու խոսքերին, աչքերը սրբեց և ժպտաց.

— Քո էգ սուրբ բերանով ասա թող հաղթույթյուն լինի, թող ամենքի կորածը ետ գա...

Զարուհին և թախծում էր և ապրելու կարոտ էր զգում, արևի շողերի մեջ, ամեն մի ծիլ ու կանաչի մեջ նա զգում, տեսնում էր իր որդու հայացքը, նրա աչքերի փայլը և սփոփված շշնջում.

— Հաղթույթյան հետ, ամենքի հետ տուն կմտնի և իմ Բագրատը...

ՎԵՐԱԴԱՐՁԱՄ ԵՐԶԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ

Գարնան վաղ արշալույսին արթնացած մի հեծվոր էր անցնում նոր վարած դաշտերի միջով: Արշալույսի շողերի տակ սևահող դաշտը ընդարձակ ծովի պես կլանում էր հեծվորի կարոտ հայացքը: Հողի արբեցուցիչ բույրը նա ծծում էր ագահորեն, սանձն ամուր պահած, գլուխը բարձր՝ ձին քշում առաջ: Սև, առույգ ձին վրնջում էր ու ասես փորձելու համար տիրոջ ուժը երբեմն թափ էր տալիս նրան դժգնորեն:

Կաթնամշուշը դանդաղ բարձրանում էր հեծվում ձգվող լեռներից, որ կապույտ ուղտերի պես իրար հենված՝ բռնել էին անվերջ մի ճանապարհ:

Հեծվորը սանձը թուլացրեց, ձին դանդաղեց. նա թռավ ձիու մեջքից, և երբ ոտքերը դիպան հողին՝ ասես հավեց իր սիրածին և մի հրճվալից ժպիտ շողաց աչքերում: Թուխ, դրավիչ դիմադժելով երիտասարդի բարձր հասակը ձգվեց դաշտի սև ֆոնի վրա: Հագի շինելը և՛ զինվորական գլխարկը վկայում էին, որ նա եղել էր բանակում:

Նրա հետախուզիչ հայացքը թափառում էր հողի մակերևույթով ու տեղ-տեղ դեմ առնելով չվարած հողակտորի՝ ասես խառաղանված դժկամորեն կծկվում էր դեմքը:

Ձին հոտոտում էր հողը, կանաչ ոստեր էր պոկոտում, ծամում: Յուրտ հովը խաղում էր երիտասարդի մտադրաղ ճակատին ու ականջի տակ հնչում էր նորից կոլխոզի փոթորկալի ժողովը:

Հարազատ ձայներին ունկնդիր նստել էր նա լոին ու մտառույգ: Ե՞րբ էր այդքան անուշ թվացել ամեն, ամեն ինչ, ինչպես այժմ, ռազմաճակատից՝ վերադառնալուց հետո: Իսկ կոլխոզնիկները վիճում էին, մեկը մյուսից առաջ անցնում.

— Ով կռվել է ջիգյարով, ով արյուն է թափել Հայրենիքի համար, նա էլ ջիգյարով կկռվի հողի արդար բերքի համար, կոխողի բերքը ծով կդարձնի...

— Վաղոյին ենք ուզում, թո՛ղ նա լինի մեր տնտեսության ղեկավարը, մեր կոխողի նախագահ...

— Վերադարձել է պատվով, շքանշաններով, դրանից ավել ի՞նչ լինի, — գոչում էր մի պատկառ ծերունի ձայն:

— Համաձայն ենք, — աղաղակեցին ամեն կողմից, ու ձեռքերն անտառի պես բարձրացան:

Իսկ նա ձգվել էր ղինվորական կեցվածքով, ու թվում էր, որ մի նոր մարտական խնդիր է ստանձնում՝ այժմ էլ աշխատելու Հայրենիքի խաղաղ դաշտերում:

«Բերքը ծով կդարձնի», կրկնում էր նա մտքում կոխողնիկների պատգամը: Հանկարծ աչքի դեմ, վարած դաշտը փոխվեց անվերջանալի ալեծածան ոսկեղեն ծովի...

Չիու շատ մոտիկ փնջոցից նա սթափվեց և աչքն ընկավ ճամփաներին բուսած ձնծաղիկներին. այժմ էլ նա պատանու խանդով սկսեց քաղել քնքշաբույր, կապտավուն ձնծաղիկները, որոնք վկայեին եղել իր առաջին սիրուն: Մի վաղ գարնան, երբ ջահել սրտերն էլ սիրո ծիլ են արձակում, աղջիկ-տղա դաշտի քարերը հավաքելիս՝ նա այդպես փնջեց ձնծաղիկներն ու տվեց կողքի աղջկան, որպես սիրո նշան:

Շուշանը՝ բոյը բարակ, վարդագույն երեսով, ձայնը դանդաղ, գլուղի ամենազեղեցիկ աղջիկն էր, նա շմերժեց Վաղոյի սերը:

Վաղոն փայփայում էր ցուրտ ձնծաղիկները, ասես սիրածի աշտերը լինեին մատների տակ: Վաղոյի սերն ուժեղ էր. ամուսնացավ ու չէր թողնում Շուշանի մատը փշի առնի, ոտը քարի դիպչի, որի համար պառավ մայրը միշտ հանդիմանում էր. «Կնկան էդքան չեն սիրի, երես կառնի»:

Մի տարի լրիվ նա շվայելեց Շուշանի սերը, երբ պատերազմն սկսվեց, գլուղի շատ երիտասարդների հետ Վաղոն էլ ռազմաճակատ մեկնեց: Սիրո խաղաղ օրերին փոխարինեցին ռազմի անհանգիստ օրեր:

Երբ հաղթանակից հետո խաղաղությունը վերահաստատվեց՝ նա տուն վերադարձավ. տեսավ սօր, ձոր ու դաշտ իրենց տեղումն էին, չէին փոխվել, բայց փոխվել էր իր կյանքը: Տանը

պառաւ մորը և երեք տարեկան տղային դտաւ, որ ծնւել էր իրենից հետո, իսկ սիրած կինը շկար...

Վաղոն խոր հառաչեց: Ձնծաղիկները բոց դարձան ու այրեց սկսեցին մատները: Նա ուժեղ մատների տակ ճգմեց ձնծաղիկներն ու նետեց հողին՝ շշնջալով. «Նա կորաւ ինձ համար, դուք էլ կորեք...»:

Ձին անտարբեր պոկոտում էր կանաչ ծիւերը, իսկ տերը ձիու աչքերի մեջ ուզում էր կարդալ իրեն սփոփող մի խորհուրդ.

«Ասա՛, ի՞նչի աչգպես եղաւ...», հարցնում էր նա լռիկ:

Հողմի մի ուժգին ալիք պոկեց նրան իր դառնատրտունջ մտքերից: Նա բարձրացաւ տեղից, վստահ հայացքը մի անգամ էլ պտտեցրեց հողի մակերևույթով, ապա մի ոստյունով թռաւ՝ ձիու մեջքը, նայեց երկնքին. մարել էին վառ գույները, արևը վեհորեն բարձրանում էր: Գործնական մտքերը եկան, պաշարեցին նրան: Ձիու սանձը ձգեց:

Կոլխոզի առույգ ձին արևի տակ շողին տալով՝ սլանում էր դաշտերի միջով ու հպարտ էր ասես, որ տանում էր իր մեջքին. կոլխոզի նորընտիր նախագահ՝ Վաղոյին:

Գյուղն արթուն՝ շարժման մեջ էր, հանդիպած ծանոթ հայացքներ ուղեկցում էին հեծվորին իրենց մեջ մտմտալով.

«Մեր նախագահն արևից առաջ է՝ զարթնում, ձիով գնում դաշտը, պտտում ու հտ գալիս»:

Նա ձին քշեց դեպի քարե, միհարկանի շենքի բակը, որտեղ կոլխոզի գրասենյակն էր:

Հենց որ ձիուց ցած թռաւ, բակում խաղացող երեխաների խումբը վազեց դեպի նա:

— Ընկե՛ր Վաղո, ընկե՛ր Վաղո, ի՞նձ տուր, ի՞նձ...

Երեխաները իրար ձեռքից խլում էին ձիու սանձը: Մանր աչքերով, լայն քթով փոքրիկ Վանիին վիճակիւց ձիու սանձը բռնել, մինչև ձիապան Մաթոսի գալը:

— Վա՛յ, ո՛նց փախցրեց,—ասում էին տղաները միմյանց ու խեթ նայում ճարպիկ Վանիին:

Իսկ Վանին շնորհակալ այդպիսի մեծ վստահության համար, հպարտ տեսք ընդունած՝ ման էր անում ձիուն բակում: Վանին իր մտքում որոշեց, որ Վաղոն լավ էր, քան առաջվա նախագահը,

նա իսկի ձի շէր նստում ու երեխաներին միշտ քշում էր գրասենյակի դռնից:

Վաղոն կրտսեր ընկերների բարեկամական հայացքներին բարի ժպիտներով էր պատասխանում, դրանից երեխաներն ավելի էին ոգևորվում ու մտերմանում նրան:

Հանկարծ նա իր մոտ կանգնած երկու փոքրիկների ուսերին թեթև խփելով, ասաց.

— Հա՛պա մի ձեզ տեսնեմ, այս ըոպին ծտի պես թռե՛ք ու այստեղ կանչեցեք տրակտորիստ Մխոյին, Սեթին, — ապա մի փոքր պառուզայից հետո դժկամությամբ ավելացրեց, — էն Հովանին...

Խոսքը դեռ չվերջացրած Պողոսիկն ու Դրաստը թռան, իսկ Վանին ձիու սանձը բռնած ման էր գալիս, ասես ինքը լիներ ձիու տերը և կոլխոզի նախագահը:

Վաղոն գործնական քայլերով գնաց, նստեց գրասենյակի սուռք, բացեց դարակը, թուղթ, մատիտ հանեց և սկսեց նշումներ անել, ափսոսանքներ գրել:

Երկու փոքրիկ տղա դռան ճեղքից նայում էին ու իրար ականջի շի շշնջում.

— Տեսնես մի ձեռքը ինչի՞ չի շարժում...

— Չե՛ս իմանում, կտրված է, — պատասխանեց մյուս ընկերը:

— Բա էլ չի՞ դուրս գա, — հարցրեց փոքրը:

— Սո՛ւա, կլսի, — սաստեց ընկերը:

Երկու փոքրիկները մի քանի ըոպե լուռ նայեցին դռան ճեղքից, ապա ձանձրանալով վազեցին Վանիի մոտ ու նրան զայրացնելու համար սկսեցին գոտիկից քաշքշել:

— Տե՛ս, ձին կքշեմ ձեզ վրա, — սպառնաց Վանին:

Փոքրիկները պոպկ փախան, իսկ Վանին ծիծաղում էր նրանց հետևից.

— Վախեցա՛ք...

Քիչ հետո գրասենյակը լցվեց կոլխոզնիկներով: Նրանք վարի, ցանքի վերաբերյալ զանազան հարցերով դիմում էին Վաղոնին: Նա լսում էր համբերությամբ ու ամեն մեկին պատասխանում մտահոգ ու բանիմաց տոնով:

Այդ ժամանակ ներս մտան երկու երիտասարդ: Մեկը թխադեմ, առողջակազմ տրակտորիստ Մխոն էր, մյուսը՝ շիկահեր, նի-

հարակազմ տրակտորիստ Սեթը: Եկան ու կիպ կանգնեցին դրամեղանի առաջ:

— Ի՞նչ կա, ընկե՛ր Վաղո, — հարցրին արագացած շնչառությամբ:

— Հասարակ բան, — դարձավ Վաղոն հեգնոտ ու խիստ, ապա ծխախոտ հանեց, վառեց մի ուրիշ կոլխոզնիկի ծխախոտից:

— Մի ամիս չկա մենք ձեզ հետ միասին լողունգ ենք ընդունել՝ ո՛չ մի թիզ հող առանց վարելու շնողնել, կուլտուր ձևով աշխատել, — շեշտեց վերջին խոսքը, ինչպես իր սեփական գյուտը, ապա ծովալը քթանցքներից բաց թողնելով շարունակեց.

— Բայց մեր խոսքը գործից ետ է մնում, դաշտից եմ գալիս, աչքովս տեսածն եմ ասում, տեղ-տեղ շորով է մնացել, տրակտորը չի բանել...

Այնտեղ հավաքված կոլխոզնիկները գլուխները պտտացրին ու կամացուկ իրար ասացին.

— Սրան չես խաբի, նախագահ Բալաբեկը չէ, որ էշի ականջում քնի, սրան ֆրոնտի Վաղո կասեն, քոքված է եկել, պատասխան տվեք:

Տրակտորիստ Սեթը, որ ճարպիկ էր ու լեզվով, շեկ մազերը շփելով պատասխանեց.

— Ընկե՛ր Վաղո, ախր չե՞ս իմանում, մաշինան մին քարի է դեմ առնում, մին սատանա մտած խարսվում, ուղածդ երիշով չի գնում:

— Մերը չմեռնի Սեթի, ուղում է լեզվակոխ անի, դուրս պրծնի, — շշնջում էին կոլխոզնիկները:

Միտն սև հոնքերը վեր-վար անելով՝ քթի տակ մրթմրթում էր. նրան դուր չէին գալիս նախագահի նկատողությունները. «Խաթա ընկանք ընտրեցինք, ափսոս՝ չէ՛ր Բալաբեկը, իսկի մեզ չէր ասում աչքներիդ վերևը հոնք կա, ուտում, խմում էինք իրար հետ եղբոր պես», մտածում էր Միտն:

— Էն խափան տրակտորի համար ի՞նչ կասեր, — հանկարծ Վաղոն հիշեց հողում խրված տրակտորը:

Այդ հարցի ժամանակ ներս ընկավ Պողոսիկն ու շնչակտուր հայտնեց.

— Ընկե՛ր Վաղո, Հովանն ասա՛վ, որ հիվանդ է, դալ չի կարող
ու հետեիցս էլ վատ-վատ խոսքեր, թե կորի՛, լակո՛ւտ...—Պողոսի-
կը հազիվ արցունքները զսպեց:

Վաղոն գլուխը կախեց, սեղանի թուղթը բռունցքի մեջ տրո-
րեց, ու քթի տակ քրթմնջաց.

— Դա տղամարդութիւն չէ, տեսնենք ո՞վ կփռշմանի...

— Խափան տրակտորը Հովանի տրակտորն է, ոչ դրստում է,
ոչ բանեցնում, վերջերքս մեջը սատանա է մտել,—վրա բերեց Սե-
թը՝ կամենալով ստուգել Վաղոյի վերաբերմունքը:

Կոլխոզնիկներն իրար երես նայեցին խորհրդավոր ու բանի-
մաց:

— Հերիք չէ ֆրոնտ չգնաց, ուրիշի կնիկը խլեց, հիմի էլ լող-
բութիւն է անում,—կամացուկ ասաց ծեր Ավետիսը իր մոտի
կոլխոզնիկի ականջին:

Վաղոն գլուխը բարձրացրեց ու անմիջական պատասխանի
փոխարեն զսպլած ասաց.

— Քեզ ու Մխոյին խնդիր եմ տալիս՝ այսօր և եթ գնացեք ու
ձեր մաշինաներով կիսատ-պուտ չորով տեղերը վարեցեք: Խա-
փան տրակտորը ես սարքել կտամ ու մեք տրակտորիստուհի Հայ-
կուշին կնստացնեմ, թո՛ղ բանեցնի:

Վաղոյի վերջին վճիռը բոլորի վրա աշխուժութիւն բերեց:

— Հենց իմացեք ֆրոնտումն եք,—շարունակեց Վաղոն ծի-
ծաղի միջից:—Ի՛նչ ֆրոնտ, ո՛չ կրակ, ո՛չ գնդակ, ո՛չ մահ ու
սարսափ... Այստեղ խաղաղ դաշտն է ու խաղաղ երկիրքը,
մնում է ամենքս աշխատենք սիրով:

— Ճշմարիտ է ասում ընկե՛ր Վաղոն,—միջամտեց ծեր Ավե-
տիսը, որն ամենից շատ էր ոգեւորվում Վաղոյի խոսքերով,—էնտեղ
դժվար էր, քանց մեր դաշտի ու քոլի աշխատանքը:

Մխոն ու Սեթը նրանց խոսքերից ազդված՝ շուտ եկան գնացին
իրենց գործին:

Այժմ էլ Վաղոյին սերմացուի հարցն էր զբաղեցնում. նեղն
էր գցել նա պահեստապետին, որին չաղության պատճառով կոլ-
խոզնիկները կլոր Սաղաթել էին կանչում:

Վաղոյին հետաքրքրում էր, թե ո՞րքան զտված ու անզտել

սերմ կար պահեստում. կլոր Սաղաթեն էլ քիթը վեր քաշելով մանր աչքերը կկոցած՝ պատասխաններ էր տալիս կցկտուր:

— Դե ի՞նչ իմանամ. նրանից էլ կա, նրանից էլ...

Առաջին անգամն էր նա հանդիպում այդ տեսակ ուշադիր նախագահի: «Բալաբեկի ժամանակ ո՞վ էր հարցնում, զտված, անզտել, խառը լցնում էինք հողի բերանը: Չէ, սա մեր գիտեցած Վաղոն չէ, փոխված է եկել»,—մտածում էր կլոր Սաղաթենը:

— Հողի բարձր բերքատվությունը մեր ձեռքի միջումն է,—շարունակեց Վաղոն բարձրաձայն,—եթե ուղենանք լեռ ապառաժից էլ առատ բերք կստանանք, իսկ որ շուղենանք, կուլտուրա չունենանք, գաթի խորիզի պես փխրուն հողն էլ մեզ մի հատիկ ցորեն չի տա: Վաղոն խոսում էր կոլխոզի շահերից. ո՞վ կարող էր նրան պարկել:

— Մտիկ ես տալիս, երեկվա երեխան է, համա խոսքն ու խելքը հազար մեզ պես սպիտակ գլուխ կքաշի,—ասում էր ծեր Ավետիսը կողքի կոլխոզնիկին, որ գլուխը տմբացնելով պատասխանեց.

— Վաղում ես, դեռ գործին մտիկ տանք, ճտերն աշնանն են հաշվում...

Ծեր Ավետիսին դուր չեկավ հարեանի թերահավատությունը. նա երեսը շրջեց նրանից ու խորհրդածությունների մեջ ընկավ:

Մի պահ նրա առաջով անցավ Վաղոյի ողջ կյանքը, նրա ընտանեկան պատմությունը, որ հայտնի էր գյուղին: Պատերազմը երբ սկսվեց, ջահել կնոջն ու պառավ մորը թողեց, Վաղոն ուղմաճակատ գնաց: Երկար ժամանակ նրանից նամակ չէր ստացվում, ու մի օր էլ նրա մահվան լուրը գյուղում տարածվեց: Միայն պառավ մորը այդ լուրը չհասավ...

Վաղոյի ընկերը՝ Հովանը, որ փորի պատվածքի համար բանակ չէր գնացել, օգտվելով այդ լուրից, սկսեց հետապնդել Շուշանին, որին դեռ աղջիկ ժամանակվանից աչք ուներ: Շուշանը երեք տարի սպասելուց հետո հույսը կտրեց, ինչպես գյուղացիներն էին ասում, ջահել խելքը տվեց Հովանին ու ամուսնու տանից գնաց, բայց երբեք Վաղոյին մտքից չհանեց:

Շուշանը ուղեց իր երեխային, երեք տարեկան Սոսին հետը տանել, բայց պառավ Սոսին ոտքը առաջ դրեց ու ասաց. «Գնա՛,

ևս քեզ երեխա չեմ տա, իմ թոռը, իմ տղայի ժառանգը, իմ միակ մխիթարությունը ինձ մոտ պիտի մնա»:

Ողջ գյուղը պառավ Սոփիի կողմը բռնեց, նրա շահերը պաշտպանեց և խուլ ատելությամբ լցվեց դեպի Շուշանը և Հովանը:

Պառավ Սոփին մխիթարվում էր փոքրիկ թոռնիկով և քաղաքում ամուսնացած մեծ աղջկա նամակներով: Մայրը համառ կերպով սպասում էր իր որդու վերադարձին. «Մենակ թող շունչն ինձ հասնի, է՛լ ուրիշ բան չեմ ուզում», այս էր նրա ամենամեծ բաղձանքը:

Եվ ահա պատերազմից հետո բոլորովին անսպասելի Վաղոն ռազմաճակատից տուն վերադարձավ:

Պառավ մոր ուրախությունն աշխարհով մեկ եղավ, բուռն կարոտով խորշումած երեսը քսում էր նրա շինելի փեշերին, նրա ձեռքերին:

— Չեմ հավատում, Վաղո՛ւ՝ ջան, որ դու եկել ես,— կրկնում էր նա: Իսկ դուզացիները և՛ ուրախացել, և՛ կարեկցում էին, որ այն հաղթակազմ, առողջ տղան վերադարձել էր առանց մի ձեռքի, կիսն էլ ամուսնացել էր ուրիշի հետ:

Ոչ ոք չէր համարձակվում Վաղոյի ներկայությամբ Շուշանի կամ Հովանի մասին խոսել՝ մտածելով, որ կրակի վրա յուզ չեն լցնի:

Վաղոյին ռազմաճակատը կոփել էր, նա լուռությամբ էր տանում այդ ամենը: Ամեն մեկը մի տեսակ էր բացատրում նրա լուռությունը. ասում էին պատվին թույլ չի տալիս, ոմանք թե՛ Շուշանին զեռ իր մտքում սիրում է և այլն:

Ծեր Ավետիսը սթափվեց իր մտքերից, երբ Վաղոն դիմեց կլոր Սաղաթելին.

— Գնա՛ պահեստը բաց արա, այսպես խմբովին գնանք մեր սերմացուն մեր աչքով տեսնենք:

Կոլխոզնիկների խումբը Վաղոյի հետ զրուցելով գնաց դեպի պահեստը:

Իսկ կոլխոզի երեխաները՝ Պողոսիկը, Դրաստը, Վանին իրար հրմշտելով վազեցին նրանց հետևից:

Մի երեկո, երբ անձրևից հետո ծաղկած ծառերի բույրով էր հագեցած օդը, Վաղոն հոգնած, մտքերի մեջ խորասուշվ տուն էր գալիս, հանկարծ տեսավ մի կին իրենց տանից դուրս եկավ և դեմը ծանոթ աչքերը փայլատակեցին: Կինը գլուխը խոնարհեց ու արագ կողքից անցավ: Դա Շուշանն էր, որ երբեմն Վաղոյի բացակայության ժամանակ գալիս էր Սոսին տեսնելու:

Վերադարձից հետո Վաղոն առաջին անգամ նրան հանդիպեցին չո՛ւ էր այդպես դողում, ինչո՞ւ արագացավ շնչառությունը, զարմանում էր իր թուլության վրա, դժգոհում էր ինքն իրենից: Չէ՛ որ Շուշանը նրա համար այլևս չկար, մեռած էր:

Սիրտը մտքից անկախ թափառում էր. ա՛խ, թե կարողանար նա այդ սիրտը փշուր-փշուր անել, որ չզգար ու չմատնեի իրեն:

Խոնավ երեկոյում սփռված ծաղիկների բույրը գրգիռ ու թախիժ էին բերում նրա հոգուն:

Թեպետ նա գիտեր, որ Շուշանը իրենց տուն էր գալիս երեխային տեսնելու համար, բայց ոչ ինքն էր այդ մասին մորը հարցնում, ոչ էլ մայրն էր ասում:

Նա տուն մտավ այլայլված ու մի անկյուն էր փնտրում առանձնանալու: Ամեն անգամ պառավ Սոփին նայում էր տղայի աչք-հոնքին, տեսնի բան չի՞ պատահել. այս անգամ էլ նայեց, ստուգեց ու բերանի ամերի մոտ կնճիռները շատացան, ձայնը դողդողաց.

— Ասա՛, ինչի՞ ես նեղացած...

— Ինչի՞ և ո՞ւմից նեղանամ, — պատասխանեց Վաղոն՝ խոր հառաչելով:

Նա ինչպես մի դանձ գտներ, հանկարծ վազեց գրկեց անկյունում խռով կանգնած փոքրիկ Սոսին:

Երեխայի աչքերը թաց էին, լաց էր եղել մոր հետևից, տատը հացի մի մեծ կտոր էր տվել նրա ձեռքը:

Երեխան հացը իսկույն ձեռքից գցեց, կախվեց հոր վզից ու սկսեց ծիծաղել, թաթիկներով խփել նրա երեսին:

Սոսի այտերի գույնը Շուշանինն էր, աչքերը, նայվածքը հիշեցնում էին Շուշանի նայվածքը, երեխան թոթովում, ծափ, ծափ էր անում:

— Ծա'փի, ծա'փի, Սոս ջան,—կրկնում էր Վաղոն՝ հետը շնչում.—Բա մայրդ կենդանի լինի, դու մայր չունենաս. վա՛յ, անջիգյա՛ր Շուշան...

Վաղոն երեխային մոր գիրկը տվեց, ծխախոտը հանեց. կայքեց վառարանից ու սկսեց ծխել: Նորից տխուր մտքեր պաշարեցին նրան: Տրտմության մեջ նա կռիվն էր հիշում և իր կյանքի ամենածանր պահը:

Բեռլին հասնելուց առաջ, ամենաթեժ կռվի մեջ նա ծանր վիրավորվեց, գիտակցությունը կորցրեց: Երբ առավոտը աչքերը բացեց՝ տեսավ հիվանդանոցում պառկած է. ուղեց շրջվել ձախ կողքի վրա, բայց ձախ ուսի ծակող ցավը թույլ չտվեց: Առողջ ձեռքը տարավ, ուղեց շոշափել ձախ ձեռքը ու երբ չգտավ այն՝ մռնալ, աշխարհը գլխին մի՞նեց: Բայց որ տեսավ շուրջը իրեն նման վիրավոր մարտիկներ լուռ պառկած՝ ատամները ուժով սեղմեց, ձայնը խեղդեց կոկորդում:

«Բնչի՞ եմ պետք, ո՛ւր եմ ապրում»,—շնչում էր նա. ապա բժշկական քրոջ մայրական, գթու հայացքին հանդիպելով՝ հանդարտվեց:

«Վեհ գործի համար... արիություն ունեցիր, տոկա. մերոնք Բեռլինն էլ գրավեցին...» կարգում էր ռուս կնոջ խաղաղաբեր վճիտ հայացքով: Ամիսներ շարունակ վերքը բուժեցին խնամքով, Վաղոն հաշտվեց իր վիճակին, հիշում էր զոհված, ընկերներին և ամաշում իր փոքրոգությունից: Եկավ հուլիսը. խաղաղ ու սիրով իր ընտանիքում հանգիստ առնելու: Եվ պատահեց հակառակը: Մեծ ճիգ գործադրեց շրնկձվելու համար:

Մայրը երեխային քնն էր դնում, իսկ նա ծխում էր ու մտածում. «այն կռիվն ավելի հեշտ էր, քանց սրտի կռիվը, այնտեղ ձեռքս գնաց այստեղ սրտիս կեսը»:

Տան ամեն մի անկյունը հիշեցնում էր Շուշանին, չէ՞ որ ման էր եկել նա աչքի առաջ, սիրել, գուրգուրել էր նրան: Այժմ ուրիշի աչքի առաջ, ուրիշի գրկումն էր նա: Նոր ծխախոտ կայքեց: Մայրը քորում էր Սոսի գլուխը, որ քուն բերի նրա աչքերին. միաժամանակ ուզում էր Վաղոյին ուրախացնել.

— Ամենքը ինձ երանի են տալիս, որ վերադարձել ես բա-

նակից, քանի՜ մայր ու քույր են մղկտում, ասում են՝ թո՛ղ մեր հարազատների շունչը մեզ հասնի. է՛լ բան չենք ուզի:

Մայրը տեսավ Վաղոն իր խոսքերին անտարբեր է, շարունակեց ավելի բարձրաձայն.

— Ասում են տաշած քարը գետնին չի մնա. չթողին գետնին մնալի, փառք ու պատվի արժանացրին, կոխողի նախագահ ընտրեցին:

— Ա՛յ մեր, ես չգիտեի, որ դու կարգին ճառել ես իմացել,— կատակեց Վաղոն:

Պառավ Սոփին ավելի ոգևորված շարունակեց.

— Ես հո քեզ էդպես չեմ թողնի, էն կնկանից մեկն էլ կըգտնվի, հազարը թեզ քաշող կլինի... Կամուսնացնեմ, որ քո արեւիդ ձենն ածես, նոր այն ժամանակ հանգիստ կմեռնեմ...

Վաղոյին դուր չեկան մոր վերջին խոսքերը:

— Ա՛յ մեր, այսօր մի լավ բան եմ արել, մի քանի կոխողների հավաքեցի՝ գնացինք Աշխենի տնամերձ հողը փորեցինք:

— Էդ հո խեղճումը լցվել ես, Աղասին ֆրոնտից չեկավ, Աշխենը երեք երեխով մնացել է...— պատասխանեց մայրը՝ ուրախանալով Վաղոյի բարի գործի համար:

— Էլի ուրիշ բանակայինների ընտանիքներ կան, Հերիքնազը, Հոռոմենց Նատաշը, Սաղաթելի հարսը,— նա թվեց մի շարք անուններ, որոնք կարիք ունեին օգնություն:

— Վաղո ջան, ինչքան կարող ես, ձեռքիցդ գալիս է, լավությամբ արա,— պատասխանեց պառավ Սոփին:

Գարնանային պարզ, մեղմ առավոտ էր: Վաղոն դուրս եկավ տանից՝ Սոսին գրկած: Սոսը թռչունի պես թռեւել էր հոր աջ բազկին: Օրը տաք էր, Վաղոն շինիլը հանել՝ բլուզով էր, կրծքի ձախ կողմը շքանշանների փոխարեն ծիածանագույն ժապավենների երիզներն էին շողշողում: Պառավ Սոփին դուրս եկավ նրանց հետևից թևերը սոթտած ու ասաց.

— Երեսին տար ման ածա, թող սար ու դաշտով լինի, թե չէ տանը ժանդոտվում է, ես էլ լվացքիս լինեմ:

Սոսը հոր ուսի վրայից տատին էր նայում, թրթռում,—տա-
ետի, գնում եմ, տա...

Վաղոն քայլերն ուղղեց դեպի գյուղից, դուրս գետափին
գտնվող կոլխոզի այգին:

Հոր կրծքի վրա ծլվում էր փոքրիկ Սոսը և մատը պարզած
կրկնում.—էս ի՞նչ է, էն ի՞նչ է:

— Էս ծիտիկ է՝ ծի՛վ, ծի՛վ, էն շնիկ է՝ հա՛ֆ-հա՛ֆ... էն պա-
պիկ է ձեռնափայտով...—Վաղոն զրադեցնում էր տղային, այդ
ժամանակ նրանց առաջից մի հորթուկ էր վազում: Վաղոն ավե-
լացրեց.—Սա էլ բիժո-բիժո...

Սոսը թաթիկները պարզեց.—Բիժո-բիժո եմ ուզում...

Եվ այդպես աննկատելիորեն նրանք դուրս եկան գյուղից:
Հեռվում երևում էր կանաչ ծառերի մի շերտ՝ տեղ-տեղ սպիտա-
կին տվող փնջեր. դա այգին էր իր ծաղկած ծառերով:

Դաշտի մաքուր, բուրումնալից օդը առույգութուն էր բերել
հոր և մանկան վրա: Վաղոն արագացրեց քայլերը: Սոսին թվում
էր, որ ինքը թռչում է օդում, ծառ, թուփ, քար արագ անցնում էին
աչքի առջևից, և այդ ամենը նա դիմավորում էր ուրախ բացական-
չություններով: Վերջապես հասան գետեզրին փոված այգին: Մե-
ղունների բզզոցը միախառնվելով գետի խշշոցին՝ օդը լցրել էին հա-
ճելի երաժշտությամբ: Այգի մտան: Բոլոր ծառերի արմատների
տակ փորված էր, բները սպիտակ կրաջրով պատած: Մի խումբ
կոլխոզնիկուհիներ ծառամիջի բաց տարածությունների մարգերում
քաղցր, բողբոջ և այլ սերմեր էին տնկում:

Վաղոն Սոսին ցած դրեց ու կոլխոզնիկուհիներին բարեկեցիկ
անցավ ծառերի միջով: Խնձորենի, տանձենի, սալորենի, բալենի,
գրանք էին այգու հիմնական ծառերը:

Յուրաքանչյուր ծաղկած ծառ շոյում էր Վաղոյի սիրտը, ասես
նրա սրտից լիներ ծաղկած, և նա շնջում էր հրճվանքով:

— Ծաղկեցե՛ք, պտղակալեցե՛ք, թող կոլխոզի բերքը ծով
դառնա:—Իսկ Սոսը ընկել էր մարգերի մեջ շարաճի խնդությամբ
ու վաղվազում էր դես ու դեն: Ամեն մի կոլխոզնիկուհի իր գուրգու-
րանքի բաժինն էր հասցնում Սոսին: Այդտեղ էր ռազմաճակատում
դոճված մարտիկ Աղասի Մարկոսյանի կինը՝ Աշխենը. նա համբու-
րում էր Սոսին և երախտագիտությամբ ասում.

— Քո հայրը մի անգին լույս է։— Ու հուզված ձայնով սկսեց պատմել կողքի կանանց։— Տնամերձ հողս փորել տվեց կոմսոմոլ-նեքին, ինքն էլ օգնում էր, աղաչում էի, թե, ընկե՛ր Վաղո, դո՞ւ մի՛ անի, բայց ո՛ւմ էր լսում։

Այգուխորքից Վաղոն եկավ գոհ, որովհետև մի շարք ծառերից, որ նա հույս չունեիր, դալարել էին ու ծաղկելու մոտ էին։ Նա փնտրում էր Սոսին, հանկարծ շրջվեց, տեսավ ծայրամարդում նստած կապտաշոր կնոջ գիրկն էր ընկել։ Կինը կրծքին սեղմել էր երեխային, որը գտել էր իր հարազատ մորը։ Կոլխոզնիկուհիները խորհրդավոր փափսուկով նայում էին այդ տեսարանին։

Վաղոյի համար անսպասելի այդ տեսարանը շատ տհաճ էր... նախատում էր մտքում իրեն՝ թե ինչու եկավ այգի, կամ ի՞նչու լսեց մորը, Սոսին հետը բերեց։ Բայց չէ՛ որ ինքը, ոչ էլ մայրը չգիտեին, որ Շուշանը այգում կլինի։

Սոսին ի՛նչ, ուրախ ճշում էր, քաշքշում մոր մազերից, ձեռքերից՝ մամա՛ կանչելով։ Նրա ձայնն էր այգում արձագանք տալիս։ Կոլխոզնիկուհիները հասկանալով Վաղոյի և Շուշանի համար ստեղծված անհարմար վիճակը, ամեն կերպ աշխատում էին Սոսին պոկել մոր գրկից, բայց Սոսը այդ զգալով՝ ավելի էր մոտ կրծքին կաշում։

— Ուրիշ մարդ լինե՛ր՝ կթքեր, կմրեր, բայց տեսնո՞ւմ եք անթեք ծառի պես կանգնած մի խոսք չի ասում,— շշնշում էին կանայք ու հարգանքով նայում Վաղոյի կողմը։ Վաղոն ծաղկած բալենուն հենված՝ ծխում էր ու մտածում, ինչպես ետ կանչի Սոսին։

Վերջապես նա ծխախոտը դնն նետեց, կտրեց բալենու ծաղկած մի ճյուղ և օդում ճոճելով կանչեց.

— Սո՛ս, արի ծաղիկ տա՛մ...

Շոր ձեռքի ծաղկած ճյուղը երեխայի աչքում մի լուսացույթ խաղալիք թվաց, նա այժմ էլ մորը թողած՝ վազեց դեպի հայրը, որ դեռ շարունակում էր ճոճել ծաղկած ճյուղը։

Սոսը թաթիկները պարզած, աչքերը չռած վրա ընկավ, հոր ձեռքից ճյուղը հափշտակեց և նորից ուզում էր դեպի մայրը գնալ, երբ Վաղոն հետևից բռնեց.

— Գնում ենք տատին... Տա...— մանկական լեզվով բացականչեց Վաղոն։ Երեխան լացակումեց ու ոտները խփեց դետնին։

— Չե՛մ, չե՛մ...

Վաղոն ուժով գրկեց նրան ու դուրս եկավ այգուց։

Ամենքը քարացած, լուռ նայում էին հոր և մանկան հետևից, մեղուների բզզոցը և գետի միալար խշշոցն էր նրանց ուղեկցում։ Շուշանը շփոթվել, չգիտեր մատերն ինչպես էր շարժում, սիրտը սլոկվել էր ու մանկան ոտներին ու թաթիկներին փաթաթված՝ գնում էր։

«Նրանի թե դառը խոսքեր ասեր, հայհոյեր, էսքան չէի վառվի»,—մտածում էր Շուշանը՝ խուսափելով իրեն ուղղված հայացքներից։

Վաղոն արագացրել էր քայլերը, շուրջը ոչինչ չէր տեսնում. նա և՛ սփսուսում էր, և՛ զայրանում, և՛ առում։

— Ո՞ւմ համար, ինչի՞ հս տխրում,—հանդիմանում էր իրեն։ Նա, ով կռիվ ու մահ էր տեսել, հաղթություն էր տեսել, ալեկոծվում էր մի պահ և այնուհետև սիրտն ընդարձակ ծովի պես ծփում. «Ո՞ւմ համար, ինչի՞ հս տխրում»,—շշնջում էր մեկուսի և կանաչ դաշտերը, ծաղկած այգին ձգում, տանում էին նրա ուշքն ու միտքը։

Վաղոն սթափվեց, և ի՞նչ տեսնի. քիչ էր մնում Սոսը գրկից ընկնի, նրա ձեռքում մնացել էր միայն մերկ ճուղը, որի ծաղիկները պոկոտել զցել էր ողջ ճանապարհին, այժմ էլ ձեռքը պարզած՝ թիթեռնիկ էր ուզում, որ գույնզգույն թևիկներով ճախրում էր օդում։

— Թիթեռ, բզեզ, ամեն ինչ կտամ, մենակ դու լաց չլինես, բալիկ,—ասաց Վաղոն. հենց այդ ժամանակ գյուղի ծայրին նրանց դեմ ու դեմ վազեցին Պողոսիկն ու Դրաստը։

Վաղոն իր փոքրիկ օգնականներին տեսնելով ուրախացավ, բացականչեց.

— Այ, թիթեռ ու ծիտ բռնողներ...

— Ընկե՛ր Վաղո, Սոսին տուր մեզ,—բացականչեցին երեխաներն արագ վազելուց քրտնամխած։

Սոսը փոքրիկ տղաներին տեսնելով աշխուժացավ ու թռավ նրանց գիրկը։ Նախ Դրաստը փախցրեց Սոսին, իսկ Պողոսիկը մեծավարի քայլում էր Վաղոյի կողքից ու մանկական աչքերում գոհունակ մի ժպիտ, ձեռքը գրպանում անհանգիստ շարժելով՝ պատմում.

— Ընկե՛ր Վաղո, երեկ մեր բախշին ցանեցինք, մենք շատ շնորհակալ ենք քեզանից,— ապա շարունակեց իր զրույցը տխրամած.— էն կոիվներում իմ հորը շտեսա՞ր. բա չի գալու, բա անհեր ենք մնալո՞ւ:

— Ինչո՞ւ եք անհեր մնալու, սովետական իշխանությունը, կոլխոզը հոր պես ձեր թիկունքին կանգնած է,— պատասխանեց Վաղոն Պողոսիկի տարակուսանքը փարատելով:

Պողոսիկն այդ խոսքերից սրտապնդված՝ ուրախ տրտինդ տվեց ու փախավ հասնելու Դրաստին, որ հեռու էր տարել Սոսին:

Աշխենի տղայի, Պողոսիկի խոսքերը Վաղոյին սաստիկ հուզեցին: Նա զգում էր իր ուսերին մեծ պարտականություն. «սրանց պատասխանը մենք պիտի տանք, սրանց հոգսը մենք պիտի քաշենք, հայրերը զոհվեցին, երեսխաները երջանիկ պիտի ապրեն», մտածում էր նա հասնելով իրենց տանը:

Պողոսիկն ու Դրաստը Սոսին հասցրել էին տան շեմքը, երբ Վաղոն կանչեց.

— Տվեք տատին, քնեցնելու ժամանակն է...— իսկ ինքը թեքվեց դեպի կոլխոզի գրասենյակը:

Մինչ պառավ Սոփին դուրս եկավ տանից, Վաղոն հեռացել էր:

— Չեկավ, հաց չկերավ, բա էդպես կլինի: Եկավ չեկավ, զրոց երեկով երեսը չեմ տեսնում,— գանգատվում էր մայրը:

Եվ այդպես ամեն անգամ, չնայած մոր թախանձանքներին, Վաղոն ամբողջովին գործով տարված՝ շատ քիչ էր տանը լինում:

Կոլխոզնիկները գրասենյակում հավաքված միճում էին բարձրաձայն. ծերունի Ավետիսը ձեռքը խփում էր սեղանին ու գոռում.

— Թողեք ես դրա գլուխը կջարդեմ, նա հայհոյի՞ մեր նախագահին:

— Բալաբեկի հետ միացել, ամեն տեղ Վաղոյի միսն են ծամում, թե երեկվա բրիգադավարը, որ ձենը փորից դուրս չէր գալիս, գնաց կոիվ՝ ասլան դառա՞վ, հիմի կոլխոզ է կառավարում,— հուզված պատմում էր կոոր Սաղաթելը:

— Բալաբեկին որ մնար՝ կոլխոզը կքայքայեր, մեր էս ջահը դեմ տվինք, մեր բերքից բաժին հասցրինք Ֆրոնտին՝ Բալաբեկի հոռարը չէր, մեր հունարն էր,— միջամտեց մի ճակատայինի

հայր, որին Բալաբեկը շատ անգամ էր վիրավորել ճշմարտությունները երեսին ասելու համար:

— Հովանք նամարդություն արեց,— շարունակեց ծերունի Ավետիսը,— հետո ախպերություն արած Վաղոյի կնիկը իրանով արեց, հիմի լեզուն իրեն չի քաշում...

— Ֆրոնտում Վաղոն դիմում է գրել, պարտիայի մեջ է մտել, ավելի լավ կովել,— միջամտեց սակավախոս Մարկոսը, որի տղան բանակից նոր էր վերադարձել:

— Ճիշտ է ասում նա ֆրոնտումը, թոփի գյուլի տակ պարտիայի մեջ է ընդունվել:— Մարկոսի խոսքը հաստատեց ծեր Ավետիսը, ապա մի փոքր պառուկացից հետո ավելացրեց,— դրա համար էլ բանոյ խոփի պես սրվել, ավելի է խելքովացել...

Այդ խոսքի վրա ներս մտավ Վաղոն, բարեկեց ու զարմանքով հարցրեց.

— Ի՞նչ եք խառնվել, ասես թշնամու օղանավ եք տեսել օդում,— նրա այդ խոսքը բոլորին հանդարտեցրեց և ուզեցին խոսակցության նյութը փոխել:

Վաղոն հասկանում էր, որ կոլխոզնիկներն իրենից թաքցնում են անախորժ բաները, ինքն էլ գտնում էր, որ նրանք ճիշտ են վարվում, իրեն ազատ ալահելով ավելորդ հուզումներից:

— Մաթոսն ո՞ւր է, որ ձին թամբի, գնամ արտերը,— ասաց Վաղոն:

— Էս ջրապուպուզը որտեղի՞ց,— բացականչեց ծեր Ավետիսը՝ շեմքում ցցված տեսնելով փոքրիկ Վանին:

— Ընկե՛ր Վաղո, քեռի Մաթոսին կանչե՛մ,— դիմեց Վանին աշխույժ:

— Գնա՛, Վանի՛, դու մեր ձիու շեֆն ես,— պատասխանեց Վաղոն ծիծաղելով:

Վանին չքացավ:

Երեկոներն ազատ ժամերին կոլխոզնիկները սիրում էին հավաքվել Վաղոյի գլխին, որը նրանց հետաքրքիր դեպքեր էր պատմում ռազմաճակատից:

— Գնում ենք ազիտացիայի,— ասում էին իրար և դիմում դեպի կոլխոզի ակումբը:

Այսպիսի մի երեկո տղամարդ, կին, երեխա հավաքվել էին Վաղոյի շուրջը:

— Վաղո՛ ջան, կոխվ տեսած, աշխարհ ման եկած մարդ ես, պատմիր, մենք էլ լսենք,—դիմեց ակումբի մշտական այցելու ծեր Ավետիսը:

— Ի՞նչ եք ուզում, որ պատմեմ,—հարցրեց Վաղոն պատ-
րաստակամ:

— Պատմի տեսնենք էդ գերմանի զորքերն ի՞նչ տեսակ դի-
վահարներ էին, որ ամբողջ աշխարհը խառնակեցին,—ծեր Ավե-
տիսի հարցի վրա բոլորը լեցին և սպասում էին պատասխանի:

— Ավետի՛ս ապի, էն տեսակ դիվահարներ էին, որ զենքով
աերոպլանով, տանկով, զոռով-զամանով եկան ուղեցին մեր հսկա
երկիրը գրավեն, համա գիժ քամու պես եկան, դեմ առան մեր
երկաթե զորքերին... մնացածն էլ դուք գիտեք, թե ինչ օրի դրե-
ցինք նրանց:

Օրը-օրին որքան տարածվում էր Վաղոյի հաջողությունների
լուրը, այնքան մոայլ ու անհանգիստ էր դառնում Հովանը: Նա
Վաղոյին հանդիպելիս գլուխը կախում էր կամ երեսը շրջում: Իսկ
Վաղոն իր արհամարհական հայացքներով սպանում էր Հովանին:

Գյուղում սկսել էին խոսել, որ Հովանը օր չի տալիս Շուշա-
նին, նրա ոտքը կտրել էր ամեն տեղից, թույլ չէր տալիս գնա իր
երեխային տեսնի: Քանի գնում՝ Շուշանի կյանքը Հովանի հետ
անտանելի էր դառնում, մոմի պես հալվում էր նա: Հովանը տուն
էր մտնում գազազած ու մի պատճառ էր փնտրում Շուշանի հետ
կռվելու, նախատական խոսքեր շարտելու:

— Բալաբեկը մարդ էր՝ ձեռով-ոտով, սա եկել է թաղա ֆոր-
մերով, չես իմանում ի՞նչ տեսակ է կառավարում կոլխոզը,—
ասում էր Հովանը Շուշանին խայթելու համար և որքան շատ էր
վարկարեկում Վաղոյին, այնքան ավելի Վաղոն բարձրանում էր
Շուշանի աչքում, և տանջանքները կրկնապատկվում էին:

Հովանի քույրը՝ Լուսոն իր միջամտություններով ավելի էր
խորացնում նրանց ընտանեկան լարվածությունը. նա շարունակ
մրթմրթում էր.

— Արե՛կ ես՝ քաշի, էնքան լուսի պես աղջիկներ կային շու-
ղեցիք, ուրիշի կծած խնձորը տուն բերիր:

Շուշանը խոսափելով մեծ կոիվներից՝ շատ անգամ ներս էր գցում, չէր պատասխանում և շշնջում էր մեկուսի,—նոր եմ հասկանում՝ ուր Հովանը, ո՛ւր Վաղոն...

Աշնան մշուշոտ ու անձրևոտ երեկո էր, անձրևը խշշում էր ու տոլոլում գյուղը, տանիքները, դաշտերը, լեռները։ Ու թվում էր որ ամեն տեղ, աշխարհի ամեն մի մասում անձրև էր թափվում։

Ասես քամին ուժով զարկեց, բացեց դուռը ու այնտեղից գլուխ նետվեց սպիտակ շալի մեջ փաթաթված մի կին։

— Գնա՛, աննամո՛ւս, սովոր ես մեկից մյուսին...

— Թո՛ղ մի ձեռնանի մարդիդ տանը մնայիր...—դուռն էր մի կանացի ձայն։

Իսկ փախտապան կինը չնայելով անձրևին, ցեխին՝ վազում էր։ Նա վախեցած շորս կողմն էր նայում, նրան թվում էր, որ քաղված թիվ ահալոր բերաններ բացված վազում են իր հետևից, տղում են կուլ տալ իրեն։

— Էլ չեմ դիմանա ձեր թուք ու մրին։ Էլ չեմ մնա ձեր երեսին,—շշնջում էր կինը հեասպառ։

Դա Շուշանն էր, որ տանից հալածված իրեն հանձնեց անձրևին, քամուն։

Կոլխոզի ժողովից տուն էր եկել Հովանը ինչպես վիրավոր մի արջ մոռնացել. «Քո երեսից ինձ վրա խոսեցին, ինձ փետրեցին։ «Վաղոն հետս թշնամացել, ասում են կոլխոզի աշխատանքներին, բերքահավաքին չեմ մասնակցել... Քանի նա չէր եկել՝ պատիվ ու հարգանք ունեի»։ Մյուս կողմից Լուսոն էր դադել իր թունավոր խոսքերով։

Շուշանն այլևս չկարողանալով տանել այդ վիրավորանքները՝ վճիռ էր կայացրել. «Լավ է գնամ հեղեղատար լինեմ, քան էսպես անպատիվ ապրեմ»։

Մթին ու նեղ փողոցներով վազում էր նա, երբեմն ցլոպ ընկնում լճացած ջրերի մեջ։ Մթան մեջ երբեմն ճրագներ էին ցուցում կարեկից աչքերի պես ու ճանապարհ ցույց տալիս նրան։

Նա կանգնեց երկու խաչաձևվող ճամփի վրա, մտմտում էր՝ ո՛ւր գնամ...

Մեկն իր եղբոր տան ճանապարհն էր, մյուսը դեպի իր մանկանը տանող ճանապարհը: «Եղբորս տուն չեմ գնա», հիշեց խըստաբարո հիվանդ եղբորը, իսկ հայրն ու մայրը վաղուց մահացել էին:

Նա մի քայլ պցում, նորից էր կանգնում: Իսկ անձրերը խշշում էր, նրան թվում էր, որ իր սրտից էր վարար անձրև թափվում աշխարհի վրա:

Հանկարծ մութի մեջ երկու ժպտուն աշխեր վառվեցին, մանկան երկու թաթիկներ, կանչում էին՝ արի՛...

— Սո՛ւ, Սո՛ւ, — շշնջաց Շուշանը. նա ոտքը դրեց մանկան մոտ տանող ճանապարհը:

Անձրևի շիթերի մեջ վառվում, բազմապատկվում էին մանկան աչքերը, թաթիկները կանչում էին շարունակ:

Շուշանը քայլեց, քայլեց ու հանկարծ դեմ առավ ծանոթ ցանկապատին՝ լորենու բնին և բղեց նրա ճյուղերի տակ պատըսպարվել:

Այդտեղ էր նա առաջին անգամ Վաղոյի հետ հանդիպումներ ունեցել, մի շրջյուն, մի ոտնաձայն լսելիս ծկկել...

Այժմ նորից էր եկել, բայց դիմավորող չկար: Ծառի ճյուղերից կախված խոռով ու մի խիստ հայացք նախատում էր նրան՝ ինչո՞ւ ես եկել...

Ա՛խ, ի՞նչ կտար, միայն թե նա չնախատեր: Նա թրջվել էր տակետակ, բայց չէր զգում, մեջքը ծառի բնին հենած՝ մտածում էր. «Ի՞նչ կասի պառավ Սոփին, որին լքել էր ինքը... Միայն Սոսն էր ներող ժպտում ու տուն կանչում՝ արի...»:

Այժմ՝ նա զնաց կանգնեց ցածլիկ պատուհանի տակ ու գաղտագողի նայում էր ներս:

Տանը պառավ Սոփին էր, որ Սոսին դողը դրած՝ ուզում էր շորերը հանել, քուն դնել, իսկ շարաճճին դեռ խաղում էր ու տատին շարժարում: Տատը նեղանում, խփում էր Սոսի թաթիկներին, որ չէին ուզում հանգստանալ:

Շուշանը ցնցվում էր, ապես իր սրտին էր խփում: — Քնի՛, Սոս, բալի՛կ ջան, — շշնջում էր: Նա անհամարձակ քայլերով մոտեցավ դռանը. այդ դռնից էր կախված նրա բախտը — կամ պիտի՞ բացվեր նրա առաջ, կամ չէր բացվելու ընդմիշտ...

Նա ողջ ուժերը հավաքեց ու սկսեց կամացուկ ծեծել դուռը:

Պառավ Սոփին կարծեց քամին է, ուշք չդարձրեց, իսկ երկ-
խաչի սուր լսողությանը որոշակի հասնում էին թափոցները. նա
աչքերը չուած, մատը պարզեց դեպի դուռը՝ տա՛տ, տա՛տ, կան-
չելով:

— Ո՛վ ես,—կանչեց պառավը ներսից՝ համոզված, որ դա
քամին է և ոչ մեկ ուրիշը:

Դուռը բացվեց, և շեմքում կանգնեց շալի մեջ փաթաթված,
թրջված կինը: Զուրը կաթկթում էր նրա շորերից, պառավը սկզբում
չճանաչեց. Սոսը նրան գլխի պեցեց, երբ ձայն մամ...

— Շուշա՛ն...—զարմացած շեշտով ասաց պառավը՝ մի քա-
նի ըոպե լուռ նայելով ու աչքերին չհավատալով: Շուշանը խուսա-
փելով նրա զննող հայացքից՝ գլուխը խոնարհեց:

— Էս մթին, անձրեին, ցեխին ի՞նչ ես իմացել,—շարունա-
կեց պառավը:

— Սոփի՛ ազի, թքեք, մրեք: Համա եկել եմ Սոսիս պահելու,
թե կընդունեք՝ կմնամ, թե չէ՝ գլուխս կառնեմ...—ձայնը կերկերաց,
չկարողացավ շարունակել:

Շուշանի արարքից վշտացած, նրա դեմ զայրացած պա-
ռավը ուզեց մի քանի ծանր խոսքեր շարտել նրա երեսին, բայց
տեսնելով երկխաչի պարզված թաթիկները, տեսնելով մոմի պե-
զակացած Շուշանին՝ մտածեց. «Էլ նոր ինչ, իրանն իրան է հա-
սել», ու զայրույթը զսպած դիմեց նրան.

— Շալդ դեն պցի՛, արի նստի...

Պառավ սկեսրոջ վերաբերմունքից Շուշանն ավելի հուզվեց:

— Նստելու արժա՛ն եմ, որ նստեմ,—ու փղձկաց խուլ հեկե-
կոցներով:

— Երեխիդ մտիկ տուր, իրան կերավ,—ասաց պառավը և
նրա ցամաքած աչքերում նույնպես արցունքներ շողացին:

— Հիտերն է մեղավոր, թո՛ղ կրակի մեջ աչքվի, փոթոթվի,
որ ամենքիս իրարից պեհց...—ավելացրեց պառավը՝ միաժամանակ
վախ ունենալով սրտում, թե վաղոն ինչպե՛ս կընդունի Շուշանին:

Շուշանը գրկել էր Սոսին, շոշափում էր նրա գլուխը, ձեռքե-
րը, ոտները. Սոսը մեծացել էր, ծանրացել...

— Ազի՛ղ ջան,—շնչում էր Շուշանը և իր արարքի պատաս-
խանը փնտրում նրա խեղացի փայլատակող աչքերի մեջ:

Պառավ Սոսին Շուշանի շալը փռեց լուսամուտի գոգում:

— Էդ կոխողը իմ Վաղոյի ուշքն ու միտքը գրավել է. աշնան քերքահավաքի թունդ ժամանակն է, պատահում է, որ գիշերներով տուն չի գալիս, լավ է ցորենը կալերից տուն բերին, թե չէ հեղեղատար կլինեն,—ասում էր պառավը՝ նոր զրուցակցի հայացքը որոնելով:

Իսկ Շուշանը բունը գտած թռչունի պես մեկ իր ձագին էր նայում, մեկ իր շուրջը ու պառավի շատ ասածներ չէր լսում, բայց գլխով համաձայնության նշաններ էր ցույց տալիս: Հանկարծ նրա աչքն ընկավ պատից կախված Վաղոյի շինելը, որի ծալքերում կովի հաղթանակի պատմությունն էր կարդում, տան մի անկյունում սապոգներն էին դրված, որոնց դիմեց նա աղերսանքով. «Ասեք, Վաղոն կընդունի», թե դուրս կշարտի...»:

Պառավը կրակի վրա թեյ էր եփում:

Այդ ժամանակ դուռն ուժգին բացվեց, ներս մտավ Վաղոն՝ հետը բերելով անձրևի և քամու ցուրտ հոսանք: Շուշանը հուզմունքից ամուր սեղմեց կրծքին Սոսին, նա ուզում էր ստվեր դառնալ ու շերևալ Վաղոյի աչքին:

Վաղոն զարմացած կանգնեց սենյակի մեջտեղը, նրա կրծքի տակ հանկարծ բռնկվեց Շուշանի սերը: Մի պահ մոռացավ ամեն ինչ՝ ուզեց գնալ, երկու ձեռքով գրկել սիրած կնոջը ինչպես առաջին անգամ, բայց մի ցավոտ զգացում նրան պաշարեց, գունատ ու մոռյլ կախեց գլուխը, հիշեց արյունոտ ձեռքը, ապա սիրած կնոջը ուրիշի գրկում...

Ռազմաճակատի և ոչ մի ահեղ կռիվ չէր եղել այդպես դժվար, ինչպես նրա հոգու կռիվը: Նա դողում էր ամբողջ մարմնով, ուզում էր գոռալ, անարգել նրան: Ո՛չ, քաջություն չէր լինի դա, այլ թուլություն, ետ էր պահում նրան իր վճռից ներքին մի ուրիշ ձայն:

Մայրը տեսնելով որդու խոժոռ ու վաթախոտ հայացքը՝ աղերսաբար մոտեցավ նրան ու Սոսին մատնացույց անելով, հազիվ բառերը բերանից փախցնելով ասաց.

— Նկեղ է երեխին պահի, չնեղանաս:

Շուշանը միայն իր շնչառության ձայնն էր լսում, ուրիշ ոչինչ: Նա գլուխը երեխայի թաթիկների հետևը թաքցրած՝ սպասում էր,

Ֆինչպես ճամփորդն է սպասում մթազնած լեռան գլխին ճայթող ամպրոպին:

Մորը պատասխանելու փոխարեն, Վաղոն լուռ հանեց ծխախոտը, վառեց ու սկսեց ծխել, և հունի մեջ մտած ջրերի պես մըտքերը խաղաղվեցին:

— Թող երեխին պահի,—հնչեց նրա հանգարտ ու առնական ձայնը:

— Ես էլ էդ եմ ասում, թող իրա երեխին պահի,—աղատ շունչ քաշեց պառավը:

Ծանր էր Շուշանի վիճակը, նա չէր հասկանում, թե ի՞նչ է պատարվում իր հետ: «Թող շոռ ու ցավ ասի, հայհոյի, որ սիրտս հովանա», մտածում էր նա ու մեքենայորեն համբուրում Սոսի գլուխը, որ ամուր սեղմելուց՝ քիչ էր մնում երեխան ցավից ճշա:

Այդ օրը Վաղոն ուրախ տրամադրությամբ էր տուն եկել, քերքահավաքի արդյունքները հիանալի էին, ցորենն ու ալգու պտուղները սպասածից ավելի էր ստացվել:

Հանկարծ նա մոտեցավ սեղանին ու գրպանից հանելով լիքը բոռ ցորենը՝ լցրեց սեղանին.

— Ա՛յ մեր, տե՛ս կոլխոզի արդար վաստակը. հողից ոսկի ենք քամում...

— Էսօր մեր տունը երկու ուրախություն մտավ մեկը՝ Շուշանը, մեկը՝ օրհնած հացը,—ասավ պառավ Սոփին և ուրախությունից պտտվում էր սենյակում:

Սոսը մոր գրկից թռավ սեղանին ու սկսեց սեղանի երեսով մեկ շաղ տալ ցորենի խոշոր հատիկները:

Վաղոն հայրական մեղմ ժպիտը դեմքին՝ հետևում էր Սոսի աշխույժ շարժումներին: Պառավ Սոփին ուզեց թելի պատրաստություն տեսնել, Շուշանը տեղից կանգնեց.

— Սոփի՛ մայրիկ, դու տեղդ նստի, ամեն ինչ ես կանեմ...

Պառավին դուր եկավ Շուշանի վարմունքը, գոհունակությամբ շրթունքները ծլպացրեց.

— Ես էլ էդ եմ ասում, տանդ կնիկություն արա.—ու գնաց նստեց թախտին: Տան բոլոր անկյունները ծանոթ էին Շուշանին, նա ընտել տանտիրուհու պես սեղանին դարսեց լույսի պես սպի-

տակ լավաշը, պանիրը, ապա բաժակները լցրեց թեյով և լուռ հրավեր կարդաց։

Վաղոն խաղում էր Սոսի հետ և գաղտագողի հետևում Շուշանին, նրա ծանոթ ոտնաձայնը, շորերի շրշյունը նորից ջերմությամբ և սիրով էին լցնում տունը։

Վաղոյի վերադառնալուց հետո առաջին անգամ նրանք լրիվ կազմով սեղան նստեցին։

Շուշանը հետզհետե ընտելանում և համարձակ էր նայում Վաղոյի աչքերին։ Վաղոն փոխվել էր, նրա ճակատին, աչքերի մոտ կնճիռներ էին գոյացել, սև մազերի մեջ սպիտակ թելեր էին ընկել։ Վաղոյի լուրջ, առնական հայացքը նորից իշխում էր Շուշանի վրա։ Սոսն էր այդ տան ամենաերջանիկ բնակիչը. նա ոչ քնել էր ուզում, ոչ հանգստանալ, հոր գրկից մոր գիրկն էր ոստնում թռչնիկի պես։ Սոսը որպես հաշտության և խաղաղության օղակ՝ երկու սրտեր նորից մոտեցնում էր միմյանց։

Ուշ գիշեր էր, դուրսը այլևս անձրևը չէր խշշում, քամին չէր թակում դուռ ու պատուհան։ Ներսը պառավ Սոփին և Սոսը քնել էին։ Արթուն էին միայն երկուսը։

— Արի՛, մոտիկ նստի,— շնչաց Վաղոն սիրահարոտ աչքերը Շուշանի վրա հառած։ Շուշանը հնազանդ մոտեցավ Վաղոյին ու լացակումած ասաց. — Վաղո՛, ջան, ախր բո առաջ ես մեղավոր եմ, — ապա գլուխը դրեց նրա ծնկներին ու սկսեց հեկեկալ։

Զղջումի և սիրո արցունքները թրջում էին Վաղոյի ծնկները։

— Սոսի համար մոռանանք ամեն ինչ, — հանգստացնում էր Վաղոն։

Վաղոն իր մատներն տակ նորից շոյում էր Շուշանի այտերը ինչպես սիրո առաջին ձնծաղիկները։

Թարմ ցորենի և Շուշանի մազերի բույրը լցրել էր սենյակը։ Վաղոն ուրախ էր վերադարձած երջանկության համար։

ԱՌԱՋԻՆ ԿԻՆԸ

Սև փայլուն աչքերն աշխուժորեն պտտացնելով ներս մտավ նա կոլտնտեսության նորակառույց ակումբը:

Առաջին կինն էր, որ նշանակված ժամանակից վաղ եկավ:

Հագել էր ծաղկավոր չիթի շրջազգեստ, որ իջնում էր մինչև կրունկները, գլխին կապել էր գունավոր թաշկինակ: Նրա ձախ ալտի սպին մի առանձին խորհրդավորություն էր տալիս արևից ու քամիներից այրված դեմքին: Նստեց պատի տակ դրված նրստաբանի վրա, հողից կոշտացած ձեռքերը դարսեց ծնկներին ու սկսեց դիտել շրջապատը: Նոր էին նստաբանները, սեղանները, գրքի պահարանները:

Ակումբի գուռը նորից բացվեց, շտապ ներս ընկավ կոլտնտեսուհի Նինոն ու դարձացած բացականչեց.

— Էհ, չեն հավաքվել, ետ գնամ:

— Դու ետ գնաս, ես էլ վեր կենամ ու ետ գնամ, ուրիշներն էլ գան ու չսպասեն, էն ժամանակ ո՞վ կմնա,— ասաց առաջին կինն առանց տեղից շարժվելու:

Ուները ցնցեց, շրթունքները կրծեց, կարծես դժկամեց Նինոն առաջին կնոջ պատասխանից, բայց նստեց և սպասեց:

Դուռն անընդհատ բացվում փակվում էր, գալիս էին, շատանում, հարազատ ու ծանոթ մարդիկ:

Նախագահ ընտրվեց կարճահասակ կլոր երեսով մի կոլտնտեսական, որին բոլորն անվանում էին կոլոտ Սերոբ:

Նախագահը կանգնեց ու խոսեց ամեն մի բառը շեշտելով:

— Գարնանամուտ է, ընկեր կոլտնտեսականներ, հողը մեզ է կարոտել, մենք էլ հողին ենք կարոտել: Մեր կամքն ու ձեռքերն

են պետք դարնանացանի համար:—Ապա նա ավելացրեց շտապով, կարծես վախենում էր ուշանալ.

—Այսօր մենք կնքելու ենք մեր բրիգադաների հետ սոցմրցման պայմանագրեր, որ դուրծը պլանով գնա ու ամեն մեկն իմանա թե ո՞ւմ հետ և ինչպես պետք է աշխատի:

Աղմկահույզ մի ալիք անցավ ժողովի վրայով, երբ նախագահը շոշափեց կոլտնտեսական առօրյան և այրող հարցերը:

Այդ պահին մեկը մյուսին հարցնում էր, մեկը մյուսին ստուգում:

Առաջին կինը դեռ լուռ էր, միայն տեղում անհանգիստ շարժումներ էր անում, մերթ ճակատի կնճիռները խտանում էին, մերթ նոսրանում: Նրա շուրջն աղմուկը սաստկացավ:

Խոսում էին դարնանացանի, նախապատրաստման բոլոր հարցերի շուրջը, խիստ քնադատում էին հողբաժնի, ՄՏԿ-ի, դուլսովետի, կոլտնտեսության վարչության աշխատանքները:

Աղմկում էին դաշտերի մարդիկ, անհանգիստ էր ներքուստ առաջին կինը:

Արդեն երեկո էր: Գյուղի էլեկտրական լույսերը վառվեցին, լուսավորվեց նոր ահումբը:

— Դե, ընկերներ, անցնում ենք բուն խնդրին, սոցմրցման պայմանագրեր կնքելուն,—հայտարարեց նախագահը:

Այդ ժամանակ առաջին կինը, որ մինչ այդ լուռ էր, կարծես թափ առավ, շտապ տեղից կանգնեց, մոտեցավ նախագահի սեղանին, ձեռքը մեկնեց, պայմանագիր էր կնքում: Ժողովը լռեց, բոլորը սպասում էին: Լույսն ընկավ կոլտնտեսուհու աչքերի մեջ, նա տնտղում էր տողերը, նա կարդում էր: Ապա հանկարծ ժպտաց, ցույց տալով սպիտակ ատամների շարքը, հետո համարձակ դարձավ ժողովին.

— Ինչ ասեմ հիմի, մենք ձեզ հետ դաշտում կհանդիպենք, այնտեղ կշափենք մեր աշխատանքը:

Երբ կոլտնտեսուհին սկսեց խոսել, մի ընդհանուր շշուկ անցավ ժողովի վրայով.—Սալոմն է խոսում:

Փոքր դադարից հետո, Սալոմը՝ գլխի թաշկինակն ուղղելով՝ ու շեշտակի նայելով շրջապատի կոլտնտեսականներին, ավելացրեց.

— Հիմի, ընկերներ, մի հաստատ խոսք կասեմ միայն, թող բոլորն իմանան, որ ուժերս չեմ խնայի, որ մեր դաշտերը մեկին հազար տան...

Նախագահը ձեռքերը շփեց ու այս անգամ ինքն սկսեց.

— Կսեցե՛ք, ընկեր կոլտնտեսականներ, այս երդումը, որ արեց Սալումը, հաստատ երդում է, ազնիվ երդում է:

— Մենք էլ ենք երդվում... — լավեցին բազմաթիվ ձայներ:

Նախագահն արդեն խոսքը վերջացրած պայմանագիր էր կրնարում:

— Մոտ եկեք, Սահակ, Գևո, Աշոտ...

— Նիգյարին ես իմ բրիգադի մեջ չեմ վերցնի, վատ է աշխատում, — բղավում էր Սահակը:

Նիգյարը մի նիհար կոլտնտեսուհի էր, սուր քթով, ձվաձև երեսով, որը կուշ էր եկել պատի տակ, խոսք էր ուզում խնդրել, բայց ձայնը դուրս չէր գալիս: Այդ ժամանակ Սալումը տեղից կանգնեց.

— Ընկեր նախագահ, ես Նիգյարին վերցնում եմ իմ բրիգադայի մեջ, մենք նրան կսովորեցնենք աշխատել:

Նախագահի դեմքին դոհունակ ժպիտ փայլեց, որովհետև Սալումը նրան ազատեց Նիգյարի հարցից, որի շուրջը դեռ ով իմանալիչքան պիտի վիճեին:

Սահակը կոկորդը մաքրեց և այլևս խոսք չգտավ ասելու, նստեց տեղը:

Սալումի առաջարկի հետ Նիգյարը մի քիչ ձգվեց, բերանն էլ բացվեց ու շշնջաց ինքն իրեն.

— Ախ Սալում ջան, ես քո լայն սրտին մատաղ, հիմի ես էնպես կաշխատեմ, որ երեսդ պարզ լինի:

Սալումն առանձնացրեց իր բրիգադի անդամներին՝ մի խումբ կանանց ու աղջիկների, ու սկսեց նրանց հետ հանդարտ զրուցել:

— Հինգ մատիս պես ճանաչում եմ ձեզ, գիտեմ ձեր ուժն էլ, ձեր թույլ կողմերն էլ: Տասն այսպիսի պլան կկատարենք, թե որ դուք էլ ինձ հետ կուրծք տաք, կանգնենք մի մարդի պես: Հոու՞թը շատի թե մարդիս գլուխն է ցավում, Նինոն էլ շատի թե էսօր խմոր եմ հունցել...

Սալումի ճակատին շողշողում էին քրտնքի մանրիկ կաթիլներ։
Նա մի քայլ առաջ եկավ և թաշկինակի ծայրով ճակատը սրբ-
բերով ավելացրեց։

— Թե լավ աշխատեցինք, հողին, պտղին կտիրանանք փառ-
քով, վատ աշխատեցինք՝ մեր կոլեկտիվի ու ողջ մեր երկրի ամո-
թանքը կդառնանք։

Լուռ լսում էին. ոչ ոք չէր ուզում կտրել Սալումի մտքի թելը,
միայն նիզվարն էր շշնջում։

— Սալում ջան, կաշխատեմ, կտեսնես որ լավ կաշխատեմ։
Ժողովը վերջացավ։ Սոցմրցման պայմանագրեր կնքեցին
բրիգադաների միջև։

Սալումի բրիգադան պատրաստվում էր դաշտ դուրս գալու։

Երկինքը շառագունել էր, արևը ծագում էր։ Դուռը ճռուց,
դուրս եկավ նա իր տնից, նայեց նարնջագույն երկնքին ու կար-
ծես հեգնեց արևին, որ իրենից ուշ էր արթնանում։

Շտապ կոացավ, լվացվեց տնամերձ առվակի ջրով, երեսը
սրբեց թաշկինակով, ապա ճակատը շփեց, ձեռքերը տրորեց և
ազահորեն սկսեց ծծել վաղորդյան թարմ օդը։

Նայեց շուրջը, ապա հայացքը ուղղեց հեռուն, մի փութաջան
ժպիտ ողողեց նրա դեմքը և քայլերն արագացրեց։

Գյուղը դեռ չէր արթնացել, երբ առաջին կինը գնում էր։
Ինչ-որ մի հզոր ուժ ձգում էր նրան, կարծես նա պիտի գնար այդ-
պես անընդհատ։ Արագ անցավ գյուղի փողոցներով, դուրս եկավ
գյուղից։

Առավոտյան ցուրտ քամին սվսվում էր դաշտերի վրա, ու
շարաճճի, հաճելի խաղում դաշտերի կնոջ երեսին։

Պարզ երկնքի դեմ՝ նոր վարած դաշտերը բացել էին իրենց
սև, խոնավ կուրծքը։ Հողն արևին էր կարոտել, հողը ջերմություն
էր ուզում...

Երկաթե ձիերի պես տրակտորները պատռել էին հողի կուրծ-
քը, խրվել հողում և սպասում իրենց տերերին, որ նորից ընթացք
ստանալին։

Նա գնում էր հաստատ քայլերով, նոր վարած արտերի եղ-
քերով: Նրան թվում էր, որ դաշտն անսահման մի աշխարհ էր, ուր
գալիս էին իրենք նվաճելու: Առաջին զինվորն էր նա, որ այդ
առավոտ հայտնվեց դաշտերի Ֆոնի վրա և իր նվաճող հայացքով
նայեց սև, ալիք-ալիք բարձրացած հողին:

Թեևրը սոթանեց, գոգ արավ, կռացավ և սկսեց քարերը հավա-
քել: Հանկարծ ոտքը դեմ առավ մի մեծ քարի, ցնցվեց, ձեռքը տա-
րավ դեպի ձախ այտը, շոշափեց սպին: Մի ակնթարթում հիշեց
նա մի տխուր պատմություն, մի ցնցող դեպք: Ուր ոտք էր դրել
նա, կռացել, ուր այժմ փխրուն հողն էր, մի ժամանակ այդտեղ
այն միջնակներից մեկն էր, որ բաժանում էր գյուղացիների հո-
ղերը իրարից: Այդ միջնակներից մեկի վրա նրա թարմ երեսի ար-
յունն էր ծորացել: Այդ հողն ամպի պես մի պահ մթագնեց
նրա երեսը: Այն ժամանակ երբ այդ դեպքը պատահեց, Սալոմը
նորահարս էր, թովռուն մի ջահել:

Նոր բացված գարուն էր: Առավոտը պառավ սկեսուրը հացի
կապոցը տվեց Սալոմի ձեռքն ու ճամփեց իրենց արտը՝ Հակոբի
մոտ: Սալոմն էլ ուրախ երգելով, մանուշակ քաղելով, գնում էր
արտը—իր ամուսնու մոտ: Երբ հասավ արտի ծայրը, տեսավ
Հակոբը թիակը ձեռքին միջնակի վրա: Կովում էր հարևան գյուղացու
հետ, որի հողը սահմանակից էր Հակոբի հողին: Հակոբը պնդում
էր, որ հարևան Մուկուչն իր հողից գողացել էր:

Հակոբը թե—ես իմ սահմանը գիտեմ, էս մեծ քարն էստեղ
չէր ընկած, էն մյուսն էլ թե—իմ պապական հողն է, սուտ
ես ասում... Այդպես կովում էին նրանք մի թիզ հողի հա-
մար: Տաք-տաք վիճեցին, խոսքերն իրար հասավ ու թիակները
բարձրացրին, ուզում էին իրար գլուխ պատռել: Սալոմը վազեց
ճշալով, հացի կապոցը ձեռքից գցեց ու երկուսի մեջտեղը կանգ-
նեց, աղերսական հայացքով:

— Ամա՛ն, ինձ խնայեցեք...

Հակոբը գազազած, արյունն աչքն առած—հայհոյեց Սալո-
մին, որ խառնվում էր տղամարդկանց գործին:

— Հաց եմ տալիս, բողազդ լցնում, կեր ու վեր ընկի, տղա-
մարդկանց գործին մի խառնվի...

Այդ ժամանակ հարևան Մուկուչն էլ բղավեց, ձայնն ավե-
լի բարձրացրած:

— Իմ պապենական հողն է, ես իմ սահմանը լավ գիտեմ, փուշ անիրավ, դուք էն գլխից եք անբարիշ, քու հերն էլ շէր բարիշում իմ հոր հետ...

Հակոբի դառը խոսքերից վիրավորված—Սալոմը տխուր նրստեւ էր միջնակի վրա—արցունքը խեղդում էր կոկորդը:

Մեկ էլ տեսավ թիւրը նորից իրար եկան, Սալոմը վեր թռավ, էլի ուզեց միջամտել, բայց այս անգամ գազազած Հակոբի թիակը իջավ նրա երեսին:

Սալոմն ուշաթափ ընկավ գետին, սիրուն երեսի թարմ արյունը կաթ-կաթ ծորեց միջնակի վրա...

Սալոմն աչքերը բացեց տանը, այն ժամանակ, երբ սկեսուրը մազերն էր փետում, մայրն էլ գլխավերև կանգնած լաց էր լինում: Հակոբը գլուխը բռնած նստել էր շեմքի վրա:

— Սե լինե՛ր ձեր միջնակը ձեր գլխին,—բղավում էր Սալոմի մայրը,—աղջկանս աչքն էիր հանում, նախշուն երեսը փշացրիր...

Հակոբը քարի պէս լուռ էր:

Այդ օրվանից Սալոմն ատեց իր կյանքն ու իր ամուսնուն:

Ուզում էր փախչել ամուսնու տնից, բայց մոր և սկեսորոջ աղաչանքները կապում էին նրա ոտը: Կաշկանդում էր նրան հին աղաթը: Այդ օրվանից նա լռակյաց ու մոռյլ դարձավ:

• Դրա համար նրան գլուղում ասում էին մոռնջ Սալոմ:

Նա կրում էր անցյալ կյանքի դառնությունն իր սեփական մարմնի վրա: Այժմ շողափում էր երեսի կոշտացած սպին:

Նորից պայծառացավ նրա դեմքը, նա հիշեց թե ինչպես աչլեւ միջնակներ շկային, ու հողն առհավետ հանձնված է կոխողին: Էլ ավելի պայծառորեն նա զգաց նոր կյանքի ջերմությունն ու հմայքը: Նա շիմացավ թե ինչպես արցունքի երկու խոշոր կաթիլներ աչքերից կաթեցին հողի վրա: Այդ ուրախության արցունքներն էին:

Արեւը բարձրացել էր. առաջին շողերը խաղում էին դաշտերի վրա ու առաջին կնոջ դեմքին, երկաթի ձիերն արդեն բանում էին, դաշտը կենդանացել էր:

Եկավ Նիգյարը թևերը սոթտած ու սկսեց Սալոմի հետ քարերը հավաքել: Վազեց Նինոն թիկունքի կողմից, երկու ձեռքով բռնեց Սալոմի աչքերը, կատակում էր, Նիգյարը բղավում էր՝ Սալոմ, իմացիր ով է:

Սալոմը մի քանի անուններ տվեց իրար հետեւից, հետո շոշափեց Նինոյի ձեռքի սպին ու բացականչեց,— իմացա, Նինոն է։

Բրիգադի բոլոր անդամներն արդեն հավաքվել էին ու ծիծաղում էին Նինոյի առաջին կատակի վրա։

— Խոստացել էինք արեւից շուտ դուրս գալ տներից, ո՛ւր էիր,— հանդիմանեց Սալոմը։

— Ախր հիմի դեռ քարերն ենք հավաքում,— ասաց Նինոն։

— Քաղհանի ժամանակ էլ կասենք դեռ քաղհան է, ինչ գործ էլ որ լինի, դիսցիպլին է,— պատասխանեց Սալոմը։

— Հեքիաթում ասածի նման ես էլ ձեր ոտներից թել պիտի կապեմ, լուսադեմին ձիգ տամ, ու բոլորիդ միանգամից զարթնեցնեմ։

Նրանք աշխույժ ծիծաղեցին Սալոմի սրամտության վրա, հետո սկսեցին նրան ուրախացնել։

— Մի՛ մտածիր, բալշևիկ Սալոմ ջան, լավ կաշխատենք։

Սալոմը մի քանի տարվա պարտիական էր և հպարտանում էր, երբ իրեն բալշևիկ Սալոմ էին ասում։

Հայնածիր դաշտերի սև ֆոնի վրա շատացան աշխատող բրիգադաները։ Դաշտերի կողեկտիվ տերը բռնել էր նրա սկիզբն ու նրա վերջը։

Ամեն առավոտ գնում էին դաշտերի մարդիկ ու թեւերը սոթտած գնում էր բոլորից վաղ՝ առաջին կինը։

ԿՈՒՏՆՏԵՍՈՒՀՈՒ ՕՐԱԳՐԻՑ

Ո՞վ կկարծեր, որ կոլտնտեսուհի Ջարոն օրագիր էր պահում, կամ երբեմն գիշերները թաքուն շարագրում էր իր մտքերը թղթի վրա:

Ձմռան երկար գիշերները, երբ խաղաղվում էր գյուղը, շուրջը լուռ էր լինում, նա նստում էր իր փոքրիկ սեղանի առջև ու մեկ առ մեկ վերհիշում իր կյանքի հետաքրքիր դեպքերն ու շուրթերը կրծոտելով անվարժ ձեռքով գրում օրագրում:

Օրը հանդարտվել էր, գիշեր էր: Նստած էր նա իր ննակում երկու կնճիռ ճակատի վրա իջած, առաջը փռել էր մի հաստ տետրակ, ինքն էլ մտազբաղ հենվել սեղանին:

Դա մի կոլտնտեսուհի էր միջին տարիքի, թուխ, գրավիչ դիմագծերով: Արևից ու քամիներից աչքված դեմքի վրա շողշողում էին զույգ սև աչքերը:

Այժմ ձեռքի ցուցամատով թերթում էր նա իր տետրակի առաջին էջերը, հետո միջինն ու վերջինը: Մերթ կանգ էր առնում, ժպտում մերթ մռայլվում:

Թերթենք նրա հետ այն կապույտ տետրակն ու բացենք մեկ-մեկ նրա կյանքի էջերը:

Գրված է անվարժ ձեռքով, խոշոր, ծուռ ու մուռ տառերով: Ձնշումներ կան տեղ-տեղ ու դժվար ընթեռնելի տողեր:

Գրիչը սեղմել է ուժով ամեն մի տառը գրելիս ու գրել է համառ կամքով իր կյանքի պարզ նկարագիրը: Կարդում ենք Ջարոյի տետրակը:

Գրում եմ իմ մինուճար աղջիկ Արևիկի համար, որ մեծանա, այս տետրակը կարդա ու մոր անցած համաժան լավ ճանաչի: Եվ երկրորդ գրում եմ նրանց համար, ովքեր կկարդան ու իմ կյանքը կհասկանան:

Լավ գրագետ չեմ, ոչ էլ գրչի սովոր մարդ, բայց երբեմն սիրում եմ թուղթ ու թանաքը և փորձում եմ գրի առնել իմ գլխով անցածը:

Գրում եմ անվարժ գրչով, դժվար, բայց մեկ-մեկ սրտիցս եմ գրում:

Սկսում եմ մի փոքր հեռուներից:

Մեր գյուղում ինձ ասում էին Սաքուլենց սիրուն հարս, կամ թե Սաքուլենց սիրուն Զարո:

Երեսիցս արյուն էր կաթում, կարմիր էի Գյանջի նռան պես: Սև հյուսքերս մինչև կրունկներս էին հասնում, թևերումս էլ ուժ կար անչափելի: Նոր էի ոտ դրել 14 տարուս մեջ, երբ հարս բերին ինձ Սաքուլենց տուն:

Ախ սև լինեի այն օրը ու երանի մտքիցս միշտ ջնջվեր:

Ես չէի ուզում Սաքուլենց տղին—չեչոտ Սողոյին, ուրիշի էի սիրում: Ինձ մարդատեղ չգրին, ոչ էլ կամքս հարցրին ու զոռով տվին Սողոյին:

Միտս է ոնց այսօր ու դեռ դողում է սիրտս: Մեր կանաչ ուռի ծառի տակ հայրս ինձ ծեծեց, հետո կապեց ոտներս...

Առաջին օրերը մի երկու կանֆետ պատիվ արին ինձ կես-րանցս տանը, մի երկու քաղցր խոսք լսեցի մարդիցս ու թռավ աղջկությունս:

Մեր գյուղի շատ աղջիկների պես ես էլ կին դարձա ու թոն-րին գերի:

Քանի գնում, խոր ակոսի պես խորանում էր ցավս:

Ոնց որ ծաղիկը պոկես ու դնես կրակի մեջ, այդպես ինձ դրին կրակների մեջ: Սողոյի հոր—կեսարիս կրունկները կողբերս ջարդեցին, պահանջում էին հնազանդություն, համբերություն: Իսկ ես մեր սարի խաշխաշ ծաղկի պես ազատ էի սիրում...

Կեսրանցս տանն անհնազանդ էի ու լեզվանի, բայց ճարս ինչ, աշխարհն էր վատ...

Նոան հատերի պես կաթ-կաթ երեսիս կարմիրը գնաց, դարձա մի ճմլված դեղնածաղիկ:

Այդ ժամանակ մեր գյուղումն էլ ինձ սիրուն Զարո չէին ասում:

Հիմի էլ ճանաչում էին ինձ որպես Սաքուլենց ծեծված հարս: Խեղճ մայրս մեկ-մեկ կոխվ էր գալիս Սաքուլենց մեծ հարսների վրա, որ գլխիս քիչ բամփեն և թողնեն շունչ առնեմ...

Բարկանում էր նա ու շրթունքները դողում էին. ասում էր.— Էտ տվեր իմ աղջկան, Էտ տվեր տանեմ,—հետո... համբուրում էր ինձ պատի տակ թաքուն ու Էտ էր դնում տուն արցունք թափելով:

Մայրս էլ ինձ նման անբախտ էր ծնվել ու հորս ձեռքին օր չէր տեսել:

Չգիմացավ, շուտ մեռավ: Հետո էլ ոչ ոք չեկավ ինձ տեսության:

Անմեր մնացի ու անպաշտպան: Մարդս էլ իր եզան կոտորն իմ գլխից բարձր էր դասում:

Էսպես անցավ օրս: Կեսրանցս տանն աղքատ ապրեցի, Սաքուլենք թեպետ կով ու կիթ ունեին, բայց այնտեղ էլ ավելի վատ, ծեծված ապրեցի: Այստեղ փակում եմ իմ դժվար կյանքի վարագույրը:

Սկսում եմ նորը:

Ոնց որ ծագում է արևը, այնպես էլ ծագեց մեր նոր օրը: Բորբ տվին մեր սրտերին ու բոցն ելավ աշխարհն առավ...

Իշխանությունը փոխվեց, Սովետական դարձավ:

Բատրակ Ավոն բալշևիկ էր դարձել, իմ հորաքույրի թոռ Աթոն կոմսոմոլ: Հիմի դրանցն էր գյուղի հարգն ու պատիվը, գյուղի իշխանությունը:

Պետրոս աղայի շահիցը չէր այս իշխանությունը, նա ատամները հանած գայլի պես մրթմրթում էր պատերի տակ բալշևիկներին վրա:

Շատ բան ես տեսա, շատ բան ես լսեցի ու հիմի պատմեմ ինքս ինձանից:

Սաքուլը վաղուց էր մեռել, տղերքն ու հարսներն էլ բաժան-
վել էին հոր տնից ու բաժան էին ապրում: Մարգա տիֆուվ ծանր
հիվանդացավ ու մեռավ, երեսաներիցս երկուսը մեռան, մնա-
ցինք ես, ամենափոքր աղջիկս ու Շեգան կուլը: Իշխանութունն էլ
մեր կողմից էր, մեր շահերի պաշտպանը:

Չեմ ուզում գլուխս գովել ու պարծենալ, գրում եմ ճշմարիտը:
Սիրեցի Սովետների իշխանութունը, ինչպես որ երեսա ժամա-
նակս գծի նման սիրում էի սարի ծաղիկը:

Շատ բան հասկացա նոր կարգերից, շատ բան էլ չէի հա-
կանում: Այդ նոր ճամփի վրա ունեցել եմ ես էլ իմ մեղքն ու
դժվար տեղերը:

Այստեղ գիրս առաջ չի գնում, բարկանում եմ ինձ վրա ու փա-
կում եմ տետրակս, մինչև որ վաղը նորից կնստեմ ու կշարունա-
կեմ իսկականը գրել:

Ինչքան էլ որ պատիվ չեն բերելու ինձ այդ տողերը, բայց
իմ խոր համոզմունքով լավ է իսկականը գրել, քան թե սուտ ու
թաքուն պահել աշխարհից ու մեր ժամանակից:

Տետրակիս մեջ նոր երեսներ եմ գրում:

Մեր գյուղի էն կանանց—Նարգյուլի, Աննիկի, Փառոյի հետ
ես էլ թարսվեցի: Սիրտս սև էի արել, նստել ու չէի ուզում կո-
ւնկտիվը:

Սիրում էի Շեգան կուլիս ու բաղչիս մարգերը: Հենց գիտեի
թե զրկվելու եմ այն բոլորից ու դառնալու եմ անբուն կկու...

Մեր գյուղի կոմունիստներն ու կոմսոմոլները, որ ասում էին՝
Զարո, կոնկտիվ մտիր, լաց էի լինում, ու ասում՝ չէ, որ չէ:

Էն Նարգյուլն էլ մի կողմից էր ականջիս տակ հազար ու մի
բան քչիչում, միտքս պղտորում: Մի քանիսն էլ, խաֆ ու խամ
մարդիկ, լավ չէին վարվում մեզ հետ գյուղում: Զուռ էին տալիս, թե
հավն ու ձիվը մեջտեղ բերեք կոնկտիվ գրվեք:

Մեղքս զուր ուրիշի վրա չպցեմ, գրում եմ, հետն էլ ինձ մե-
ղադրում, որ ժանգոտել էի ու ինքս էլ ինձ չէի ճանաչում:

Անում եմ՝ իմ դժվար օրերն էին այդ օրերը:

Մի քիչ հաստակողություն արեցի, մոռնա կախեցի:

Ընկեր կարդացողներ, խնդրում եմ համբերություն ունենաք ու շատ չմեղադրեք ինձ: Ես այս իշխանության հարազատ գա-
վակն եմ: Այստեղ մի ախ քաշեցի ու գրիչս մնաց թանաքի մեջ:

Մի իրիկնապահ, երբ արևի շողքն ընկել էր շեմքիս վրա, էդ ժամանակ ոնց որ թառան մի դուշ թառեց իմ շեմքի վրա—բառ-
րակ Ավոյի Թառան կիներ: Հագել էր նա պուտ-պուտ սիրուն շթից
թաղա դեյրա: Նրան մեր գյուղում թառան դուշ էին ասում, որով-
հետև սիրուն էր, բոյով-բուսաթով: Էս Թառանը կանգնեց դռանս
գոռոզ-գոռոզ ու ասավ ինձ.

— Աչքդ դուրս դա, մենատնտես, դու հենց մենակ ծվարի քո
Սաքուլի հին օջախի վրա... Մենք հրեն թաղա տուն ենք շինում,
հին փլեկները կրակ ենք տալու, նոր կոլեկտիվ օջախ ենք դառ-
նում: Ես ու մեր Ավոն էնքան աշխօր ունենք, որ ստացածից տնով
տեղով կլիանանք, դեռ մի բան էլ կավելանա:

Ես գլուխս կախ գցած, սուս ու փուս լսում էի...

Մենակ այսքան ասացի՝ խոսի Թառան, լավ ես խոսում:

Թառանը շարունակեց.

— Ի՞նչ ես նստել մեն-մենակ, քո կրակն էլ մեր կրակից
չես վառում, կոլեկտիվ չես մտնում: Թե ասենք առաջներում լավ
ես ապրել, այդպես չի, թե ասենք իշխանությանը հակառակ ես,
այդպես չի: Աղջի, բա դու մոռացել ես Սաքուլի կրունկների տեղը
մարմնիդ վրա, դե միտդ գցիր, թե ի՞նչ օրեր ես քաշել: Իսկ դիտես
թե ի՞նչ են խոսում ու ինչ կա աշխարհում: Կանանց աչքը նոր է
լույս եկել, հասկացիր, որ մենք տղամարդկանց հետ հավասար
ուժ ենք, հավասար իրավունք ունենք:

Թե Թառանն էր ճարտար խոսում և թե ես էի երազի մեջ ըն-
կածի պես լսում...

Թառանը խոսեց, ուզում էր գնալ, ես մոլորված երեսայի-
պես քաշեցի նրա փեշից ու մի խոսք ասացի միայն, մի հաստատ
խոսք:

Ասացի, Թառւան, դու ինձ հաղթեցիր:

Չեռս շուտ է հոգնում, գրչի սովոր չի, շատ ուր գրում եմ, մտքերս էլ շաղվում են: Մնացածի մասին կգրեմ մի ուրիշ անգամ:

Այսօր ձեր ճանաչած Զարոն կոլտնտեսուհի է:

Ուժերիս վրա մի նոր ուժ ավելացավ, էլ չէին ասում ինձ մե- նատնտես Զարո, այլ ասում էին կոլտնտեսուհի Զարո:

Արևը դիպչում է, քամին սլսլում մեր շեն ու առատ դաշտերի վրա: Ես դուրս եմ գալիս կուրծքս դեմ տված, հողի ու սպերի հոտը շնչում ազատ կրծքովս ու սկսում գործս:

Երբ ձեռքերիդ ուժը կամքովդ ես տալիս, այդ ուժը հազարա- պատիկ է դառնում:

Հիմի իմն է:

Քաղհան եմ անում, քաղհանիս շեն հասնում մեր կոլտնտե- սության հարսներն ու աղջիկները: Բամբակ եմ հավաքում, իմ քաղին շեն հասնում նրանք:

Ճիշտ է, Թառւանի պես ճարտար խոսող չեմ, բայց գործի մեջ նրանից և ուրիշ զալում կոլտնտեսուհիներից արդեն անցել եմ:

Այս աշուն երկու ձմեռվա ապրուստ վաստակեցի, տունս ռա- դիո է մտել, պատեֆոն ունեմ:

Անունս տարածվել է մեր գյուղով մեկ, դեռ ավելի հեռուն, մեր ողջ պետության մեջ: Ասում են ինձ հարվածային Զարո:

Ուզում եմ թաքուն մի բան ասել ձեր ականջին ու սրտումս դադտնիք չպահել:

Կոլտնտեսական Մոկացն էլ աչք է գցել ինձ վրա, նոր ջահել չեմ, համա դեռ սիրտ ունեմ սիրելու:

Իմ աչքումն էլ նա է մտել, աշխօր շատ է վաստակում, լավ կոլտնտեսական է:

Այստեղ հանգիստ եմ տալիս ինձ, հետո կշարունակեմ:

Ուզում եմ գրել իմ սրտի անշափ ուրախությունը:

Իմ միակ աղջիկ՝ Արևիկը պիտներ է դարձել:

Ուրախ ու անուշ գարուն էր բացվել: Կա՛վ գարուն:

Արևի շողի պես ներս մտավ աղջիկս մի փունջ վարդ գրկած:

Բայ է քաշել, մատաղ բոյին, կուրծքը լայն ու երեսը կարմիր: Վզի կարմիր կտորն էլ ոնց որ սարերի ալվան ծաղիկը, փնջվել էր բլի տակ: Աղջիկս փաթաթվեց վզովս, փունջը գրեց ծնկներին վրա ու սկսեց խոսել քաղցր ու ճարտար լեզվով.

— Մայրիկ ջան, դիտես, մենք պիտներներս ենք մեր կոլտնտեսության վարդենիները խնամել ու տես ի՞նչքան լավ են բացվել մեր սիրունիկները:

Միրտա այնպիսի ուրախությամբ լցվեց, որ խոսք չգտա ասելու, պինդ համբուրեցի աղջկանս:

Աղջիկս բացված վարդերի փունջը գրեց մի ամանի մեջ, սեղանի վրա:

Բուրմունքն առել էր տունս, մայիսը բացվել էր մեր տան մեջ:

— Ուխալ, ի՞նչ անուշ են բուրում մեր կոլտնտեսության վարդերը, դու էլ բալաս, մի կարմիր վարդ ես, վարդերի մեջ,—ասացի ես:

Աղջիկս թվումալով երգում էր պիտներական մի քաղցր երգ:

Մտնեք տունս չեք ճանաչի:

Սաքուկենց շունչն ու հոտը կտրվել է իսպառ մեր տնից:

Կճուճները հավաքել եմ պատերի տակից, այժմ մաքուր է սենյակս: Պատերը նոր եմ սպիտակացրել: Լենինի—Ստալինի նկարներն եմ կապրել պատերին վրա:

Լուսամուտներիս վարազույրներ եմ քաշել, ունեմ սեղան, աթոռ, երկաթե մահճակալ, ու դեռ էլի շատ բան եմ առնելու տանս համար:

Աղջիկս վաղեց թե՛ մայրիկ ջան, ես դնում եմ պիտներական պարսպմունքի: Ասացի՝ դեռ, բալա ջան, ծլի ծաղկի այս մեր նոր աշխարհում:

Նոր պատվի արժանացա: Ուրախությունից ձեռքերս դողում են: Մեր կոլտնտեսության նախագահն ասաց.—Ձառո, դու բրի-

գաղթիւր ես, քեզ վրա ղնում ենք մեծ պարտականութիւն: Ես ուսե-
րըս շարժեցի, նա շարունակեց ոգևորված:

— Մեր կողտնտեսութիւնը ընկեր Ստալինի անվան է, այն-
պես պետք է աշխատենք, որ աշխարհի պարծանք այդ մեծ անունը
պատվով կրենք:

Ես հասկացա, ինչպէս որ պետք էր հասկանալ:

— Դե, խոսքով ինչ ասեմ, գործով ցույց կտամ:— Սիրտս տրո-
ւիւմ էր, մտածում էի, որ կոլեկտիվն ինձ գործ է հանձնում, պատ-
վով պիտի դուրս գամ: Առաջ մենակ ինքս ինձ էի ղեկավարում,
հիմի էլ բրիգադը պետք է ղեկավարեի, հեշտ չէր:

Բրիգադիս անդամներին հավաքեցի ու մի քիչ զրույց ունե-
ցա նրանց հետ. ասացի, մենք բրիգադ ենք, լավ պիտի աշխա-
տենք: Էս է բամբակը բացվում է, շանաքի ենք դուրս գալու:

Ասում էի, որ ոչ ոք իրեն թւերը չպիտի խնայի, քանի որ կո-
լեկտիվ ուժ ենք, ոչ թե բամբակ, այլ սարեր կհավաքենք, թե որ
ուզենանք:

Գիշերները մտքումս պլան էի կազմում, թե որ շարքից պետք
է սկսենք շանաքն ու ինչքան տեղ պիտի դնանք: Որոշում էի, թե
քանի բարդան պիտի լցնենք ու բրիգադիս անդամները ո՞վ ում
հետ պիտի կանգնի:

Տունս մաքուր հավաքած՝ առավոտը արևը դեռ չծագած, ես
դաշտումն էի:

Հավաքում էի իմ բրիգադի անդամներին բամբակի ար-
տի մոտ: Չորս աղջիկ, ութ կին, դրանք իմ բաժինն էին:

Սպիտակ ձյունի պէս բամբակը փոփոում էր մեր աչքի դեմ:
Մինչև շանաք սկսելը մի երկու խոսք էի ասում, դատաւորում
էի մերոնց իրար հետ, ասում էի ղալբութիւն շանեք, դուք ձեզ
չխնայեք ու ինքս թւերս քշտած առաջ էի ընկնում:

Մեկ էլ տեսնում էի ծտերի պէս սկսեցին բամբակին վրա
տալ: Էլ ո՞վ կարող էր մեզ հասնել:

Բայց չկարծեք թե ամեն բան հեշտ էր լինում:

Բրիգադիս երկու անդամներին չէի հավանում, մեկը Շուշոն
էր, մյուսն էլ վարդոն:

Դրանք լեզվին էին զոռ տալիս, իսկ գործը վատ կատարում:
Այդ բանից սիրտս վառվում էր, վախենում էի, դրանք մեր

գործը փշացնեն: Շուշանը կեղտոտ էր հավաքում բամբակը, Վարդոն էլ ուշացած էր գալիս ու այնքան էլ կամաց էր շարժվում, կարծես կոտրած սայլ լիներ:

Իսկ բրիգադիս մնացած անդամների մասին վատ խոսք չեմ կարող ասել, իմ ուղածի պես, ծտի նման թեթև թռչում էին ու բամբակը թռվռալով պոկում:

Վերջը հնարը գտա. Շուշանին ինձ հետ վերցրի, Վարդոյին էլ նազոյի հետ գցեցի:

Մենք սրանց ձիգ տվինք, խոսքով—օրինակով ու էս վատ աշխատողներն էլ սկսեցին լավ աշխատել: Մեր քեֆին քեֆ չէր հասնում: Ամեն օր բամբակը սարի պես դիզում էինք դաշտում:

Թառլանին պատահեցի շանաքի ժամանակ, նա էլ էր բրիգադիր, ես էլ:

Ասացի ոնց է, Թառլան ջան: Ձարոն քեզ հասավ, թե չէ:

Թառլանը մի քիչ մտմտաց ու ասաց ծիծաղելով.

— Հիմի էլ դու ինձ հաղթեցիր, քո բրիգադն ինձանից առաջ ընկավ:

Ամառը լավ աշխատեցի, ջանք չսնայեցի, ոնց են ասում հողի հետ քամվեցի, արևի հետ վառվեցի: Դաշտում մատով էին ցույց տալիս ինձ: Ուրիշներն իմ օրինակով աշխատեցին ու ինձ հասան:

Մեր բրիգադն առաջավոր դուրս եկավ ու հաղթանակը տարավ:

Ինձ նկարեցին, լրագրի մեջ գցեցին. սրանից ավելի պատիվ...

Ափսոսում եմ, շատ եմ ափսոսում, որ իմ մայրը կենդանի չէ, ինձ հետ չի ուրախանում:

Չի իմանում, որ իր աղջիկը սև ու սպիտակը ջոկում, գիր է անում, տետրակ պահում:

Արևիկա քնած է մուշ-մուշ: Այս գիշեր նստեցի մինչև աքլորականչը: Վերջանում է տետրակս, դրում եմ վերջին տողերը, շուտով գարունը բացվելու է, կանաչել են մանուշակի թփերը. նորեռանդով, նոր ուժով կսկսենք աշխատել դաշտում:

Հողին ու բերքին սովոր մատներս եռ են գալիս:

Գարունը բացվում է... Դաշտերը մեզ կանչում են...

Խոստանում եմ գալիք ձմեռը գրել մի նոր տետրակում մեր՝

Պոլտնտեսություն հետաքրքիր պատմություններից: Այն ժամանակ
գրիչս ավելի պարզ կգրի ու խոսքս էլ ավելի հարուստ կլինի:

Դեհ մնաք բարով, իմ հարգելի կարդացողներ...

Կոլտնտեսուհին փակեց տետրակը և մի բուռն կարոտ դեմ-
քին՝ պատուհանից նայեց դեպի դաշտերը:

Լուսանում էր:

ՊԵՐՏԻԶՆՆԵՐ

ԱՐՅՈՒՆՈՏ ՎԱՐԴԵՐ

Մայիսին վառ կանաչով է բնությունը զուգվում, բացվում են վարդերը, բուրում են թարմ...

Մարդկանց սրտերը սիրով ու քնքշությամբ են լցվում...

Զարթոնքի երգերն են հորդառատ բխում, աշխարհով մեկ գրնգում...

Այսօր մայիսմեկյան լույս առավոտն է նորից թակում ամեն մի դուռ, ամեն մի պատուհան:

Ազատության խինդով արբած ելնում են մարդիկ, հոսում դեպի փողոցները, մայթերը...

Յնծագին հանդես է լինելու, արևն է վերևից իր ոսկին թափում... Մայիս է, ազատության ալ վարդերի շքնաղ ամիսը:

Վարդագույն փողկապը կրծքի վրա ծածանելով, վարդերի փունջը գրկած եկավ պիոններ աղջիկը, եկավ կանգնեց մոր առջև ու պարզեց նրան մի կոկոն վարդ...

— Մայրիկ, հոտոտիր վարդ մայիսմեկյան...

Մայրը նայեց իր թրթռուն աղջկան, որ պոկվել էր ընկերների ուրախ շարքից ու բերել իր աչքերում և՛ կյանք, և՛ արև...

Մայրը քնքշագին կարոտով վարդի կոկոնը հոտոտեց, ժլպաաց...

Վարդի թերթերը թավիշ՝ մոր աչտերին քսվեցին ու գետի պես հանկարծ խշշացին.

— Հիշո՞ւմ ես Գ...ին...

Մայրը լուռ էր ու անհանգիստ, վարդի թերթերը փոխվեցին այրող աչքերի, ամեն մի թերթիկից նայում էր ծանոթ ու հարազատ մի հայացք:

Աղջիկն ուրախ երգելով վարդի փունջը դրեց ծաղկամանի մեջ ու բացականչեց.

— Այնքա՛ն հաճելի է դուրսը, աշնպես ուրախ է մայիսի մեկը... մոր աչքերի ուրախ փայլը չքացել էր ու թախիժն էր անձրեւ-վում:

— Ես էլ քեզ պես զնգուն ձախով աղջիկ էի անվիշտ, սիրում էի կյանքը, վարդերը...—սկսեց մայրը ցածրաձայն.

— Սիրում էի մի բանվոր տղայի՝ առողջ, աշխատող, բազուկները երկաթի պես ամուր: Ընկերներ էինք, պարզ մաքուր սիրտ, հիշում եմ ինչպես աշտօր, գարուն էր. բանում էր նա ողջ օրը, իրիկունը տուն էր վերադառնում քրտնած... կոկոն վարդեր էր քաղում իրենց պարտեզից ու ծոցում պահած դալիս էր ինձ սեսսեթյան: Ես էլ բնից փախած թռչունի պես սպասում էի նրան մեր ցանկապատի տակ: Հանդիպում էինք կարոտով, վարդերը մեկ-մեկ հանում էր ծոցից ու տալիս ինձ... խոսում էինք, կատակում ու իրարից բաժանվում, վաղվա հանդիպումի հույսը մեր սրտերում:

Մի մայրամուտի նա եկավ վարդեր նվիրեց, բայց ուշքը վրան չէր, աչքերն անսովոր փայլ ունեին. բաժանվելիս նա ինձ անհանգիստ շեշտով ասաց.

— Վաղը մեզ մեծ պայքար է սպասում, վաղը մայիսի մեկն է... Պետք է կռվենք մինչև որ մեր կյանքն էլ վարդի պես կարմրի... Կրակոտ խոսքերը սրտիս մեջ ընկան վառվեցին, այդ օրը նա իմ աչքում ժայռ դարձավ անպարտելի... Գ...ն գնաց, ես օրը նա իմ աչքում ժայռ դարձավ անպարտելի... Գ...ն գնաց, ես մենակ մնացի ու առաջին անգամ նրա խոսքերի վրա, պայքարի մասին երկար մտածեցի... Այն գիշեր անհանգիստ քնեցի... Մեղանիս վրա դրված վարդերը շնչում էին միալար.

— Վաղը Մայիսի 1-ն է...

Երբ առավոտն աչքերս բացեցի, արեւի շողերը խուրձ-խուրձ ներս էին ընկել իմ պատուհանից, իսկ սեղանիս վարդերը ալկարմիր շնչում էին միալար.

— Գնա՛... գնա՛...

Պատուհանից դուրս նայեցի, մայիսյան առաջին, ջինջ առաւիտյան էր ինձ կանչում, կյանքը, բնությունը...

Մազերս արձակ ուտերիս թափված դուրս վազեցի, ուղում էի խնդալ-ուրախանալ... Հանկարծ լսվեց պայթյուն, կրակոցներ... Բակից դուրս թռա փողոց:

— Ինչո՞ւ են կրակում, ի՞նչ է պատահել,—հարցնում էի շփոթված:

Ոչ ոք ինձ չէր ուզում պատասխանել, ամենքը հուզված այս ու այն կողմ էին փախչում: Սրտի ահով նորից հարցրի.

— Ինչո՞ւ են մարդիկ փախչում...

Մի պառավ կին մոտեցավ ինձ, ասաց.

— Աղջի, տուն կորի, քո տեղը չէ... ցարի զինվորները կրակում են մի խումբ բանվոր ցուցարարների վրա...

Այդ ժամանակ մի փոքրիկ տղա անցավ մեր կողքից բղավելով.

— Արյուն... սպանություն...

Սիրտս մղկտաց, վազեցի, տեսա փողոցի վերջում սարսափած գեմքերով մարդիկ էին հավաքվել... Ամբոխը ճեղքեցի ու առաջ անցա. մեկը փովել էր գետնին—ճակատը ձյուն, կուրծքը կարմիր... Նա էր՝ բանվոր Գ-ն, իմ ընկերը. ճչացի.

— Անխիղճ, անգութ մարդիկ...

Իսկ ընկերս նայում էր հանդարտ, ձեռքը կրծքին սեղմած ու կրծքի վրա ես տեսա արնաշաղաղ կոկոն վարդեր թափված...

— Իմն են, ինձ տվեք վարդերը,—շնչացի ու չեմ հիշում ինչ ասացին հավաքված մարդիկ:

Լսեցի ըմբոստ երգի ձայնը... արյունոտ վարդերը վերցրի ու կրծքիս սեղմած վազեցի: Աչքերիս արցունք, շրթերիս աղատու-թյան երգ՝ միացա ցուցարարներին... Այդ ժամանակ ասես ընկերս կենդանացած, աշխուժ երգում էր մեղ հետ, նրա ձայնն էր ականջիս տակ շարունակ հնչում:

Հետո չեմ հիշում ինձ հետ ինչ կատարվեց: Աչքս բացեցի մեր տանը, անկողնուս մոտ մայրիկս էր կանգնած, այնպես գթոտ, այնպես վշտոտ էր մորս հայացքը: Ես հիվանդ էի:

Նայում էի սեղանիս վարդերին, որ թառամել, հեկեկում էին. վարդեր, որ ընկերոջս հայացքն ունեին:

Այդ օրը ես ճանաչեցի կյանքն ու պայքարը և ազատությունը սիրեցի, որ արյունով է եկել...

Մայր ու աղջիկ անշշունջ նայեցին իրար:

Քնա աղջիկս, ազատութիւնը սիրիր, ալ վարդեր սիրիր, որ
ցողված են պայքարում ընկած մեր ընկերների ազնիվ ու սուրբ
արյունով...

Մայր ու աղջիկ նայեցին փարթամ բացված վարդերին—բույ-
քը առան նոր կյանքի ու երջանկության:

Փողոցից լսվում էր ցնծության երգը...

Կեցցե՛ք Մայիսը, ազատության, ալ վարդերի չքնաղ ամիսը...

Պ Ա Ր Տ Ի Ձ Ա Ն Ն Ե Ր Ը

Սարից իշան մի խումբ ձիավորներ ու բռնեցին անտառի ճամփան: Թափ ընկած ձիերը քշում էին անտառի փեշերով: Նրանք թվով տասը հոգի էին, փամփուշտակալները կապած, հրացաններն ուսերով գցած:

Գնդակի պես սրընթաց, քամու պես թեթև սլանում էին նրանք իրար հետևից: Անտառը դողում էր ձիերի դոփշունից:

Նրանցից որը յափուռն էր հագել, որը գորշ շինել, փափախները ետ դրած, բաց ճակատները ծեծում էր անտառի պաղ քամին:

Նրանց հպարտ կեցվածքն ու անխոնջ հայացքը վկայում էին, որ կտրել, անցել էին սար ու ձոր, կովի-կրակոցների մեջ անքուն գիշերներ էին լուսացրել, բայց չէր ընկճվել նրանց առնական հոգին. անխորտակ կամքով դիմադրել էին ամեն մի դժվարության ու կայտառ էին այժմ նրանց մազապատ դեմքերը, իսկ աչքերում վառվում էր արիության ներշնչող պայքարի բոցը:

Մթնշաղ էր, տերևաթափ. աշնան քամին վարժ վարպետի պես բռնելով պոկոտում էր ծառերից գույն-գույն տերևներն ու գետնին փռում անձեռակերտ աշնան գորգը:

Բոլորի առջևից սլանում էր սև ձիու մեջքը երկու ոտքով գրկած մի հաղթամարմին երիտասարդ: Նա հագել էր սև յափուռն, որի փեշերը փռվել էին ձիու մեջքին, ոտներին սապոդներ, շեկ փափախը գազաթին դրած, գլուխը դեպի ետ, կուրծքն առաջ պարզած, սանձը ձեռներում ամուր պահած:

Կարծես մոռացել էր նա, որ իրեն հետևում էին ընկերները, սև աչքերը կետ նպատակին հառած, մարտ էր մղում թշնամու հրոսակների դեմ, աջ ու ձախ փռում թշնամու զինվորներին, հեղում էր կրակ կտրած զինվորի սիրտը:

Այդպէս ամեն մեկը մտքով սլացած՝ որը դիրքում կրակում էր, որը գնդացիրն էր լարել, մի ուրիշը հետախուզական արշավանքն էր կատարում... ու չգդացին թե ինչպէս արեւը մայր մտավ, անտառը մուգ գունչով ներկվեց, քամին էլ շարացավ ու խճճվեց ծառերի մեջ:

Առաջին ձիավորը հանկարծ ձիու գլուխը մի փոքր ետ թեքեց ու բլավեց խզված ձայնով:

— Սեթ,—ասաց ձեռքը պարզած դեպի ձախ,—կարճ ճանապարհը այստեղով է, այժմ կմտնենք Քաջքերի ձորը, այնտեղից դուրս կգանք Կաթնաղբյուրի մոտ և լուսադեմին մերոնց կմիանանք:

— Զան վիթխար Ծերուն, բերանիդ մատաղ,—ձիու մեջքին ձգվելով, պատասխանեց կոլոտ Կարոն: Պարտիզանական ջոկում իրենց հրամանատարին իր բարձր հասակի համար «վիթխար Ծերուն» էին կոչում: Կոլոտ Կարոն աշխատում էր իր ձին հավասարեցնել հրամանատարի ձիուն, բայց առջևից խանգարում էր պարտիզան Սեթի ոչ-պակաս սրարշավ շեկ ձին:

— Նո՛ւ, նո՛ւ,—զայրանում էր Կարոն վեր թռչելով թամբին: Նա հասակով կարճ էր, բայց ճարպիկ: Պարտիզանական Յ-րդ ջոկի փորձված հետախույզն էր: Նրա հրամանատարը դիմում էր նրան հետախուզական խնդրով, Կարոն առանց երկար մտածելու, մանրիկ աչքերը կկոցած, հաստ շրթունքները սեղմած՝ կաշւում էր մոխրագույն ձիու մեջքին ու արշավում սարերը: Հետախուզության մեջ նա դեռ չէր զիջել ոչ մեկին: Կարոյի տգեղ դեմքը գեղեցիկ էր թվում ընկերներին, որովհետեւ նա միշտ ուրախ էր ու ամենածանր թոպեններին կատակներ էր անում, ընդհանուր ծիծաղ առաջացնելով: Նա լեզուն վարժեցրել էր, կարողանում էր զանազան թռչունների պէս ծլվլացնել և կենդանիների պէս ձայներ հանել: Նա ուներ կարճ կենսագրութուն. չքավոր գյուղացու տղա էր, Ղշաղ գյուղից, հայրը սպանվել էր իմպերիալիստական առաջին կռիւմ, մայրը մեռել էր տիֆով: Պատանի Կարոն հին կարգերի դառնությունը կրելով՝ ելք էր փնտրել կյանքի և ազատության—հրդեհել էր իրենց հարեան տանուտերի տունն ու իր աղբբեջանցի ընկերոջ՝ Աբդուլի հետ փախել, միացել պարտիզանական ջոկատին:

Մի քանի անգամ դժվար հետախուզական առաջադրանքներ

կատարելով, նա վստահելի, կարմիր պարտիզանի կոչում ստացավ: Երեկ նա գնացել էր Կաթավասարի գյուղերն ու լուր բերել պարտիզանական առաջին ջոկից: Դեռ գյուղերին չհասած, սարալանջին սկսել էր կանչել հոպոպի պես: Իրիկնադեմ էր. պարտիզանները գյուղերի մոտ խարույկ էին վառել ու շուրջը նրստոտել: Հենց որ լսում են պայմանական ձայնը, իսկույն վեր են թռչում և ուրախ բացականչում՝ «Յ-րդ ջոկի հոպոպը եկավ»:

Կարոն անձրևից թրջված է լինում. բերում են իրենց մոտ, հանում են նրա թաց շորերը, վրան մի ուրիշ յափուռնջի գցում, ապա խարույկի վրա շորացնում են նրա շորերը: Ընկերական հոգատարությունը շրջապատելով սկսում են հարց ու փորձ անել 3-րդ ջոկատի վիճակից, հետո իրենք են պատմում, թե ինչպես երկու օր առաջ օձերի կիրճում ջախջախել են թշնամու մի ոհմակ և միայն մի զոհ են տվել, ամենքից սիրված Ավոյին:

Պարտիզանի մահը վշտացրել էր նաև Կարոյին. հետո հանդարտ զրուցել էին հաղթության մասին ու մոռացել վիշտը:

Կարոն պատմում էր աշխուժությունը, մերթ գեղանի գյուղերը հիշելով, թե ինչպես խարույկի բոցն անդրադարձել էր ջրերի մեջ, իսկ վայրի բադերը օրորվելով լողում էին ջրի երեսին: Պարտիզաններն էլ թինկ տված խոսում էին և ջրերին ակնապիշ նայում: Հանկարծ պայթում է հրացանը: Կարոն շուտ է գալիս և ինչ տեսնի,—բադերը թևերը թափահարելով փախչում էին այս ու այն կողմ. պարտիզաններից մեկը—մի գնդակով սպանում է երկու բադ:

Կարոն երբ պատրաստվում էր ճանապարհ ընկնելու, ջոկի հրամանատարը ծնկներին դրած հրացանի կոթի վրա նամակ է գրում ու տալիս Կարոյին: Կարոն քափ-քրտինք մտած վերադառնում է ընկերների մոտ ու նամակը հանձնում հրամանատարին, որը բարձրաձայն կարդում է:

«Սիրելի ընկեր պարտիզաններ, ասլանի ճուտերը ե՞րբ են թուլացել, որ մենք թուլանանք վշտի դեմ, մի քանի օր առաջ, կատաղի կռվում մենք մի ազիզ ընկեր կորցրինք, համա չենք թուլանում:

Ավոյի արյունը թանկ նստեց թշնամուն, ջարդ տվինք նրանց, մինչև վերջին զինվորը:

Ավոնն ընկալլ պարտիզանին վայել քաջությամբ, մինչև վերջին շունչը՝ հրացանը չձգեց ձեռքից:

Սիրելի պարտիզաններ, հաղթությունը մոտ է, շուտով կտեսնելվենք, մերոնք ամեն տեղ գրավում են քաղաքները, մենք վախ չունենք...

Պարտիզանական քաջարի բարեններ՝

1-ին ջոկի հրամանատար՝ Մարտին»:

Կարոն անգիր էր արել նամակն ու կրծքի վրա փամփուշտակալի տակ էր պահում, որ չկորցնի, այժմ էլ հիշել էր այն տողերն ու շշնջում էր, — հաղթությունը մոտ է...

Կարոյի ձիու գլուխը դիպալ Սեթի ձիու գլխին, Սեթը ծիծաղեց, երբ տեսաւ Կարոն ճգնում էր հավասարվել Ծերունին, նա ետ քաշեց ձիու գլուխն ու ասաց զիջող տոնով, — անցիր...

Սեթը, խոժոռադեմ այդ պարտիզանը, երկաթգծի՝ սլաքավար էր եղել, մասնակցել էր բանվորական գործադուլներին, այժմ էլ վիթխարի Ծերունի օգնականն էր, նրա աջ թևը. Սեթը խիստ էր սիրում էր կարգապահություն, բայց Կարոյի նկատմամբ միշտ ներողամիտ էր:

«Պարտիզանը տուն չունի, պարտիզանը սրտում ահ չունի, պարտիզանը մի նպատակ ունի միայն — կռվում հաղթել նենգ թշնամուն».— ամեն անգամ ասում էր Սեթն ընկերներին, կամ երբեմն շշնջում մեկուսի:

Ճանապարհը թեքվեց դեպի ձորը, մութը թանձրանում էր, ձիերի սմբակներից կայծեր էին թռչում:

Հրամանատարը ճանապարհը գիտեր, դրա համար համարձակ առաջ էր ընթանում ու կամացուկ շշնջում ձիու ականջին.

— Թուրու, Սևո ջան, ճնշվածներա եղբայրացադ, սարերն ընկանք ու թշնամուն դեմ հանդիման կռվի գոչեցինք... Շուտ, բաշդ թափ տուր, հասցրու մեր նպատակին...

Կարծես ձին հասկանում էր տիրոջ լեզուն — սանձը կրծում էր, ուռնգերից փրփուր թափում, գլուխը հպարտ թափահարելով սլանում առաջ:

Ծերունի դեմքը պայծառանում էր, երբ հիշում էր պարտիզանական մյուս ջոկատներում կռվող ընկերներին, ապա հիշեց սիրած աղջկան՝ կարմիր աչտերով, խաժ աչքերով, այն աշխույժ վերգոյին, որը հրաժեշտի պահին կտրել էր իր շեկ մա-

գերից մի փունջ ու տվել Մերունին, ասելով. «Վերգոն չի մոռանա քեզ, դու էլ նրան շնորհանա: Թող թուրդ միշտ կտրուկ լինի, հավունի թրի պես, փորձանքներից դուրս դաս պատվով»: Հետո Վերգոն թաքուն սրբել էր աչքերը և ուրախ բացականչել. «սիրտս վկայում է, որ ետ կգաս անփորձանք»: Գրկախառնվել էին նրանք վերջին անգամ Վերգոյենց գոմի պատի տակ:

Մերունի մտքերը շատացան ու թևում էին նոր-նոր ասիերով, իսկ Վերգոյի պատկերը վայրի ծաղկի պես միշտ մնում էր Մերունի մտքի ափերին:

Մերունի հայացքը լուսարձակի պես ընկավ խոր ձորը, ծանոթ վայրեր էին, նա կարող էր գնալ աչքերը փակած:

Գյուղում, երբ բառքակ էր, այդ տեղերով էր քշում ոչխարները. այդ ձորում թփուտների մեջ էր թաքնվել նա, երբ անհամբեր դանակահար էր արել զորբա Գաբոյին, հարևանի հարսին առևանգելու համար: Մերունի ըմբոստ հոգին չէր հանդուրժում մարդկանց վատ արարքը, երեսներին պարզ ասում էր, հետո դիմում բռնցքակով: Զորբաները չէին սիրում Մերունին, նրան անվանում էին «ամբարիշտ նոքար»:

Մերունը հիշեց, թե ինչպես մի անգամ, գիշերը—գյուղի բառրակները դարբին Սահակի առաջնորդությամբ եկել էին հենց նույն այդ ձորը ժողով անելու:

Դարբին Սահակը երկար տարիներ ապրել էր Ռուսաստանում, հետո նորից վերադարձել էր իրենց գյուղը և նոր-նոր մտքեր էր բարոդում գյուղում: Նա ամենից գիտունն էր համարվում, ճարտար լիզու ուներ, կարողանում էր գյուղացիներին գրավել: Այն օրը, երբ խոսում էր նա մութ ձորում, աչքերը վառվում էին իր դարբնոցի քուրայի պես. ասում էր. «կնկալն ու քյոխվան դժոխք են դարձրել, ծծում են գյուղացու արյունը, ասելով աշխարհը դմակ է, մենք դանակ»: Հետո ավելացրել էր ձեռներն իրար շփելով. «աշխարհն այսպես չի մնա, ռեուլուցիա կլինի, մենք էլ ձեռներս ծալած չենք նստի»:

Կես գիշերին Սահակը խոսում էր ահավոր ձորում, իսկ բառրակ ճնշվածները աղաղակում էին. «մենք ձեզ ցույց կտանք, արյուն ծծող զոռքաներ»:

Զի մոռանում Մերունը առաջին ժողովն այդ ձորում և Սահակի վառվող աչքերը, չի մոռանում և այն դաժան դեպքը, երբ

թշնամին իմանալով Սահակի բռնակիկ լինելը, մի գիշեր սրախոզ-
խող են անում նրան հենց իր դարբնոցում: Ծերունն առաջին ան-
գամ կենինի մասին և ռեզուցիոն մտքերը՝ Սահակից էր լսել (ու
սիրել էր նրան ողջ հոգով):

Պարտիզան վաստն թե՛ դեմքով, թե՛ բնավորության գծերով՝
հիշեցնում էր դարբին Սահակին, դրա համար Ծերունը շատ էր
սիրում վասույին: Դարբին Սահակին հիշելով, նա հիշեց վասույին
ու բղավեց.

— Վաստ, քեֆդ...

— Դու որ լավ ես, ընկեր հրամանատար, ես էլ եմ լավ,—
պատասխանեց վաստն, որ վերջին ձիավորն էր՝ թեթև գնդացի
մեջքին գցած, փամփուռներով իրանը պատած, հետևում էր ըն-
կերներին և ամենից քիչ էր խոսում:

Կարոն ասում էր կատակով, որ վասույի լեզուն գնդացիների մեջ
է: Վասույից առաջ գնում էին Արզուլը, Հակոբը և մյուսները,
որոնք մի-մի վարժ հրացանաձիգներ էին:

Այդպես յուրաքանչյուր պարտիզան իր պատմությունն ուներ:
Նրանք կովի էին ելել միասին ու դարձել պաշարի անդավաճան
ընկերներ: Նրանցից ամեն մեկը մի քանի անգամ վիրավորվել էր,
լավացել ու նորից կովել առանց տրտուճի: Պարտիզանի հատկու-
թյունն էր կյանքը շխնայել ռեզուցիայի համար, ով թուլանար,
կամ գլուխը պահեր, ասում էին «փորձանք պարտիզան» ու աչքից
զցում:

Անտառը նոսրացել էր, խիտ թփուտներն էին կախվել ձորա-
բերանին, ձիերը խրխնջալով ծառս ելան հանկարծ:

— Տղերք, աչքներդ սրեք, Քաջքերի ձորն է, ինձ հետե-
վեցեք, իրար չկորցնենք,—բղավեց Ծերունը ձիուն ասպանդակե-
լով:

Լուռ էին ձիավորները, նրանք խավարը ճեղքելով բարձրա-
նում էին ձորն ի վեր, արշալույսի վառ կարոտը սրտերում:

Հանկարծ Ծերունի ձին սկսեց անհանգստանալ, կարծես
ուզում էր սանձը բերնից դուրս նետել, չենթարկվել տիրոջը: Ծե-
րունը զայրանալով սանձը ձգեց, այդ ժամանակ լավեց մի կրա-
կոց, մյուս ձիերն էլ սկսեցին անհանգստանալ:

— Տղերք, պատրաստ մնացեք, չխառնվեք, Քաջքերի,

և՛ Դիուշմանի ձոր են ասում սրան,—գոչեց Մերունը, հրացանը
և փամփուշտակալը շոշափելով:

Կոլոտ Կարոն սկսեց դեղձանիկի պես շվշվացնել, որպեսզի
ստուգեր նրանց ուժ լինելը, արդյո՞ք պարտիզաններ էին, թե՞
թշնամիներ:

Պատասխանի փոխարեն հաջորդեցին նոր կրակոցներ:

— Օհո, սրանք թշնամիներ են,—մրթմրթաց Կարոն հրացանը
պատրաստ պահած:

Լսվում էին խառը ձայներ ու մեկի խուպոտ հրամանը.

— Կրակեցեք ծո, գլուլխոքով արեք, բալշեիկ...

Մերունն առանց շփոթվելու իր ջոկատը դիրքավորեց ձորի
եզրին ցցված կարմիր քարի տակ:

— Վասո, գնդացիդ լարիր, ահա այս կողմից.—սլատվիբեց
Մերունը, որի աջ կողմից կրակում էր Սեթը, ձախից Կարոն: Մե-
րունը անընդհատ կրակում էր: Վտանդի պահին ձագերը շուրջը
հավաքած առյուծի նման մոնչում էր նա: Հանկարծ շոշափեց իրա-
նը, տեսավ փամփուշտակալը դատարկվել էր, մի քանի փամ-
փուշտ էր մնում միայն. նա շրթունքները կրծոտեց, ապա զգաց,
որ գնդացիրն էլ այլևս չէր տկտկում, իսկ հակառակորդի կողմից
հատ ու կենտ գնդակներ էին գալիս միայն:

Մերունն ուզեց ստուգել ընկերների վիճակը և անուն անուն
կանչեց նրանց. բոլորը պատասխանեցին առույգ, միայն Վասոյի,
Հակոբի կողմից պատասխան չստացվեց:

Վերջապես լույսի շողքն ընկավ ձորը, խավարը ցրվում էր,
նրանք հազիվ կարողացան իրար նշմարել: Մերունը ետ նայեց,
տեսավ՝ Վասոյի սպիտակ ձին թամբը գցել էր վրայից, կրծում էր
սանձն ու գլուխը քսում կարմիր քարին: Մի ակնթարթում Մերու-
նը թռավ այնտեղ, տեսավ՝ ձիու ոտների առաջ ընկած էր Վասոն
գնդացիրն ամուր գրկած:

Մերունը կռացավ շարժեց Վասոյին, բայց Վասոն լշարժվեց,
սառած աչքերը շթարթեց:

— Վասոն զոհվեց,—հառաչեց Մերունը:

— Նաև Հակոբը,—մյուս կողմից հայտնեց Սեթը հազիվ լսե-
լի ձայնով:

Պարտիզաններն իսկույն շրջապատեցին սպանված ընկերնե-
րին:

Լուսանում էր, երկինքը շառագունել էր, երբ ութ պարտիզան՝ անհավասար կռվից ելած՝ զոհ տալով երկու հոգու՝ բարձրանում էին դեպի Կաթնաղբյուրը, ձիերի վրա տանելով զոհված ընկերներին:

Հասնելով աղբյուրի մոտ, նրանք զգուշորեն ցած դրին Վասոյի և Հակոբի մարմիններն ու լուռ հանեցին գլխարկները:

Քջջում էր Կաթնաղբյուրը հանդարտ ու զուլալ, դիմացի բարձր սարից փչում էր քամին ու շփում հողնած գինվորների ճակատը:

— Ռեուլուցիան առանց արյունի չի գալիս... Վասո, Հակոբ, դուք զոհ գնացիք մեր վերջին կռվում, ամսոս շտեսաք հաղթությունը... ազիզ ընկերներ, ձեր արյունը թանկ նստեց թըշնամուն, ջարդ տվինք գազազած շներին,—ասաց Մերունը աչքերը սրբելով ու կռացավ, համբուրեց նրանց սառը ճակատները:

— Մնաք բարով, ընկեր պարտիզաններ, մենք կպատմենք աշխարհին, թե ինչպես դուք պարտիզանական կռիվներում հերոսացաք, չի մոռանա պարտիզանը կռվում ընկած իր ընկերներին,—ասաց հրամանատարի օգնական Սեթն ու ինքն էլ կռացավ նրանց ճակատը համբուրեց:

Կոլոտ Կարոն շոյում էր Վասոյի ձիու բաշն ու գլուխը թամբին դրած հեկեկում...

— Վասո ջան, գնդացիրդ ժամացույցի պես տկտկաց, կուրծքդ դեմ տված ձեռք շթուլացրիր մինչև վերջին շունչդ: Ո՞նց մոռանամ սիրտ կտրատող ձայնդ, երբ մահվանդ բռնեցին ասացիր Կարո, ուժս հատնում է, խփված եմ, գնդացիրը դու բանեցրու:

— Վասո ջան, ձիդ կտանենք մեզ հետ, անունդ չի կորչի...

Բոլորը նայում էին Կարոյին, որին այդչափ վշտահար երբեք չէին տեսել:

Հողը տնքաց և ջերմ սիրով իր գրկի մեջ առավ կռվում զոհված հերոսների մարմինները: Մի թարմ հողաթումբ բարձրացավ Կաթնաղբյուրի մոտ:

Վիթխարի Մերունը կանգնել էր գլխիկոր՝ հողաթումբի առաջ, յափուռ ընկել էր ուսերից ցած, սև աչքերը պղտորված էին, դեմքը գունատ էր... լուռ էին մյուս պարտիզանները:

Հանկարծ Սեթը նկատեց Ծերունի գունատութիւնը, ապա նրա ձախ թևի թացութիւնը, վախեցած բղավեց.

— Ծերուն, դու վիրավորված ես և ոչինչ չես ասում...

— Բան չկա, ոչ ցավ եմ զգում, ոչ էլ անհանգստութիւն, — պատասխանեց Ծերունը ժպտալով:

Սեթը գրպանից հանեց թաշկինակը, խնամքով կապեց Ծերունի վիրավոր թևը. Կարոն ցատկեց, բարձրացրեց Ծերունի յափունջին ու գցեց նրա ուսերին.

— Հագիր, վերքդ չմրսի մինչև քաղաք հասնելը...

Ծերունն ընկերների օգնութեամբ բարձրացավ ձին ու կարգադրեց իր ջոկին ճանապարհ ընկնելու:

Նրանք վերջին անգամ հրաժեշտ տվին թարմ հողաթմբին, դեռևս տեսնում էին կենդանի Վասոյի մտածկոտ խաժ աչքերը, միշտ մի կետի սևեռած, ապա Հակոբի տոկուն հայացքը, որ չէր հեռացնում ընկերների վրայից:

Կարոն զնդացիրը կապեց Վասոյի ձիու մեջքին, բարձրացավ իր ձին ու բռնեց Վասոյի ձիու սանձը: Նրանք ճանապարհ ընկան, առջևից գնում էր Ծերունը, նրա կողքերից Սեթը և Կարոն: Արդուն էլ իր ձիու կողքից տանում էր Հակոբի ձին:

Դժվար ճանապարհը հետևում թողած, այժմ հարթ դաշտով վայրով սլանում էին ութ պարտիզանները:

Վիրտը մոռացած Կարոն սկսեց երգել ռադմաշունչ մի երգ:

Երգը տոգորեց ամենքին: Ամենից բարձր հնչում էր Կարոյի ձայնը:

Նրանք չնկատեցին, թե ինչպես մոտեցել էին քաղաքին, հեռվում նշմարվեց եկեղեցու դմբեթը. որքան մոտենում էին քաղաքին, այնքան անհամբեր էին դառնում, ասպանդակում էին ձիերին՝ հրեղեն թափ առած:

Արդեն քաղաքի սկիզբն էր, խաչաձևող ճանապարհի եզրին օրորվում էին բարձր բարդիները. հենց այդտեղ նրանց ականջին հասան Խոտերնացիոնալի հնչյունները. սրտները թունգ առած իրար նայեցին մի նոր աշխուժով:

Վիրավոր հրամանատարի ղեմքին ուրախութիւնը շողշողաց այնպես, ինչպես հարազատ մորը տեսնելիս ուրախանում է մանուկը. նա արագորեն արձակեց թևին փաթաթած արնաթաթախ

Քաշկինակը, անցկացրեց հրացանի սվինի ծայրին ու բարձրացրեց վեր իր առողջ ձեռքով:

— Կեցցե՛՛ր ռեուցիան,— աղաղակեց նա ու աչքերից արցունքի՝ կաթիլներ գլորվեցին մայր հողի վրա, հաղթության և ուրախության արցունքներ...

Կարոն չէր իմանում, թե ինչպես արտահայտի իր ուրախությունը: Նայեց Ծերունի կողմն ու մեքենայորեն ինքն էլ սրբեց աչքերը շինելի թևով:

Սեթը և մյուս պարտիզաններն ուռա էին կանչում:

Ս Պ Ա Ս ՈՒ Մ

Մթին ու ամպամած գիշեր էր. քաղաքի վրա կախվել էին երերուն լապտերները:

Օդը խոնավ էր, փշում էր աշնանային ցուրտ քամին, որ ժիր սպասավորի պես բերում էր իր թեթև թևերին հեռվից հնչող ուռուցիոն երգի ձայները:

Проверьте прицел,
Заряжайте ружье,
На бой, пролетарий,
За дело свое.

Երգում էին ուռուցիոն ղինվորները, նրանց երգին արձագանգելով թնդում էր ողջ բնությունը:

На бой, пролетарий,
За дело свое.

Ու գիշերը դառնում էր պայքարով լի, երգի պես հզոր:

Այդ միջոցին քարապատ մի շենքի մոտից լսվում էր երգչւնդհատող ֆայլերի ձայն:

Շինելի մեջ փաթաթված, գլխարկն իջեցրած մինչև աչքերը, գիշերապահն էր գնում-գալիս՝ հրացանն ամուր սեղմած կրծքին:

Մթության մեջ կարելի էր միայն որոշել նրա բարձր հասակը, հրացանի փողը, խոշոր քիթը, որ միանալով խիտ հոնքերին՝ դեմքը դարձնում էր լարված աղեղնալար:

Նա մերթ խռխուսցնում էր կոկորդը, կարծես քարերի շեղշեր էին կուտակվել այնտեղ, որոնցից ուզում էր ազատվել, բայց չէր կարողանում, ապա ոտներն անհանգիստ քսում էր գետնին:

Չէր կարողանում համաշափ ու հանգիստ քայլել, կարծես տոնների տակ սառույց էր գոյացել, վախենում էր սայթաքելուց, Վրամ թե խանգարում էին նրա քայլերին երգն ու քամին: Իսկ ականջի թմբկաթաղանթին շարունակ թրթռում էին ռազմաշունչ Կրգի ալիքները:

На бой, пролетарий,
За дело свое.

Դա հերոսական բանակի հաղթական երգն էր:

Պահակը երբեմն մեխվում էր տեղում, երկար ստվերը ձգվում էր պատնիսի վեր, նա վիճում էր ինքն իր հետ:

Նա իր սեփական աչքերով էր տեսել ռևոլուցիայի՝ ռուս, հայ, ադրբեջանցի, վրացի և ամեն ազգի զինվորներին: Այժմ մեն-մենակ սարսուռում էր այդ բանակի հզորության երգից: Կարծես մեկը շիկացած լարերով խփում էր նրա երեսին, նա ուրախ էր, որ ոչ ոք չէր տեսնում իր ծամածուլող դեմքը, ապա երբեմն շշուշում էր:

— Չէ, չի վերջացել ամեն բան մեզ համար...

Հանկարծ լսեց մոտից անցնող ոտնաձայներ ու խոսակցություն:

Նա զգաստացավ ու նորից սկսեց քայլել:

— Բալշևիկները հաղթեցին...

— Կարմիր աստղը մեր երկրի վրա էլ շողշողաց:

— Երգեցե՛ք, հերոս զինվորներ, այդ երգը մեր ազատության երգն է,— հնչեցին գիշերվա մեջ խրոխտ ձայներ:

Ապա ձայները հեռացան, անցորդներն անհայտացան: Ո՞վքեր և ո՞ւր էին գնում այդ ուշ պահին, գիշերապահը չկարողացավ իմանալ: Միայն մի բան հասկացավ, որ այդ մարդիկ ուրախ էին քալշևիկների համար, ուրախ էին սովետների հաղթության համար:

Պահակն սկսեց ստուգել իրեն ոտից մինչև գլուխ: Փոթորկի պահին նա անցել էր հաղթանակած զինվորների կողմն ու ոչ ոք չէր կասկածել: Նա կարողացել էր իրեն պահել կարմիր զինվորին արժանավայել:

Հաղթության պահին, ուրախության արցունքներ էին շողացել աչքերում. նույնիսկ ցույց էր տվել անձնազոհություն՝ ազատելով իր ընկերոջը թշնամու հետապնդումից: Այդ դեպքից հետո

թե՛ շարքային զինվորները և թե՛ հրամանատարը վստահում էին նրան, որպես անձնուրաց զինվորի:

Դեմքի աղեղնալարը թուլացավ, շրթունքները ետ գնացին, մթության մեջ միայն դժվեց մի մեծ բերան: Նա ժպտում էր:

Ահա տեսնում էր դեմը ելած՝ այն հասարակ, բայց քաջարի հրամանատարին, որը քուն չունեիր, դադար չունեիր, կռիվներում կռիված՝ կռիվ էր ղեկավարում:

Շեկ, ծաղկատար երեսով հրամանատարը սիրում էր իր զինվորներին ինչպես գորովագույն հայրն իր զավակներին: Վիրավոր զինվորների վերքերը երբեմն ինքն էր փաթաթում, իսկ կռվի մեջ՝ թշնամու դեմ ծառանում էր առյուծի պես:

Զինվորները պատմում էին, թե ինչպես հրամանատարի գլխից զարմանալի դիպուկ էր, չէր վրիպում նշան բռնած ոչ մի թշնամուց, երբեմն շատ քիչ զինվորներով համարձակ առաջ էր գրոհում՝ պաշարելով հակառակորդի դիրքերը: Ահա այդ նույն հրամանատարն էր, որ պատվիրել էր ու վստահել այժմ շրջող հերթապահին:

— Լավ պահպանիր զինանոցը, դաշնակ և ամեն տեսակ թըշնամիներ վխտում են այժմ մեր շուրջը, վտանգի ժամանակ կրակի՛ր...

— Լսում եմ, ընկեր հրամանատար,—պատասխանել էր նա, աչքերում ժպիտը հավատարմության վահան դարձրած:

— Լավ պահպանիր,—հանկարծ կրկնեց նա ու մարմնով անցավ ծակծկող սարսուռ:

Յուրտ քամին էր թափանցում մարմնի մեջ, թե ներքին մի դող էր բռնել, այդ նա չէր կարողանում որոշել: Զորանոցից դեռ լսվում էին ռևոլուցիոն երգի հնչյունները, իսկ հեռվում շողացող զորանոցի լույսերը երբեմն կայծակների պես շանթահարում էին պահակի սիրտը: Նա ողջ մարմնով թուլացած ուզում էր փախչել, բայց չգիտեր ուր:

— Ուշանում են...—շնչաց ու հրացանը ձեռքում դողաց, կոկորդի խռիւղոցը սաստկացավ, քայլերն արագացրեց:

Գլխարկը երկաթե կափարիչի պես ճնշում էր գլուխը, ջինիլը կապկապում էր մարմինը, դուրս նետվելու տեղ չունեիր:

• Նա տեսնում էր մերկացրած սվիններ ու սվինների հետևից կոմունարների մի հսկա անտառ, որ շարժվում էր դեպի նա:

Քիչ էր մնում աղաղակել, երբ ուշքի եկավ՝ երեսին տեղացող անձրևի ցուրտ կաթիլներով:

— Նրանք հազար-հազար են, իսկ մենք...—կարծես շշնջացնա վերջին անգամ, որ շրթունքները փակելը ընդամիշտ:

Նրզը դադարեց, քամին սաստկացավ, բարակ անձրև էր շաղում:

Քաղաքի լույսերն ավելի երերուն դարձան, որ որ էր կարծես քամու ուժգին հոսանքից բոլորը պետք է մի ակնթարթում մարերին ու քաղաքը թաղվեր խավարի մեջ:

Անձրևից պահակի ուսերը ծանրացել էին, շինելի փեշերը երկարել, նա անհանգիստ շրջում էր ու սպասում:

Հանկարծ մի բան փաթաթվեց նրա ոտներին, անհանգիստ սիրտը դող բռնած՝ ուղեց հանգիմանել:

— Ինչո՞ւ եք ուշա...—դեռ բառը չվերջացրած, տեսավ ոտների արանքում մի ոսկրոտ շուն, որը նույնպես դողում էր, ըստ երևույթին ուզում էր պատսպարվել շինելի փեշերի տակ:

Պահակը սաստիկ զայրացած հրացանի կոթով խփեց շան մեջքին, շունը կլանչելով փախավ ու մի քանի քայլ հեռու կանգնած, սկսեց պոչը պտտացնել:

Պահակն ատամները կրճատացնելով հրացանի փողն ուղղեց դեպի դողացող կենդանին:

Շունն ամենևին չվախեցավ, այլ համառ անփութությամբ պոչը պտտացնելով՝ նայում էր պահակի անհավասարակշիռ շարժումներին:

Պահակը նորից ընդունեց իր նախկին դիրքը, հրացանը կրծքին սեղմելով:

«Սատկած շունն էլ ինձնից չի վախենում»,—մտածեց նա ինքն իրենից ամաշելով:

Անձրևի կտկտոցի մեջ լավեցին ոտնաձայներ:

Պահակը լսողությունը լարելով, աչքերը լայն բացած գնաց դեպի աջ: Այդ միջոցին կարծես քարապատ շենքը շոնդաց, լավեցին թնդյուններ, պահակը շփոթված էր:

Պատի տակով, ստվերների պես դադտադողի և անձայն մի քանի մարդիկ անցան:

Պահակն ու անհայտ մարդիկ մոտեցան, ինչ-որ բան շշնջացին, կարծես վաղուց բացատրվել, հասկացել էին իրար, այժմ

շատ քիչ բան էր մնում ասելու: Գիշերվա մեջ վառվող դայլի աշ-
քերով նրանք նայում էին իրար, ապա զինանոցի պատերին:

Գիշերն ամփելի էր մթազնել, անձրևը վարարել:

Վարար անձրևի միջից լսվում էին հատ ու կենտ բառեր և
անորոշ շշուռներ:

— Չէ, էս կողմից հարմար է:

— Ես ասում եմ դռան մոտ:

— Թո՛ւ, վախկոտներ,— մրթմրթում էր մի ուրիշը:

Այդ պահին մեկը փաթաթված սև շալի մեջ, գիշերային ուր-
վականի պես մոտենում էր ձախ կողմից: Նա այնպես էր հեռում,
որ քիչ էր մնում սիրտը պայթի:

Երբ անհայտ մարդիկ ուզում էին իրագործել իրենց վճիռը,
պահակը հրացանը ձեռքից վար նետեց ու ինքն էլ միացավ
նրանց: Այդ պահին օդը ձեղքեց կանացի սուր ճիչ:

— Չմոտենաք, իժն՛ր...

Այդ ճչացողը մի կին էր, որ վազեց դեպի զորանոցը:

Կնոջ հետևից մի քանի գնդակ արձակեցին, բայց նա վազում
էր սիրտն ու ոտքերը կրակ դարձած: Նա չզգաց, թե ինչպես ձախ
կրունկը ծակեց մի գնդակ ու դուրս եկավ, երբ քիչ հետո աչքերի
դեմ շողշողացին զորանոցի լույսերը:

Հերթապահ զինվորները կանգնեցրին կնոջը:

— Ո՞վ ես և ինչի՞ ես կես գիշերին անձրևի տակ վազում:

Կնոջ ուսերից շալը սահել էր ու փռվել ցեխի մեջ, նրա գու-
նատ դեմքին ցրիվ էին եկել սև մազերը, նա սաստիկ թրջված էր,
չուրը ծլծլում էր դեմքից ու մազերից: Հուզմունքից շէր կարողա-
նում խոսել, ուսերը ցնցվում էին: Նա հազիվ կարողացավ ասել.

— Փրկեցե՛ք զինանոցը... Թշնամին...— Ու շիմացավ թե ինչ-
պես մի ակնթարթում զորանոցը ոտքի կանգնեց, զինվորները
սլացան:

Երկինքը որոտաց, որոտացին մարդիկ, լսվում էին կրակոց-
ներ...

Կնոջը պառկեցրել էին զորանոցի պահակատեղում, վիրավոր
կրունկը խնամքով փաթաթել էին սպիտակ մաուլայով, գլխի տակ
բարձի տեղ փաթաթած շինել դրել:

Ո՞վ էր այդ կինը և ինչի՞ էր դուրս եկել գիշերվա ուշ ժա-
մին: Գուցե մի բախտախնդիր էր, կամ գուցե նրա հարբած ամու-

«Ինն էր ծեծելով դուրս գցել տանից, — հարցնում էին զինվորներն Քրար ու չէին կարողանում ճիշտ պատասխան գտնել:

Կինը երիտասարդ էր. դուրեկան դիմագծերով, սև, նշաձև աչքերը խարույկների պես վառվում էին գունատ դեմքին: Նա լուռ էր և չէր ուզում խանդարելին իր անդորրությունը: Միայն երբեմն տենդոտ շուրթերը շարժվում էին, շնչում այնպես, որ դժվար էր որոշել բառերը:

— Մատնիչներ, հրեշներ... ուզում են խլել մեր ազատությունը...

— Մաշա, իմ հարազատ քույրիկ, իմ ու քո ազատությունը...

Ծեր զինվորը, որ գտնվում էր պահակատեղում, նայում էր այդ տարօրինակ կնոջը և ուսերը շարժում: Կռիվներում փորձված, համարձակ զինվորն այժմ չէր համարձակվում խանդարել այդ ճնշոն իր հարցերով: Վերջապես համբերությունը հատած, խոսեց.

— Քույրիկ, այս հրացանս վկա, որն իմ անբաժան եղբայրն է, ազատությունը քեզ հալալ է, քեզ նման կնկան ասում են իգիթ:

Կինը նայեց, նայեց, ժպտաց, անհուն սեր տաժելով դեպի ծեր զինվորը:

Դուրսն անձրև էր, քամի, կրակոցներ, իսկ պահակատեղում լիքավոր կինն էր ու մտքերի մեջ ընկղմված ծեր զինվորը: Կինը մտածում էր, թե ո՞ւր էր ընկել և ինչպե՞ս այդ բոլորը կատարվեց— իսկ զինվորը հիշում էր, թե ինչպես այն ահեղ կռվում, որպես հմուտ հետախույզ թափ ընկած ձին քշում էր սարերով:

— Քույրիկ, ուղիղ եմ ասում, դու իսկական զինվորացու ես, ոչ ցեխ, ոչ անձրև հարցրիր, ոչ էլ ասիր, թե կին ես, վաղեցիր, իմաց տվիր դավադրությունը, — ընդհատեց լռությունը ծեր բանակայինը:

Դուրսն աղմուկը շատացավ, վերադառնում էին, ներս էին մտնում զինվորներն ու շրջապատում կնոջը, նրանք բերում էին իրենց հետ գիշերվա դեպքի աղմուկն ու անձրևի խոնավությունը:

Թրջված էին շինելները, կոմունարկաները, հրացանները, իսկ իրենք կայտառ էին ու հաղթական, ինչպես միշտ:

— Սրիկան թշնամի դուրս եկավ, — ասում էին մեկը մյուսին:

— Այնպես էլ իր պատիժն ատացավ, — պատասխանում էր մի ուրիշը:

Կինը հայացքը սեւեռել էր դեպի զինվորները և ուզում էր
կլանել նրանց բոլոր խոսքերը, բոլոր մտքերը:

— Թշնամի Դավիթը բալշևիկ ձեռնալուծ, ուզում էր պայթեց-
նել...— ներս մտնելով ասաց շեկ, ծաղկատար երեսով հրամա-
նատարը: Նա վրդովված՝ մի բանի անգամ արագ գնաց-եկավ,
ապա ավելացրեց.

— Քաղաքացիական կռիվներում թշնամու յոթ գնդակ է ծա-
կել մարմինս, բայց այս գնդակն ամենից թունավորն էր լինելու,
նրա համար, որ ես հավատում էի...

— Մատնիչը մեր հաղթությանը ուրախանում, լաց էր լի-
նում, երբեք չէի կասկածում, որ կարող էր թշնամի լինել: Էլի մի
դաս մեզ համար, թշնամուն ճանաչիր որպես թշնամի, մի հավա-
տա ոչ ծիծաղին, ոչ էլ լացին: Ապա մի փոքր դադար առնելով
տարակուսած ավելացրեց:

— Հրացան չէ, որ կրակես, փորձես, ձեռքի նռնակ չէ, որ
գործընդունն իմանաս, գեմդ կանգնած. բաց թշնամի չէ, որ չափ-
վես, այլ նենգ, խաբող, ներս սողոսկած իժ է: Մատնիչ, հոգին
խորն էր պահել... պետք է կարենալ ռևոլուցիոն սվինով սիրտը
ծակել...

Կինը շանթվածի պես գլուխը բարձրացրած հրամանատարի
խոսքերին էր հետևում, երբ մի խոր հառաչ քաշելով, նորից գլու-
խը ցած դրեց: Կարծես գլխում թնդանոթ պայթեց, կարծես ոտ-
ները, ձեռքերը կծկվում էին ու փոթորկահույզ աչքերը չէր հե-
ռացնում հրամանատարի երեսից:

— Քուլրիկ, վե՞րքդ է նեղացնում,— հարցնում էին զինվորնե-
րը, երբ կինը ցնցվում էր:

Ոչ ոք չիմացավ, որ վերքից էլ ծանր մի ուրիշ վերք էր բաց-
վել նրա սրտում:

— Պատիվ, հարգանք կին զինվորին, որ մեր շարքերից
դուրս, բայց մեզ հետ եկավ, հայտնեց վտանդի մասին,— ասաց
հրամանատարը մեղմ ու հանդարտ նայելով կնոջ կողմը:

— Քանի որ ամեն տեղ ձեզ նման զինվորներ կան, ոչ ոք
չի կարող խլել մեր ռևոլուցիան մեր ձեռքից, ապա դեմքը պայ-
ծառացավ, կարծես արև ծագեց աչքերում, ողևորված շարունակեց...

— Մենք՝ կարմիր աստղավորներս անպարտելի ենք, քանի որ մեզ ղեկավարում են լենինը—Ստալինը:

Կինն ագահ աչքերով նայում էր հրամանատարի շուրթերին, կարծես չէր ուզում, որ երբեք այդ շուրթերը փակվեին: Ո՞րքան նման էր նա իր ծանոթ ռուս զինվորականին՝ Ֆլոդորին, աչքերը նրա աչքերի պես կապույտ էին, երեսը շեկ ու ծիծաղկոտ:

Իսկ Մաշան՝ իր ռուս ընկերուհին ինչ կասեր, որ իմանար այդ դեպքի մասին,—մտածում էր կինը:

Հրամանատարը հրաժեշտ տվեց կնոջը, սեղմեց նրա ձեռքը և պատվիրեց կողքի զինվորներին, խնամքով տանել նրան իր տունը:

Մի ռուս զինվոր ներս ընկավ, երգելով.

Әх, Дунька, Дунька. .я

Дунька, милочка моя...

— Ըամփա՛, տովարիշչ, — ասաց մի հայ զինվոր և առաջ գնաց: Նա բերել էր հրացանի սվինին գցած այն շալը, որ վազելու ժամանակ ընկել էր կնոջ ուսերից, թրջվել, տրորվել ցեխի մեջ: Նա շալը կամացուկ գրեց կնոջ կողքին.

— Սա քոնը կլինի, քույրիկ, — ասաց զինվորը ակնապիշ նայելով կնոջ երեսին: Կինը ոչինչ չասաց, միայն թարթիչներն էր անընդհատ թարթում, կարծես կոպերը հրդեհվում էին: Ներս ընկավ մի ուրիշ զինվոր հաղթանդամ կազմվածքով, արիություններ շնչող ղեմքով, կանգնեց մի պահ լուռ, ապա հանկարծ հիշելով, բացականչեց.

— Լավ դաս տվինք թշնամուն, չեն խրատվում, ուզում էին գինանոցը պայթեցնել, բայց սխալվեցին իրենց հաշիվների մեջ. — նա շոյեց հրացանի փողը, մոտեցրեց շրթունքներին, համբուրեց, ավելացնելով, — այ մեր անբաժան ընկերը: Տեղը եկած ժամանակ չի դավաճանում մեզ. պժժում է ու դիպշում հենց թրջնամու ճակատին: Կրակիր, կրակոցիդ մատաղ, դու մեզ շատ պետք կդաս դեռ: Վերջացրեց նա իր խոսքը, հրացանը ոտների արանքում սեղմելով:

— Լավ, հերիք է ոգևորվես, կամաց, այստեղ կին կա, այն էլ վիրավոր... — հանդիմանեց ծեր զինվորը, ձեռքը դնելով նրա ուսին:

— Այս, շատ ներողութիւն, — ասաց ոգևորված զինվորը և հետ քաշվեց:

Վիրավոր կինը մեծ հետաքրքրութիւն էր առաջացրել զինվորների մեջ ուզում էին իմանալ, թե ո՞վ է նա, որ քաջ զինվորի պէս սիրտն ամրապնդած չէր վախեցել ոչ մութ գիշերից, ոչ կրակոցներից:

Լուսանում էր: Նա ուժերը հավաքեց, նստեց և խնդրեց իրեն տուն տանել:

— Քույրիկ, գլուխդ կմրսի, — ասաց ծեր զինվորը և իր կոմունարկան հագցրեց կնոջ գլխին. մի ուրիշն էլ իր շինելը գցեց նրա ուսերին: Երբ կինը դուրս էր գալիս զորանոցից, շեմքում խմբված զինվորներն աղաղակեցին նրա հետևից.

— Դու ուղուցիայի զինվոր գրվեցիր, մենք քեզ կհիշենք... Առաջին անգամ կինն զգաց իր ուժը, որի համար հպարտ էր, բայց միևնույն ժամանակ մորմոքված, — Դավիթ անունը գընդակի պէս ծակել էր նրա սիրտը:

Խաղաղ էին փողոցները, տները, մարդիկ դեռ քնած էին: Դիշերվա անձրևը դադարել էր, բայց քաղաքը խոնավ էր, փողոցները ցեխ:

Այդ առավոտ քաղաքում ոչ ոք չիմացավ, որ շինել հագած, կոմունարկան ծածկած այն վիրավորը կին էր...

Այդ պատահեց 1920 թվի աշնանը ուղուցիայի առաջին օրերին:

Այն օրից ի վեր երկրի վրայով պայծառ դարուններ անցան, սովետական դարուններ:

Փոխվեց ողջ Հայաստանի պատկերը: Փոխվեց, անճանաչելի դարձավ այն քաղաքը, ուր սկսվեց այն կնոջ պատմութիւնը:

Այժմ քաղաքի վրա աղոտ ճրագների փոխարեն կախվել են էլեկտրական շողշողուն լույսեր:

Յաճրահարկ, քանդված տների փոխարեն այժմ ամեն տեղ բարձրանում են տուֆաշար բազմահարկ շէնքեր: Ասֆալտած փողոցներով տրամվայն է սլանում զնգոցով:

Նրջանիկ է ապրում ժողովուրդը:

Հայրերն ու մայրերը լծված են սոցիալիստական շինարարությանը, իսկ նրանց երեխաներն ուրախ ու կայտառ վազում են դպրոց, մանկապարտեզ:

Ջարաճճի քամին՝ փողոցների գիշերային այցելուն՝ խեղդորույս պարողի պես, ծառերի կատարներից իջնում էր մինչև մայթերը, ապա մայթերից թափով թռչում էր շենքերի տանիքներն ու այդպես անընդհատ իր գիշերային պարն էր բոլորում:

Ահա այն փողոցը, ուր մի ժամանակ քանդված տներ էին, ուղտերի պես չորած փոշեպատ քարակույտեր, այժմ նրանց փոխարեն ասֆալտած փողոցն է ձգվում, որի ափերին բարձրանում են նորակառույց շենքերը՝ կյանքով լի, լույսով ողողված:

Այդ շենքերից մեկի երկրորդ հարկում արտասովոր հուզմունքով մի սիրտ էր զարկում: Նրան թվում էր, որ իր սրտի զարկերը հասնում էին աշխարհի բոլոր ծայրերը:

Այդ բնակարանում վառվում էին բոլոր լույսերը. նա անհանգիստ գնում էր դալիս:

Նա քառասունհինգ տարեկան, նիհար մարմնով, տանջված դեմքով, բայց դուրեկան կին էր: Նրա դիմագծերը ծանոթ էին, աչքերի մոտ գոյացել էին կնճիռներ, բայց աչքերի արտահայտություներ չէր փոխվել:

Համեստ կահավորված երկու սենյակը խնամքով հավաքվ. ծ էր, բոլոր իրերն իրենց տեղումն էին ու կարմիր հատակը փայլեցրած էր հայելու պես:

Կնոջ անհանգիստ հայացքը միշտ դուռն կողմն էր, երբեմն արագորեն բացում էր պատուհանի փեղկը, նայում փողոց և էլի փակում:

Նա այդ օրն ավելի քան աշխուժ էր: Տուն էր եկել գործարանից, շուրջը մաքրել, հավաքել, բայց էլի ժամանակը շատ էր երկարում:

Նա քայլելուց հոգնեց, կանգնեց սենյակի մեջտեղում, հետո մոտեցավ մահճակալին, նայեց պատին փակցրած երիտասարդի նկարին ու ժպտաց: Դա որդու նկարն է:

Այդ առավոտ տղան աչքերը բացել էր արտասովոր ուրախությանմբ և որդիապան ջերմ սիրով մորը խնդրել, որ սպասի իր վերադարձին:

Մայրն սպասում էր իր տղային և շնորհակից, վարաբ մի լուսաբացի, ուր հազար-հազար սրտեր պիտի կյանքով լի բարախենին:

Աշխարհն էր սպասում:

Կինը հիշեց մի ալլ սպասում, որ նման չէր այդ օրվան: Այն ժամանակ կյանքն ուրիշ էր. վալսդը կրծքի երեխա էր, ինքն էլ ջահել, անփորձ...

Հիշողությունների քչքչան առուն դարձավ հորդուն գետ ու խշշաց գլխում: Նա ձգվեց համարձակ, դեմքը խոժոռեց, կարծես պատրաստվում էր հարձակվել մեկի վրա, որ մի ժամանակ մթադնել էր նրա հոգին:

Այդ ժամանակ դուռն ուժգնորեն բացվեց, շեմքում կանգնեց մի բարձրահասակ, թխադեմ երիտասարդ:

Ինչպես արևից երկինքը պարզվում է, այնպես մոր դեմքը հանկարծ պարզվեց ու ժպտաց տղայի դեմ:

— Մայրիկ, ի՞նչ է, քնից նո՞ր ես վեր կացել, աչքերդ տրոփում ես,—ասաց տղան, թափահարելով մոր ուսերը:

— Չէ, վաղո՞ղ ջան, իսկի քունս տարե՞լ է, որ աչքերս տրոփեմ,—պատասխանեց մայրն ամոթխած աղջկա պես գլուխը կրծքին խոնարհելով:

— Ուրախացի՛ր, առավոտը գնում ենք մայր ու որդի հավասար իրավունքով ընտրելու,—շարունակեց տղան, դնալով դեպի սենյակի մեջտեղը, մորն ուժեղ բազուկների մեջ առած:

Մայրը լուռ լսում էր տղայի շեշտված, հասու խոսքերը: Ներքին ջերմությունից տղան նեղվում էր, պիջակն ու գլխարկը հանեց, մի կողմ նետեց ու նստեց:

— Ընտրելու անձնվեր, ճշմարիտ մարդկանց, որոնց խոսքն ու գործը մեկ պետք է լինի,—շարունակեց տղան:

— Անձնվեր, ճշմարիտ մարդկանց,—կրկնեց մայրը խոր հռաչելով:

— Մայրիկ, քեզ ի՞նչ է պատահել, մի տեսակ պղտոր ես. չլինի թե գործարանում քեզ նեղացրել են, կամ թե ինձանից ես դժգոհ, որ ուշացել եմ:

— Չէ, որդիս, ոչ մեկն է, ոչ էլ մյուսը, մորդ սիրտը այդքան նեղ չէ, որ չնչին բաներից վշտանա...

Տղան այլևս հարցապնդումը շարունակեց, այլ ասաց՝ ձեռքերը շփելով:

— Իսկ ես, տես ս'նց եմ ուրախացնելու քեզ:

Մայրը փորձված ուսուցչուհու պես նստեց տղայի կողքին, Էլարծես քննություն էր պահանջում իր աշակերտից:

— Արտադրական ամիսը պատվով ավարտեցինք,—սկսեց տղան աշխուժ տոնով:—Մեր ձուլող ցեխը 250 տոկոսից անցավ: Արտադրությունը մեր ձեռքումն է, մեզանից է ուժ ուղում, մենք այդ ուժը տվինք: Այսօր ինձ շատ դժվեցին մեր գործարանի բանվորական թուղթիկ միտինգում նրա համար, որ ես մեր երկրի մեծ քնտրության օրը դիմավորում եմ ռեկորդային նորմաներով: Մեկ էլ շուռ գամ, տեսնեմ, բոլոր բանվորներն ինձ են նայում: Դեռ սկզբում շփոթված էի, խոսքերը չէի լսում, հետո զգաստացա: Ասում էին Վալդեն ստախանովական է, երկրին տվեց այսօրիտական է: Մտածում էի, ինչ կլինի այդքան լավ խոսքեր շառեն, այնքան դժվար է, երբ երեսիդ գտվում են քեզ, ամոթից գլուխս չէի բարձրացնում: Ես որ թեժ կրակից չէի քրտնում, գովասանքներից քրտնել էի: Ճիշտ չե՞մ ասում, մայրիկ, —հարցրեց նա, պատասխանի չսպասելով,—ոչ մի հնարագիտություն չեմ արել, միայն աշխատել եմ և աշխատել:

Տղան խոսում էր արագ, շնչասպառ լինելով, կարծես հազար-հազար աչքեր նրան էին հետևում և շտապեցնում:

Տղայի խոսելու միջոցին մայրը մերթ նրա բլուզի օձիքն էր ուղղում, մերթ թևերը, չգիտեր ինչպես արտահայտեր մայրական հոգատարությունն ու սերը:

Տղան տեղից վեր կացավ ու սկսեց քայլել սենյակում:

— Մայրիկ, մաքուրս դրի աշխատել Ստախանովի պես: Միշտ աչքիս առաջ էր նա ու չէր հեռանում շախտյորական շորերով ու գրվախարկով այն հերոս մարդը՝ աչքերում միշտ կրակ, մուրճը թափով ձեռքին բռնած: Արևս վկա, ասում էի, առյուծների հետ սա կշափվի, ես էլ չփորձեմ... ուժ էր գալիս վրաս, ուժ, ինքս էլ չգիտեի որտեղից: Արտադրական հին նորմաները ինձ չէին գոհացնում, չափվել էի ուղում հերոսների հետ:

Մայր ու որդի նստեցին սեղանի մոտ: Տղան դեռ պատմում էր, իսկ մայրը գլխի շարժումներով համաձայնում էր նրա հետ ու մտածում. «կա՞ աշխարհում մի մայր, որ չուրախանա իր որդու ուրախությամբ»:

Նրանք լուռ խմում էին թեյը, նայում իրար երեսի, հրճվում Բաժակները դատարկեցին, մայրը նորից բաժակները լցրեց ու գրեց սեղանի վրա:

Պատի ժամացույցը՝ զարկեց երկու անգամ. գիշերվա երկուսն էր: Տղան նայեց ժամացույցին, հետո մորը:

— Մայրիկ, դու ինչո՞ւ լուռ ես:

— Վալոդ ջան, ինչո՞ւ ես շտապում, հերթը կգա ինձ, ես էլ կխոսեմ, մեկ է մինչև առավոտվա հինգը նստելու ենք, ամենից առաջ մենք ենք գնալու,—ասաց մայրը:

Տղան հոգնած, թիկնեց թախտի բարձերին ու սպասում էր:

Մայրը մի քանի րոպե լուռ, մատները պտտեցնում էր սեղանի վրա, խոսքի սկիզբն էր որոնում, ոտքը ոտքին գցեց, աջ ձեռքը հենեց ախանջի տակ ու սկսեց.

— Արդեն հասուն տղա ես, իրավունքի տեր, ինքդ էլ ստախանովական բանվոր, գիտես աշխարհի լավն ու վատը իրարից ջոկել: Հիմի էլ լսիր մորդ:

Նա իր խոսքն ընդհատեց, նայեց տղային, կարծես ստուգում էր որդու պատրաստակամությունը, ապա շարունակեց դանդաղ.

— Ամեն ժամանակ կյանքը մեկ շի լինում, այն ժամանակ կյանքն ուրիշ էր, ուրիշ մարդիկ էին, հիմա նոր կյանք է ու նոր մարդիկ:

Ես լսեցի քո պատմությունը, դե այժմ էլ լսիր մորդ պատմությունը, որ մեկ պզտոր պիտի հոսի, մեկ էլ զուլալ քշքշա...

Հոռոտ տանը ճնշված ապրեցի: Մայրս ծիծաղկոտ կին էր, անուշ ձայն ուներ: Հայրս նրա հակառակն էր, սևակնած մի ամպի պես կախվել էր մեր տան վրա: Նա պապենական մի տեսակետ ուներ հին, միշտ կրկնում էր,—«կնկանը երես չպիտի տալ, երես որ տվիր, աստառ կուզի, տղամարդը պետք է գոռա, հայհոյի ու բռնեցքը միշտ կնկա գլխին պատրաստ պահի, որ կինը հասկանա տղամարդի ուժը»: Այդպես էլ վարվում էր: Հայրս արհեստավոր էր, ձեռքից ամեն ինչ գալիս էր, թե՛ երկաթի, թե՛ փայտի գործ: Ապրում էինք գյուղում, հորս գործն էլ վատ չէր գնում, բայց որ տուն էր գալիս, ձայնը գցում էր գլուխն ու դռ-

պրծար: Վայ էր թե մի քիչ ուշ հասնեինք հրամանին, մոռնում էր կատաղած, վախեցած պատերովն էինք դիպչում բոլորս:

Ես էլ փոքր աղջիկ էի, տան կռիվները տեսնում էի ու պատերի տակ կուշ գալիս: Մորս շատ էի սիրում, ինձ վրա չէր բարկանում, խաղս չէր խանգարում, չէր ծեծում, շուտ-շուտ գլուխս սեղմում էր կրծքին ու արևի պես տաքացնում:

Հորս չէի սիրում, անսիրտ կերպով մազերս քաշում էր, գլխիս բամփում:

Բայց իմացիր, մայրս խեղճ չէր, կամքով ուժեղ էր, չէր հպատակվում հորս, հասակով մեկ կանգնում էր տան մեջտեղում, ձեռքերը կողքերին կանթում, սիրուն երեսը պղտորած, հոնքերը վեր թառում ու հորս վրա բղավում, — «այ սարի արջ, այ շար քոթով, ես քո ծառան չեմ դառնա, մտքիցդ հանի...»: Հայրս մոռնալով վերցնում էր ձեռքն ընկած իրը, որ շարտի մորս գլխին, բայց մայրս եղնիկի պես ճարպիկ, դուրս էր թռչում դռնից ու օրերով տուն չէր գալիս:

Ես չէի իմանում, հայրս էլ չէր իմանում մորս տեղը, մենակ հարևանների հարսներն էին պատերի տակ քշվում ծածուկ:

Մի օր էլ մայրս ինձ գրկեց, լաց եղավ, գոգս կանֆետ լցրեց ու ասաց. «Լուսիկ ջան, ինձանից քեզ խրատ, որ մեծանաս տղա-մարդի առաջ վիզդ չծռես»: Լաց էր լինում, երեսս համբուրում, չէր ուզում պոկվել, ոնց որ ձեռքիցն ինձ խլում էին:

Ես կանֆետ էի ծծում, բան չէի հասկանում: Այդ օրվանից մորս անուշ երեսն ալլես շտեսա: Գյուղում լուր տարածվեց, որ մայրս գնացել էր Ռուսաստան իր սիրած դարբին Ավոյի հետ: Հայրս ավելի գազազեց, մորս վրեժն ինձանից էր հանում: Նրան գաղարգյուն արեց ու դիմեց իմ ջանին, կաշիս ու ոսկորս թողեց:

Մի օր շատ որ հոգուս հասավ, լեզու դարձրի, ասացի կփախչեմ, հեռու տեղ կերթամ, քեզ մոտ չեմ ապրի... Հետևիցս հասավ, մազերիցս բռնեց, տուր թե կտաս: Վայ, մայրիկ ջան, կանչելով՝ այնքան բղավեցի, որ հարևանները եկան ձեռքիցը խեցին, թե չէս պանում էր ինձ:

Հետո էլ խորթ մոր ձեռքում մաշվեցի. նա էլ ջոկ էր գլխիս բամփում, մորս արարքները երեսովս տալիս: — Այստեղ մայրը

դադար առավ, ապա խորը հառաչելով ավելացրեց. — այդպես էր իմ կյանքը հորս տանը:

Ժամանակն էր վատ, մենակ ես չէի, ինձ նման շատ աղջիկներ կային տանջված, ոչ խոսք էր հասնում մեզ, ոչ իրավունք, ո՞վ մեզ ձեռք կտար այդ ժամանակ, մեր դարդին կհասներ:

Գյուղում կյանքը վատացավ, հայրս տեղափոխվեց քաղաք: Այդ ժամանակ բռնկուցիան էր սկսվել:

Ապրելը դժվար էր, խորթ մայրս չէր հաշտվում ինձ հետ, հայրս ուզեց ազատվել ինձանից: Ամուսնացրեց ինձ իր ուղած մարդի հետ, ասում էր պաշտոնով տղա է:

Մտածեցի, որ հորս քանը ճնշված ապրեցի, մի դուցե մարդիս տանը լավ ապրեմ: Այդ հույսով էլ համաձայնեցի:

Մի անգամ տեսնվեցինք իրար հետ ու խոսք տվինք: Հայրդ բարձր բոյ ուներ, տեսքով լավ տղամարդ էր, բայց ի՞նչ իմանայի սրտումն ի՞նչ կար: Շատ էի ջահել, տեսքով մորս նման էի, մորս պես սիրում էի երգել, ծիծաղել, հարևանների մոտ գնալ-դալ, սրտաբաց խոսել: Հայրդ գլուխը կախ, քշախոս մարդ էր, դժվար էր նրան իմանալ: Սիրտս լավ խոսքի կարոտ մնաց, այդ լավ խոսքը մարդիս տանն էլ չսեցի: Մի քանի տարի էդ մարդու հետ ապրեցի, ոչ դրա սերն իմացա, ոչ բնավորությունը:

— Ի՞նչ աշխատանք էր տանում հայրս, — տղան ընդհատեց մոր խոսքը:

— Որ դեռ նոր էի ամուսնացել, նա դատական քննիչ էր, հետո կոիվ տարան, զինվոր դարձավ: Շատ ժամանակ երեսը չտեսա, մի օր էլ վերադարձավ շենք ու շնորքը փոխած. բալշեիկ եմ դարձել, ասաց:

— Բա ինչի՞ հորս չես հավանում, — աշխուժ բացականչեց տղան:

Մայրը դժկամեց, կարծես չէր ուզում, որ տղան ուրախանար, շրթունքները ջղաձգորեն կրծում էր:

— Իմ ուրախությանն էլ չափ սահման չկար, — շարունակեց մայրը զսպված տոնով: — Մտածում էի՝ բալշեիկ անունով եկավ, հիմի մարդատեղ կդնի ինձ, մի օր մի քաղցր խոսք կասի, աչքս լույս կգա:

Բայց այդպես չեղավ. իմ միտքն ուրիշը լուսավորեց, իմ
ուրախությունն ուրիշ տեղ սկսվեց:

Ռեուլուցիայի օրերին մեզ մոտ նոր հարևան եկավ, մեր տան
մեջ բնակվեց, մի ուսու կին Մաշա անունով, մարդն էլ զինվորա-
կան: Այդ ուսու կինը հիվանդացավ, պահող չունեի, մարդը օրե-
քով, շաբաթներով տուն չէր գալիս զինվորական գործից:

Ես որ հարևանություն սիրում եմ, այս հարևանիս անտեղ
չթողի, քրոջից, մորից էլ լավ պահեցի, լավացրի: Մաշայի կող-
քից չէի հեռանում, ճակատին սառը քաթան էի քցում, քրտնած շո-
րերն էի փոխում, լվանում: Այս կինը լավացավ ու չէր իմանում իմ
լավության տակից ո՞նց դուրս գար, մարդը եկավ շատ շնորհակալ
եղավ, այդքանն էլ ինձ հերիք էր: Այդպես, այդ ուսու տան հետ
սիրտս կալավ ու պոկ չեկավ: Մաշան ու նրա ամուսին Ֆյոդորը
շատ բան տվին իմ սրտին, իմ մտքին, դրանք երկուսն էլ կրակ
կտրած բալշեիկներ էին, համ գործերն էր պարզ, համ սրտերն էլ
լայն ու բարի: Մեկը մյուսից լավն էր՝ թե՛ մարդը, թե՛ կինը:
Նրանք ինձ քրոջից շատ էին սիրում, չէին թողնում հոնքս կիտեմ,
կամ ներսրտեմ, մի էն տեսակ խոսք, կամ խրատ էին ասում, որ
ուզեիր, չուզեիր սիրտդ բացվում էր:

Իմ տունն ինձ համար նեղ էր դարձել: Մաշայենց տունն էր իմ
ուրախության օջախը: Մարդկանց երեսին ծիծաղ տեսա, լավ
խոսք լսեցի ու շատ բան սովորեցի:

Մաշան իմ տարիքի ջահել կին էր, սպիտակ լույս երեսով,
աչքերը երկնքի գույն, քիթը ուրիշ, մազերը շեկ, խոսում էր, ծիծա-
ղում սրտանց. ասում էր. веселым надо быть, хмурых не люблю
Ասում էր՝ կռվել ենք, արյուն ենք թափել, բայց իսկի չենք
տխրել:

Որ երգում էր, ես էլ էի երգել ուզում, մի խոսքով, արևի շողք
էր ընկել իմ տան շեմքին»:

Պատի ժամացույցը զարկեց երեք անգամ: Ժամանակ դեռ
կար, փողոցը լուռ էր, քամին դադարել էր, իսկ սենյակում նրա-
տած էին մայր ու որդի հուշերով ալեկոծ:

Մայրը վախենում էր, որ տղային քունը հալթեր, հարցրեց
հանկարծ.

— Որդիս, քնել շե՛ս ուզում։— Տղան գլուխը շարժեց բացասաբար.

— Ի՞նչ քնելու ժամանակ է, պատմի՛ր։

Մայրը շարունակեց աշխուժացած։

— Մաշայի սիրտը աշխարհ էր։ Նա ինձ կուսիկ չէր ասում, կույս էր կանչում։ Դուրս էր գալիս շեմքը, ձեռքը դնում բերանին ու կանչում. կո՛ւյսա...

Ես էլ սովոր եղնիկի պես դուրս էի գալիս մեր տանից ու նրանց դռնովը դիպչում։

Մաշան ծիծաղից թուլանում էր, երբ որ ոտներեն էի կոտորաւում։

Մաշան ասում էր *большевик* *хорош*, ես պատասխանում էի.— *хорош, да, очень хорош*.

Տանը մենակ էինք մնում իրիկները, ես ու նա նստում էինք իրար կողքի, Մաշան պատմում էր Ռուսաստանի քաղաքացիական կռիւներից, թե ո՞նց էին կռւել կարմիրները սպիտակների դեմ։

Ես հասկանում էի նրա լեզուն. մի նոր աշխարհ էր բացվում աչքերիս առաջ, որ ոչ տեսած էի, ոչ լսած։

Մաշայի հորը, չքավոր գյուղացի նիկիտենիկոյին կռւում սպանել էին սպիտակները, մայրը մեռել էր սովից, մնացել էր Մաշան բոլորովին որբ։

Հարեանի տղա Ֆյոդորը քաղաքում բանվոր է լինում, հետո կռիւ է գնում սպիտակների դեմ, էն թունդ կռիւների ժամանակ ինչպես է լինում, մի օրով ընկնում է իրենց գյուղը հորն ու մորը տեսնելու։ Այդտեղ էլ Ֆյոդորը Մաշային է հանդիպում, նա հասած աղջիկ է լինում արդեն, տղան հավանում է աղջկան, ու հետն առած ֆրոնտ տանում։

Հարցնում էի.— Մաշա ջան, դու կռւել գիտե՞ս,— պատասխանում էր.— կռւել գիտեմ, տղամարդ զինվորի պես։

Ասում էր Ֆյոդորին սիրել է կռւի կրակոցների մեջ։ Ասում էի. Մաշա ջան, բա не боялась, պատասխանում էր, նետ, ոռվսեմ։

Նա զինվորների համար կաշա էր եփել, իսկ Ֆյոդորն ու իր բնկերները կռւել էին քաջաբար։ Տեղը եկած ժամանակ կրակել է խրամատներից, ձի նստել, նամակ հասցրել կարմիրների մյուս թիկունքը։

էդ որ պատմում էր, մտածում էի, սա կի՞ն է, թե՛ հերոս մի առդամարդ:

Մեկ էլ տեսնում էի Մաշան իր երկնագույն աչքերով նայում է ինձ ու ծիծաղելով ասում.— Люся ты хорошая, но...

Այդ «նոն» սիրտս ծակում էր, գիտեի, որ իմ մեջ մի մեծ բան էր պակասում...

Մատու թափ էի տալիս, ասում էի՝ Մաշա, մի ասի նո, հետո խնդրում էի, որ պատմեր կովի մասին:

Կարծես ֆրոնտում լինեի Մաշան, գնդացրի պես վրա էր տալիս, չէի կարողանում մտքին հասնել, թևիցը քաշում էի, ասում էի: Тихо, не, торопи, չեմ հասկանում:

Նա դանդաղում էր, քիչ հետո էլի վարարում:

Մտքով թռչում էինք կովի վայրերը, առյուծ կտրած կարմիր գորգերի մոտ, շնչակտուր էինք լինում, կասես քամին էր երեսներս ծեծում, թնդանոթները թնդում ծուխն ու փոշին աչքներս կապում, աչքս չէի ուզում ճալել, որ մերոնց հետքը չկորցնեմ:

Մաշան պատմում էր, որ Ֆյոդորն անվախ կովող էր, իսկական բալշեիկ, ոչ կրակից էր վախենում, ոչ գնդակից: Թե՛ կովի մեջ էրեք գնդակ էր մտել մարմնի մեջ, բայց չէր խեղճացել, ДОЛОЖЬ էր բղավել ու ձին առաջ քշել...

Չէի դիմանում պատմության ուժին, լաց էի լինում, քիչ էր մնում սիրտս դուրս թռչել:

Իսկ Մաշան պատմելու ժամանակ, երբեմն երգում էր կարմիրների ուղմի երգը: Այն օրվանից երգը մնաց ականջիս մեջ:

Տղան առաջ էր նետվել և ականապիշ նայում էր մորը, որի աչքերում ասես տեսնում էր կենդանի Մաշայի պատկերը, լսում էր Մաշայի զիլ երգն ու սարերը սլացող արծվիկների թևերի թափը:

Ֆյոդորն էր անցնում աչքերի առաջից հսկայի պես, ապա ուղուցիայի գորգերը կարմիր դրոշները պարզած արշավում էին դեպի քաղաքները:

— Վալոդ ջան, ես մեկ ասեմ, դու հարյուր հասկացիր, թե ինչ տեսակ էր Մաշան,—հնչեց մոր ձայնը նորից:

Ֆյոդորը տուն էր մտնում թե չէ, Մաշան քամու պես թեթև փաթաթվում էր նրա վզովը: Ֆյոդորը կարճահասակ, շեկ երեսով,

աչքերը բարի գիյվորական էր: Նա շոյում էր Մաշայի շեկ մա-
զերը, ես իմ մտքում նախանձում էի այդ երկուսի սիրուն:

Համեմատում էի իմ ամուսնական կյանքի հետ, կոկորդա-
խեղդվում էր. միտս է այսօրվա պես, հայրդ տուն մտավ, շինել
հազած, կարմիր աստղավոր կոմունարկան գլխին, ասես աշխար-
հը տվին ինձ, վրա վաղեցի, որ փաթաթվեմ, կրծքիս ուժով հրեց
ու ասաց՝ ժամանակ ես գտել սիրաբանելու:

Թե որ գլուխ դնեի մի մեծ կոխվ դուրս կգար: Սրտիս մեջ մի
բան ընկավ զրնգալով, փշրվեց ու աչքերս թաց, կախվեցի օրորո-
ցիդ վրա շնչալով:

«Հայրդ հոգի շունի...»

Մայրը տեսավ, որ տղան տխրեց, խոսքի ընթացքը փոխեց:

Մաշան երեսիս շուներ, շատ էր մտածում, էլ ո՞նց ասեմ թե
ինչքան էին մարդ ու կին երեսիս սիրում: Մաշայի, Ֆյոդորի ձեռ-
ների վրա դու մեծացար: Քո անունը Վիգեն էր, Մաշան ու Ֆյոդորը
քեզ կանչեցին Լենինի անունով՝ Վալոդ, այդպես էլ անունդ մնաց:

Ասում էին Володя будет крепкий Ленинец.

Տղան հրճվանքով ուզեց մօրը զրկել, բայց մտածեց շխան-
գարել պատմությունը, որ չէր ուզում երբեք վերջանար:

Ինչքան մարդս վատ էր վարվում ինձ հետ, այնքան շատ էի
կապվում Մաշայի ու Ֆյոդորի հետ: Իմ կյանքի դուռն այնտեղ էր:
Մաշայի պատմածները խոր էին զրվում սրտիս մեջ, տեսնում էի,
որ փոխվում էին մտքերս...

Ասում էի, Մաշա ջան, ուրիշ իշխանություն չեմ ուզում,
Լենինի—Ստալինի Սովետներն եմ ուզում: Մաշան շատ էր ուրա-
խանում, երբ տեսնում էր իր ցանած սերմերն անպտուղ չեն մնում:

Առանց Մաշայի բան չէի ուտում, Մաշան էլ առանց ինձ չէր
մնում: Հենց որ տուն էր գալիս գործից (նա գնդումն էր աշխա-
տում), մեկ էլ տեսնում էի բղավեց՝ Люся:

Պատասխանում էի. Маша, приду

— Скорей,—պատասխանում էր այնտեղից:

Մաշայի լեզուն լավ հասկանում էի, մենակ խոսել էի դժվա-
րանում: Նա ինձանից հայերեն էր սովորում, ես էլ նրանից ռու-
սերեն էի սովորում: Այժմ ինչքան ռուսերեն գիտեմ, պարտական
եմ Մաշային: Մենակ ես չէի, որ սիրում էի Մաշային, նրան սի-

րում էին մեր թաղի հարսներն ու աղջիկները: Նա գիտեր վարվել, գիտեր գրավել իր պատմություններով: Նա պարզսիրտ էր ու մարդասեր: Մաշայի դուռը բաց էր բոլորիս համար, ով տանից նեղանում էր, նրա մոտ էր վազում: Իրիկնապահերին, երբ Մաշան տանն էր լինում, հավաքվում էին աղջիկները, որը ձեռագործն էր բերում, որը կարն ու կարկատանը:

Մաշան նստում էր կենտրոնում, ես էլ քեզ գրկած նստում էի Մաշայի կողքին ու սկսվում էր կարմիր աստղի պատմությունները: Մաշայի տունը դարձել էր իսկական ակումբ, ռաումնարան, ով հասկանում էր հո լավ, ով չէր հասկանում, ես նորից բացատրում էի հայերեն:

Ինքս էլ չիմացա, թե ոնց դարձա Մաշայի օգնական ագիտատորը: Մաշան դեռ սկզբում կոտրատված հայերենով կատակներ էր անում, աղջիկների երկար մազերից քաշքշում, ծիծաղեցնում, հետո սկսում բարակ, քաղցր, շեշտված ձայնով պատմել: Բերանին էինք նայում, որտեղից ոչ թե բառեր էին դուրս թռչում, այլ կենդանի պատկերներ.— Սենկան, Պյոտրը, Ֆյոդորը՝ ձիերը հեծած՝ մեջքերը փամփուշտապատ ոնց մի-մի առյուծ:

Սենկան Ֆյոդորի մոտ ընկերն էր, քաջ կռվող կազակ: Ընկերների մեջ հայտնի կատակներ անող ու լավ երգող: Նա հիանալի Վոլգա, Վոլգա էր երգում: Ահա այդ Սենկան մի անգամ ձին քշել էր կայծակ կտրած ու երեք օր չէր երևացել, մինչև որ գտել էր հորն ու սպանել իր գնդակով: Հայրը լրտես էր եղել, մատնել էր բալչեիկներին:

Ափսոս Սենկան սպանվեց քաղաքացիական կռիվներում, ողջ գյուղը լաց էր լինում նրա համար: Սենկայի միրած աղջիկը, կազակա Նատաշան հագավ Սենկայի շինելը, ծածկեց կոմունարկան ու գնաց կռիվ, ասելով. «Սենկային կռվում կփոխարինի Նատաշան ու կմեռնի ռեուլցիայի համար»:

Լսողներս իրար էինք նայում, տեսնում էինք մեր փոքրությունը ու մեր սիրտն էլ՝ էր ուզում հերոսություն: Մաշան պատմում էր էլի կռվից մի դեպք:

Ֆյոդորը գնացել էր, բոլորը դնացել էին մի դժվար տեղ սպիտակների դեմ կռիվ:

Մաշան մնացել էր մի պառավ գեղջկուհու խրճիթում, ողջ գիշերը չէր քնել, սպասել էր, լսել էր կրակոցներ, սիրտն անհան-

Դիտար էր, պատկերացնում էր Ֆյոդորին սպանված, ձին փախչում էր առանց տիրոջ, սարերն ընկած: Խեղճ պառավն էնքան էր աղեր-սում դուրս չգալ տանից, բայց Մաշան չի համբերում, հագնում է Ֆյոդորի հին շինեղը, հրացանը վերցնում, դուրս է գալիս ու վա-զում, ինքն էլ շիմանալով թե ուր:

Լսում է կրակոցների ձայնը, գնում է այն կողմը: Վազում է ու մտածում. Ֆյոդորն իր կշանքը չի խնայել, ինքն ինչի՞ պիտի խնայի. հետո հիշում է հերոս նատաշային ու չի սարսափում այլևս: Այդպես վազելով, քրտնամեխած դուրս է գալիս մեք բաց դաշտ, որտեղ քամին մարդ էր թռցնում. մեկ էլ տեսնում է դիմա-ցից մի ձիավոր է գալիս ու բղավում ԵՄՕՖ. Մաշան կանգնում է շշկված ու ինքն իրեն հայցնում. «տեսնես մերոնցի՞ց է, թե՞ սպի-տակներից»:

Մաշան չի պատասխանում, ձիավորը հրացանը բռնում է դե-պի Մաշան ու ասում. «Տե՛ս, կսպանեմ, դու սպիտակներից ես»:

Մաշան սիրտ առած ճշում է. «Գնդակդ պահիր թշնամու հա-մար»:

Ձինվորը ճանաչում է հարազատ ձայնը, թուլացած ընկնում է ձիու մեջքին: Մաշան վազում է դեպի ձիավորն ու ճանաչում իր Ֆյոդորին: Ուռա՝ կանչելով հասնում են նրանց հաղթանակ տարած զինվորները: Հանդիպում են դաշտի մեջ, քամու բերանին երկու զինվորի իրար փաթաթված, ճանաչում են Ֆյոդորին ու նրա կնոջը՝ Մաշային: Մի հուզմունք է լինում, որ...

Ասում է Ֆյոդորն այդ ժամանակ վիրավորված էր շատ ծանր, բայց չէր հայտնում: Մաշան նրա ձեռքի թացութունից է իմա-նում, արյուն էր կաթկթում:

Այդտեղ Մաշայի աչքերը ջրակալեցին. նա, որ իսկի տխրել չգիտեր, այդ միջոցին շրթունքները դողացին:

Մաշան շարունակեց որ Ֆյոդորի վերքն անվտանգ էր, չուտով առողջացավ ու նորից կռիվ գնաց:

Պատմությունից հետո սկսվում էր իսկական երգը:

Мы красного фронта
Отряд боевой
И мы не отступим
С пути своего.

Մաշան դարձող կա ունի, լավ նվագում էր, հետն էլ պարում, «ուս աղջիկների ձեռքն էր անում պարի ժամանակ: Մենք ուրախ-ուրախ ծիծաղում էինք: .

Երբ ուշ գիշեր էր լինում, Ֆյոդորն էլ գալիս էր, նոր ցրվում էինք մեր տները:

Քանի գնում, հորդ հետ անհաշտ էինք ապրում—տան կռիվները շատանում էին: Նա հարեանների տուն գնալ-գալ չէր սիրում: Մաշան ու Ֆյոդորն էլ իսկի նրանից չէին հարցնում, չգիտեմ ինչի:

Հորդ ասում էի, որ Մաշան, Ֆյոդորը լավ բալլերիկներ են:

Քթի տակ մրթմրթում էր.

Չէի հասկանում ի՞նչ կար այդ մարդու սրտումը, ոչ կնկա, ոչ երեխի վրա սիրտն իսկի չէր տաքանում: Այդ ժամանակ մորս խոսքն էի հիշում. «տղամարդի առաջ վիզդ չծռես»: Մի օր շատ նեղացած ասացի. «սիրած ունես, գնա, քիթ ու մոթով կողքիս մի մնա»:

Նա կատաղեց, ձեռը խփեց սեղանին ու մի քանի անպատկառ խոսքեր թափեց բերանից:

Վալոդը դժկամեց, աչքերը մշուշվեցին: Ամեն անգամ հոր պատկերը ծխի նման ծածկում էր Մաշայի ու Ֆյոդորի ջինջ պատմությունը, դրա համար նա ընդհատեց մորը.

— Մաշայից, Ֆյոդորից պատմիր:

— Շատ էլ դարդ չէի անում, Վալոդ ջան, վանդակիս դուռը բացվել էր, տանը մենակ չէի նստում: Մաշայի մոտ էի վագում, փողոց էինք դուրս գալիս միասին: Քեզ գրկած տանում էի հետս ամեն տեղ: Երբ թեքս հոգնում էին, Մաշան էր քեզ վերցնում իր թևերի վրա: Ինձ տվել էի դրսի աշխարհին, էլ ժամանակ չէր մնում մտածելու հորդ բնավորության մասին:

Քաղաքացիական կռիվների ժամանակ Մաշան ու Ֆյոդորը իմ սրտի մեջ կրակ դրին ու ամեն բան մոռացած ես մտածում էի ունեղուցիայի մասին:

Նրանք միշտ ասում էին.— Լուսյա, բալշևիկ կդառնաս: Այդ որ չէին ասում, սիրտս թևավոր դառած, դուրս էր թռչում ու պատվում աշխարհի վրա...

Մի օր նրանց տանը նստած էի գլուխս կախ, դու էլ ծնկներիս վրա լաց էիր լինում, չէիր հանգստանում: Տեսնեմ մարդ ու կին իրար են նայում, ծիծաղում: Ես չէի հասկանում, թե ի՞նչ կար մտքը-ներում: Մաշան ուրախ-ուրախ մոտեցավ ինձ ու աչքերիս դեմ բռնեց լենինի ու Ստալինի նկարները: Ասաց՝ մեղանից քեզ նվեր: Ուրախությունից չգիտեի քո լացը կտրե՞մ, թե՞ նրանց շնորհակալու-թյուն հայտնեմ: Քեզ լաց լինելով թողեցի նրանց մոտ, իսկ ինքս վազեցի տուն ու պատին կապրի մեծ մարդկանց նկարները: Տունս արև ընկավ:

Մի պահ լռելուց հետո, մայրը շարունակեց.

— Դեպքը պատահեց մի քամի, անձրևոտ, մթամած գիշեր: Դու մի տարեկան երեխա էիր, օրորոցումդ մուշ-մուշ քնած: Քունս չէր տանում, ճրագը վառում էի, հանգցնում, նորից վառում: Հայրդ կովեց ինձ հետ գնաց, ու տասը օր էր տուն չէր եկել: Հա-զար մի բան էր գլխովս անցնում: Մտածում էի կամ սիրեկան է պահում, կամ դաշնակներն են սպանել...

Այդ օրը միտինգ էի գնացել Մաշայի հետ, բալշևիկ խոսողի ճառն ականջումս էր՝ «պարտված թշնամին այժմ գազազած է, ով սիրում է ռևոլուցիան, աչքը պետք է սուր պահի»:

Ասես մեկն ասում էր, թե չպիտի քնես, վեր կացա, շորերս հագա, մի քիչ պտտվեցի օրորոցիդ շորս կողմը, տեսա շատ ամուր ես քնած: Կուցա թաթիկներդ համբուրեցի, չէի դադարում տեղս, կասես մեկը դուրս էր մղում ինձ տանից:

Շալումս փաթաթվեցի, դուռը կամաց վրադ փակեցի ու դուրս եկա փողոց: Ինքս ինձ վրա բարկանում էի, թե կինն այս ժամին դուրս կգա՞ տանից: Մտածում էի, կամ գժվել եմ, կամ հիվանդ եմ: Բայց խելքս լավ էր գործում, առողջ էի զգում ինձ ինչպես երբեք: Անձրևախառն քամին շփում էր երեսիս, հանկարծ մարդ-կանց փափսոց լսեցի, մեր պատի հետևը պահվեցի, թեպետ նրանք ինձ չէին էլ նշմարի, այնքան որ մոլթն էր:

Սիրտս թրթռում էր, ասացի կա չկա սրանք վատ բանի համար են գնում: Հիշեցի Մաշային, Նատաշային, որ մոլթ գիշերները մե-

նակ դուրս էին եկել ու քաջ զինվորի պես գնացել հրացանն ուս-
րին:

Ես ինչով էի նրանցից պակաս. սրտապնդվեցի ու սկսեցի
հետևել այդ կասկածելի մարդկանց:

Նրանք գնում էին, ես էլ էի գնում...

Ծառ շանցած նրանք մոտեցան մի քարաշեն պատի: Այդտեղ
պահակ էր ման գալիս, հրացանը կրծքին սեղմած:

Դրանք մոտենում էին պահակին, կատվի պես ոտների ծալ-
րերի վրա, պահակն էլ էր մոտենում: Սպասում էի, որ պահակը
պիտի գոռա, կամ կրակի: Տեսնեմ չէ, հրացանը ցած դրեց ու
ինքն էլ վազեց պատի տակ, գլուխները մոտեցրին—ասացի վայ,
այստեղ սև գործ կա:

Ընացի ինչքան ուժ ունեի ու վազեցի դեպի զորանոցը, որ
շատ հեռու չէր այդտեղից: Իմ հետևից նրանք կրակել նն, ես չեմ
իմացել, ու ականջներումս միայն սրտիս ձայնն էր ղնդակի պես
դժժում: Վազելու ժամանակ մենակ այն իմացն, որ ձախ կրոնկա
այրվեց, բայց ցավ չզգացի:

Տղան ցատկեց տեղից, ուզում էր մորը գրկել, բայց մայրը
չզային շարժումով հրեց նրան:

— Ես վիրավոր պառկած էի, զինվորները շրջապատել էին
ինձ, հպարտ էի, որ նրանց հավասար մարդ էի ու կարող էի ռեզ-
ուցիային գեթ մի կաթիլ օգուտ բերել:

Վալոդը նայում էր զարմացած ու չէր հավատում աչքերին:
այն սովորական վտիտ մոր փոխարեն կանգնած էր մի արիակամ
կին:

— Հպարտությունս շատ շտեկեց, — շարունակեց մայրը ընկ-
ճըված տոնով:

Տղան ահաբեկված մոր վերջին խոսքերից, սպասում էր թե
ի՞նչ էր լինելու:

— Դանակ խրվեց սրտիս մեջ, երբ զինվորներից մեկը հայտ-
նեց, թե դավաճանը Դավիթն էր...

Դուրս էինք եկել իրար դեմ, մեկս մյուսին չիմանալով:

Հայրդ թաքնված թշնամի դուրս եկավ:

Վալոդը գունատվեց, բռնեց գլուխը, որ կարծես պոկվում էր
տեղից: Դեռ նրա հոգին չէր պղտորել այդչափ վատ բան: Առաջին
անգամ իր կյանքում ծանր հարված զգաց:

Նա հազիվ կարողացավ շնչաւ.

— Իմ հայրը դավաճան...

Նախատինք էր զգում, ամոթ, նվաստութիւն, երբ մայրը հանդիմանեց տղային.

— Ես չպատմեցի, որ թուլանաս, տղամարդի պես լաիր շարունակութիւնը:

Երբ ինձ տուն բերին, վաղեցի դեպի օրորոցդ, տեսա այնքան էիր լաց եղել, ձայնդ կտրվել էր, նվում էիր, ասացի երեխաս ձեռից գնաց, բայց տեսա թաթիկներդ նորից խաղացրիր: Ընկա օրորոցիդ վրա, լաց էի լինում, որ հայրդ դավաճան էր, լաց էի լինում ամոթից ու մտածում, թե Մաշան ու Ֆյոդորն ի՞նչ կասեն: Գովածի պես համբուրում էի թաթիկներդ:

Այդ օրը տանից դուրս չեկա, Մաշան էլ ձայն չովեց ու չեկավ: Հորդ բարեկամներից ու ծանոթներից ով եկավ շրնդունեցի, ասացի. դնացեք ձեր մեռելի վրա ձեր տներում լաց եղեք: Ես իմ պատիւն էի լաց լինում. ի՞նչ երեսով մտիկ տալի Մաշային ու Ֆյոդորին:

Մայրը հոգնած, նստեց տղայի կողքին, որի համառ հայացքը խնդրում էր նրան շարունակել պատմութիւնը:

— Մի օր անցկացավ այդ դեպքի վրայով,— շարունակեց հանդարտորեն մայրը:— Մյուս առավոտը նստած քեզ կերակրում էի, դուռը բացվեց ու շտապ ներս ընկավ իմ ուսւ, ազիզ ընկերուհին: Մաշան փաթաթվեց վզովս. ես լաց էի լինում, բան չէի կարողանում ասել:

Ինչպես երևում էր Ֆյոդորն ամեն բան իմացել էր ու Մաշային պատմել: Այդ հասկացվում էր Մաշայի խոսքերից. ասում էր. он был дашнак, а ты большевик, հետո մտիկ էր տալիս աչքերիս մեջ ու հպարտանում, որ իր տված դասերը դուր չէին կորել:

Մաշան դրկեց քեզ, դու փափուկ, թուխ երեխա էիր, մի զուլս ուզում էիր, որ քեզ թոցնեն թեքի վրա:

— Գո՛ւ, գո՛ւ, կանչեց, թոցրեց քեզ, сын, сын хорош, честный большевик будет ասավ: Մի քիչ սիրտս բացվեց, երկուսով քեզ վրա տրախանում էինք: Մաշան կողքիս կանգնած էր, երբ քեզ

քուն էի դնում և օրորոցիդ մոտ երգվեցի հորդ մասին պատմել
բեզ այն ժամանակ, երբ խելահաս տղամարդ կդառնաս:

Այդ օրը եկավ, ահա, պատմեցի, որ դու ճանաչես աշխարհի
լալն ու վատը:

— Ինչ կլինեիր, մայրիկ, հորս մասին իսկի չպատմելի:

Ժամացույցի սլաքը մոտենում էր 5 թվանշանին, նրանք եր-
կուսով էլ չզգացին, թե ինչպես ժամանակը թռավ ու գիշերն ան-
քուն լուսացրին:

— Մայրիկ, էլ չե՞ս պատմելու:

— Այսքան որ պատմեցի գլուխդ չցավե՞ց: Ախ, Մաշա ջան,
անուշ ընկերուհի ջան,— շարունակեց մանկան հրճվանքով մայ-
րը.— ասաց չմտածես, քեզ կտանեմ գործարան, կաշխատես, քո
երեսալային կպահես: Այն օրվանից մինչև հիմի աշխատում եմ.
քեզ մեծացրել եմ, դու էլ ես աշխատում:

Մի օր տեսնեմ Մաշան ուրախ-ուրախ վազում է, դու մի ասի
Ֆյոդորի բլուզի կտորից զինվորական փոքրիկ բլուզ է կարել քեզ
համար, բերեց հագցրեց: Այն մյուս օրն էլ կոմունարկա կարեց,
կարմիր աստղ կսցրեց ճակատին ու դրեց գլխիդ: Վալոդ ջան, էդ
ինչ տեսակ սաղեց քեզ: Թշերդ ուռցնում էիր, մեծ մարդու նման
մեզ մտիկ տալիս, հենց որ Մաշան մատը թափ էր տալիս, լացա-
կումում էիր, մենք ծիծաղից թուլանում էինք: Մաշան քեզ համար
կոմունարների երգն էր երգում, ասում էր Վալոդը լավ կոմու-
նար է լինելու:

Ախ ի՞նչ կլինեիր, Մաշա, հիմի դուրս գալիր այստեղ: Վալոդս
մեծացել, ստախանովական է դարձել, լուսյադ իսկական բալ-
չևիկ է, գործարանում բանում է և ագիտատոր է իր ցեխում:
Բայց քո այն անուշ ձայնին, այն ճարտար լեզվին չեմ հասնում,
Մաշա ջան:

Ափսոս շատ քիչ, մի տարի մնացին նրանք մեզ հարևան,
հետո հրաման եկավ Ֆյոդորին փոխեցին Մոսկվա, զինվորական
ուրիշ մաս:

Շատ տխրեցի, կասես մորից, հորից էի բաժանվում: Իսկի
հարազատ զավակն իր մոր հետևից այնքան լաց չի լինում, ինչ-

պես ես էի լաց լինում ռուս ընկերներին Մաշայի ու Ֆյոդորի հետեից: Նրանք ինձ հանգստացնում էին, ճար չէր լինում, աչքերիցս գըլ-գըլ թափվում էր արցունքը. ասում էի, ախր դուք ինձ հարազատի պես եք նայել, կյանք ու հույս եք տվել, զարուհր դուռս եք բերել:

Հարեանները հավաքվել էին, մեզ էին մտիկ տալիս: Ես գնացի կայարան, շատերն ինձ հետ եկան նրանց ճանապարհ գցելու: Մեր հարեանի տղան, Հակոբը, որ կարմիրբանակային էր, եկել էր Ֆյոդորին ճանապարհելու:

Քեզ հագցրել էի Մաշայի կարած բլուզն ու աստղավոր կոմունարկան: Այնպես ուրախ էիր, հենց զիտեիր մենք ենք վագոն նստելու, թաթիկներդ օղում թափահարում էիր, Մաշան վագոնի լուսամուտից գլուխը հանած օղային համբույր էր ուղարկում: Ֆյոդորը ձեռքը դրել էր Հակոբի ուսին և ասում էր. ну, брат, прощай, встретимся.

Ախ այդ ինչ տեսակ օր էր, երբ գնացքը շարժվեց սիրտս էլ տեղից պոկվեց ու անիվների հետ գնաց: Ասացի գնաք բարով, թող ձեր ճամփին վարդ, մեխակ ծաղկի միշտ:

Մայրը հանեց սեղանի գզրոցից մի քանի ծալ թղթի մեջ փաթած Մաշայի, Ֆյոդորի լուսանկարները: Վալոդը խլեց մոր ձեռքից նկարները և նայում էր հափշտակված: Նա որոնում էր նրանց հայացքներում մեծ ռեռուցիայի պատմության էջերը: Մաշան ժպտում էր պայծառ աչքերով, Ֆյոդորի ղեմքը հաղորդում էր ռուս զինվորի պատրաստակամությունը թշնամու ղեմ անվախ գրոհելու:

— Վալոդ, ի՞նչ ես դու այդ պատմությունից հետո: Ֆյոդորը, Մաշան հերոսներ են եղել, արյուն են թափել կռվում, իսկ դու քո ցեխոյում հանգիստ բանում ես.— շնչաց տղան, ապա ավելացրեց համարձակ. մեր գործն էլ հերոսություն է պահանջում, նրանք ձին հեծած թշնամու թիկունքն էին գրավում, մենք էլ արտագրություն մեջ մեր մկաններով շտեմնված նորմաներ ենք գրավում...

Մայրը խնամքով նկարները նորից փաթաթեց թղթի մեջ ու ասաց.— Մի քանի անգամ նամակ ստացա Մաշայից, գրում էր, թե գործից աչք չեն բացում, Ֆյոդորը զինվորական մեծ պաշտոն էր ստացել, գրում էր, որ Վալոդին շատ են կարոտել: Հետո էլ նամակ չստացա, չիմացա թե ի՞նչ եղան: Լավ մարդիկ, ազիզ մար-

դիկ միշտ կհիշվին. քանի՞ տարի է անցել, բայց այս օրվա պես պարզ հիշում եմ նրանց գործերն ու պատկերը:

Մայրը հոգնած ետ նստեց մեջքը պատին հենելով,—իսկի չենք ասում ժամը մոտեցել է, վեր կաց, շուշանանք: Նա վեր կացավ տեղից բացեց պատուհանի փեղկը, նայեց դեպի փողոց, երբ տեսավ դռնապանին դուրս էր եկել փողոցը մաքրելու, աղադակեց.

— Վալոդ ջան, ախր որոշել ենք ես ու դու ամենից առաջ մեր ընտրական տեղամասում լինել:

— Հենց գիտես մենակ ես ու դու ե՞նք որոշել, այժմ այնքան ընտրողներ են այդպես որոշել,—ասաց տղան վեր կենալով: Նա արագ հագավ պիջակը, գլխարկը ծածկեց: Մայրը հագավ կապույտ վերարկուն, գլխին կապեց մի մուգ գույնի թաշկինակ: Ժամացույցը զարկեց հինգ անգամ: Դրանք բոլոր սրտերից ելած սպասումի զարկեր էին:

Մայր ու որդի նայեցին իրար մեծ լուսաբացի շողքն աչքերում, ապա շտապ քայլերով դուրս եկան տանից: Քիչ հետո մայր ու որդի երջանիկ ժպիտը դեմքերին՝ ընտրական տեղամասը մշտան: Նրանք մենակ չէին, արդեն հավաքվել էր ընտրողների մի մեծ բազմություն:

ՊԱՐՏԻՉԱՆԻ ՏՂԱՆ

1.

Գյուղի եզրին, անտառի մոտ մի մենավոր տնակ կար կանգնած—պատերը գորշ, տանիքը՝ ծղոտով ծածկված:

Այդ տնակին շուրջ էին տալիս շուրջն ածած բարձրակատար բարդինները, որոնց ճյուղերին գարնանը հավաքվում էին սարյակները խմբերով ու ճովողում, ղժղժում...

Այդ տնակը մի անսովոր հետաքրքրություն էր առաջացրել գյուղում, մանավանդ երեխաների շրջանում:

Տարվա բոլոր եղանակներին երեխաները սիրում էին մենավոր տնակի մոտ հավաքվել: Ամեն տեսակ աղմկոտ խաղեր բարդինների տակ էին սարքում, որովհետև այնտեղ խաղաղ էր, ոչ ոք նրանց չէր խանգարում ու չէր տեսնում: Մեկ էլ տեսար լիաթոք կանչկրտոցով լախտի էին խփում, իսկ մութն ընկնելիս հարամով կանչելով՝ դուրս էին թռչկոտում թաքնված տեղերից:

Անտառը մոտիկ էր, երբեմն գրազ էին բռնում, շնչակտուր վազում մինչև երկվորյակ կաղնիները: Առվակի ջուրը հոսում էր բարդինների տակից, լճանում, իսկ ձմեռը սառչելով երեխաներին հարմար տեղ էր պատրաստվում ֆռոսն զցելու և սահելու համար: Բուքն ու ցուրտը չէին ահաբեկում երեխաներին. մեկ էլ ահա սառույցի վրա ուրախ ճիչերով, կարմրած քթերով շար էին ընկնում գյուղի չարաճճիները:

Գարնանը սովորաբար այդտեղ աղմուկը սաստկանում էր. սարյակներ փախցնելու մրցականչ էր սկսվում: Անհանգիստ տղաները քարեր էին նետում բարդինների կատարներին և մեծ հաճույք զգում, երբ սարյակները հալածական թևերը թափահարելով, օդը վշտացնելով թռչում էին այս ու այն կողմ: Երեխաներն

այնքան էին խաղում, աղմկում, մինչև դուրս էր գալիս մենավոր տան բնակիչը՝ 15 տարեկան մի պատանի՝ սև նշաձև, վառվռուն աչքերով, լայնաթիկունք, քայլվածքը հաստատ, հագին մի խունացած ու հնամաշ բլուզ։ Նրան կիպո էին կանչում։

Սկզբում նա շատ հանդարտ, ձեռքերը գոտու մեջ խրած, հայացքը լուրջ՝ տնտղում էր ամեն մեկին ոտքից գլուխ ու կամաց-կամաց առաջ շարժվում։ Այդպիսի բոպեններին տղաներից ոչ մեկը չէր համարձակվում նրան մոտենալ, հրել, կամ ոտքերի առաջ ընկնել։ Նրեխաները գիտեին, որ նա չէր սիրում խաղի մեջ անկարգություն։ Հանկարծ աշխուժանում էր կիպոն ու հա՛պ-հո՛պ գոչում։

Կիպոյի «հապ-հոպ»-ից հետո խաղը նորից էր սկսվում։ Որ խմբի կողմն էր անցնում կիպոն, այն խումբը հաղթող էր դուրս գալիս, ամեն տեսակ խաղերից։ Կիպոն թույլ տղաների հետ կոպի չէր բռնվում, ասում էր. «Փետուրի պես թեթև են, փշեմ կթռնեն»։ Միայն ուժեղների հետ էր շարվում։

Գլուղի տղաները հերթով փորձել էին նրա ուժը և համոզվել, որ կիպոյին հաղթելը հեշտ բան չէր։

Ամենից վարժ կիպոն էր լողում խոր գետերում, ամենից արագ նա էր վաղում, երբեմն օձապալար բարձրանում էր բարդիների կատարներն ու սարյակների բներից ձաղեր դուրս բերում, ամենից անվախ նա էր քարեր նետում գամփոռերին։ Նույնիսկ շշուկներ էին պատվում, թե կիպոն մեն-մենակ գալի էր սպանել երկվորյակ կաղնիների տակ։

Ամեն անգամ կիպոն էր խաղերը կազմակերպում. նրանից մի քանի տարով մեծ տղաները նրան էին ենթարկվում, որովհետև և՛ ուժով, և՛ հնարագիտությամբ կիպոն մրցում էր նրանց հետ։ Այդ պատճառով երեխաները խաղի ժամանակ միաբերան աղաղակում էին. — Թո՛ղ կիպոն մեզ ղեկավարի։

Առանց կիպոյի խաղն անհետաքրքիր էր անցնում, երեխաները շուտ էին պառակտվում և իրարից խրոված քաշվում պատերի տակ։ Իսկ երբ կիպոն նրանց հետ էր լինում, խաղն ընթանում էր կանոնավոր, հետզհետե աշխուժանում էր ու բորբոքվում։

Մի խումբ տղաներ, որոնց հայրերն ունեւոր էին, կիպոյից և՛ վախենում էին, և՛ չէին սիրում նրան։ Նրանց տան մասին սուտ

լուրերը էին տարածում. որպես թե Լիպոյի հայրը գլուղից փախել էր իր վատ արարքների համար. ասում էին տղան էլ ամբարիշտ հորն է գցել: Լուրեր էին տարածում, թե ինչքան խառնակություններ էին լինում գլուղում, անպայման մենավոր տան բնակիչներն էին մեղավոր:

Դրան հակառակ, չքավոր և բատրակ գլուղացիների երեխաները սիրում էին անվախ ու քաջ Լիպոյին: Հաճախ նրա մոտ էին վազում իրենց վեճերը հարթելու, մենամարտի ժամանակ նրան էին օգնության կանչում, իրենց ուրախությունն ու տխրությունն ուզում էին անպայման նրա հետ բաժանել:

Լիպոն իր ազդեցիկ բնավորությամբ կարողանում էր նրանց հաշտեցնել, և դատաստան տեսնել խարդախ ճուտիկների հետ, որոնք անտեղի վիրավորում, ծեծում էին անպաշտպան երեխաներին:

Ահա թե ինչու խորհրդավոր և սիրելի էր դարձել այն մենավոր տնակը և նրա 15 տարեկան բնակիչը:

Կրկին գարուն էր. սարյակները բարդիների ճյուղերի վրա հարսանիք էին սարքել, ճովողում էին, բայց երեխաների առաջվա խաղերը պակասել էին: Գլուղում կյանքը փոխվել էր, խռովություն էր ներսում: Գլուղացիները ամբողջ ժամանակ կռիվներից էին խոսում: Լիպոն օրերով դուրս չէր գալիս խաղալու, ընկերները չէին իմանում թե ո՛ւր էր հաճախ նա անհայտանում: Երեխաներն է՛լ ավելի զգայուն և կովարար էին դարձել: Հաճախ մի քանի քայլ իրարից հեռու կանգնած լեզվակռիվ էին սկսում, աքլորների նման գլուխները ցից իրար դեմ վազում, հետո վեճը փոխվում էր իսկական տուր ու դմբոցի, քարեր էին նետում իրար վրա, քիթ, ճակատ արյունոտում: Այդ կռիվներից հաճախ չքավոր երեխաները հաղթող էին դուրս գալիս, որովհետև քանակով շատ էին ու իրար հղբոք պես պաշտպանում էին:

Ունեոր-դոռբանների տղաները սպառնում էին չքավոր երեխաներին իրենց ծնողների կարողությամբ, որ «տեսե՛ք-տեսե՛ք, մեղ լավ տուն ունենք, ձի, ոչխար ու կով, սապոգներ ենք հագնում, իսկ դուք քաղցած եք ու տկլոր»: Բայց այդ խոսքերը նրանք

«եշտ չէին մարսում. անպայման ընդհարում էր տեղի ունենում խմբերի միջև ու առաջիններն իրենց արժանի պատիժն ստանալով՝ պոկ էին գալիս, փախչում՝ «վա՛յ, նանի՛ ջան» կանչելով:

Այդպես մի խումբ երեխաներ մթնշաղին բարդիների տակ խաղում էին. խաղից ձանձրացած սկսեցին սուլել, ծղրտալ, որպեսզի կիպոն դուրս գա ու մասնակցի խաղին: Բայց հակառակ նրանց սպասածի՝ կիպոն դուրս չեկավ: Այդտեղից վեճ բացվեց, թե ինչո՞ւ կիպոն վերջերս քիչ է երևում, նրանց խաղերին չի մասնակցում: Շատերի համար հանելուկ էր դարձել, թե ո՞վ էր նրա հայրը: Ոմանք ասում էին, թե կիպոյի հայրը քաղաքում բանվոր է, ոմանք էլ պնդում էին, թե քաղաքից վերադարձել, այժմ սարերումն է ապրում, տուն չի գալիս: Ավելի գիտակ տղաներն ասում էին, թե կիպոյի հայրը, Ալեքը քաջ կովոդ է ու չի սիրում հարուստ զորբաներին:

Մազերը գզգզված մի աղջիկ, որ միացել էր տղաների խմբին՝ ընդհատեց նրանց խոսակցությունն ու սկսեց պատմել, թե ինչպես իր հայրը տեսել էր կիպոյի հորը՝ հրացանն ուսին, գիշեր ժամանակ անտառից իջնելիս: Այս փաստը խիստ տպավորիչ էր. երեխաները խորհրդավոր լուրջամբ նայեցին միմյանց:

Կլոր, կարմիր երեսով մի տղա՝ անունը Արմո, հանկարծ հարց տվեց կարճիկ, նեղ երեսով, պատառոտված շորերով մի ուրիշ տղայի, որի անունը Արտո էր.

— Դու տեսե՞լ ես կիպոյի հորը:

— Տեսել եմ,—պարծեցավ Արտոն հոնքերն աղեղի պես ձգած, ձեռքերը պատառոտված անդրավարտիքի գրպաններում խաղացնելով:

— Ի՞նչ տեսակ է,—այրող հետաքրքրությամբ հարցրին երեխաները:

Նրանց հետաքրքրությունն ավելի բորբոքելու համար, Արտոն նախ և առաջ կոկորդը՝ մաքրեց, ապա հեգնանքով պատասխանեց.

— Ինչ տեսա՞կ, դրան բալ-շեիկ են ասում...

Վերջին բառը վանկերի բաժանելով ասաց նա շուրջը նայելով, գրեթե շշուկով:

— Բալշեիկ...—կրկնեցին երեխաներն առանց հասկանալու բառի իմաստը, դարմանքից աչքերը շոած:

— Բա շորերը՝,—հարցրին նորից խմբովին:

— Շորե՛րը, չեք իմանո՞ւմ, զինվորի, էլի...

— Բա ո՞ւմ կողմի զինվոր է,—հարցրեց Արտոն, որ ամենից շատ էր հետաքրքրվում մենավոր տան բնակիչների կյանքով:

Արտոն սխեռի պես մանր աչքերը ուղորեց, ապա ասաց վանկ-վանկ.

— Չեմ ի-մա-նում, էլ չեմ ա-սի՛...

— Ասա, ասա, ուրիշի չենք պատմի,—աղաչագին խնդրեցին երեխաները:

— Չէ, չեմ ասելու,—բարկացած ասաց Արտոն.—հենց իմա-նում եք հանա՞ք բան է, բա որ տատա լեզվիս վրա աղ լցնի՛...

Արտոն ձեռքը դրեց բերանին, ամուր փակեց, որ ավելորդ բաներ չասի:

Այդ խոսակցության ժամանակ բոլորը հայացքները դարձրել էին դեպի մենավոր տնակը, որ այնպես համառորեն կանգնած էր գյուղի եզրին: Այնքա՛ն, այնքա՛ն բաներ էին անցնում երե-խաների գլխով. մեկի աչքում հրացանավոր մարդն էր տա-նիքից նայում, մյուսի աչքում՝ այն մարդը հրեղեն ձին նստած սարն էր սլանում...

— Ասում են կիպոյի հայրը շար մարդ է,—հանկարծ լռու-թյունն ընդհատելով մեջ մտավ կատվի պես աչքերը պլշած շեկ Մոսին:

Այդ ժամանակ Արտոն ընդհատեց նրան սպառնալով:

— Չարը դու ես, սրան մի տես, ճատան. կիպոյի հայրը լավն է, մի անգամ ձեռը գլխիս քսեց, շոյեց ու ասաց. «Միրով ու խելոք ընկերներ եղեք կիպոյի հետ»:

— Հիմի դո՛ւ, դո՛ւ,—ուզում էր բռնեցնել Մոսի՛ր գլխին, բայց զսպված ետ քաշվեց:

Արտոյի բացատրությունից հետո բոլորն ազատ շունչ քաշե-ցին ու խեթ-խեթ նայեցին շեկ Մոսիին, որպես զրպարաշի:

Մոսին իր կարծիքը հաստատելու համար ավելացրեց դողա-ցող ձայնով.

— Ուզո՞ւմ եք, հարցրեք Ղազոյին, նա...

Խոսքը կիսատ մնաց:

— Մո՛ւտ ես ասում,—վրա վազեց Արտոն, որին շատ ան-գամներ կիպոն ազատել էր շար տղաների ճանկերից:

Հենց ուզում էին շեկ Մոսիին մեջտեղ քաշել ու դատաստան տեսնել ինչպես հարկն է, երբ արջերի պես երկու մեծ տղա վրա տվին երեխաների խմբին: Ինչպես երևում էր նրանք ամբողջ ժամանակ դարանամուտ՝ լսել էին երեխաների խոսակցությունը:

Դրանք դուռի հարուստի՝ Գաբոյի տղաներն էին, մեկը Ղազոն, որ կտուցի պես կեռ քիթ ուներ, մյուսը՝ Թևոսը, որը հայտնի էր երեխաների շրջանում որպես ծուլ և շատակեր:

— Տկլոր Արտո, փախած Ալեքին ես պաշտպանո՞ւմ,— գոռաց Ղազոն:

Երեխաների մեջ շփոթություն ընկավ, անմիջապես բաժանվեցին երկու խմբի: Կռիվ ծագեց, բռնցքամարտ:

Շեկ Մոսին վախից կապտել էր, թուրք ծորում էր բերանի փերից. մի ոտքը մի խմբի կողմն էր, մի ոտքը՝ մյուս խմբի. որ կողմն ուժեղանում էր՝ անմիջապես այն կողմն էր անցնում:

Ուս-ուսի տված՝ անտառից երկու տղա էին իջնում, հենց որ տեսան կռիվ է, անմիջապես, առանց շուրջը նայելու, անցան Արտոյի խմբի կողմը: Մեկը մենավոր տան բնակիչ՝ Լիպոն էր, մյուսը՝ նրա ընկերը, Սարի Սամոն: Լիպոյի գալուց հետո, ինչպես ժայռ փլվեր գլխներին, ցրիվ եկան հակառակորդ տղաները, նրանք Լիպոյի ուժը նոր չէին փորձում:

— Ո՞վ է խառնել ձեզ, ի՞նչու եք կռվում,— ասաց Լիպոն Կուրծքը դեմ տված, լայն թիկունքը թափահարելով,— ով քաջ է թող մեջտեղ գա, ես այստեղ եմ...

Արտոն, Արմոն ոգևորված բաց չէին թողնում հակառակորդներին. առ հա, բկին չոքի,— գոչում էին միմյանց:

Ղազոն ու շատակեր Թևոսը ոխը սրտներում՝ շուռ եկան, ճանկեցին Սարի Սամոյին: Լիպոն իսկույն հասավ բռնեց նրանց ձեռքերը, ուրեք ուռի ճյուղերի պես:

Ղազոն իր նիհար մարմինը, ինչպես մոմած պարան, դուրս արծացրեց Լիպոյի ուժեղ ձեռքերից ու գոռաց.

— Ալեքի ճուտ, տկլոր...

Լիպոն վագրի պես անզուսպ ցատկեց, այս անգամ բռնեց Ղազոյի կոկորդը.— էլ կանն՞ս, բերանդ շաղ կտա՞ս,— հեռում էր դայրուլթից:

Խմբի մյուս տղաները բռնել էին շատակեր Թևոսին ու խա-
ղաղնդակի պես դես ու դեն էին գլորում:

Մոսին տեսավ կոիվը բարդանում է, փախավ բարդինների
հետևը, այնտեղ պահ մտած սպասեց մինչև կռվի վախճանը:

Լիպոն Ղազոյի կոկորդից բռնած, քարշ տալով հասցրեց
մինչև Կակոյեից ջրաղացը, հա՛պ հո՛պ արեց, գետնով տվեց ու
ասաց.

— Էստեղ քեզ մի լավ դաս կտամ, որ մյուս անգամ չհամար-
ձակվես երեսխաններին ահ տալ, հայհոյել:

Ղազոն վերջին ճիգերը գործադրելով փորձեց Լիպոյի փորին
քացով խփել. Լիպոն նրա կոկորդից բռնած տարավ գլուխը թա-
թախեց ջրաղացի ջրում:

— Վա՛յ, խեղդվեցի,— գոռում էր Ղազոն:

Սամոն իմանալով Լիպոյի բռնկուն բնավորությունը՝ հասավ
այնտեղ, մեծ ճիգ գործադրելով բռնեց ընկերոջ պողպատի
պես ամուր ձեռքերը.

— Թո՛ղ այդ վախկոտին, հերիք է...

Լիպոն ծանոթ ձայնը լսելով շուտ եկավ, իսկ Ղազոն հազիվ
պոկվեց ախոյանի ձեռքից, ահազին տեղ վազեց թրջված խողա-
նակի պես գլուխը թափ ու թափ տալով, ապա ինչքան ուժ ունեի
սպառնալից գոռաց.

— Իմ հերը քո հոր հետ կխոսի... Գողե՛ր...

— Ի՞նչ ես կլանչում,— Լիպոն ուղեց նորից հասնել՝ Սամոն
ոտքը դեցեց նրա ոտքի առաջ:

— Չարժի... —

Թևոսն ու Ղազոն և նրանց կողմնակից մի քանի տղաներ
հեհհհ փախան:

— Գնացե՛ք, վախկո՛տ նապաստակներ, ձեզ վրա ծիծաղե-
ցեք,— ասաց Լիպոն փախչողների հետևից:

Տղաներն ազատ շունչ քաշեցին և խմբվեցին Լիպոյի և Սա-
մոյի շուրջը. նրանք չգիտեին ինչպես արտահայտեն իրենց սերը,
երախտագիտությունը Լիպոյին, որ վտանգի ռոպեններին ամ-
պից թռած կայծակի նման իջնում էր հակառակորդի գլխին: Ար-
տոն հենվել էր Լիպոյի ուսին. երջանկությունից փայլում էին նրա
սիսեռի պես մանր աչքերը, ուր կարդացվում էր. «Տեսե՛ք, ի՞նչ
լավ, ինչ քաջ է մեր Լիպոն»:

Արմոն խնձորի պես կարմրած այտերի քրտինքն էր սրբում հետն էլ՝ արմունկներով ուրիշներին հրելով առաջ անցնում դեպի Լիպոն: Շեկ Մոսիս հեռու կանգնած ծոծրակն էր քորում և իրեն մեղավոր ճանաչելով չէր համարձակվում մոտենալ խմբին: Կենտրոնում կանգնած Լիպոն հաճելի ծիծաղում էր, կարծես ոչինչ չէր պատահել:

Բարդինների կատարները մթնում խշշացին: Մենավոր տնակի լուսամուտից լույսի շիթեր ընկան գետնին. օդը ցրտեց, ուշ երեկո էր:

Արտոն հանկարծ շնչաց Լիպոյի ականջին, խեթ-խեթ նայելով շեկ Մոսիսի կողմը, որն այդ բոպեին գող կատվի պես աչքերը պլշացրել էր ծառերի արանքից:

Հակառակ բոլորի սպասածի, Լիպոն ամենևին չբարկացավ, այլ ժպտաց և Մոսիսին իր մոտ կանչեց:

— Արի՛, Մոսի, անհեր, անմեր, բատրակի թոռ, այդ ինչո՞ւ ես լեզուդ ծռել, ճստճստացրել, սուտ-սուտ բաներին ինչո՞ւ ես հավատում:

Լիպոն ավագ եղբոր պես շոյում էր Մոսիսի գլուխը, կեղտից կոշտացած նրա մազերը: Մոսիս մրմռաց, քիթը քորեց: Ինչ լավ, ինչ բարի է Լիպոն, — մտածում էր նա, ուզում էր այժմ մի լավ խոսք ասել Լիպոյին, մեղքը քավել, բայց խոսք չէր գտնում. կարծես մեկը դիտմամբ բերանը ծեփել էր, որպեսզի նա տանջվի, խղճի խայթ դգա. չփշիացնում էր շրթունքներն ու լուռ ձեռքերը տրորում:

Երեխաները մոռացել էին տուն դնալու ժամանակը, թռչունների պես կտուց-կտուցի քաղցր ու անուշ զրուցում էին: Այդ միջոցին օդը պատռեց մի կանացի բղավոց: Մենավոր տնակի դուռը բացվեց ձուռալով, դուրս եկավ Լիպոյի մայրը վախեցած: Կռիվ էր եկել նրա վրա Ղազոյի և Թեանի կորամեջք տատը:

— Ասում եմ տղիդ խրատի, թե չէ՝ մեկ-երկու՝ համբերությունից դուրս կբերի, իրեն համար վատ կլինի: Էսօր քիչ է մնացել թոռիս խեղդի... Մեր կողմերում որ բռնել եմ՝ վիզը քոռ դանակով կկտրեմ...

Լիպոյի մայրը շալն ուսերին, հուզմունքից դողալով կանգնել էր շեմքում, չգիտեր ինչ պատասխանել: Վերջում միայն մի խոսք

ասաց.—Նանի, ի՞նչ ես գլուխ դնում երեխաների հետ։ Թո՛ղ կռվեն էլ, բարիշեն էլ...

— Սո՛ւտ է, սո՛ւտ է, Լիպոն մեղավոր չէ,—վրա տվին ամեն կողմից երեխաները։

Վերջապես շեկ Մոսիի համար հանցանքը քավելու առիթը ներկայացավ. նա վազեց մտավ Լիպոյի մոր և Ղազոյի տատի արանքն ու ամենից բարձր սկսեց գոռալ.—Նս էլ եմ ասում Լիպոն մեղավոր չէ...

— Էս կատվաձագն ինչ է մեջ ընկել, հը՞,—տատը մի լավ բամբակեց Մոսիի գլխին և գնաց իր ճամփան կռիվը շարունակելով։

Արմոն համոզում էր Լիպոյի մորը, որ Լիպոն մեղավոր չէ, այլ մեղավորը Ղազոն ու շատակեր Թևոսն էր, որ իրենց տկո՛ր և ուրիշ շատ վատ բաներ էին ասել։ Երեխաները ցրվեցին իրենց տները, գիշերը վերմակները գլխներին քաշած՝ պատմում էին իրենց կրտսեր եղբայրներին ու քույրերին այդ օրվա դեպքի մասին։

Լիպոյի մայրը երբ բարկացած էր լինում, Լիպոն չէր հանդըգնում խոսել։ Այս անգամ էլ նա մոր հետևից անխոս տուն մտավ. նստեց հին կապերտով ծածկված թախտի ծայրին։ Տան ամբողջ կահ-կարասին՝ մի թախտ էր, մի սեղան ու մի քանի աթոռներ։ Այդ տան միակ զարդարանքն էր տղայի գլխավերևը պատից կախած մանկական փայտե հրացանը։

Չարքաշ կյանքի կնիքը դեմքին, տենդոտ շրթունքները դողդողալով՝ մայրը հանդիմանում էր իր որդուն.

— Քանի ասում եմ խելքի եկ, խելքի չես գալիս։ Չե՞ս տեսնում ի՞նչ օրեր ենք ապրում։ Ջուրը կամրջի գլուխն է անցել, կռիվ է ամեն տեղ... Հայրդ էլ կռիվների մեջ... Դու նոր կաթնակեր երեխա չես, հասկացի՛ր, ի՞նչ գործ ունես հարամու տղաների հետ... Թե որ ձեռն ընկնի՝ հորդ արյունը կխմի նրանց հերը։

Տղան մոր վերջին խոսքից դեմքը խոժոռեց՝ կամացուկ կրկնելով. «Արյունը կխմի...»

— Նրանք ինձ փախածի ճուտ են ասում.—հանկարծ պոռթկաց նա՝ զայրույթն ու արցունքը կոկորդում խեղդելով։

— Թո՛ղ ասեն, համբերություն ունեցիր, վերջն է գովելի,

Տեսող կերևա թե ով է փախած. դու անպես պահիր քեզ, որ մեզ
ալքա իսկի կասկած չտանեն: Թե չէ մեր տունն ու տեղը կկրա-
պեն...

Լիպոն չուղեց այլևս բարձրաձայն վիճել մոր հետ, իմանա-
լով նրա հիվանդությունը, որ շատ հուզվելուց կարող է ուշագնա
լինել:

Տղան լուռ հանվեց, մտավ անկողին: Մայրը ճրագը հանգ-
ցրեց: Տղան երկար ժամանակ չէր կարողանում քնել, լսում էր
մոր անկանոն շնչառությունը և անհանգստանում:

2.

Ուշ գիշեր էր. քնած էր ողջ գյուղը, քնած էին և խորհրդավոր
տոնակի բնակիչները: Երկինքը մթադնած էր, աստղեր չէին շո-
ղում, քամին օրորում էր բարդիների կատարները, սվավում ծղո-
տե տանիքի վրա:

Լիպոն խոր քնի մեջ երազ էր տեսնում. հայր ու որդի մի
տեղ կածանում շրջապատված էին գայլերով... ոտների տակ
անդնդախոր ձոր էր: Հայրն անահ կրակում էր գայլերի վրա,
գայլերն իրար հետևից գլորվում էին ձորը: Լիպոն քափ-քրտինք
մտած ընկել էր վերջին գայլի հետևից, ուզում էր անպայման իր
հրացանով սպանել, բայց որքան շարշարվում էր՝ հրացանը չէր
պայթում: Հանկարծ տրափ՝ լավեց հայրիկի հրացանի պայթյունն
ու վերջին գայլը թավալվոր ընկավ ձորը:

Այդ միջոցին ծեծում էին նրանց պատուհանը: Մեկ, երկու
քնդհատվում, նորից մեկ, երկու... կարծես փայտփորիկ էր ծա-
ռի բնին կտկտացնում:

Առաջինը մայրն արթնացավ՝ նստեց անկողնի մեջ, լսողու-
թյունը լարեց ու ճանաչեց պայմանական թափոցը: Պատուհանի
երկարությունը ձգվել էր մի ստվեր: Մայրը ոտքերի ծայրերի վրա
կամացուկ մոտեցավ դռանն ու ճեղքից ստուգեց, հետո դուռը
բացեց:

Տնակի մեջտեղում սարի պես ձգվեց գինավորական շինել հա-
գած մի մարդ: Կինը վառեց ճրագը. լույսի շողքը խաղաց նորեկի
երեսին. նա քառասունի մոտ մարդ էր, նրա դիմագծերը հիշեց-
նում էին անկողնում պառկած փոքրիկ տղային:

Մարզն անհամբեր մոտեցավ տղայի անկողնին, կռացավ համբուրեց նրա ճակատը. տաք շունչ զգալով երեսին՝ տղան արթնացավ, ճանաչեց հորն ու փաթաթվեց նրան: Հոր խոփոց դեմքը պարզվեց, լուռ շոյում էր իր միակ որդու գլուխը: Մայրը դուռը փակեց ու ճեղքից նայում էր դուրս՝ ստուգելու համար՝ թե արդյոք չէի՞ն հետևում կասկածելի մարդիկ:

Տղան հորից պոկվելով բացականչեց.

— Հայրի՛կ, ո՛ւր է հրացանդ...

Մայրը տղայի բերանը ձեռքի ափով փակեց.— կամա՛յց...

Տղան խիստ վախեցած, աչքերը շոնց, զգաց որ չէր կարելի՝ ձայնը բարձրացնել, քանի՜ որ հայրը գաղտնի էր եկել և նրան հետևողներ կային. մայրիկն էր այդ մասին մի քանի օր առաջ պատմել:

Մոր հանդիմանությունից հետո տղան լռիկ մատները խաղացնում էր հոր փամփուշտակալի վրա: Մի՞թե կար ավելի մեծ ուրախություն նրա համար, քան այն, երբ հայրը զինված տուն էր մտնում: Այդ բուպեններին թվում էր տղային, որ աշխարհում իր հորից ուժեղ մարդ չկար: Հայրը քիչ էր ապրել գյուղում, բայց տղան նրա հետ շատ էր կապված ու շատ էր սիրում: Ամեն անգամ հիշում էր այն երջանիկ օրը, երբ մի քանի ամիս առաջ հայրը վերադարձավ քաղաքից, որտեղ նա բանել էր երկար տարիներ: Ինչպե՞ս ինքը ուրախությունից ճշաց, մայրիկը լաց եղավ: հետո անհամբերությամբ սկսեց հայրիկի ճամփորդական պայուսակը քանդել ու այնտեղ գտավ իր նվերը՝ փոքրիկ փայլուն մի հրացան, որ հայրիկը բերել էր քաղաքից: Լիպոն այլևս ոչ մի բանի չնայեց, անմիջապես հրացանն ուռը գցեց դուրս եկավ, հպարտ-հպարտ քայլեց, ամբողջ օրն ընկերների հետ խաղաց, ձլթացրեց: Երեխաները գյուղում տարածեցին, թե Լիպոյի հայրիկը հրացան է բերել նրա համար, այն էլ իսկական, կրակող հրացան:

Այնուհետև գիշերները հայրիկի մոտ մարդիկ էին գալիս խոսում էին շշուկով: Մայրիկը բարդիների տակ ման էր գալիս ու խիստ պատվիրում Լիպոյին, որ ոչ մի խոսք բերանից չթռցնի. թե իրենց տուն ո՞վ եկավ և ո՛ւր գնաց:

Լիպոն հասկանում էր, որ հայրիկն իր ընկերների հետ խոսում էր շատ գաղտնի բաներից. ինչպես, օրինակ, կուլակ զոռբա-

ներին տապալելու մասին, աշխարհը փոխելու մասին: Լիպոն պարզ հիշում էր, ինչպես մի անգամ հայրը ոգևորված բացականչեց.— «Լենինը ասում է զենքով պետք է վերցնել իշխանությունը...»: Նրա մյուս ընկերներն էլ ոգևորված սեղմեցին իրենց բռունցքները կրկնելով՝ «զենքով պետք է վերցնել իշխանությունը»:

Եվ որովհետև հայրիկն ու նրա ընկերները կոխվ էին սիրում, Լիպոն էլ մեծերին հետևելով՝ իր փայտե փոքրիկ հրացանը ամեն խաղալիքից ու ամեն խաղից շատ սիրեց:

Հայրը երբ օրերով տնից բացակայում էր, տղան բունը կորցրած թռչունի նման անհանգիստ այս ու այն կողմ էր բնկնում ու շնչում.— ա՛խ, ե՛րբ պիտի հայրիկս գա:

Այժմ նորից հայրիկը եկել էր: Նա զգուշությամբ տղայի գլուխը դրեց բարձին ու սկսեց մայրիկի հետ կամացուկ խոսել: Լիպոնի քունը փախավ, նա ուշադիր որսում էր ականջին հասնող հոր հատ ու կենտ բառերը. սար, ձի, կոխվ, պարտիզան:

Վերջին օրերի անց ու դարձից ու հոր խոսքերից տղան արդեն գուշակել էր ու հաստատ գիտեր, որ իր հայրը պարտիզան է: Իսկ պարտիզանները քաջ են լինում, մտածում էր տղան:

Վերմակի տակից գաղտագողի տղան հետևում էր հոր ամեն մի շարժումին: Հայրը լռիկ շորերը փոխեց, հետո թղթեր հանեց գրպանից ու ճրագի դեմ բռնած կարդաց, դեմքը մռայլվեց:

— Պանակը հասել է ոսկրին, դաժան թշնամու սիրտը մինչև գնդակով չծակես, կոխվ չմղես, աշխարհը հիմքից չի փոխվի...»

Հոր հայացքն անհանգիստ էր ու սպասողական. նա մոտենում էր լուսամուտին, ապա անկյունից անկյուն քայլում. Լիպոն տեսավ և այն, թե ինչպես հայրը մոր ականջին շնչաց ու երկուսով ստվերների պես անաղմուկ դուրս եկան տնից: Տղան թռավ անկողնից, նայեց լուսամուտից ու տեսավ հայրիկն ու մայրիկը մտան ցախատուն ու այնտեղ բավական ուշացան: Տղան մտան մտավ անկողին ու շունչը պահած սպասում էր: Հայրիկն ու մայրիկը վերադարձան, իրենց հետ բերելով մի ծանր կապոց, ապա մայրիկն սկսեց տխրամած.

— Մինչև ե՛րբ պիտի քունն աչքերիցդ կտրած, տնից-տեղից ընկած՝ սար, ձոր թափառես. թշնամին էլ աչքն արյուն կոխած քեզ է հետևում...

— Թող հետևեի, մենք էլ նրան ենք հետևում..., — պատասխանեց հայրը:

Խոր հառաչելով՝ մայրը շարունակեց.

— Ասում են ամեն տեղ թշնամին բռնել է ճամփեքը...

Իսկ դրսում խավարը թանձրացել էր, քամին սաստկացել և անձրևի խոշոր կաթիլները կը՛լթ-կը՛լթ թակում էին նեղլիկ պատուհանի ապակիները: Տնակում կիպոյի հայրն էր սպառառն նստած:

Ախ, ինչպես էր սիրում կիպոն իր անվախ հայրիկին: Եթե հայրիկը հրացան չունենար ու կռվելու չզնար, այն ժամանակ դուռը տղաներն ի՞նչ կմտածեին, թե ի՞նչ տեսակ հայրիկ ունինա, Ղազոն ու Թևոսն էլ ավելի երես կառնեին: Տղան գալարվում էր վերմակի տակ: Պատուհանը երկու անգամ ծեծեցին — տըկ-տըկ ու դրսից կանչեցին կամացուկ «աստղ»: Այդ ժամանակ հայրը վատահոլթյամբ դուռը բացեց: Ներս մտան երկու ուրիշ մարդ՝ առույզ դեմքերով, հայրիկի պես զինված: Նրանց բարձր շնչով լցվեց կիսախավար տնակը: Անձրևի, քամու սառնություն բերին նրանք իրենց հետ: Վերմակի տակից շունչը պահած տղան նախամ էր նրանց ու սպասում, թե ի՞նչ էր լինելու: Նրանցից մեկը բարձրացրեց տնակի մեջտեղում դրած կապոցն ու ասաց.

— Հը՛, կանֆետը պատրաստ է...

— Մի՛թե կանֆետ էր, — զարմացավ տղան, երբ մյուս ընկերն ավելացրեց.

— Դառը կանֆետով միշտ պատած կպահենք մեր կրծքերը... — նա ձեռքը դրեց փամփուշտակալի վրա ու խոփոռ հայացքով նայեց շուրջը:

Այժմ միայն կիպոն հասկացավ, թե ի՞նչ է նշանակում «կանֆետ» բառը:

Նրանցից մեկին հայրը ինչ-որ բան ասաց. նա շտապով դուրս եկավ, քիչ հետո նորից ներս եկավ ու երեքով պատրաստվեցին գնալու:

— Ե՛րբ կլինի, որ տուն դաք վերջնականապես, — հարցրեց մայրը անհանգստանալով:

— Մենք կգանք այն ժամանակ, երբ կշնչենք ճամփեքից մարդանման գայլերին... — պատասխանեցին հայրիկի ընկերները:

Նրանցից մեկը դուրս եկավ՝ տանելով «կանֆետ»-ի կապոցը,

յի համար անպայման բերում էր բնության անարատ նվերներէց, ծաղկեփնջեր՝ երկճղանի փայտիկների վրա հյուսած: Բերում էր սարի շուշան, բլղրղան, քեղ, իծկոտ, խաշ-խաշ ու համով կրկինի, որ ծոցում պահած վաղեցնում էր կիպոյնեց տուն: Կիպոն Սամոյի ձեռքից համարձակ էր վերցնում ամեն մի նվեր:

Այդպես մանկությունից խաղացին, սիրեցին միմյանց ու անբաժան ընկերներ դարձան: Նրանք միասին էին անտառից փայտ բերում, անտառներում պանտա ու հաճար հավաքում. մոշուտաձորն էին մտնում աներկյուղ՝ մոշով լցնում կողովները: Կիպոյի ահից ոչ ոք չէր համարձակվում Սամոյին մատով անգամ կպչել, թե չէր ուզում քիթ-բերան արյունոտել:

Վտանգի ժամին նրանք կանգնում էին մեջք-մեջքի:

Այն օրը Կիպոն շատ մեծ գաղտնիք էր հայտնում Սամոյին. այդ երևում էր նրա ճակտին հավաքված մանրիկ կնճիռներից և խտորեն կկոցած աչքերից:

— Տե՛ս, ոչ մեկին չես ասի,— քաշեց նրան բարդիների տակ, մատը թափահարեց Սամոյի աչքերի դեմ,— այն ինչ որ ասում եմ քեզ, գաղտնիք է:

Սամոն հպարտ էր և ինքնաբավական, նրա համար որ կարողացել էր նվաճել Կիպոյի նման քաջ տղայի վստահությունը: Երգվեց բերնից չթոցնել ոչ մի բառ, երգվեց իր հոր, մոր անունով:

— Ով ասի՝ շուն դառնա...

— Իմ հայրը հրացան ունի, կոխվ է դնացել...— ասաց Կիպոն շատ խորհրդավոր:

Սամոն աչքերը լայն բացած, ուզում էր լավ հասկանալ ընկերոջ ասածները:

Կիպոն աշխատեց պարզաբանել իր մտքերը.

— Ա՛յ, իմացի՛ր, իմ հայրիկը կռվում է չքավորների համար,— ինքնավստահ ու հպարտ Կիպոն նայեց Սամոյի աչքերին, կարծես ուզում էր ստուգել, թե ինչպես ներգործեցին նրա վրա իր խոսքերը:

— Չքավորներին,— խոր ակնածանքով կրկնեց Սամոն: Կիպոն շարունակեց ոգևորված.

— Հայրիկս բանվորների, չքավորների, աղքատ մարդկանց կողմից է...

Սամոն շուտով գլխի ընկաւ. գյուղի տղաներից, գյուղացի-
ներից լսել էր, ուզեց բղավել բալշէիկ, երբ Լիպոյի ձեռքն իջաւ
նրա բերանին:

— Սո՛ւա, կամա՛ց...

Գլուխ գլխի դրած բարդիների տակ նրանք երկար կանգնե-
ցին: Երկինքը, օդը, ջուրը, ծառերը այդ օրը Լիպոյի հետ խոսք
մեկ արած՝ գաղտնապահ էին դարձել:

Երբ վերջում Լիպոն ավելացրեց.— Կոխվ է ամեն տեղ, Սա-
մոյի աչքում բարդիները փոխվեցին, դարձան հրացանավոր մար-
դիկ ու շարք կանգնած սկսեցին արշավել:

Տղայի սիրտը թունդ առաւ, ուզեց բղավել, թե ահա գալիս
են, բայց ճակատը կպաւ Լիպոյի ճակատին, ժպտաց. բարդիներն
էին օրորվում նրանց գլխավերև:

Սամոն մտքից երբեք չհանեց Լիպոյի պատմածները:

Սամոն վարժվել էր սարերին, անտառներին. չէր կարողա-
նում գյուղում երկար մնալ: Մեկ էլ ահա հոր կողքին էր:

Գևոն սիրում էր իր տղային, իր հովվական պարզ սրտով:
Սորածին գառների և ուլերի մեջ չէր մոռանում Սամոյին. թարմ
պանիր էր պատրաստում, կաթի սերը քաշում, պահում նրա հա-
մար:

Գևոն փորձված հովիվ էր. գիտեր բոլոր արոտավայրերը,
գիտեր ո՛ր ժամանակ, ո՛ւր պետք է տաներ հոտը: Նրա գամ-
փըռ շների ահից գալիքը չէին մոռենում հոտին: Փոքրիկ Սա-
մոն հոր օգնականն էր: Մեկ էլ տեսար շնչակտուր վազելով գրե-
կած ետ էր բերում կորած հորթուկին, կամ ուլին:

Վերջին ժամանակ Գևոյի հոտը պակասեց: Գյուղացիներն
անասուններ քիչ էին պահ տալիս նրան, վախենում էին թալա-
նից: Հովիվի երգը լռեց, նա զոռ տալով ծխամորձին ասում էր.

— Օրերը խառնվեցին, իմ գործն էլ դժարացաւ:

Երեկոները հոտը փովում էր խոտերին: Գևոն թեժ խարույկ
վառած նստում էր կրակի կողքին, ծխամորձը փստացնում և Սա-
մոյին պատմում բազմաթիւ զրույցներ, հեքիաթներ: Վերջին ժա-
մանակները լռել էին նրա պատմութիւններն ու երգերը, նա խո-
տոռ հայացքով նայում էր սարերին ու գլուխը պտտում, հառա-
չում:

— Տեսնես ո՞նց կլինի աշխարհի վերջը:

Սարերում հրացաններ էին ձայնում, հովիվներին ահաբեկում, ասում էին ավազակներն են ոչխարների վրա տալիս:

Մի երեկո Սամոն հեռավոր ներս ընկավ մենավոր տնակը: Սամոյի աշտերը գունատ էին ինչպես դեղնածաղկի թերթեր, շըրթոնքները դողում էին, բառերը կցկտուր էին դուրս ելնում բերանից: Լիպոն և մայրը չէին կարողանում գլխի ընկնել, թե ինչ էր պատահել Սամոյին: Լիպոն ձեռքը գցեց Սամոյի վզով և լուռ հայցքով հասկացնում էր. մի թաքցնի:

Ահա թե ինչ պատմեց Սամոն.

Գիշերը սարումն էր հոր հետ միասին: Հանկարծ հոտի մեջ խուճապ ընկավ. պահապան շները հաջեցին կատաղած: Գետն ենթադրում էր, թե գայլ է մտել հոտի մեջ. քրս-քրս կանչելով դադանակն առած վազեց, Սամոն էլ նրա հետևից: Շատ մոտիկ լսեցին մարդկանց ձայներ, ապա կրակոցներ.

— Գյուլլախորով կանենք էս կատաղած շներին,—բղավում են անծանոթ մարդիկ:

Գետն առաջ է գնում, որ հասկացնի, թե շները մեղավոր չեն. կես գիշերին ինչի՞ են ընկել ոչխարների մեջ և ի՞նչ են ուզում: Խոսքը բերանում կիսատ՝ հրացանների կոթերը դեմ են առնում Գետնի կրծքին:

— Զոկի՛ր մի քանի հատ դմակավոր չաղլիկ ոչխար,—բղավում են խիստ հրամայական, ահաբեկող ձայնով անծանոթ մարդիկ:

Գետն դմադրում, չի ուզում կատարել նրանց հրամանը. այդ պատճառով մի քանի ուժեղ հարվածներ են իջնում նրա գլխին, թիկունքին:

«Քանի՞ գլուխ ունես ուսերիդ վրա, զը՛ն չորան, որ չես ուզում մեր խմբապետին պատիվ անել»,—բղավում են նրանք ու քաշքշում Գետնի օձիքից:

Հոր առջևն է ընկնում Սամոն, ուզում է պաշտպանել նրան, մի քանի հարված էլ նրա քիթ ու բերանին են իջեցնում, ապա ոչխարներն առած, օդում մի քանի անգամ կրակելով՝ հեռանում. ւարսափ տարածելով շուրջը:

Սամոն պատմում էր թե ինչպես շար մարդկանց հետևից թափալգլոր կլանչում էր պահապան շունը, որին խոցել էր նրանց գնդակը: Գևոն տխուր հառաչանքով ասում է տղային. «Ի՞նչ պատասխան տամ ոչխարատիրոջը, ո՞րտեղ քշեմ հոտըս, որ ազատեմ թալանչիներից, արյունոտ մարդկանց ձեռքից»:

Սամոն վրեժխնդրությամբ լցված՝ լռեց:

— Ոչի՛նչ, Սամո՛ ջան, մի՛ մտածի, այդ մարդկանց օրերը հաշված են,—ասաց Լիպոյի մայրը:

— Հայրիկն ու իր ընկերները դրանց մի լավ...—Լիպոն սեղմեց բռունցքը շեշտակի նայելով Սամոյի աչքերին:

Այդ բոլորին է՛լ ավելի հարազատորեն հնչեց Սամոյի ականջին Լիպոյի և նրա մոր ձայնը: Չէր ուզում նրանց կողքից հեռանալ: Լիպոյի և նրա մոր խոսքերը ցերեկի պես ցրում էին այն մութ, ահավոր ստվերները, որ պաշարում էին Սամոյի միտքը:

Լիպոյի մայրը նրանց երկուսին թևի տակ քաշած խրատում էր.

— Ամեն իմացած ուրիշին չեն ասի, բերանից ավելորդ բան չեն թոցնի, կռիվ չանեք, աչքի չընկնեք:

Այդ խոսքերից ամեն մեկն իրեն համար հետևություններ էր անում: Մայրը շարունակեց.

— Ինչ որ ձեզ հարցնեն, ասեք «մենք չենք իմանում»:

Լիպոյին և Սամոյին այլևս չէին հետաքրքրում սովորական մանկական խաղերը, որովհետև այժմ նրանք զբաղված էին ավելի լուրջ և պատասխանատու գործով: Նրանք իրենց անսպառ եռանդը գործադրեցին ուրիշ ուղղությամբ: Որպես հավատարիմ տղայի՝ Լիպոն Սամոյին ծանոթացրեց իր հոր ընկերների հետ, որոնք գյուղում գաղտնի աշխատանքներ էին տանում և չքավոր, բատրակ գյուղացիներին կազմակերպում:

Գարբին Սեթն էր նրանց ղեկավարում, ոգևորում էր թիկունքներին խփելով. «Դուք մեր հավատարիմ ճուտերն եք, մեր լրաբեր աղապնիները, թոեք ամեն կողմ ու էլի եկեք, լուրեր բերեք մեզ»:

Ինչ կար ավելի հաճելի, քան այդպիսի խրախուսական խոսքեր լսելը: Մի՞թե կարող էին ուրիշ տղաներ նրանց հետ մրցել:

Այդ օրվանից երկու ընկերներ գործի դնելով իրենց սրատես աչքերն ու արագավազ ոտքերը, նետվեցին պայքարի մեջ:

Նրանք վազեմազ, իրարից բաժան հետամուտ էին լինում ճամփագրեքում, կամուրջների տակ և տեսածն ու լսածը դալիս պատմում էին դարբին Սեթին, որ սիրով էր ընդունում նրանց ու գլուխները շոյելով՝ նորից ճանապարհ գցում: Նրանք միշտ վազվըղում էին փողոցներում, հանդիպում էին իրենց ընկերներին, խաղում, կատակում, բայց ոչ մի գաղտնիք չէին հայտնում: Նրանք երգվել էին գաղտնապահ լինել ու այդպես էլ հաստատ մնացին իրենց վճռին:

Մի անգամ անտառում, խոտերի մեջ պահված փամփուշտակալներ գտան՝ փամփուշտներով լեցուն. շատ ուրախացան ու մտածում էին, թե ի՞նչպես և ո՞ւր տանեն: Վերջապես հնարը գտան, ելան ծառերի գլուխները, չոր ճյուղեր կոտրատեցին, շալակ կապեցին, փամփուշտները պահեցին շալակի մեջ ու շտապեցին դեպի գյուղ: Տեղ հասնելուն պես՝ գտածը պահեցին Սամոյենց խոտի դեղի տակ ու այդ մասին հայտնեցին դարբին Սեթին: Երկու ընկերներով այժմ էլ մտածում էին հրացաններ ձեռք բերելու մասին: Ո՞վ կարող էր գուշակել, թե նրանց գլխով ինչպիսի՜ քաջագործություններ էին անցնում:

Իսկական զինվորներ էին պատկերացնում իրենց ամեն մի՛նր մի հրեղեն ձի նստած՝ արշավում էր դեպի սարերը, կովի թունդ տեղը: Նրանց հետևում էին թշնամիները, բայց կիպոն ու Սամոն անահ և հանդուգն պատում էին թշնամու շղթան ու թռչում դեպի իրենց նպատակը:

Ահա կիպոն հորն ազատում էր ամենանեղ տեղերից. Սամոն հեռավոր բլուրների հետևից լուր էր բերում բալշեխի զինվորներին, որ թշնամու գնդերը մոլորվել են խոր ձորում ու ժամանակն էր հարձակման անցնելու:

Եվ այդպես անվերջ իրենց վառ երևակայությամբ արշավում էին թշնամու գնդերի դեմ, լսում որոտ, պայթյուն: Կռիվ էր ամեն տեղ և իրենք այդ կռիվներին մասնակից:

Թանձր մութիւր պատել էր սարերը, աչք-աչքի չէր տեսնում, երբ մենավոր տնակից դուրս եկան երկու հոգի, երկուսն էլ ճամփի պատրաստ: Տղան հագել էր փեշերը կտրած կարճ շինել ու դրել հոր գլխարկը, իսկ հայրը՝ իր սովորական երկար շինելն էր հագել, ձեռքն առել մի կապոց:

Դուրս եկավ մայրը, ճանապարհեց նրանց մինչև բարդինները և աղերսանքով պատմիրեց ամուսնուն մի քանի օրից ավելի որդուն չպահել սարերում, ապա աչքերը սրբելով գլխիկոր վերադարձավ տուն:

Հայր ու որդի համրաքայլ, անշշուկ գնացին մինչև անտառի փեշերը, հասան երկվորյակ կաղնիներին: Այդտեղ հայրը կանգ առավ ու սուլեց: Տղան անհամբեր սպասում էր թե ինչ էր լինելու: Հանկարծ ծառերի միջից դուրս եկան երկու հոգի, իրենց հետ բերելով մի ձի ու կանգնեցին նրանց դեմ: Լիպոն ճանաչեց հոր ընկերներին. նրանք հաճախ էին իրենց տանը եղել: Զին վրնջաց՝ տիրոջ ձայնը ճանաչելով: Տղան ալեկոծվեց հուզմունքից: Այժմ բացի իր սրտի ուժեղ զարկերից, ուրիշ ոչինչ չէր լսում նա: Այնպես անսովոր էր մութ անտառը, փայլատակող աչքերով ձին և այն խորհրդավոր մարդիկ, որոնք շշնջում էին հայրիկի ականջին: Մթան մեջ ամեն ինչ այնպես արագ էր կատարիկի ականջին: Մթան մեջ ամեն ինչ այնպես արագ էր կատարվում, որ տղան չէր կարողանում հետևել նրանց շարժումներին: Հայրը հրացանն ուսից կախեց, ոտքը գցեց ասպանդակին ու հեծավ ձին: Լիպոն սթափվեց այն ժամանակ, երբ հանկարծ հայրիկի ընկերները նրան պոկեցին գետնից, ինչպես թեթև փետուր, և նստեցրին հոր գավակը:

— Դնացեք բարի, թող ձեր գնդակը դիպուկ լինի, դալ ու գազաններից մաքրեցեք մեր սարերը, — ասացին ընկերները վրձնական ձայնով:

Ալեքը վերջում պատմիրեց նրանց կամուրջը հսկել, պահպանել, կապը չկտրել ուղղման տեղի հետ: Ապա նա դարձավ որդուն.

— Ամուր բռնիր մեջքս, այժմ թռչելու ենք: Տղան գրկեց հոր մեջքը. արիւնթյուն և հպարտություն զգաց, որ գնում էր հոր աղեկցությամբ դեպի իսկական պայքարը...

Զարմանալի արագավազ էր հայրիկի ձին. նետի պես ճեղքում էր օդը, սմբակներից կայծեր էին ելնում մթության մեջ: Հրաշք հեքիաթներով լի խոր անտառն էր փռված նրանց ճամփին: Մուռ մորուքով, ծուռ ոտներով անտառի պապն էր ամեն տեղ ցցվում, հազար բերան շշնշում: Որքան հետաքրքիր, նույնքան դարհուրելի էր անտառը մութ ժամանակ: Քարեր էին դնում ձիու ոտքերի տակից, ճյուղեր էին կոտրատվում, տղան շունչը պահած սպասում էր, թե ինչ էր լինելու: Բարձրացան, իջան անտառի մութ կածաններով, ապա մտան մի ահավոր կիրճ, որի մի եզրին անտառն էր կախված, մյուս եզրին ժայռեր հազար ու մի կերպարանք ստացած: Հոր ձայնը սթափեցրեց տղային:

— Գալերի կիրճն է, չվախենաս, ամուր դրկիր մեջքս, — ու հրացանը պատրաստ պահեց:

Ձին վրնջաց, պոչը թափ տվեց, կարծես ուզում էր ստուգել հեծվորների տրամադրությունը: Քիչ էլ գնացին, ծառերի մեջ դույզ աչքեր պլպլացին:

— Գա՛լ, — բղավեց տղան ողջ ուժով հոր մեջքը ցնցելով:

— Չվախենաս, — պատասխանեց հայրը, — այս տեսակ գայլերից հեշտ է աղատվել, եթե տեսնենք շատ մոտեցան կկրակեմ, թե չէ իզուր գնդակ չեմ փչացնի:

Հայրը դիմեց հնարագիտության՝ լուցկի վառեց մի քանի հատ իրար հետևից, ծխախոտը կպցրեց, դրեց բերնին, նորից լուցկիներ վառեց.

— Ա՛յ, կտեսնես, նրանք լույսից կվախենան, եթե շատ չեն, — ասաց հայրը շատ հանգիստ:

Կարծես գալերի աչքերը դույզ-դույզ լապտերների պես մեխված լինեին ծառերի բներին, չէին շարժվում, տեղերը չէին փոխում:

— Սրանք կամ մեզ խաբս են տալիս, կամ վախեցան, — շարունակեց հայրը, — բայց մենք խաբվող պտուղ չենք, Քյահլանն այդ տեսակ գալերի շատ է ճամփու դրել:

Հակառակ նրանց՝ սպասածի՝ գալերը հարձակման չդիմեցին, այլ կորան դեպի անտառի խորքը: Լիպոն սովորեց, թե ինչպես պետք է փախցնել գալերին:

Ճանապարհը շարունակեցին. քիչ հետո կիրճից դուրս եկան բաց դաշտը, որտեղ քամին շարացած սկսեց ապտակել հեծվոր-

Շերի երեսին: Լիպոն ազատ շունչ քաշեց. «գալները կորան, լիտանգն անցավ»—մտածեց նա, այժմ ապահով կգնան: Բայց այդպես չեղավ. պալթյուններ լավեցին, սկզբում խուլ, հետո որոշակի: Հայրը մի ակնթարթում ձիու գլուխը թեքելով՝ ուղղութիւնը փոխեց.

— Այս ձայնը քարհանքից է գալիս, սրանք են իսկական գայլերը. — ասաց նա ու դիմեց ձիուն. — Թռի՛ր, ախպե՛ր ջան, Թռի՛ր, Քյահլա՛ն ջան...

Ձին կարծես հասկացավ տիրոջ հրամանն ու սլացավ ինչպես
թևավոր

Նորից կրակոցներ լսվեցին շատ մոտիկից: Հայրը մոնչաց
ինչպես առիթով:

— Մեր ճամփան չեք կարող փակել:

Այն մի ակնթարթում կատարվեց. Լիպոն գետնին էր հայրը հրամայեց պառկել քարի տակ: «Սկսվում է» — մտածեց Լիպոն: Քարի տակ դիրք մտած հայրն սկսեց պատասխան-կրակոցները: Լիպոն շատ էր ափսոսում, որ ինքը հրացան չուներ: Չին կանգնել էր անշարժ: Լիպոն սկզբում շփոթված էր, հետո ուշքի գալով սիրտ առավ և հոր փամփուռտակալից մեկ-մեկ փամփուռ էր հանում ու տալիս նրան: Այդ նրա առաջին օգնությանը եղավ: Հենց որ դիմացի կրակոցները դադարեցին՝ հայրը ձեռքերն ազատ թողեց, գլուխը դրեց հրացանի կոթին ու ասաց ծիծաղելով.

— Տեսա՞ր որտեղ պետք եկան փամփուշտները. դե՛ վերկայ գնանք, նրանցից ոմանք շանսատակ եղան, ոմանք էլ փախան,—ասաց հայրը, բարձրացավ ձիու մեջքը, որդուն նորից զավակն առավ:

Երկնքում աստղերը չքացան, օդն ավելի պաղեց, լուսարացը մոտ էր: Ճանապարհին նրանք լուռ էին. առաջին անգամ տղան իր սեփական աչքերով տեսավ հոր ճարպիկ շարժումները՝ հրա-
ցան գործածելիս: Ու այդ ամենը խոր ու անջնջելի կերպով տպա-
վորվեցին նրա մտքում: Նա բառ էր գտնում հորն ասելու:

Կրկին կրակոցներ լավեցին, ձին ականջները խլեց. կիպոն անհանգիստ ոտները թափ ու թափ էր անում ու զարմանում հոր անտարբերության վրա: Հայրն զգալով տղայի վիճակը՝ գլուխը շրջեց նրա կողմն ու ասաց ուրախ շեշտով.

— Ամեն կրակոց մեկ չի լինի, այս կողմերում օտար ոտք չի խաղա, երեք կրակոց իրար հետեից՝ մերոնց ազգանշանն է. նրանք գիտեն մոտավորապես, թե ինչ ժամանակ եմ հասնելու, իմաց են տալիս, այժմ ես կպատասխանեմ, և նա մի անգամ կրակեց օդում:

Հետզհետե ճամփորդների տեսողությունը պարզվում էր. մութ կապույտ հորիզոնն էր ծավալվում հեռու, շատ հեռու, տեղ-տեղ նարնջագույն:

— Պարտիզանի ձին չի մոլորի ճամփան. տեսար դուրս բերեց մեզ անտառից ու կիրճից, այստեղ են մերոնք, — ձեռքը նա պարզեց դեպի բլուրները:

Լիպոն ագահորեն տնտղում էր նոր վայրերը, ուզում էր ամեն ինչ հասկանալ, ճանաչել: Նրանց դեմ բարձրանում էր մի բլուր, որի ստորոտներում փնջաձև թփուտներ կային, այդտեղ էր ապաստանել պարտիզանական 7-րդ ջոկատը:

Այգաբացին արթնացած թռչունների պես մեկ-մեկ գլուխները դուրս հանեցին պարտիզանները թփերի տակից:

— Հազար բարով, ընկե՛ր Ալեք, ճուտիդ հետ, — բացականչեցին նրանք ու ժպիտը դեմքերին շրջապատեցին նրանց:

Հայր ու որդի, ինչպես լեռ ու բլուր, կանգնեցին իրար կողքի. չդիտեին՝ ո՞ւմ նայեին, ո՞ւմ հարցին պատասխանեին:

— Էսքան էլ իրար նման, ոնց որ միջից կիսած խնձոր Ալեքն ու իր որդին, — ասաց ջոկատի ծեր պարտիզանը՝ Զոհրաբը, կրծքին փռված սպիտակ միրուքը շփելով:

Լիպոն ձգվեց մեծավարի, ուղեց վայելուչ երևալ պարտիզանների աչքին. անհանգիստ շարժումներ արեց ու ասաց.

— Ընկե՛ր քեռիներ, ձեզ օգնելու եմ եկել:

Բոլորը ծիծաղեցին, իրար աչքով անելով: Նրանց դուր եկավ տղայի առաջին պատասխանը:

Առաջին բռնկից Լիպոն դրավից ամենաերիտասարդ պարտիզանի՝ Վաղոյի ուշադրությունը, նա եղբայրական աչքով նայեց Լիպոյի վրա:

— Փորձենք ճուտի սիրտը, տեսնենք հոր սրտիցն է, թե պակաս. — ասաց Վաղոն մի քանի անգամ դատարկ հրացանը ճլթացնելով Լիպոյի ականջի տակ:

Լիպոն աչքը չթարթեց, ոչ էլ տեղից շարժվեց:

— Զէ, ինչպէս երևում է մեր հրամանատարի ճուտը լեզուների, իսկի պետքն էլ չէ,—բացականչեց Վաղոն հիացմունքի շեշտով:

Ալեքը շինելը ուսերին գցած պառկեց խոտերի վրա ու պատմում էր ընկերներին ճանապարհին հանդիպած գայլերի մասին:

— Ինչպէս երևում է լավ չին խրատվել,—միջամտեցին ամեն կողմից:

Պարտիզան Զոհրաբը զբաղված էր Ալեքի ձիով, առաջ թամբը վերցրեց ձիու մեջքից, ապա փորի տակ կապած փամփուշտները մեկ-մեկ դուրս քաշեց ու երեխայի պես ուրախացած բացականչեց:

— Ա՛յ, ինչ եմ ասել, Քյահալա՛ն ջան, մեզ համար երկաթե կանֆետներ ես բերել:

— Զոհրաբ ապի, այնպես ես խոսում, որ մարդու հավաս ես բերում,—ասաց Ալեքը:

Վաղոն Լիպոյի հետ առանձնանալով հեռու թփի տակ, ծանոթացնում էր նրան մեկ-մեկ պարտիզանների հետ, պատմում էր համառոտ նրանց կենսագրությունները, նրանց կյանքի հետաքրքիր դեպքերը, մեկի ուժը նկարագրում, մյուսի հնարամտությունները: Լիպոն տեսնում էր իր աչքով, շոշափում մաղապատ, առույգ գեմքերով զինվորներին, գորշ շինելներ, հրացաններ, ազդամածիկներ: Այդ բոլորն այնքան անսովոր էին, որ նա դեռևս կարողանում իրեն հաշիվ տալ, թե որտեղ է ինքը գտնվում: Այդ օրվանից նրա համար նոր աշխարհ բացվեց, նոր կյանք սկսվեց:

5.

Առաջին օրերը Լիպոյին երազ էր թվում թե՛ այն հերոս բլրակը, թե՛ ջերմ հայացքով պարտիզանները: Հետո կամաց-կամաց նա ընտելացավ և՛ շրջապատին, և՛ մարդկանց:

Բոլորը մի վիճակի մարդիկ էին, որը բանվոր էր, գործարանը թողած եկել էր կռվելու, որը չքավոր անհող դյուղացի, կամ ճնշված բատրակ—նրանք ուրեք չէին ուզում ստրուկ և աղքատ ապրել, այժմ եկել էին կռիվ մղելու իրենց իրավունքի, ազատության համար:

Ալեքը ջոկատի դեկավար էր, լուրջ և ազդեցիկ, բոլորը նրանից խորհուրդ էին հարցնում, նրանից էին հրաման ստանում ազգամական գործողություններ սկսելու համար:

Պարտիզանների մեջ ամենաերիտասարդը Վաղոն էր, ընդամենը 20 տարեկան. նա Լիպոյից հասակով մի կանգուն բարձր էր, բեղ և միրուք չունեւր, դեմքը ողորկ էր, մարմնով նիհար, ձկուն, բայց ջոկի ամենաճարպիկ հետախույզն էր: Ամենքը նրան կանչում էին «Թեաւոր Վաղո»: Ամենադժվար բռնիքներին, երբ պաշարված էին լինում ամեն կողմից, կամ փամփուշտները վերջանալու վրա էր լինում, հույսը դնում էին Վաղոյի վրա: Վաղոն միշտ էլ պատրաստ էր գնալ՝ օգնություն կազմակերպել:

Կարծես վաղուցվա ընկերներն լինեին, Լիպոն ու Վաղոն իրար նայեցին, հարադատորեն ժպտացին: Նրանց մտերմության առաջին պատճառը հրացանը դարձավ:

Վաղոն հրացանը ծնկին դրած մաքրում էր և հետն էլ բացատրում, ցույց էր տալիս առանձին մասերը: Լիպոն կողքին չորած, շրթունքները սեղմած հետևում էր Վաղոյի շարժումներին, թե ինչպես էր հրացանի կոթը կրծքին դեմ տալիս, մատը դնում ձգանի վրա, ապա աչքերը կկոցած չլթացնում: Մանրամասն դասից հետո սկսեցին վարժությունները: Վաղոն խոտերի վրա պառկած՝ մի քանի անգամ նշան դարկեց: Հերթը հասավ Լիպոյին, որի դեմքի մկանները լարվեցին, չէ՞ որ առաջին անգամն էր փորձելու: Ինչպես կախարդական խաղալիքին՝ այնպես ուզում էր տիրապետել, ուզում էր իմանալ նրա բոլոր հնարքները ու խաղացնել ձեռքում այնպես թեթև, այնպես վարժ, ինչպես խաղացնում էր հայրիկը, Վաղոն և ամեն մի պարտիզան:

— Փորձիր տեսնենք, — ասաց Վաղոն հրացանը Լիպոյի ձեռքը տալով:

Տղան երկու ձեռքով բռնեց սառն ու ողորկ հրացանը ու սիրտը թնդաց, կարծես մի ակնթարթում ինքը հասունացավ: Վաղոն հրամայեց պառկել. Լիպոն անմիջապես պառկեց գետնին՝ հրացանի կոթը բռնած: Վաղոն մոտեցավ, հրացանի փողն ուղեց դեպի չորացած մասրենու թուփը:

— Չդողդողան, դեմ տուր կրծքիդ՝ իսկական պարտիզանի պես, հենց որ ասեմ մեկ, երկու, երեք, ձգանը սահուն քաշիր դեպի քեզ, — պատվիրեց Վաղոն:

Առաջին անգամ կրակելիս Լիպոյի ձեռքերը դողացին, խաղալիք չէր հրացանը, այլ ծանր ու լուրջ մի զենք. նա իր ողջ տեսողությունն ու կամքը լարեց հաղթահարելու առաջին դժվարությունը և հոր ընկերների մոտ պատվով դուրս գալու:

— Համարձակ,— ձայն տվեց հայրը մյուս կողմից, որ գաղտագողի դիտում էր տղայի արարքը: Տղան խրախուսված՝ ձգանք քաշեց, կարծես սրտից դուրս թռավ զնդակը, անցավ մասրենու կողքով: Նոր փամփուշտ տվեց Վաղոն ու բղավեց.

— Մե՛կ էլ...

Երկրորդ, երրորդ զնդակն էլ վրիպեց, բայց չորրորդ կրակոցին՝ մասրենին դողդողաց: Վաղոն վազեց. հեռվից ցույց էր տալիս մասրենու խոցված ճյուղը:

— Կեցցե՛ս,— բղավեցին ամեն կողմից:

Ալեքը մոտեցավ, ձեռքը դրեց տղայի ուսին.

— Հորդ ամոթով շարիր, այդպես սովորիր հրաձգություն, որ նրան փոխարինես կռվում:

Այդ նույն օրը պարտիզանները ականատես եղան Լիպոյի մի ուրիշ շնորհքին: Վաղոն արձակեց իր կաշվե գոտին, մի ծայքից ինքը բռնեց, մյուս ծայրից մի ուրիշ պարտիզան ու մի մետր բարձր պահած գոչեցին.

— Թռիր վրայից, տեսնենք ծնկներիդ ուժը:

Լիպոյի արյունը եռաց, հիշեց իր մանկական խաղերը, լախտին, ապա ընկերների մեջքի վրայից թռչելը: Նա ոտները թրփ-թրփացրեց զետնին, մի քանի քայլ ետ-ետ գնաց, հա՛պ-հո՛պ արեց՝ թռավ առանց գոտուն շփվելու: Է՛լ ավելի բարձրացրին գոտին հորիզոնական բռնած. տղան այս անգամ էլ թռավ առանց շփվելու:

— Էլի բան կա, չվերջացավ,— գոչեց Վաղոն,— թե կարողանաս մի շնչում 100 մետր վազելով հասնել աղվեսի փոսը ու էլի ետ գալ, կասեմ քննությունդ բռնեցիր: Դե՛, սկսում եմ:

— Մե՛կ, երկո՛ւ, երե՛ք...

Լիպոն տեղից պոկվեց ու նետի պես սլացավ: Բոլորը սրտա-հորոփ սպասում էին: Ալեքն անգամ անհանգիստ էր, ուզում էր, որ տղան այդ խնդիրն էլ պատվով կատարեր:

— Ինչը-սո՛ւն...

Մեկ էլ տեսան երկնքից իջած թռչնի պես տղան ոտները

խփեց զհետին ու կանգնեց ճիշտ նույն տեղը՝ նրանց դեմ ու զեմ՝
ճակատը քցտնած էր, սաստիկ հետմ էր:

— Հալալ լինի մորդ կաթը, կեցցե՛ս, — գոչեցին ամեն
կողմից: Ալեքը ժպտում էր գոհունակ: Վաղոն Լիպոյին թեև տակ-
առած, ուրախ բան էր պատմում, երկուսով ծիծաղում էին:

— Այ թե շնորհք է ունեցել Ալեքի տղան, — խոսում էին
իրար մեջ պարտիզաններն ու նրանց աչքում Լիպոն հետզհետե-
բույ էր քաշում:

— Սպիտակ մորուքս վկա, իսկական զինվորացու է, ոտքից-
ձեռքից թեթև, աչքը սար ու ձորի սովոր, չի կորչի, չի բռնվի, —
ասում էր ծեր Զոհրաբը գոյովալի, հայրական տոնով:

Այդպիսի խոսքերից Լիպոն ավելի ինքնավստահ էր դառնում
ամրանում:

Գիշեր էր: Բլրալանջին պառկած էին պարտիզանները, կանաչ
խոտը նրանց անկողինն էր, իսկ բարձի փոխարեն քար էին դրել
զլիսների տակ: Զիերի կողքին ծեր Զոհրաբն էր ննջում, հրացանը
ոտների արանքում ամուր սեղմած: Հայր ու որդի պառկել էին
իրար կողքի մի յափնջու վրա՝ շինելներով ծածկված:

Օրվա տպավորություններով զուլսը ծանրացած՝ տղայի քու-
նը չէր տանում: Ծղրիդները երգում էին իրենց գիշերային երգը,
լուսատուիկները թփից-թուփ էին ոստնում: Քունը կտրած քամին
սվտվում էր, օրոր էր ասում: Իսկ երկնքում աստղերը և լուսինը
լույս էին սփռում բլրին, թփերին, քնած պարտիզաններին: Լիպոն
մանկան պես շլացած ուզում էր բռնել աստղերը, լուսինը, շոշա-
փել մոտիկից, զգալ նրանց փայլը, ջերմությունը: Վերջապես
քունը հաղթեց, երազում աստղակույժ տեսավ, երկինքը հրդեհ-
վում էր:

Առավոտը երբ աչքերը բացեց, տեսավ բոլոր պարտիզաննե-
րը ոտքի վրա էին: Նա շինելը վրայից գցելով, ինքն էլ ոտքի
ելավ ու փնտրում էր Վաղոյին: Պարտիզանները առավոտվա նա-
խաճաշիկի պատրաստություն էին տեսնում: Զուր էր հարկավոր:

կանչեցին Վաղոյին: Վաղոն հեռու քաշված մասրենու թփի մոտ թիմարում էր ձիուն: Լիպոն նրա փոխարեն առաջ վազեց.

— Տվեք վեղորոն՝ ես կգնամ:

Որ անգամ Վաղոյի հետ գնացել էր դեպի հեռավոր մացառուտների մեջ թաքնված աղբյուրը:

Լիպոն ճանապարհը չկորցրեց, ուր-մուր պտույտներ տալով՝ կանգնեց հենց աղբյուրի գլխին. վեղորոն լիքը լցրեց, ապա փորի վրա պառկելով՝ բերանը բռնեց կլկլացող ջրի դեմ ու կուշտ խմեց: Լիպոյի գնալուց հետո Վաղոն կասկածելով, որ նա կարող է ճանապարհը մոլորել, ձիու թիմարումը կիսատ թողած անմիջապես հասավ նրա հետևից: Տեսավ տղան հանգիստ ջուր է խմում, ուզեց խաղ խաղալ նրա գլխին: Թաքնվեց թփերի տակ ու մրթմրթացրեց արջի պես: Տղան իսկույն ոտքի կանգնեց, մտածում էր պաշտպանվել: Նա լսել էր պարտիզաններից, որ այդ կողմերում արջեր շատ կային. պատմել էին նույնիսկ մի դեպք, թե ինչպես արջը քիչ էր մնացել պարտիզաններից՝ մեկին խեղդի, եթե նա չգիմեր խորամանկության ու սուտմեռուկ շտար:

Մրթմրթոցը շարունակվում էր, Լիպոն ոչ գնեք ունեիր, ոչ էլ արջի հետ կռվելու փորձ: Նա անմիջապես պառկեց գետնին, վեղորոն անցկացրեց գլուխն ու շունչը պահած սպասեց: Վաղոն այդ բանը տեսնելով դուրս եկավ մացառուտների միջից ու կամացուկ մոտեցավ տղային, ափանջի տակ բրբջաց ու ասաց.

— Վեր կաց, շունչ քաշի, արջ չի, այլ արջին մահ բերողն է: Լիպոն շուտ եկավ, տեսավ ոչ թե արջ էր, այլ իր նոր ընկերը՝ Վաղոն: Նրանք ծիծաղից փորները բռնած չէին կարողանում խոսել:

— Թե ես սատանա եմ, դու էլ սատանի պոչն ես,—ասում էր Վաղոն ծիծաղի միջից,—ուզեցի փորձել քո սիրտը, արևս վկա քարի կտոր է:

Վեղորոն նորից լցնելուց հետո՝ խաղով, հանաքով գնացին ուղմակետ: Վաղոն պատմեց ընկերներին այդ դեպքը. նրանք լիաթոք ծիծաղեցին:

Նախաճաշը կարճ տևեց. նրանց կերածն էր՝ հաց և խաշած կարտոֆիլ, որ ուղարկում էին պարտիզաններին սարվորները, կամ պարտիզանների ընտանիքները: Նրանք ճոխ սեղան էին տնենում միայն այն ժամանակ, երբ որս էին խփում: Ուտելիս

թե հանդստանալիս, ողջ ժամանակ նրանց խոսակցությունը կռիվ-
ների շուրջն էր դառնում: Նրանք տեղեկացել էին իրենց հետա-
խույզների միջոցով, որ այժմ թշնամին Տանձուտաձորն էր մտել:
Մտածում էին փակել ճանապարհը խաչածե շղթայով: Ալեքը
փամփուռներն էր հաշվում, հրացաններն էր ստուգում ու վեր-
չում երկար խորհրդակցում էր պարտիզան Զոհրաբի հետ հար-
ձակման մասին:

— Ալեք, մի՛ վազի, — ասում էր Զոհրաբը գլուխը տմբաց-
նելով, — մյուս ջոկատներից տեղեկացիր, ամեն բան կարգի բեր
ու հետո...

Տաս օր էր Լիպոյի գալը, բայց արդեն նա ընտելացել էր
պարտիզանական կյանքին, ինչպես իրենց տանն ու ընկերներին:
Փայտ էր բերում մոտիկ անտառից, կրակ էր վառում, ձիերն էր
արածեցնում: Հաճախ Վաղոյի հետ միասին ծլկում էին շատ հե-
ռու, շրջում ծառ ու թփերի բուրբուրով, ծաղիկները ոտքի տակ տա-
լով: Երբեմն Վաղոն Լիպոյի աչքից անհայտանում էր. Լիպոն
զարմացած չորս կողմն էր նայում, թիերի տակից հանկարծ ծի-
ծաղելով գլուխը դուրս էր ցցում Վաղոն: Լիպոն սիրում էր, երբ
Վաղոն ծիծաղում էր, որովհետև ծիծաղելիս նրա դեմքն էլ ավելի
բարի ու դուրեկան էր դառնում:

Լիպոն սաստիկ անհամբեր էր դարձել, նա հաճախ հարցնում
էր ծեր Զոհրաբին.

— Բա ե՞րբ է սկսվելու...

— Ինչ էս վաղում, կռիվը թունդ կլինի, գիշեր ցերեկ մե-
զանից ոչ մեկը չի քնի, արծիվների պես կթռչենք...

Լիպոն տեսնում էր, թե ինչպես հայրը միշտ աշխատում էր
բարձր պահել ընկերների տրամադրությունը: Երեկոները նրանց
իր շուրջը հավաքած խոսում էր ոգևորված: Նրա խոսելու ժամա-
նակ բոլորը լուռ էին լինում, մերթ նրանց հազոցներն էին խան-
գարում:

— Ռեռուցիան մեզ մոտ էլ կհասնի, ազատությունը կիշխի,
էլ չեն լինի ստրուկ ու տեր, դաշնակ-մաուզերիստ: — Պահ մի լռե-
լուց հետո շարունակում էր նորից.

— Լենինը, Ստալինը մեզ հետ են, ընկեր պարտիզաններ։
Նրանք են լուսավորում մեր պայքարի ուղին։ Հարձակման անցած
պարտիզաններին ոչինչ չի կարող կանգնեցնել, ինչպես հրացանից
թռած գնդակին. իրեն բնում կշարդենք թշնամուն, — ասում էր նա
ձեռքը օդում շարժելով։

Գիշերը թանձրանում էր նրանց շուրջը՝ ահեղ գալիքներով լի։
Պարտիզաններն Ալեքի խոսքից ոգևորված՝ տեսնում էին
իրենց հայրենիքի պայծառ ապագան, տեսնում էին խիզախ
առաջնորդներին, որոնք կարծես լույսից ձուլված հառնում էին
նրանց աչքի դեմ, մարտի կանչում ու արիության բերում նրանց
սրտերին։

Հոր խոսելու ժամանակ Լիպոն նրա պես շարժում էր շուր-
թերը, հոնքերը խոժոռում, աչքերը կկոցում, կարծես ինքն էլ էր
խոսում։

6.

Ձիերի մեջ մի հատիկ էր Ալեքի ձին. թե՛ տեսքով, թե՛ վաղ-
քով նա տարբերվում էր ջոկի մնացած ձիերից։

Ալեքը հրացանից առավել սիրում էր կրակոտ աչքերով, սև
սաթի պես փայլուն բաշով իր շաղանակադույն ձիուն։ Հաճախ ձիու
մեջքին կպած՝ արծվի պես սլանում էր սարերն ու վերադառնում
շուտով։

Պարտիզաններն ասում էին. «Ալեքի ձին աստղերի հետ է
թռչում, ձորեր ու վարար գետեր կտրում անցնում, սմբակներով
քարափներ պատում»։

Ալեքն ուրախ ժամերին սիրում էր պատմել իր կյանքից դա-
նազան դեպքեր՝ ձիու հետ կապված։

«Նիստ գաղտնի թղթեր էի տանում մեր շտաբը. ուրիշ ճա-
նապարհ չկար, պետք է գնայի դաշաղների ձորով։ Մտածում էի,
այս անգամ չբռնվեմ, նրանից հետո ի՛նչ ուղում է թող լինի...»

Այդ մտքին էի, մեկ էլ տեսա ձիս խրտենց։ Հիմի ինչքան ուժ
ունեմ, սանձը ձգում եմ, բայց ձին առաջ չի գնում։ Սապոգներիս
կրունկներով կողքին խփում եմ, էլի ճար չի լինում, ձին հետին
ոտները խրել է հողում, առջևի ոտներով դոփում է տեղում։

Հուլաս կտրեցի, սասցի ձին թարսվեց, ընկանք հարամիների բերանը... Մինչ ես նոր հնար էի մտածում ազատվելու, մեկ էլ տեսնեմ ձին շուռ եկավ դեպի ձախ ու իրան դցեց մի նեղ կածան: Բարձրացանք ձորագլուխը, ներքեից լավեցին տրաքոցներ, աղմուկ, բայց էլ ո՛րտեղ կհասնեին. Քյահլանս քամու պես թռավ: Ուրեմն ձին ձայնն առել էր ու իմացել, որ մեր դեմ թշնամու խմբեր կային ու մի հնարքով ազատեց թե՛ ինձ, թե՛ իրեն»:

Այդ պատմություններն էլ ավելի էին բորբոքում տղայի սերը ու հետաքրքրությունը դեպի ձին: Հենց եկած օրից նա ուզեց իշխել Քյահլանի կամքին, ուզեց հոր պես հպարտ նստել նրա թամբին: Բայց Քյահլանը բացի Ալեքից ուրիշ ոչ մեկի մոտիկ չէր թողնում, գլուխը թափահարում էր և աշխատում սանձը բերանից պցել: Այդ ժամանակ պարտիզաններն ասում էին. — Քյահլանի գծությունը բռնեց:

Երկար ժամանակ կիպոյին տանջում էր այն միտքը, թե ինչու էր հայրիկի ձին այնպես խորթ նայում իրեն, ու բացատրում էր նրանով, որ թերևս իր հասակի փոքրությունն էր անվստահություն ներշնչում, խրտնեցնում ձիուն: Չգիտեր ինչպես ձիուն հնազանդեցնի, ամեն անգամ նրան մոտենալիս ձգվում էր, վիզը երկարացնում, որպեսզի ձին չխրտնի, բայց հակառակն էր ստացվում, Քյահլանը խուսափում էր նրանից: Հրացանից չվախեցավ, բայց Քյահլանից վախենում էր, որ չկարողանար տիրել:

Մի առավոտ, երբ Քյահլանը բլրի ստորոտներում ցողաթափախ խոտ էր արածում, կիպոն վազոյի հետ խոսք փոխանակեց ու ձեռք-ձեռքի զարկեցին: Կիպոն անմիջապես վաղեց ձիու մոտ, համարձակ նայեց նրա աչքերի մեջ, լուռ հասկացնելով. «այս անգամ չես մերժի, զրադ եմ եկել». շույց ձիու դնչիկը, ապա հապ-հոպ անելով բարձրացավ մի քարի վրա, այնտեղից էլ ցատկեց, նստեց ձիու մեջքին: Բոլորը զարմացած տղայի կողմն էին նայում. պարտիզաններից մեկը սաստիկ վախեցած զգուշացնում էր.

— Ա՛յ տղա, գետնով կտա, ինչպես սիրտ արիր...

Չին հանկարծակիի եկած՝ մի քանի անգամ զայրույթով թափահարեց գլուխը, մեջքը, տղան ցնցվեց ինչպես ուժեղ երկրաշարժից, բայց պոկ չեկավ ձիու մեջքից:

— Հը՛, վախեցա՛ր,—դեմից եկավ հայրը ծիծաղելով և աշխատում էր ձիուն հասկացնել, որ այդ հանդուգն հեծվորը իր հարազատ որդին է և ոչ օտար մարդ։ Նա մեկ տղայի գլուխն էր շփում, մեկ ձիու բաշը՝ ասելով։

— Քյահլա՛ն, տիրոջդ ճոտին ամուր պահիր թամբիդ, ինչպե՛ս միշտ ամուր ես պահում ինձ։

Ալեքը սովորեցրեց որդուն ձի նստելու, սանձը պահելու եղանակը։

Հոր հայացքից ուժ և խրախուսանք ստանալով՝ տղան համարձակ բռնեց ձիու սանձը՝ ուղղություն վերցնելով դեպի մացառուտներում կորած աղբյուրը։ Կարծես գետնի վրայով շէին բնթանում, այլ թևավոր թռչունն էր թռցնում, սար-ձոր թև առած թռչում էին նրանց հետ։ Մեկ էլ այնտեղ աչքը բացեց, որ աղբյուրի մոտ ձին կուացած, ջուր էր խմում։ Տղան երջանկավետ ժպիտով, նայում էր ձիու կապտավուն ոտնգերին ու մտածում. «Քեզ էլ հաղթեցի»։ Այդ երանավետ բուպենները խանդարեցին մոտիկից լավուդ կրակոցները։ Տղան հանկարծակիի եկած՝ շրջվեց։ Ձին ականջները ցցեց, ջրից պոկելով ոտնգերը՝ շուրջը նայեց։

«Ափսոս, հրացան չունեմ»,—մտածեց կիպոն անհանգստացած, երբ թփերի միջից մի գլուխ ցցվեց, մոտեցավ, ա՛յ քեզ բան, ծանոթ հայացք էր, ծանոթ ծիծաղ։

— Վաղո՛, —բացականչեց կիպոն ուրախացած։

— Վախեցա՛ր,—հարցրեց վաղոն սպանված նապաստակը ձեռքում ձոճելով։

— Որ վախեցած լինեի՝ լեզուս կապ կրնկներ, քեզ հետ էլ չէի կարող խոսել,—պատասխանեց կիպոն համարձակ ու անմիջապես ավելացրեց, ձիու գլուխը շոյելով,—գրազը հո տարա, Քյահլանը ոնց որ բամբակ փափեկ է ու սիրում է ինձ. այս էլ աղբյուրը...

— Տարա՛ր,—պատասխանեց վաղոն պարտված և անմիջապես անցավ իրեն հուղող հարցին,—սա իր նապաստակի խելքով՝ ծառով թփով դիպած, ուզում էր ինձպես որսկանին մոլորեցնել ու գնդակիցս ազատվել։ Սիրտս չէր տալիս, անտերն այնքան սիրունիկն էր, ոնց որ սարին իջած սպիտակ ձյուն։ Վերջը խիզաբու ծալեցի, սպիտակամորթին մի շրթոցով գետին գորեցի, այսպես է աշխարհքի բանը, հրացանն իմ ձեռին է, ուժն իմ կողմն է։

— Վա՛յ, ինչ սիրո՞ւն է, բա մեղք չե՞ր,—ասաց Լիպոն խըղճահարուժյամբ նայելով սպանված նապաստակին:

— Ի՞նչ մեղք, թող ուրախ լինի ողորմած հոգին, որ պարտիզանի սուրբ զնդակով գնաց, թե չէ դժոխքն էր գնալու, գալլե՛րի փորը...

Ծիծաղեցին երկուսով Վաղոյի սրամտությունների վրա, իսկ Քյահլանը խիստ օտարոտի հայացքով նայում էր սպանված նապաստակին. ո՞վ իմանա, ի՞նչ էր մտածում խելացի ձին փոքրիկ կենդանուն ալօ վիճակում տեսնելով:

— Գրազը տարա, ես գնացի ձիով, դու կգաս ոտքով,—ասաց Լիպոն, ձիու գլուխը շրջեց ու պոկվեց աղբյուրի մոտից:

— Տղամարդու պես տարար,—պատասխանեց Վաղոն ու մի քանի րոպե լուռ կանգնած նայում էր սլացող ձիավորի հետևից հրացանը մեկ ուսից կախած, նապաստակը՝ մյուս ուսից:

Ալեքը ձեռքը ճակատին դրած նայում էր ոլորուն ճամփին, ճանաչեց ձիու սլացիկ վազքը և շնչաց.—վերադառնում են...

Ձին վազեց, տիրոջ դեմ կանգնեց հնազանդ, աչքերն ուրախության փայլով լցված. կարծես զեկուցում էր նրան, որ որդուն վերադարձնում է անվնաս:

Ալեքը ձեռքերը պարզած, ուզեց իջեցնել տղային, բայց տղան առանց օգնության թրըմփ կանգնեց գետնին՝ ճկուն ոտների վրա:

— Հը՛, ո՞նց էր, գլուխկոնծի հո չտվիր,—հարցրեց հայրը:

— Հայրի՛կ ջան, այսօրվանից Քյահլանի հետ այնպես ախպերացանք, որ աշխարհն էլ ուզենա մեզ չի կարող իրարից բաժանել,—պատասխանեց տղան վստահությամբ:

Հորը դուր եկավ տղայի պատասխանը, և նա գոհ ժպտաց: Ապա պատվիրեց նրան ձիու սանձը հանել, թամբը վրայից վերցնել և ազատ թողնել:

Վաղոն վերադարձավ որսից, նապաստակի դնչիկը դեմ արեց Լիպոյի քթին.

— Գրազը տարար, այս նապաստակը քեզ եմ բաշխում:—Ապա ծիծաղելով շարունակեց,—բոյդ կարճ է, պարտիզանի խարջ է, չէ, սրանից հետո քեզ հետ կատակ չենք անի,—թիթփացրեց տղայի մեջքը:

Կուր ստացվեց թե գլխավոր ճանապարհի կամուրջը պաշարված է թշնամու կողմից: Մի քանի օր շարունակ յոթերորդ ջոկատը եռու գետի մեջ էր. ուղղմապաշարն էին հանվում, փամփուշտակալներն էին լցնում, հրացաններն էին մաքրում, սպասում էին հարմար առիթի, որ արշավեն թշնամու վրա:

Հարձակման նախօրյակին սովորաբար Ալեքը քիչ էր խոսում, շրջում էր բլրի շրջակայքում, ծխախոտը չէր հանգցնում, հրացանն ուսից վար չէր դնում. դեմքը խոժոռվում էր, ձայնը խռչվում:

— Գիշեր ու ցերեկ չենք քնելու, զգաստ եղեք,—ասում էր նա իր զինվորներին:

Լիպոն ուշի ուշով հետևում էր հոր կարգադրություններին, որպեսզի ետ չմնա մյուս պարտիզաններից ու շասեն փոքր է, անվարժ: Հենց որ Վաղոն հագնում էր կանաչավուն բլուզը, պընդացնում գոտին, ոտների կապերը, գլխարկն ամուր ծածկում, Լիպոն իսկույն հասկանում էր, որ նա պատրաստվում է «որսի», այսինքն՝ հերթական հետախուզության գնալու:

Մի մառախլապատ գիշեր Վաղոն «որսի» գնաց, առավոտը վերադարձավ ամբողջովին թրջված, ոտները ցեխոտ: Վարար անձրևի տակ էր մնացել նա, քամին խփել էր կրծքին, սաստիկ հազում էր: Այդ վիճակում նա փնտրում էր հրամանատարին, ու երբ հեռից տեսավ նա գալիս է, վազեց ականջին մի քանի բան շնչաց, ապա շինելը քաշեց գլխին, դողում էր: Ալեքն իր յափընջին էլ Վաղոյի վրա ձգեց, և անհամբեր հարցրեց.

— Վաղո՛, տաքացա՛ր, Վաղո՛, գլուխդ է ցավո՞ւմ:

Լիպոն սաստիկ մտահոգված՝ Վաղոյի կողքից չէր հեռանում. աչքերը տխուր թարթելով մտածում էր. «Վաղոն հիվանդացավ, կռիվն էլ սկսվում է»:

Առավոտն Ալեքը տխուր էր. ողջ գիշերը չէր քնել, աչքերն ուռած էին, դեմքը գունատ: Վաղոյի հիվանդությունը խանգարել էր նախատեսած ուղղմական գործողությանը: Միայն նա կարող էր գնալ շատ արագ, աննկատելի հասնել լճակին ու տեղեկություն բերել թշնամու դասավորությունից: Պարտիզաններն առաջարկում էին Վաղոյի փոխարեն ուղարկել մեկ ուրիշի, բայց Ալեքը

զուլսը շարժում էր բացասաբար: Լիպոն ահանջը սրած լսում էր նրանց վեճը ու չէր կարողանում տեղում հանգիստ մնալ:

— Նա ոտքից ծանր է,—ասում էր Ալեքը մի պարտիզանի մասին, որին առաջարկում էին հետախուզության ուղարկել:

«Նա ոտքից ծանր է, իսկ ես»—մտածեց Լիպոն ու տեղից կանգնեց,—ես կգնամ,—հանկարծ գոչեց նա:

Ալեքը հոնքերը խոժոռեց:

— Ն՛ա,—նորից կրկնեց տղան, համարձակ նայելով հոր աչքերին:

Շինելի տակից Վաղոն զուլսը հանեց ու ասաց.—Թողե՛ք գնա, երաշխավորում եմ, երգվում եմ զլխովս, ինձանից ու մյուսներից լավ հետախուզություն կանի: Ինձ հետ տարել եմ, գիտեմ շնորքը:

Երբ Վաղոն լռեց, տղան ոգևորված ավելացրեց.—ես չե՛մ բռնվի:

Բոլորն անհամբեր նայում էին, թե ինչ վճիռ պիտի կայացնի Ալեքը: Նա որդուն մոտիկ կանչեց, երկար ժամանակ լուռ էր, հայրական սիրտն ուրիշ բան էր թելադրում, իսկ հրամանատարական կամքը՝ ուրիշ: Վերջապես որդու համառ հայացքը նրան հաղթեց:

— Որ այդպես է՝ գնա՛, —ասաց նա, առանց զուլսը բարձրացնելու, հուզված ձայնով:—Բայց իմացի՛ր, պարտիզանը սրբազան երգում ունի, երբ բռնվում է՝ ինչքան ուղում են շարձարեն, նա կմեռնի, բայց չի հայտնի ընկերների տեղը:

— Կմեռնեմ, բայց չեմ հայտնի,—պատասխանեց Լիպոն խիստ լրջացած և ինքնավստահ:

Հոր կարգադրությամբ Լիպոն շինելը հանեց, մնաց իր սովորական շորերով: Այժմ փոքրիկ հովվի էր նման, այդպես նրա վրա ոչ մի կասկած չէին տանի:

— Հայրի՛կ, կկատարեմ խնդիրը, կվերադառնամ շուտով,—ասաց տղան հրաժեշտի պահին: Հայրը ճանապարհեց որդուն մինչև Աղվեսափոսը, ցույց տվեց լճի ուղղությունը, որ գտնվում էր այդ նույն տեղից 5 կիլոմետր հեռավորության վրա: Ալեքը կանգնեց, մինչև տղան աչքից անհայտացավ:

Կանաչը, քարն ու փուշը ոտքի տակ տալով սլանում էր պարտիզանի տղան: Ծառ, թուփ, երկինք կարծես վաղում էին նրա

Հակառակ ուղղությամբ: Շուրջը սակեթև թիթեռներ էին ճախրում, երբեմն բզզացող միջատները դիպչում էինսին, բայց նա ոչինչ չէր զգում. ուշքը, միտքը միայն լճի կողմն էր: Զէ՛ որ նրան մեծ և պատասխանատու խնդիր էր տրված, պետք է իմանար՝ ո՞րտեղ, ի՞նչպես էին դասավորված թշնամու խմբերը: Այդ տուաջին անգամը չէր, նա Վաղոյի հետ մի քանի անգամ գնացել էր հետախուզության ու սովորել շատ բան: Հենց որ մի շրջյուն էր լավում՝ կծկվում էր, թաքնվում թփի կամ քարի տակ, ապա համոզվելով որ վտանգ չկա, նորից ճանապարհը շարունակում էր: Գնում էր վազելվազ, հեալով: Առավոտը դուրս եկավ ռազմականից, իսկ ճաշի մոտ, երբ արևը հասել էր ղենիթին, հասավ լճափ: Քամին բերում էր խոնավություն և շփում նրա քրտնած երեսը:

— Լի՛ճը, — շնչաց տղան և առաջ գնաց զգուշավոր քայլերով:

Լիճն էր փովել վճիտ, խաղաղ: Տղան կանգնած նայում էր ծփացող կապուտակ ջրերին: Չյունի պես սպիտակ վայրի բաղերը լողում էին լճի ափերով, ծովաթռչունները ճախրում լճի վրա, մերթ իջնում ջրերին քնդհուպ, մերթ բարձրանում օդ: Տղան սթափվեց, հիշելով խնդիրը: Աչքերը կկոցած շուրս կողմը նայեց, բայց ոչ որի չնկատեց. «եևելք Լիպո, չրոնվես, ուզում է մորթեն, ոչինչ չափաի ասես», — մտածում էր նա ու աչքը չէր պոկում ջրերից, ուր անհոգ լողացող բաղերը իր քնկերների գվարթ խոմքերի պես իրեն կանչում էին, ձգում դեպի զովացնող ջրերը: Ա՛հ, ինչպես էր ուզում բաղերի կողքին լող տալ, չոփ-չրփացնելով, բայց չէ՛ որ ինքը եկել էր մի շատ լուրջ հանձնարարությամբ, նրան վստահել էր մի ամբողջ ջոկատ: Վերջապես հիշեց հոր խոսքը, երբ ասաց. «Պարտիզանները սուրբ երգում ունեն»: Լիպոն շրջում էր լճափին, գնաց ափից դեն ու նկատեց շատ հեռու շարժվող կետեր: Բ՛հը՛, — մատը կծեց, — այս ովքե՛ր պետք է լինեն, — շնչաց: Բոլոր նշանները տղան աշխատեց մտքում պահել, առաջ մի բլուր, հետո փոս, մի ցից քար, այնուհետև մի քանի ծառ ու կետեր: Հևում էր հուզմունքից, գտել էր տեղը, հարկավոր էր շուտով վերադառնալ: Ամեն ինչ լավ էր վերջանում, հայրիկը կուրախանա, պարտիզանները կգովեն: Ե՛լ ժամանակ չկորցրեց, շրջվեց դեպի լիճը: Ու վերջին ուրախ հայացքով ուզում էր հրաժեշտ տալ լճին, երբ մի ուժեղ ձեռք տղայի ուսը ցնցեց: Տղան

շուտ եկավ. դեմը կանգնած էր երկար բնդերով, սև փափախով, հրացանն ուսին՝ մի մարդ: «Բռնվեցի», — մտածեց տղան:

— Լակո՛տ, — հնչեց անծանոթ մարդու ձայնը, — ի՞նչ ես անում էս վայրի տեղը, տուն չունե՞ս, հեր-մեր չունե՞ս:

Տղան խեթ-խեթ նայեց օտար մարդուն ու ոչինչ չպատասխանեց:

— Ի՞նչ գործ ունես էս կողմերում, — նորից հարցրեց անծանոթ մարդը:

Տղան մտմտում էր այնպիսի պատասխան տալ, որ կասկածի տեղիք չմնա ու հնարը գտավ:

— Քեռի՛, ջան, մեր քուտակը կորավ, լաց լինելով ընկա հետևից, հասա մինչև այստեղ, համփաս կորցրի, — ասաց նա լացակումած ձայնով:

Անծանոթ մարդը տնտղեց տղային ոտից գլուխ, ասլա շարունակեց համարյա մոնչոցով:

— Քոռ դանակով ականջներդ կկտրեմ, սուտ չե՞ս խոսում... Լիպոն անմեղ դեմք ընդունած ասաց. — Քեռի՛, սուտ ասողք մեռնի...

Լիպոյի անմեղ հայացքը մեղմացրեց անծանոթի զայրույթը, նա տղային քաշեց թևի տակ:

— Բան եմ ասում, էս կողմերում տրաքոց-կրակոց չե՞ս լսել, զենքով, հրացանով մարդիկ չե՞ս տեսել, — հարցրեց նա շեշտակի նայելով տղայի աչքերի մեջ:

— Ո՛չ, չեմ տեսել, քեռի ջան... Իսկ դու, քեռի՛, ո՞րտեղից ես գալիս այդպես քրտնած, հոգնած...

— Շան օր ենք քաշում կոփվներում, — պատասխանեց անծանոթը, — թողնում ե՞ն մարդ հանգիստ ապրի:

Տղան օգտվելով առիթից՝ ուզեց որոշ բաներ իմանալ նրանից և հարցրեց շատ միամիտ տոնով:

— Քեռի՛, դու ո՞ւմ կողմի զինվոր ես:

— Ինչ քո խելքի բանն է, լակո՛տ, որ էդ տեսակ հարցեր ես տալիս:

— Քեռի՛, ինչի՞ ես նեղանում, վատ բան հո չասացի՞:

— Ասում եմ՝ քեզ կարգին պահի, քիթդ ամեն տեղ մի՛ խոթի, լակոտ, չե՞ս իմանում կոփվ է:

— Քեռի՛, չեմ հասկանում, ի՞նչ կոփվ:

— Կոիվ, մեր ու նրանց մեջ, այ էսպես, — կատաղությամբ սկսեց կրակել դեպի բաղերը: — Ա՛յ տղա, վազիր ջրից դուրս հանիր սպանվածներին, ի՞նչ ես կանգնել ապուշ կտրած, — գոռաց անծանոթ մարդը:

Լիպոն վազեց ջրի երեսից բռնեց երկու սպանված բադ ու հեռավոր բերեց դեպի ավազների վրա: Նա սաստիկ անհանգիստ էր, մտածում էր ինչ պատրվակով պոկ դալ այդտեղից:

— Էհե՛յ, — մռնչաց մարդը, — քիչ գնամ լող տամ, հովանամ... Ի՞նչ ես ասում, պուճո՛ւր: — Լիպոն գլխով դրահան նշան արեց ու ներքուստ ուրախացավ: Անծանոթ մարդն սկսեց հանվել: Այդ ժամանակ նրա ծոցից մի թղթի կտոր ընկավ ավազների վրա, ինքը չնկատեց, բայց Լիպոյի սրատես աչքից չվրիպեց և նա ճարպկորեն ոտքը դրեց թղթի վրա ու տեղում մեխվեց: Անծանոթը շորերը դարսեց տղայի կողքին, հրացանն էլ վրան մեկնեց: Ապա, ինչպես մի բրդոտ արջ, վազեց չլըմփ ընկավ ջուրը: Ափին լողացող բաղերը թևահարելով փախան դեպի լճի խորքը, նրանց անդորրը խանգարվեց: Լիպոն խսկույն կռացավ, թուլթը վերցրեց ու ծոցը դրեց:

Մարդը լող տալ կարգին չէր իմանում, մեկ այս, մեկ այն կողքի վրա էր ընկնում, գորտի նման ռոթերը մեկ այս, մեկ այն կողմը ձգում, փուհ, փուհ անում:

— Քեռի՛, ի՞նչ լավ ես լող տալի, շող է, հովացի՛, — բացականչում էր Լիպոն ու մտածում աչքերը ճպճպացնելով. «բեղերով մարդը վտանգավոր է, թշնամու կողմից է ուղարկված, ուզում է իմանալ պարտիզանների տեղը»:

Իսկ լողորդն ափից բավական հեռացած փուհ-փուհ էր անում:

— Չէ՛ որ կրակել սովորել եմ, — շշնջաց տղան մատները խաղացնելով հրացանի փողի վրա. հանկարծ բարձրաձայն նա հարցրեց, — Քեռի՛, հրացանդ լի՞քն է, — ու ձեռքն առավ հրացանը:

— Շա՛ն լակոտ, տեղը դիր, քո բանը չի, — փնչացրեց լողորդը աշխատելով մոտենալ ափին:

— Բա՛ղը, բա՛ղը, — գռչեց տղան ու փորի վրա պառկած՝ փրար հետևից կրակեց:

Լողորդն ուզեց իրեն ափ նետել, բայց երրորդ գնդակը կպավ նրա ճակատին, ջուրը ներկվեց արյունով:

— Այ՛քեզ, կերա՛ր, դե՛ դնա, «խելո՛ք քեռի», ուզում էիր մերոնց տեղն իմանալ:—Տղայի դեմքը դունատվել, շրթունքները դողում էին. առաջին անգամ իր անվարժ ձեռքով նշան բռնեց թշնամու վրա ու գնդակը շփրիպեց: Մարդը սուղվեց ջրի տակ: Տղան ալլես ժամանակ շփորցրեց. մի թևի տակ բադերը դրեց, մյուս թևի տակ հրացանն ու ճանապարհ ընկավ: Թռչուն էր թև մարդ, որ սլանում էր արահետով: Լիճը մնաց ետև: Շուտով երևաց այն բլրի դադաթը, ուր ապաստանել էր յոթերորդ ջուհա-տը: Դեռ չհասած ռազմակետին՝ երկու պարտիզան դիմավորե-ցին նրան ուրախ բացականչություներով:

— Եկա՛վ, եկա՛վ...

Լիպոն առանց շփոթվելու առաջ դնաց, սպիտակ, դեղնա-կտուց բադերը դեցեց խոտերի վրա, իսկ թևի տակ պահած հրա-ցանը ցից կանգնեցրեց գետնին ու հենվեց փողին: Նոր հետա-խույզը մեծ հետաքրքրություն էր առաջացրել պարտիզաններին շրջանում: Դուրըր զարմացած նրան էին նայում ու սպասում, թե ի՞նչ պիտի հաղորդի:

— Այս ի՞նչ եմ տեսնում,—զարմացավ Ալեքը և ասես դժվա-բանում էր աչքերին հավատալ:

Լիպոն պատմեց իր ճանապարհորդությունը և լճափին պա-տահած դեպքը: Պարտիզանները չգիտեին զարմանալին, թե ուրախանալին:—Հասակին ու կատարած գործին նայեք,—ասում էին միմյանց:

Պարտիզան Զոհրաբը ծխամորձի կրակը նորոգելով ասաց.

— Զարմանալու բան չկա, ինչ տեսակ ճառն է, այն տեսակ էլ բարն է,—ձեռքը պարզեց Ալեքի կողմը:

Ալեքը համբուրեց որդու ճակատը և ոչինչ չկարողացավ ասել: Այդ դեպքից հետո ալլես տղային իր իսկական անունով չէին կանչում, այլ կանչում էին արծվաճուռ: Հանկարծ Լիպոն հիշեց ծոցում պահած թուղթը և այնտեղից հանելով տվեց հորը:

— Հակառակորդի փամփուշտները, սննդամթերքը վեր-ջացել էին, օգնություն էին սպասում ուրիշ խմբերից,—հայտնեց Ալեքը:

Լիպոն մանրամասն բացատրում, ցույց էր տալիս նրանց տեղը, դասավորությունը, հիշում էր միտքը պահած բոլոր նշան-ները: Ալեքն ու իր ընկերները հավատով և ուշադիր հետևում

էին նրա ամեն մի շարժումներին ու խոսքին: Շատ շանցած որոշում կայացրին՝ հարձակվել դիշերը: Փայտե շշերի անցկացրած վայրի բազերը խորովեցին, ընթրեցին, վաղոյին էլ բաժին հանեցին:

— Արի՛, արծվաճո՛ւտ ջան, նստի՛ կողքիս, պատմիր թե ի՞նչպես հասար որոշած տեղը ու ի՞նչ տեսար այնտեղ, — ասում էր վաղոն այրվող աչքերը շհեռացնելով տղայից: Լիպոյի կատարած առաջադրանքը ամենից շատ ուրախացրել էր վաղոյին: Նա հպարտ էր, որ չէր սխալվել իր ճանաչողության մեջ: Ինչպես իր հասակակից ընկերոջը կպատմեր, այնպես Լիպոն պատմում էր իր գլխով անցածը, թե ինչպես հանկարծ սկսեց գոռալ «բա՛ղը, բա՛ղը» ու նշան բռնեց շար աչքերով, երկար բեղերով թըշնամու վրա:

— Ինքն ինձ լակոտ անվանեց, ես նրան քեռի ջան ասացի: մեկ էլ տեսնեմ հրացանը ձեռքումս է, ձգանը քաշեցի, ու քեռին ձկներին հյուր դնաց...

— Արեւ վկա, դու մեր բոլորից անցար, — տենդից շորացած շրթունքները ծպացնելով ասում էր վաղոն:

Պարտիզանները խիստ զբաղված էին, հրամանատարն ամեն մեկին առանձին խնդիր էր տվել ու բոլորին նախապատրաստում էր հարձակման: Եղանակը պաղեց, իրիկնաքամին սլալաց, լուսնեղջյուրը բարձրացավ լեռների հետևից: Պարտիզանները ոտքի ելած սպասում էին հրամանի: Ալեքը Քյահլանի կողքին կանգնած մի քանի բոպե լուռ մտածում էր, հանկարծ դարձավ տղայի կողմն ու կարգադրեց.

— Վաղոյի հետ այստեղ կմնաս մինչև մեր գալը, ուրիշ ոչ մի տեղ չես գնա:

Քյահլանը սմբակները դեռնին զարկեց, գետինը դղրդաց: Երեսուն զինված պարտիզան հետևեցին հրամանատարին:

— Կռիվ է լինելու իսկական, — շնչում էր տղան: Քամին բերում էր ձիերի դոփյուներ:

8.

Բլրալանջի թփերի մեջ մենակ մնացին երկուսով: Մեկը հիվանդ պառկած, շինելն ուներին քաշած, մյուսն առույգ՝ հրացանը ձեռքին կանգնած: Առույգ զինվորը մերթ անհանգստացած դառնում էր հիվանդի կողմը, որ տեսնի՝ չի՞ բացվում. նա մերթ նայում էր երկնքին, կարծես այնտեղ էր ուզում որոնել իր բարդ

մտքերի պատասխանը: Լուսնեղջյուրը անփութորեն ծիծաղում էր տղայի հետ:

Տրա՛-տա՛-տա՛-տա՛,—լավեցին տրաքոցներ, տղան հրացանը կրծքին սեղմած բացականչեց:

— Ըհը՛, սկավեց:

Վաղոն գլուխը բարձրացրեց, ուզում էր ստուգել, թե որ կողմից էին գալիս տրաքոցները:

— Մեջքդ մի՛ բաց անի, կռիվ է,—ասաց հանդիմանական տոնով Լիպոն, կռացավ շինելը քաշեց հիվանդի թիկունքին ու շարունակեց իր լուրջ մտածումները: «Հիմի Սամոն քնած է, Արմոն, Մոսին քնած են ու չեն իմանում, որ Լիպոն իսկական զինվորի պես հրացան ունի, այժմ կռիվ է ու կարող է նա էլ իսկական զինվորի պես կրակել»:

— Տվե՛ք հրացանս, չե՛մ ուզում անբանի պես վեր ընկնել,—բղավեց Վաղոն շինելը դեն նետելով վրայից:

Լիպոն վազեց նրա մոտ ու այս անգամ ավելի խիստ հանդիմանեց:

— Վաղո՛, հիվանդ ես, մի՛ բացվի, մենք պետք է հրամանատարին լսե՛նք, թե չէ...

Վաղոն հնազանդ շինելը քաշեց ուսերին ու սրտենդած սկսեց հառաչել:

— Ես էլ եմ ուզում կրակել հայրիկիս հետ միասին,—շշնջաց Լիպոն ու քայլեց ինքն իրենից խռոված:

Դիշերը կես եղավ. հետզհետե տրաքոցները նվազեցին, հատ ու կենտ դարձան: Լիպոն ալանջը գետնին դրած լսում էր խուլ որոտներ: Մոտեցավ Վաղոյին, ուզում էր խոսել, բայց Վաղոն քնած էր, սառը քրտինքը ցողի նման նստել էր նրա երեսին:

— Մերոնք ե՛րբ կգան, տեսնես հաղթեցի՞ն...—շշնջաց Լիպոն, ապա սպասելուց հոգնած՝ կծկվեց Վաղոյի կողքին հրացանը գրկած: Նա ննջում էր, երբ աչքերի դեմ անսահման լիճը ծփաց, ջրում լողում էին վայրի բադերը, որոնցից մեկը հանկարծ ծառս ելավ, թևերը թափահարեց, դարձավ այն չար, երկար բեղերով, փափախով մարդը: Հանկարծ նա հարձակվեց տղայի վրա, ուզում էր խլել նրա հրացանը: Տղան վեր թռավ վախեցած՝ տեսավ հրացանն ամուր սեղմելուց թևերը ցավում էին: Տղան ծիծաղեց ինքն իր վրա, ապա դարձավ դեպի երկինք, որ տեսնի,

Առաինն էլ հո չի՝ ծիծաղում իր վրա. բայց լուսինը վաղուց չքացել էր երկնքից: Միայն աստղերն էին ցոլցում անվրդով... Տղան տեղից կանգնեց, կարծես մի աներևույթ ուժ մղում էր նրան դեպի այն ճանապարհը, որտեղից գնացել էին պարտիզանները: Սրտատրուի վազեց առաջ. քամին բերում էր սմբակների ձայն:

— Եթե մերոնցից լինի՝ հո լավ, իսկ որ թշնամի լինի՝... — շնչաց նա տարակուսանքով ու քաշվեց ճամփագրը: Սմբակների ձայնը գնալով որոշակի էր դառնում. դրան հետևեց ձիու խըրխընջոց: Տղան աներկյուղ առաջ գնաց և կիսամթնում ճանաչեց Քյահլանին:

— Աղի՛ղ ջան, — բղավեց նա ու քարացավ իր տեղում: Ի՞նչ էր պատահել, ձին ուրախ չէր: Հայրը կոացել էր ձիու մեջքին: Ձին դունչը քսեց տղայի երեսին, ասես բան էր ուզում հասկացնել:

— Չվախենաս, ոտքս է վիրավորված, — հնչեց հարազատ ձայնը, — է՛լ մի կանգնի, գնանք:

Տղայի կոկորդը սեղմվեց, ուզում էր ճշալ, բայց իրեն զրսպած՝ բռնեց ձիու սանձն ու գնացին:

Լիպոն օգնեց հորը ձիուց իջնելու, իր հագի շինելը փռեց գետնին, հորը պառկեցրեց վրան: Այդ րոպեին ձին ալեկոծվում, սանձաթող էր ուզում լինել, Լիպոն չէր հասկանում, թե ինչու է Քյահլանն այդպես անում, երբ Ալեքն ասաց.

— Հավատարիմ ձին այդպես է անում, երբ տիրոջը վիրավոր է տեսնում:

Վաղոն աչքերը բացեց. սկզբում նա չէր հասկանում, թե ինչ էր կատարվում իր շուրջը: Լիպոն հոր կողքին չոքած, ուզում էր նրա վերքը տեսնել, հայրը չէր թողնում: Վաղոն հասկացավ, հրամանատարը վիրավորված էր, հարկավոր էր առաջին օգնությունը ցույց տալ: Նա շինելը նետեց վրայից, չոքեչոք մոտեցավ հրամանատարին ասելով.

— Թող ես վերքդ կապեմ, — ու բռնեց Լիպոյի ձեռքը: Ալեքը չէր ուզում, որ հիվանդն անհանգստանա, բայց Վաղոն համառ կերպով չոքել էր նրա կողքին և չհեռացավ մինչև վերքն իր ձեռքով չիսթաթեց:

— Օ՛հներ նրանց ջարդ տվինք, քշեցինք: Մի այսպիսի գրոհ ու ջարդ՝ ճանապարհ կբացվի մերոնց համար, — ասաց Ալեքը:

Լուսադեմին պարտիզանները վերադարձան, որը վիրավոր-
որն առանց ձիու, որն առույգ: Նրանք մի քանի զոհ էին տվել,
վիրավորված էր հրամանատարը, բայց կոփվր շահել էին: Նրանք
մեծ ոգևորությամբ պատմում էին Ալեքի մասին, թե ինչպես էր
ամենքից առաջ սլացել ու իր հանկարծակի հարձակումով աչն-
պիսի խուճապ առաջացրել հակառակորդի զինվորների մեջ, որ
կարծել էին թե հազարներ են նրանց վրա դալիս ու գոռացել
էին.—«փախե՛ք, հա փախե՛ք, կարմիր Ալե՛քն է իր զորքով եկել»:
Զոհրաբը, որպես հմուտ վիրակապ, նորից փաթաթեց Ալեքի
վերքն ասելով.

— Գնդակը կողքից է ծակել անցել, շատ չի քաշի, շուտ կլա-
վանա:

Զոհրաբի խոսքը աշխուժություն բերեց բոլորի վրա, մռայլ
դեմքերը պայծառացան:

Այդ դեպքից մի քանի օր հետո պարտիզանները որոշեցին
երկու կիլոմետր դեպի աջ շարժվել: Վաղոն արդեն առողջացել
էր, կատակներ էր անում առաջվա նման: Հրամանատարն առանց
օգնության կարողանում էր ձի նստել. թարմ վերքը մազաշափ
անգամ չէր ընկճել նրա կամքը:

Մի լուսադեմի ռազմամթերքը և ուտեստի պաշարը հավա-
քած՝ ճանապարհ ընկան դեպի նախատեսված վայրը: Քարա-
բերդ էր կոշվում աչն ժայռը, որի գագաթին հինավուրց, գորշ,
ատամնավոր բերդի բեկորներն էին ցցված: Կիսաքանդ բերդից
շարունակ քարեր էին գլորվում, ստորոտում դիզվում: Այդտեղ
թաքստատեղեր շատ կային. պարտիզանները տեղավորվեցին գորշ
քարերի արանքներում: Այդտեղ հարմար դիրք էր. յուրաքանչյուրն
իրեն քար ընտրեց ու տեղ: Հասնելուն պես Զոհրաբը բացեց Ալեքի
վերքը, իր ձեռքով պատրաստած դեղը վերքի վրա դրեց, նորից
փաթաթեց:

Պարտիզաններն առույգ էին, սպասում էին հրամանատարի
վերքի բուժվելուն: Լիպոն ու Վաղոն ամբողջ ժամանակ միասին
շրջում էին, ուսումնասիրում նոր վայրը: Գիշերները միասին էին
գնում հետախուզության ու վերադառնում: Մի անգամ Լիպոն
հակառակ կողմը գնաց, առանց Վաղոյի: Նա գնաց հա-
սավ խիտ թփուտների, հանկարծ թփուտների միջից լսվեց շան
հաջոց: Տղան լսողությունը սրեց, շունչը պահած սպասում էր և

մտածում՝ «ո՞րտեղից, ի՞նչ շուն է հաչում»։ Մեկ էլ տեսավ մարմինը շագանակագույն, դնչիկն սպիտակ մի շուն, լեզուն հանած հեալով դեռ-դեռ էր նայում. «Ո՞ւմ է կողքերի, տիրո՞ջը, ո՞վ է նրա տերը»,—մտածում էր տղան։ Քուլի՛-քուլի՛ կանչելով՝ տղան շանն ուղում էր մոտ կանչել։ Շունը մի քանի անգամ հաջեց, օտարոտի նայեց տղայի կողմը ու պոչը թափ տալով վազեց դեպի Քարաբերդը, տղան վազեց նրա հետևից։ Մեկ էլ այն լսեց, որ Վաղոն կանչում է—«՛եկո՛, Ջեկո՛... Շունը վազեց դեպի Վաղոն ու փաթաթվեց նրա ոտքերին։ Վաղոն շոյում էր շան գլուխը, ապա շոշափեց շան վզին կապած շորի կտորը, որն անմիջապես արձակեց ու միջից հանեց մի ծալած թուղթ։ Բացեց թուղթը կարդաց ու միասին վազեցին դեպի Քարաբերդը։ Լիպոն չէր հեռանում Ջեկոյի կողքից։ Ալեքը մեծ ուշադրությամբ թուղթը նորից կարդաց ու գլուխը պտտեց, հարկավոր էր այդ նույն տեղից շարժվել ուրիշ կողմ։ Նոր խնդիր ծագեց, բոլորը դարձան մտազբաղ։ Լիպոն Ջեկոյին հացի կտորներ տվեց, շունը մտերմացավ տղային, ալլեա օտարոտի չէր նայում նրան։ Ալեքը պատասխան գրեց, կապեցին նորից շան վզին, կարծես շունը հենց դրան էր սպասում, երբ ասացին՝ Ջեկո՛, դե, շո՛ւտով տար մեր նամակը,—նա ալլեա շսպասեց, վազեց։ Լիպոն զարմանքով նայում էր շան հետևից ու մտածում. «Ջեկոն էլ է մեզ օգնում»։ Վաղոն պատմում էր Ջեկոյի կյանքից շատ դեպքեր, թե ինչպիսի հավատարիմ շուն է նա և ինչ ծառայություններ է մատուցում պարտիզաններին։

Ժամկետը որոշված էր. մի քանի օրից թողնելու էին Քարաբերդը։ Պարտիզանները սառ քարերին թիկնած, կամ նստած պատմում էին իրենց պապերից ու հայրերից լսած պատմություններ։ Պատմում էին, որ Քարաբերդը հին ժամանակ պատկանելիս է եղել իշխաններին։ Այդ ժայռակուռ բերդի անունը տարածվել էր հեռու, յոթ սարերից այն կողմ։ Շատ կռիվներ են տեղի ունեցել այդ բերդի շուրջը, զորք են բերել ջարդել-ջարդվել։ Բայց բերդը միշտ մնացել է կանգուն։ Կավ պատմություններ գիտցողի համբավ ունեւր Զոհրաբը պարտիզանների շրջանում ու բերդի մասին ամենահետաքրքիր պատմությունը նա սկսեց պատմել, ծխամորճը կայծկլտալով, գլուխը տմբացնելով։ Լիպոն լսում էր անհագուրդ հետաքրքրությամբ։ Ձեռքը պարզեց Զոհրաբը դեպի բերդն ու սկսեց ոգևորված.

— Էդ բերդի ամեն մի քարը լեզու առած մինչև հիմա էլ պատմում է ականջիս տակ մի պատմութիւն:— Էս աշքերովս եմ տեսել, էս մատներովս եմ շոշափել ձիու ոտների տեղը քարերի վրա:

— Հոր մի հատիկ որդին էր Սամսոնը, սիրտը բարի մի իգիթ: Բոյ-բուռաթը շինարի, աշքունքը շողք էր տալիս Հավլունի թրի պես... Նա շուրջը շատ աղքատ մարդիկ տեսավ, շատ անարդար գործ ու վարմունք, խռովեց աշխարհի հին կարգերից, ասաց ինչի՞ պիտի զոռբան խեղճին ճնշի, հարուստն աղքատին թալանի,— ասաց ու վեր կացավ, մի հրացան ուսը գցեց, մի կտոր հաց վերցրեց, սարերն ընկավ, մի հրեղեն ձի փախցրեց հարուստների երամակից, թռավ ձիու մեջքին ու ասաց. «մինչև աշխարհում արդարութիւն չլինի, ո՛չ ձիս կհանգստանա, ո՛չ ես»:

Ռուսի թագավորը ստրաժնիկներ գցած գյուղացիների մեջ՝ հարկ էր հավաքում, մեր-մանուկ լացացնում, գյուղացիների եղած-չեղածը տանում: Իգիթ Սամսոնը, որ թափառում էր սարերում, գյուղացոց լաց ու ողբի ձայնն առնում էր, գալիս էր մի թաքուն տեղից կրակ բացում ստրաժնիկների վրա ու էլի սարերը թռչում: Ստրաժնիկները դեռ դեն էին ընկնում, ուղում էին անպայման բռնել հանցավորին, բայց չէին կարող: Կատաղեցին ստրաժնիկները և նրանց հետ միացած գյուղի տերերը, ասացին՝ Սամսոնին բռնենք տաս տեղից գյուղախորով անենք: Իսկ չքավոր գյուղացիները Սամսոնի համար աղոթում էին, որ երկար ապրի ու սուրը միշտ կտրուկ լինի: Այդ ժամանակ Սամսոնին միացան մի խումբ քաջ տղաներ ձիեր հեծած, հրացաններ ուսերը գցած, պեծ-պեծ կրակի պես եկան ու վրա տվին ստրաժնիկներին ու նորից փախան սարերը: Այս բանը հասնում է թագավորի ականջը, զորք է ուղարկում, որ անհնազանդ քաջ տղերանց ու Սամսոնին բռնեն պատժեն: Ասում են, թոփ-թվանքով, զորքով գալիս սարերը պատում են: Սամսոնը իր ընկերներով փամփուշտ վերցրած, հենց էս Քարաբերդի տակին են լինում: Զորքը գալիս շրջապատում է Սամսոնին ու ընկերներին: Սամսոնն ու իր ընկերները մտածում են՝ ի՞նչ անեն, ի՞նչ չանեն, վերջը մի գիշեր իրենց հրեղեն ձիերին հեծած՝ քարերի վրայով Քարաբերդի գլուխն են բարձրանում: Նրանց թիվն էր հարյուր, իսկ ներքևի զորքը՝ հազարից շատ էր:

Պատմում են գլուղացիք, որ մեր-մանուկ լաց էին լինում Սամսոնի ու նրա ընկերների համար: Գիշերները մեր կիսգոյի չափ ճարպիկ տղաներ թաքուն ճամփեքով, քարերի արանքներով օձի պես փորսող տալով բարձրանում էին Քարաբերդի գլուխը՝ փամփուշտ ու հաց հասցնում իգիթ տղերանց: Ասում են, կժերով ջուր էին տանում նրանց համար: Այդպես վերևից նրանք կրակում են ներքև թշնամու վրա, իսկ ներքևի զորքը ավելի է կատաղում, թուփ ու գնդակին զոռ տալիս: Ասում են, երբ Սամսոնի ձին Քարաբերդի ժեռ կատարին ծառս էր լինում՝ ներքևի մարդիկ սարսափի մեջ էին ընկնում, թե ի՞նչ տեսակ սիրտ ունի նա, ոչ գնդակից է վախենում, ոչ զորքի թվից: Այդպես մեկ ամիս մնում են պաշարված, փակում են նրանց օգնելու բոլոր ճամփաները: Սամսոնի փամփուշտները վերջանում են, նրա ընկերների փամփուշտները, հացը, ջուրը նույնպես վերջանում են, բայց նրանց ուժն ու համառ կամքը չի կարողանում էդ ողջ զորքը կոտրել, նրանք մեռնում են մեկ-մեկ, բայց Քարաբերդից վար չեն իջնում ու թշնամուն հանձնվում: Սամսոնը մեկ էլ ետ է նայում ու տեսնում բոլոր ընկերներն արդեն մահացել են, մնացել է ինքն ու իր ձին, այդ ժամանակ գոռում է վերևից ահեղ ձայնով. — «էյ նամարդ. դուշման, մենք մեռնում ենք, բայց կգա մի օր, որ քո կարգերի քարը քարին չի մնա, մենք մեռնում ենք, բայց կգան նոր իգիթներ ու աշխարհում արդարություն կլինի»: Ասում են նրա ձին սմբակներով այնքան է խփում քարերին, որ սմբակների տեղերը մնում են քարերի վրա ու մինչև էսօր էլ դեռ կան: Մեռնում է Սամսոնը քաջի մահով:

Այն օրվանից չի մոռանում ժողովուրդը քաջ Սամսոնին ու նրա ընկերներին: Այն օրվանից ուխտատեղ է դառնում Քարաբերդը, մարդիկ գալիս են քարերը լիզում, արդարություն են կանչում, արդարություն են փնտրում: Ու պատմում են, որ ամեն գիշեր Քարաբերդի գլխին Սամսոնը հրեղեն ձին նստած բղավում է. «արդարությունը չի՛. կորչի, երբ լույս կլինի աշխարհի վրա, ես էլ նորից կծնվեմ...»:

Սարերն ու ձորերն արձագանք են տալիս նրա ձայնին: Հույսը սրտերում ժողովուրդն է իգիթ Սամսոնին ու նրա պես շատ-շատ քաջերի սպասում:

վերջում Զոհրաբն ավելացնում էր.

— Հե՛յ գիդի իգիթներ, մի գլուխներդ բարձրացրեք, տեսե՛ք սար, քոլ ոտքի տակ տված՝ մենք էլ ենք կուլում արդարության համար: Հե՛յ գիդի մեր հալալ եղբայրներ, ձեր արյունն է մեր արյունին խառնվել ու չենք մոռացել ձեզ—Զոհրաբը վերջացնելով՝ ծխամորճը թափ տվեց ծնկին խփելով ու լռեց: Լիպոն անսահման սիրով լցվեց դեպի քաջ Սամսոնը, միշտ մտածում էր՝ եթե կենդանի մնար, ապա ուրեմն պարտիզանական խմբերի մեջ կլիներ:

Այդ պատմությունից հետո Լիպոն հանգիստ չէր տալիս Զոհրաբին. ազատ ժամանակը նրա կողքը մտած, խնդրում էր, որ նա էլի պատմի հին-հին քաջերի մասին:

Պատմության վերջում Զոհրաբը միշտ ավելացնում էր. «Քաջ Սամսոնի պես կուռդ կանաչի, նրա պես սրտոտ լինես, նրա պես անվախ լինես»:

Ուրախանում էր Լիպոն և ամեն անգամ իրեն պատկերացնում էր մի քաջ հսկա, հոր ղենքն ու զրահը կապած, իսկ Քյահ-լանին՝ հրեղեն ձի. սլանում են հսկարտ և աշխարհը դողում է նրանց ոտքի տակ:

Չէր հայտնում Լիպոն իր մտքերը ոչ ոքի, նույնիսկ իր մտերիմ Վաղոյին, Սամսոնի քաջագործություններն էին նրա ուղեղում հողմի պես պտտվում: Նա ուզում էր նմանվել Սամսոնին, եթե թշնամին մեն-մենակ նրան պաշարեր, ապա ուրեմն չպետք է մոլորվեր, պիտի կռվեր մինչև վերջ՝ քաջ Սամսոնի պես:

Մի առավոտ անսովոր իրարանցում էր. պարտիզանները հավաքվել էին միմյանց գլխի, շրջապատել նոր մարդկանց, որոնք եկել էին քաղաքից և իրենց հետ բերել էին կապոցներով թղթեր և բաժանում էին պարտիզաններին:

Հայրիկն ու նրա ընկեր պարտիզանները խորհրդակցում էին՝

այդ թղթերը գյուղերը հասցնելու, գյուղացիներին բաժանելու մասին: Լիպոն երեխա չէր, հասկանում էր ամեն բան և անհանգրստությունից կրժում մատները, կրունկները քսում իրար, նայում հորը և սպասում կարգադրության: Վերջապես հայրը նրան իր մոտ կանչեց և ինչպես մի հասակակից ընկերոջ հետ զրուցեց.

— Որոշված բան է, դու պետք է տանես այս թուղթիկներն ու բաժանես չքավոր ու բաւորակ գյուղացիներին, հորդ պատիւը դիտնով շտաս, չբռնվես, սա քո ամենալուրջ քննությունը կլինի:

Տղան հուզմունքից չէր կարողանում խոսել, վերջապես պատասխանը գտավ.

— Ծիտ կդառնամ, կթռչեմ, կտրից, դռնից ներս կընկնեմ՝ չեմ բռնվի... հենց որ հասնեն թը՛ռռ...

Երկար ժամանակ հայրը նրան խրատում էր, իսկ տղան գլխահակ լսում էր հոր ամեն մի խոսքը և սրբությամբ մտքում պահում:

Լիպոն փնտրում էր Վաղոյին, բայց Վաղոն գնացել էր «որսի» և այդպես էլ նրան գնալուց առաջ չտեսավ:

Առավոտը, երբ դեռ արևի շողերը չէին դիպել Քարաբերդի ստորոտին, Լիպոն խուրջինը մեջքին, առույգ դեմքով՝ պարտիզաններին և Քարաբերդին մնաս բարով ասաց:

9.

Մթնշաղ էր. անտառի ստորոտից ցած էր իջնում մեկը՝ բեռն ուսին հեւալով: Ողջ ճանապարհը նա եկել էր առանց դադար առնելու, որպեսզի բեռը շուտով տեղ հասցնի: Նա մի պահ կանգ առավ, խուզարկող հայացքով ստուգեց շորս կողմը, ապա արագ քայլեց դեպի մենավոր տնակը: Դա մեզ ծանոթ Լիպոն էր:

Նրա բացակայության ընթացքում կարծես տնակն ավելի էր դորշացել ու բարդիներն է՛լ ավելի բարձր ցցվել: Իրենց բարեկամին տեսնելու պես կարծես ծառերն սկսեցին խորհրդավոր կերպով խշշալ, թե՛ «բարո՞ւվ ես եկել»... Կարծես լավեց նորից տարյակների ճովողյունը և մանկական ուրախ ճիչեր: Տղան զվարթ շշնջաց.

— Բարև՛ ձեզ, իմ մտերիմներ... ու աննկատ սահեց պատի

տակ: Նա պատուհանը թակեց ճիշտ այնպես, ինչպես հայրիկն էր միշտ թակում: Մայրը որդուն տեսնելու հույսը վաղուց էր կտրել, երբ տղան շեմքում կանգնեց, չէր ուզում հավատալ աչքերին, ապա լաց լինելով փաթաթվեց նրան. Ղրիտեր նախասիրք թափի նրա գլխին, թե կարոտն առնի նրանից: Զէ՛ որ անքուն գիշերներ սպասել էր նրան սրտատրոփ, ամեն մի թխկոց կամ շշուկ լսելիս, վեր էր թռել անկողնից, դուռը բացել, բայց իզուր: Այժմ շոյում էր իր տղայի գլուխը, թիկունքը, երեսը: Մոր աչքում որդին կերպարանափոխվել, կոշտացել էր և շափահաս մարդու հաստատակամության էր դժվել՝ նրա դեմքին: Հանդիպման առաջին րոպեներին մայր ու որդի լուռ էին. հետո մայրը հարցրեց Ալեքից, նրա ընկերներից ու կռվից:

— Հայրիկը լավ է, ընկերները լավ են, կռիվն էլ... տղան խուճափեց մորը հայտնել հորը պատահած դժբախտությունը: Այդ պատճառով փոքր ինչ շփոթված նորից կրկնեց.— դե՛ կռիվներ են, էլի՛...

Մայրը խնդրեց որդուն քնել, հանգստանալ: Ինչպե՞ս կարող էր նա հանգստանալ, երբ անհետաձգելի գործ կար, յուրաքանչյուր րոպեն թանկ էր, նա մտածում էր—մորը հայտնե՛լ, թե հայտնե՛լ: Մայրը երբ տեսավ որդու անհանգիստ վիճակը, ձեռքը դրեց նրա ճակատին՝ տեսնելու հո հիվանդ չէ: Լիպոն տեսնելով մոր գթոտ վերաբերմունքը՝ որոշեց այլևս նրանից չթաքցնել:

— Մայրիկ, տես, քեզ համար հասած վայրի տանձ եմ բերել, ընկուզդի չափ մեծ-մեծ,—նա զգուշությամբ բացեց խուրջինի երեսը: Մայրը զարմացավ որդու անհոգության վրա, թե ինչպես նա ժամանակ էր գտել նույնիսկ տանձ հավաքելու:

— Իսկ տակը,—խորհրդավոր կերպով ավելացրեց տղան,— ծվարել են թերթիկները... Այսօր պիտի թոցենք, որ ամենքը, ամեն տեղ կարդան:

Մայրը ետ-ետ քաշվեց շփոթված. չէ՛, որդին անհոգ չէր, ինչպես կարծում էր ու պատկառանքով նայեց տղային և այն խորհրդավոր խուրջինին, որի երեսը տանձ էին լցրել շատ հասկանալի պատճառով:

Ողջ ճանապարհը տղան ծրագրել էր, թե ի՞նչպես պետք է վարվեր խուրջինում պահած թղթերի հետ, ուստի այլևս ժա-

մանակ չկորցրեց: Դուրս եկավ, գնաց Սամոյենց պատի տակ սու-
լեց, ապա Սամոյին հետն առած նորից տուն մտավ: Սամոն
ուրախացած տնտղում էր ընկերոջը. նա այնքան մոտեցավ կի-
պոյին, որ քիթը կպավ նրա քթին, ուզում էր իմանալ սարը գնա-
լուց հետո ինչ փոփոխություն էր կատարվել նրա մեջ: Կիպոյի աչ-
քերը ուրիշ տեսակ էին փայլում, դեմքի գույնն էլ փոխվել էր:

— Ա՛յ լավ տանձ,— բացականչեց կիպոն, ապա մայրիկին
և Սամոյին մի անկյուն քաշելով՝ սկսեց պատմել խորհրդավոր
թղթերի մասին:

Երեքով մտասուզված նայում էին խորհրդավոր խուրջինի
կողմը: Կարծես աշխարհ էր տեղավորված այնտեղ: Իսկական
գործ էր սկսվում նաև Սամոյի համար: Նա անհամբեր գոչեց.

— Հենց հիմի ուզում ես անձրևի պես շաղ տամ թղթերը:

Սամոն անհամբերությամբ հա ուզում էր խուրջինը շալակել,
իսկ կիպոն խփում էր նրա թևին.

— Սպասի՛ր, թող շատ մթնի...

Մայրն արդեն հաշտվել էր այն մտքի հետ, որ որդին պետք
է օգնեի հորն ու գնար նրա ճանապարհով: Այդ պատճառով շղի-
մադրեց այդ վտանգավոր ձեռնարկումին, միայն խրատեց, որ
ճարպիկ լինեն և ղգույշ:

Կես գիշերին, երբ գյուղը խաղաղվեց, երկուսով դուրս եկան
տնից ու գնացին՝ խուրջինը հերթով շալակելով: Պատերի տակով
կուզե-կուզ և ղգուշավոր քայլերով անցնում էին նրանք ինչպես
սովերներ: Դուռն ճեղքերից կամ երդիկներից ներս էին գցում
թուղթիկները: Հենց որ շուն էր հաջում, կամ ոտնաձայն էին
լսում, ճարպիկ ուսույուններով իրարից բաժանվում, շարդախներն
էին մտնում, կամ հանդիպած տանիքը բարձրանում:

Իրենց գյուղում գործը վերջացնելուց հետո, նրանք բռնեցին
հարևան գյուղի ճանապարհը: Հենց կամուրջի վրա նրանց ճամ-
փան կտրեցին երկու մարդ:

— Էս ժամին ո՛ւր եք գնում, ա՛յ շուն լակոտներ,— հնչեց
մեկի կոպիտ ձայնը:

Խրտնած հորթուկների պես տղաներն ընկան ճամփակզրը,
ուզում էին մի կերպ ծլկել, բայց մարդիկ հասան նրանց հետևից,
բռնեցին ու ձգեցին կիպոյի թևը.

— Քեզ հետ ենք, պատասխան տուր:

Լիպոն երկար շմտածեց, իսկույն պատասխանը գտավ:

— Էս մոտիկ գյուղում մեր տատոնք են ապրում. տատս հիվանդ մեռնում է, մեզ կանչել են, գնում ենք տեսության:

Մինչ Լիպոն պատասխան էր տալիս ճանապարհը փակողներին՝ Սամոն ահագին տեղ խուրջինը փախցրեց նրանց աչքից: Այս անգամ մի կերպ վտանգից ազատվեցին:

Նոր գյուղում, ուր նրանք ոտք դրին՝ գործն ավելի արագ ընթացավ, միայն շներն էին, որ երբեմն վրա էին ընկնում՝ հաֆ-հաֆ անելով: Եթե տղաները ճարպիկ ու արագավազ չլինեին, գյուղի շները նրանց վրա բլուզ-շալվար չէին թողնի: Թռուցիկները այդ գյուղն էլ մուտք գործեցին: Խուրջինը դատարկվեց, մի հատիկ թռուցիկ մնաց նրա մի պարկում: Տղաները վերադառնում էին գործը վերջացրած, անհող, աներկյուղ: Լիպոն երգում էր կամացուկ Սամոյի ականջի տակ իր հնարած երգը:

Էն մութ ձորերում
Գայլերն են ոռնում.
Հայրս պարտիզան,
Ես չեմ վախենում:

Երգն աշխուժ էր հնչում: Սամոն ինքն էլ սկսեց թիփ տակ երգել: Հանկարծ ամպի պես որոտաց մի ձայն.

— Զգա՛ստ...

Տղաները լուռ կանգնեցին: Մթնում կախվեց մի գլուխ: Դա պահակ էր, թե հետախույզ,—այդ կարևոր չէր, կարևորն այն էր, որ բարեկամ չէր: Լիպոն շրթունքները կրծոտելով մտածում էր ազատվելու հնար գտնել: Իսկ Սամոն կտավի պես սպիտակեց. չէ՞ որ խուրջինը նրա ուսին էր:

— Էս մթանը որտեղի՞ց եք գալիս, ո՞վ է ձեզ դրկել, ի՞նչ եք տանում,—սարսափելի աչքերը շուվեցին, ձայնը սղոցի պես խզաց:

— Պանտա էինք տարել մեր տատոնց տուն, հիմի ետ ենք գալիս,—պատասխանեց Լիպոն հուզված:

— Ոչ պանտա, ոչ տատոնք ես չեմ հասկանում, այդ տեսակ բաներ ինձ մի՛ ասեք, առաջ անցեք: Հիմի ես ձեզ ցույց կտամ...

Լիպոն պատասխան էր տալիս համարձակ, վիճում. այդ միջոցին Սամոն մեջքը դարձրած դեպի այն մարդը, արագորեն հանեց խուրջինում մնացած թուղիկն ու դրեց ծոցը:

— Բաց արեք խուրջինը,—բղավեց մարդը հրմշտելով տղաներին: Ապա ձեռքը գցեց խուրջինի մեջ՝ հուսալով մի բան գտնել այնտեղ, բայց ոչինչ չգտավ:

— Ես ձեզ վրա կասկած եմ տանում. դուք սատանի ճուտեր եք, որովհետեւ էս տեսակ մութ գիշեր սատանի ճուտերը գյուղից գյուղ կգնան: Մտածեց, մտածեց ձեռքը քուլֆին դրած ու որոշեց,—գնանք, դուք իմ գերիներն եք:

— Քեռի՛, որք ենք, քաղցած, մեզ գերի մի՛ վերցնի,—ասացին տղաները միաբերան:

Մարդն իր որոշումից ետ չկանգնեց, հրացանի փողը տղաների մեջքին դեմ տված հրելով՝ տարավ հասցրեց մի մարագի տուն:

— Ա՛յ, այստեղ դուք կմնաք, խելքներդ գլուխներդ կգա, մինչև ձեր գործը պարզեմ, թե ի՞նչ պտուղներ՝ եք... Ուրիշ ոչ մի խոսք, ներս կորեք:

Դուռը բացեց ներս գցեց տղաներին, հրացանը դրեց ոտների արանքը և ամիերի մեջ թքելով, որպես նախնական պատիժ, միմի ապտակ հասցրեց նրանց երեսին: Ապտակի տեղերը կարմրեցին: Լիպոն համբերությունից դուրս եկած՝ ուզում էր բռնել մարդու կողորդը. Սամոն հասկանալով ընկերոջ մտադրությունը, նրա ստոր պինդ տրորեց:

Մարդը դուռը նրանց վրա կողպեց ու գնաց հայտնելու, որ իր պահակության ժամին բռնել է երկու կասկածելի տղայի:

Մարագը նեղվիկ էր. կիսով չափ հարդով լցված: Տղաները պառկեցին հարդի վրա:

— Ա՛յ քեզ փորձանք,—շնչում էր Լիպոն ազատվելու հնար փնտրելով:

Սամոն, որ համեմատաբար ավելի անփորձ էր, ավելի շատ էր ընկճված, գլուխը թույլ կախել էր կրծքին: Նա առաջին անգամն էր բանտ տեսնում, բայց որ նայում էր Լիպոնի համարձակ աչքերին՝ սրտապնդվում էր:

— Լիպո՛, մեզ ի՞նչ կանեն,—հարցրեց Սամոն:

— Կհարցաքննեն, դու չխոսես, մենակ ես կխոսեմ, տե՛ս, բերանիցդ բան չթոցնե՛ս:— Մտոր սպառնալից թափահարեց Լիպոն:

Սամոն կծկվեց ու ոչինչ չասաց:

Լիպոն այդ նեղ ժամանակ հիշեց Զոհրաբի հրաշալի պատմությունը, թե ինչպիսի դժվարություններ են հաղթահարել քաղաքացի, թե ինչպես են մեն-մենակ քար-պատնեշներ ծակել ու դուրս եկել: Իսկ ինչ էր այժմ, բանտ կոչվածը մի խարխուլ մարդ: Հոր պատկերը դեմը եկավ, որ արիություն էր ներշնչում իր համառ հայացքով, հիշեց աներկյուղ վաղույին: Ու հրաշքով ասես ուժ եկավ տղայի վրա, վեր կացավ ըմբիշի պես մենամարտի պատրաստ, սկսեց վազվզել նեղիկ մարագում: Ոտքով ցրիվ էր տալիս հարդը՝ մինչև առաստաղը փոշի հանելով, պատերին էր զարկում ոտները, դռան վրա էր ընկնում. արմունկներով զոռ տանլիս, բռնում, մեջքով խփում...

Սամոն զարմացած նայում էր ընկերոջ շարժումներին և ըստպասում, թե ինչ էր անելու:

— Վե՛ր կաց, Սամո՛, դուռը ջարդե՛նք, — վճռեց Լիպոն ու գնաց եկավ դրա՛խկ՝ դռանը խփեց ոտքով:

— Կա՛ց, ի՛նչ ես տաքացել, աղմուկ սարքում. հիմի կգան մեզ կմորթեն, — Սամոն բռնեց Լիպոյի ոտները:

— Չես ուզո՞ւմ փախչել, — հարցրեց Լիպոն զարմացած:

— Ուզում եմ, բայց ուրիշ տեսակ, ա՛յ, — նա ցույց տվեց մարագի հողե ցածրիկ տանիքը, որի ձեղքերից լույս էր թափանցում և հողն անընդհատ մաղում:

Լիպոն հավանություն տվեց այդ լավ առաջարկին ու է՛վ վայրկյան չկորցրին: Սամոն ամուր հենվեց պատին, Լիպոն կանգնեց նրա ուսերին ու ձեռքը հասցրեց առաստաղին, մի քանի անգամ բռուցքով ուժեղ խփեց, հողը թափվեց առատորեն ու ձեղքը լայնացավ: Սամոն գրպանում պահած դանակը տվեց ընկերոջը, որպեսզի ավելի հեշտ փորեր տանիքը:

— Շո՛ւտ արա, ուսերս ցավում են, նրանք էլ հիմի կգան, — շնչում էր Սամոն Լիպոյի ծանրության տակ ճկած: Իսկ Լիպոն փորում էր, հա փորում, ձեռքերը ճանկոտտելով, ողջ մարմնով քրտնած: Վերջապես նա պոկվեց Սամոյի ուսերից ու սողալով

դուքս եկավ լայն բացված ձեռքից, հետո գլխի վրա կախվեց ներքև ու ձեռքերը մեկնեց Սամոյին:

— Ոտքդ դիր պատի քարերին, ձեռքերդ տուր ինձ,—սովորեցնում էր նա Սամոյին:

Սամոն ճոճանակի պես օդում ոտքերն օրորում էր, իսկ Լիպոն ուժով քաշում էր նրա ձեռքերից: Դուան վրա շխկշխկոց լսեցին: Լիպոն վերջին ուժերը գործադրեց ընկերոջը դուքս բերելու այն վտանգավոր տեղից: Եվ ահա երկուսով վանդակը կոտրած թռչունների պես ազատ թռտեցին տանիքի վրա:

— Ա՛յ քեզ գերի,—շնչաց Լիպոն ծիծաղելով,—դե՛հ՝ հիմի փախչենք՝ քանի մեր հետևից չեն հասնել: Մինչ մարդիկ մարագի դուռը բացին, ներս մտան, հարդն էին շուռ-մուռ տալիս, տղաներն այդ միջոցին տանիքի վրայից ցատկեցին ու վազելով մտան մի փոսի մեջ: Այդտեղ մի քիչ սպասեցին, երբ տեսան վտանգն անցավ, մարդիկ մարագում ոչինչ չգտնելով, իրար հետ կռվաշուքով գնացին, իսկ տղաները մի այլ ճանապարհով առանց ետ նայելու անցան բլրի հետևն ու ազատ շունչ քաշեցին: Դեպքն այնքան անակնկալ էր, որ նրանք չէին խոսում միմյանց հետ, վազում էին ձեռք ձեռքի տված: Հասան գյուղ և այդտեղ էլ ընկան մի ուրիշ աղմուկի մեջ: Գյուղն անսովոր իրարանցման մեջ էր: Մարդ, կին, երեխա այս ու այն կողմ էին վազվզում, շները հաջում էին: Հանդուգն փախստականները բարձրացան հենց առաջին իսկ պատահած տանիքը, այնտեղից դիտում էին գյուղի անց ու դարձը: Լիպոյի կարգադրությամբ Սամոն գնաց տեղեկություններ բերելու: Թռուցիկները բակերում, տներում գտել, կարդացել էին գյուղացիները և այժմ խոսում, վիճում էին թռուցիկների շուրջը: «Հող և ազատություն» բռավում էին բմբուսները: «Մենք չենք ուզում ստրուկ ապրել»,—լրացնում էին ուրիշները:

Մի դաշնակ խմբապետ խիտ հոնքերի տակ արնակալած աչքերը չռած՝ ժողովրդի մեջ ընկած գոռգոռում էր, ահաբեկում ամենքին:

— Թռուցիկներ տարածողի տեղն ասեք, թե չէ բոլորիդ դամշիս տակ կառնեմ, շանսատակ կանեմ:—Նրան ուղեկցում էին երկու մատուցերիստ և կրկնում նույն խոսքերն ավելի կոպիտ ձևով:

Գյուղացիներինց ոմանք ասում էին, թե ո՛ւմ մեղքը վերցնեն, քանի որ չեն իմանում, ոմանք էլ ուսերն էին թոթվում: Չեչաքարի պես ծակ-ծակ երեսով մի պառավ կին պատմում էր ձեռքը բերանին դրած:

— Գիշերը աչքս նոր էր կպել, շներն էլ հաջում էին, գլուխս բարձրացրի երկու տղա աչքիս ընկան:— Գլխի՛ չեղա, թե չէ հարա՛յ կկանչի... Հիմի կատկածում եմ, որ նրանք են...

— Պառա՛վ, հոգուդ մեղք մի՛ անի,—ամեն կողմից վրատվեցին գյուղացիները: Այդ միջոցին Ղազո և Թևոս եղբայրներն օգնության հասան խմբապետին:

— Մենք գիտենք, ա՛յ, էն տանից են դուրս եկել թղթերը,— ձեռքերը պարզեցին դեպի մենավոր տնակը:— Լիպոն է տարածողը...—ավելացրին նրանք:

Խմբապետն ու մյուս մառդնորիստները վազեցին դեպի մենավոր տնակը: Գյուղացիները դրոհ տվեցին նրանց հեռակից: Սամոն հեռավո՛ւ խցկվեց նրանց արանքը: Իսկ Լիպոն իր տեղը չմնաց մի՛թե նա կարող էր այդքան համբերել, պատերի գլխով, կտուրների վրայով մազլցելով առաջ էր գնում ու սպասում թե ինչ էր լինելու:

Մենավոր տան դուռը աղմուկով բացվեց. Լիպոյի հիվանդ մայրը շփոթված կանգնեց շեմքին:

— Մարդիդ տեղն ասա՛, տղայիդ տեղն ասա՛, թե չես ուզում պատիվդ կորցնել,—գոռաց խմբապետը:

Կինը զայրույթից գունատված պատասխանեց կարճ, որ իր ամուսինն ու որդին վաղուց է, ինչ աշխատում են քաղաքում: Գաղաղած խմբապետը քաշքշում էր հիվանդ. կնոջ թևերից, որպեսզի կինն ստիպված լինի խոստովանել, բայց իզուր, նա այլևս ոչինչ չասաց: Այդ ժամանակ գյուղացիներից մի քանիսը մեջ մտան ու յթողին, որ խմբապետը շարունակի իր բռնությունները կնոջ նկատմամբ:

— Ի՞նչ ես ուզում խեղճ հիվանդ կնոջից. հաշիվ ունես՝ մարդի հետ տես,—աղաղակեցին նրանք:

Մտրակն իջավ միջամտող գյուղացիների թիկունքներին, երեսին: Հենց որ այդ բանը տեսան կանայք՝ վախ վիշը գցեցին, ճշացին՝ օգնեցե՛ք... Վախկոտները մի կողմ փախան, իսկ ըմբոստները կռվի մեջ մտան: Ըմբոստների մեջ էին Արմոյի և Մո-

սիւ հայրերը, որոնք համակրում էին բալլէիկներին: Չնայած կռիւ սարսափին՝ երեսաները պոկ շեկան իրենց հայրերից: Այդ խառը ընկերին Ղազոն փրփրած՝ մատը պարզեց դեպի Սամոն.

— Սա կիմանա կիպոյի տեղը, կիպոյի մոտիկ ընկերն է.

Խմբապետը մեծերին թողած արնակոխ աչքերը շոած հարձակվեց Սամոյի վրա և իր ուժեղ ձեռքերով բռնեց նրա կոկորդը:

— Ա՛յ, քնձոտ, ընկերոջդ տեղն ասա՛, թե չես ուզում գորտի պես ոտքիս տակ ճխլեմ...

Սամոն ցավից դեմքը ծռած՝ բղավում էր.

— Ես չեմ իմանում...

Արմոն ու Մոսին կորյունների պես համարձակ պտտվում էին Սամոյի շուրջն ու բղավում.

— Քեռի՛, դա մեղք չունի, խեղճ տղա է, բա՛ց թող...

Իսկ Ղազոն ու Թևոսը միաբերան հակառակն էին պնդում.— հենց դրանք են գլուղը խառնողները:

Կիպոն ականատես էր այդ ողջ տեսարանին. նա ծոցը փարերով լցրած դիրք էր մտել դիմացի տանիքի վրա՝ ծխնելույզի հետևը և ուզում էր նետել փարերն իրար հետևից ու չար մարդկանց գլուխները պատռել, բայց իրեն զսպելով ետ-ետ էր քաշվում ու շշնջում.

— Չէ՛, լավ է համբերեմ, թող շտեմենն ինձ... Մեկ էլ ներքև նայի ի՞նչ տեսնի, խմբապետը նորից բռնել է Սամոյին՝ քիչ է մնում գզգզի: Գլուղացիներից մի քանիսն առաջ էին ընկել, երեսաները գոռում էին ու մի ակնթարթում Սամոն դուրս պրծավ խմբապետի ձեռքերից ու փախավ: Խմբապետն ու մաուզերիստները տեսան, որ բան չի դուրս գալիս հայհոյելով, սպառնալուով գնացին: Կիպոյի մայրը գլխի շորն աչքերի դեմ բռնած լաց էր լինում, անիծում չար խմբապետին, իսկ Ալեքի ընկերներից երկուսը նրան հանգստացնում էին ու կամաց շշնջում.— Ոչի՛նչ, նրանց օրերը հաշված են...

Մայրը ներս մտավ ու դուռը փակեց: Արմոն ու Մոսին ճնճղուկների պես միատեղ թռան կիպոյենց տուն ու մօրը հայտնեցին, որ խմբապետը որոշել է նրանց տան մոտ պահակ կանգնեցնել, կիպոյին բռնել, տեղն ու տեղը կիսել: Մայրն արցունքը սրբելով աղաչեց Սամոյին, որպեսզի որդուն ղգուշացնի, այդ

գիշերը տուն չգա: Սամոն հանգստացրեց նրան ու շտապ դուրս եկավ տնակից: Մութը սև ծածկոցի պես փռվեց գյուղի վրա: Ամենքը քաշվեցին իրենց տները: Մենավոր տան ճրագն այդ գիշեր չվառվեց: Մայրը դուռ, լուսամուտ ամուր փակեց ու վրշտացած անկողին մտավ:

Սամոյենց խոտի դեզի տակ պահ մտած կիպոն սպասում էր գիշերվա խորանալուն, որ ճանապարհ ընկնի: Նա մենակ չէր, Սամոն էլ կծկվել էր նրա կողքին:

— Դու կովել իմանո՞ւմ ես,— հազիվ լսելի ձայնով շշնջաց Սամոն նրա ականջի տակ:

— Իմանում եմ, դեռ մի «քեռի բաղ» էլ թավալեցրի դնդակովս,— պատասխանեց կիպոն խիստ խորհրդավոր ձայնով ու շուրջը նայելով: Սամոն մթնում չռել էր աչքերն ու չէր իմանում այժմ իրեն առջև հասակակից կիպոն է կանգնած, թե կռիվների մասնակցած իսկական զինվոր:

— Ի՞նչ «քեռի բաղ»,— հարցրեց ձայնը դողալով:

— Էն, որ այսօր քեզ ուզում էր խեղդել, էն, որ այսօր մորս էր քաշքշում՝ էդ տեսակ «քեռի բաղ»:

— Ուխա՞յ,— ձեռքը քսեց սրտին Սամոն ու ձայնն ավելի ցածրացնելով հարցրեց,— ճշմարի՞տ...

— Բա կարծում ես կատակ եմ անո՞ւմ. ով չի իմանում ձի նստել, հրացան կրակել՝ նրան պարտիզանները շեն պահում իրենց մոտ,— պատասխանեց կիպոն հսկարտ:

Սամոյին ամենից շատ հետաքրքրում էր այն, թե ինչպես է հրացանը պայթում, թե արգյոք մարդու վրա կրակելիս ձեռքը չի՞ դողում: Կիպոն բացատրում, ցույց էր տալիս, ինչպես պետք էր բռնել հրացանը:

— Ո՞վ է հաղթում կովում,— հարցրեց Սամոն վճռական պատասխանի սպասելով:

— Մենք:

— Բա ի՞նչպես մենք, չէ՞ որ նրանք էլ հրացան ունեն,— նորից հարցրեց Սամոն:

Կիպոն հիշեց հոր և պարտիզանների խոսքերը ու թեքվելով ընկերոջ ականջին շշնջաց.

— Ճշմարտությունը մեր կողմից է, դրա համար մենք...

Սամոն ընկերոջ առաջին և նշանակալից խոսքը հիշելով՝ արախությունից աղաղակեց, բերանը դեմ անելով խոտին, որպեսզի ձայնը չտարածվի օդում:

— Ճշմարտությունը...

Տպալորությունը խոր էր, մութ գիշեր, խոտի դեղը հովանոցի պես կախված, պատսպարում էր երկու ծպտյալներին: Լիպոն մի քանի մտնրամասնություններ պատմեց, թե ինչպես մութ գիշերներին ինքն ու մի ուրիշ քաջ պարտիզան գնում էին հետախուզության, թշնամու հետքն էին փնտրում. եթե թշնամին նկատում էր նրանց՝ իրենք թաքնվում էին: Շատ անգամ էր պատահել, որ անցել էին գնդակների տարափի միջով, մտել էին ծառերի հետևը, բարձրացել էին ծառերի կատարները, սողացել քարախորշերով ու հարմար դիրքից տրա՛-տա՛-տա՛ կրակ էին քացել թշնամու վրա:

Խշշում էր չոր խոտը, Սամոյին թվում էր՝ հաղարավոր հրացաններ էին միանգամից ճայթում: Մութն ավելի թանձրացավ, Լիպոն պայտասակը կապեց մեջքին:

— Կա՛ց, ես էլ եմ գալիս քեզ հետ,—աղերսեց Սամոն վիզը ծռած:

— Ձէ, դու պետք է մնաս այստեղ, ուրիշ գործեր կան, մայրիկիս կնայես:

Լիպոն մեծ եղբոր պես համոզեց նրան, ապա մնաս բարով ասաց:

Սամոն տխրամած նայում էր նրա հետևից ու մտածում. «Գյուղում ուրիշ լավ տղաներ կան, բայց ոչ ոք Լիպոյի տեղը չի քոնում»: Լիպոյի հետ ունեցած մտերմությունն ուրիշների հետ չէր կարող ունենալ, ինքն էլ չէր կարողանում բացատրել, թե ինչու Ափսոս որ իր հայրը պարտիզան չէր, ինքն էլ կռիվ կզնար Լիպոյի պես համարձակ: Սամոն դեռ կանգնած մտածում էր գրել-խիկոր, իսկ Լիպոն վաղուց չքացել էր նրա աչքից ու ձուլվել խափարին:

10.

Դաշնակ զինվորները ճամփորդներին թալանում էին, ծեծի ենթարկում, ամեն տեսակ սպառնալիքներ կարդում ու շատ շատերին ահաբեկում: Այդ խիստ վտանգավոր ժամանակ չէր վա-

խենում միայն այն ոտաբորբիկ տղան, որ ճարպիկ ոտներին ուժ տալով՝ մեկ այս, մեկ այն ճամփազլխին էր ցցվում և սպասում ընկերոջ վերադարձին: Ոչ ոք չէր կարող կատկածել այն միամիտ տղայի վրա, որը սուլելով անցնում էր ճանապարհից ճանապարհ, հետամուտ էր լինում, թե գյուղից ե՛րբ, ո՛վքեր էին դուրս գալիս և ի՛նչ էին փոխադրում: Այնտեղ, որտեղ մարդիկ էին խմբված լինում, նա մոտենում էր, քայլերը դանդաղեցնում, ականջը սրում: Հանկարծ մտնում էր այն խորճիթը սև աչքերը ճաճապանելով հաղորդում էր հարազատ քեռիներին, թե ո՛րտեղ ի՛նչ էր տեսել, կամ ո՛վ ի՛նչ էր ասել: Այդ Սամոն էր:

Այնտեղ արգեն նա ներկայանում էր որպես շափահաս մարդ, որին հուզում էին գյուղում կատարվող դեպքերը: Նա ուզում էր իր աչքով տեսածը ճշգրիտ կերպով պատմել Ալեքի ընկերներին, որոնք գաղտնի ժողովներ էին անում և որոշում՝ ո՛վ ո՛ւր պիտի գնար և ի՛նչ պիտի աներ: Սամոյի մասին ասում էին. «Լրաբեր աղավնին եկավ»: Սամոն պատմում էր ամեն ինչ մանրամասնությամբ ու նորից գնում գյուղը շրջելու: Հովիվը բողոքում էր, որ վերջերս իր որդին քիչ է տանը նստում և ուշքն ու միտքն էլ վրան չէր, իսկ Սամոն համառ կերպով լուծում էր, իր գործերի մասին ոչինչ չէր ասում, որովհետև երգվել էր նույնիսկ իր հորն էլ չասել, թե չէ ամենքի աչքից կընկներ, էլ չէ՛ր լինի Լիպոյի հավատարիմ ընկերը: Չէր մոռացել նաև Լիպոյի պատվերը՝ նրա մորը նայել ու վերջերս Լիպոյի մոր հավատարիմ բարեկամներից մեկն էր դարձել նա: Դուռը ծեծում էր կամացուկ, ներս մտնում՝ տեսնի մորաքույրն ի՛նչ է անում: Մեծավարի նստում էր նրա կողքին, հույս էր տալիս, որ շմտածի, ասում էր Լիպոն՝ շուտով կվերադառնա: Սամոն չէր թողնում մոքիրի փայտը պակասի, օջախի կրակը հանգի. ջուր էր բերում աղբյուրից ու շրջում էր մենավոր տնակի շուրջը՝ տեսնելու թե չար մարդիկ հո չե՞ն ուզում մորաքրոջը նեղացնել:

Այն դաժան դեպքից հետո, երբ խմբապետը քաշքշել, կապտացրել էր Լիպոյի մոր թևերը, մայրը շատ էր փոխվել. ավելի զգայուն էր դարձել, փոքր չխկոցից վեր էր թռչում, հայացքը լարում, կարծես պատրաստվում էր հարձակման:

— Ա՛խ, երբ կլինի աշխարհից ջնջվեն անկուշտ, գայլ մարդիկ, ա՛խ, ե՛րբ կլինի աշխարհը փոխված տեսնենք, բարեկ

հաղթած,—շնչում էր նա ու աչքերը վառվում էին պայքարի տենդով: Նա իր տրամադրություններով վարակում էր նաև Սամոյին, որը երազում էր Լիպոյին հասնել, նրա պես հրացան ունենալ, մասնակցել կռվին: Լիպոյի մայրը պատմում էր Սամոյին ծանր դեպքերից, ինչպես մատուցելիստները ծեծում ու շարշարում էին աղքատ գյուղացիներին. պատմում էր, հառաչում:

— Գիտե՞ս, Սամո ջան, քո հայրը խեղճ հովիվ է, մենք էլ բանվորի ընտանիք ենք ու միանման սիրտ ունենք. չենք սիրում զորքաներին: Լիպոյի մայրը ոգևորված կանգնում էր, Սամոն էլ էր կանգնում ու երկուսով մտազբաղ գնում էին գալիս խոճիթի երկայնքով մեկ: Սամոն սկսում էր շատ բան հասկանալ, շատ բան սովորել նրանից. զարմանքով աչքերը ճպճպացնում, մտածում էր, որ մորաքույրն էլ կարող է կռվել ու չէր համարձակվում հարցնել, թե նա կրակել կարո՞ղ է:

— Մոքիր, դու է՞լ բալշեիկ ես,—հարցնում էր Սամոն:

Անմիջական պատասխանի փոխարեն Լիպոյի մայրն սկսում էր զայրույթով.

— Իմ ձեռքերով կճանկոտոտեմ խմբապետի մուկթը, նա ինձ անպատվեց,—ասում էր նա, ապա հանդարտ նորից շարունակում,—դու էլ իմ որդին ես, Սամո, Լիպոյիցս նա քեզ չեմ ջուրկում. աչքդ բաց պահիր...

— Ես հասկանում եմ, մոքիր, համ էլ փոքր չեմ,—հուզմունքից կարմրած պատասխանում էր Սամոն:

Բացի Ալեքի ընկերներից, մայրիկից ու Սամոյից ուրիշ ոչ ոք չէր իմանում գյուղում, թե երբ էր Լիպոն սարերը գնում ու երբ վերադառնում: Սովորաբար գիշերներն էր նա գալիս, նամակներ էր բերում և հաղորդում Ալեքի ընկերներին, որ մթերք և ուղմամթերք հասցնեն պարտիզաններին:

Լուսընկա, աստղազարդ մի գիշեր Լիպոն վերադարձավ և նամակներ բերեց գյուղի ընկերներին: Մայրն ուրախացավ, իր սիրասուն թռչնիկին ջերմ կարոտով սեղմեց կրծքին ու այս անգամ լաց չեղավ, այլ անաց.

— Հորդ օգնական եղի՛ր, սովորիր լա՛վ կռվել...

Ծրկու ընկերները գնացին. նամակները հանձնեցին ո՛ւմ որ հասցեագրված էր ու նորից տուն վերադարձան: Մայրը Լիպոյի շորերը փոխեց, մի կապոց շոր պատրաստեց Ալեքի համար: Սամոն չէր հեռանում Լիպոյի կողքից, ուզում էր ամեն բան իմանալ, խորապես թափանցել կատարվող դեպքերի մեջ: Իսկ Լիպոն քանի գնում՝ լրջանում և գաղտնապահ էր դառնում: Նա խուսափում էր կուլի մանրամասնությունները պատմել, եթե մայրիկն ու Սամոն հանկարծ բերաններից թոցնեին, այն ժամանակ ի՞նչ կստացվեր, չէ՞ որ Լիպոն կկորցներ այն վստահությունը, որ տաժում էին պարտիզանները դեպի նա: Այդ պատճառով հաճախ խոսքը փոխում էր, մայրիկի առողջությունից էր հարցնում, Սամոյի հոր մասին, գյուլի շարաճիխներից:

Լուսադեմին Լիպոն պատրաստվել էր գնալ, եւր Սամոն հեփհե տուն ընկավ, կարծես ավազակների ձեռքից փախած լինելու Լիպոն բռնեց նրա ձեռքը:

— Ասա տեսներ, ի՞նչ է պատահել, ո՞վ է ծեծել քեզ:

— Չէ, ուրիշ բան...

— Ախր ի՞նչ բան, շուտ ասա, — հարցրեց Լիպոն վախեցած, — իմացե՛լ են որ եկել եմ, կամ ի՞նչ են խոսում...

— Չէ, հրացանների տեղն են իմացել, այն որ Արմոյեկնց մարագում պահել են մերոնք, — հայտնեց Սամոն:

— Վա՛յ, քուսանա՛մ, — ծնկներին խփեց Լիպոյի մայրը:

Իսկ Լիպոն լուռ էր, նա կապոցը մեջքից ցած դրեց, նոր խնդիր ծագեց — ո՞ւր տանել հրացանները: Ինչպես երևում էր՝ մատնողներ են եղել, հարկավոր էր փրկել: Լիպոն և Սամոն գնացին այն գաղտնի խրճիթը, որտեղ դարբին Սեթը մտահոգված էր, եկել էին և մյուս ընկերները և մտածում էին, թե ինչպես անեն որ հրացանները չընկնեն թշնամու ձեռքը: Վերջապես հնարը գտան, ինչ գնով ուզում է լինի, պետք է այդ գիշեր փոխադրեն հրացանները մի ուրիշ տեղ: Այդ ուրիշ տեղը որոշվեց, Սամոյեկնց կարտոֆիլի հորը: Այդ գործը կազմակերպում էր դարբին Սեթը, իսկ մյուսները պետք է օգնեին նրան: Ամբողջ օրը նրանք զբաղված էին: Լիպոն գնաց Արմոյի մոտ, նրա ականջին շշնջաց, Սամոն մի քանի ուրիշ տղաների հետ խոսեց ու կես գիշերին մի խումբ մարդիկ ու պատանիներ գործի անցան: Տղաները սողալով

մտան մարագ, այնտեղից հանում էին հրացաններն ու փախցր-
նում էին դեպի Սամոյինց տունը: Դարբին Սեթը պահակ էր
կանգնել. Արմոյի հայրը ներսից հրացանները տալիս էր տղա-
ներին: Զարմանալի արագությամբ կիպոն հրացանները տանում
էր ու վերադառնում:

Կես գիշերին հարայ-հրոցն ընկավ, գլուղացիները դուրս
թափվեցին տներից: Մի խումբ զինված մարդիկ վրա էին հասել
ու տեսել մարագի դուռը բաց: Նրանք նեղն էին գցել Արմոյի հո-
րը, որպեսզի հայտներ, թե ո՞վ էր այդ բանն արել: Մինչ նրանք
վեճի էին բռնվել՝ կիպոն մարագի պատի մեջ փորված մի անցքից
հրացանները դուրս էր տալիս, իսկ տղաները փախցնում էին:
Կիպոն Արմոյի ականջին շշնջաց. Արմոն կայծակի արագությամբ
վազեց ու իրենց գամփռ շան շղթան արձակեց: Շունը հաջում էր,
երեխաներն աղմկում էին, այդ խառը ժամանակ օգնում էր նաև
կիպոյի մայրը. նա էր հրացանները հորի մեջ լցնում: Կիպոն
պատի տակ հանդիպեց Սամոյին ու կամաց շշնջաց.

— Գործը վատանում է, մեզ կարող են բռնել, մի հնար
պետք է գտնել,—մի փոքր տեղ շշնջալով գնացին: Քիչ հետո Ար-
մոն ծղրտալով վազեց ու ընկավ հավաքված մարդկանց մեջ.

— Հասե՛ք, եկա՛ն, բալշեկիները քանդել են կամուրջը...

— Ո՞ր կողմից եկան, ի՞նչպես թե,—աղաղակում էին մյուս-
ները:

— Ա՛յ գնացեք, իմ աչքով տեսա:

Այդ հայտարարությունից հետո շփոթություն ընկավ խմբ-
ված մարդկանց մեջ ու սկսեցին բոլորը վազել դեպի կամուրջը:
Մառվերիստները, որ բռնել էին Արմոյի հոր կոկորդը, բաց թո-
ղին ու իրենք էլ վազեցին դեպի այն կողմը: Այդ խառնաշփոթու-
թյունից օգտվեցին տղաները: Կիպոն վերջին երկու հրացանը թևի
տակ փախչում էր, երբ մի մառվերիստ հասավ նրա հետևից ու
բռնեց: Փոքրիկ Մոսիին սովորեցրել էին տղաները, որ աղաղա-
կեր, թե բալշեկիները եկել են: Մոսին տեսնելով կիպոյին վտանգ
է սպառնում, աղաղակեց.

— Քեռինե՛ր, կռի՛վ է, հասե՛ք, բալշեկիները վրա տվին
կամուրջին: Այդ մառվերիստն էլ շփոթված քաշ տվեց կիպոյին,
հրացաններն ուզում էր խլել, բայց կիպոն կատաղած կծեց նրա
ձեռքն ու հրացաններն ազատելով փախավ:

Մարագը մտան երկու հոգի, լուցկի վառեցին, տնտղեցին շորս կողմը, ապա ապշած նայեցին իրար:

— Այ քեզ զենքի պահեստ... Պահեստում մնացել էր մի կոտրած գնդացիի և դատարկ փամփուշտապարկեր:

Խուղարկիչները երբ տեսան պահեստը դատարկված, սկսեցին օդում կրակել: Կրակոցներին խառնվեցին շների աղեկաուր ոռնոցները: Սարսափը պատեց գյուղին. գյուղացիները տուն մտան, դռները փակեցին շշնջալով. «Ժամանակը վատացել է»:

Քնած չէին միայն մենավոր տան բնակիչները, Լիպոն մի քանի ժամից ճանապարհվելու էր դեպի սարերը: Սամոն, որպես արթուն պահակ, շրջում էր դուրսը, որպեսզի կասկածելի մարդիկ նկատելիս իմաց աներ:

Նույն գիշեր Լիպոյին ճանապարհեցին դեպի ուղղմակետ: Բաժանվելիս՝ Ալեքի ընկերներն ասացին նրան.

— Մենք կուղարկենք փամփուշտներ և հրացաններ:

Այդ գիշեր մի խումբ տղաներ դարբին Սեթի ղեկավարությամբ փախցրել էին հարյուր հատ հրացան և բազմաթիվ փամփուշտ: Սամոյենց կարտոֆիլի հորը բերնեբերան լցվել էր զենքով: Հետքը կորցնելու համար վրան դարսել էին փայտ և խոտ:

11.

Նրա համար սովորություն էր դարձել գիշեր ժամանակ ճանապարհ գնալը: Այլևս չէր սարսափում խիտ անտառների խորհրդավոր խշշոցից, մութ-մութ ձորերից, կամ ճամփաեզրին կախված ահավոր ժայռերից: Այս անգամ բեռը թեթև էր. ոտքը չէր ցավում ու չէր հոգնում: Փոքրիկ կապոցում տանում էր հոր շորերը և մի շարք դադոնի նամակներ՝ գյուղի ընկերներից: Նա շտապում էր շուտով տեղ հասնել, պատմել գյուղում կատարված անակնկալ դեպքերի մասին: Ճանապարհը կարճելու համար՝ սկսեց երգել ցածրաձայն իր հնարած պարտիզանական երգը:

Էն մութ ձորերում

Գալլերն են ոռնում.

Ճամփաս չեմ ծոփ

Նս չեմ վախենում:

Հայրս պարտիզան
Ահ շունի սրտում,
Ունի—ձի, հրացան
Թշնամուն է ջնջում...

Էն սեզ սարերում
Արծիվն է իջնում.
Հրացանն ուսին
Հայրըս է շրջում:

Հաղթության համար
Արյունըս կտամ,
Չեմ թողնի մենակ
Հորս պարտիզան:

Կարծես բնությունն ամեն կողմից միաբերան արձագանքում էր նրա երգին ու երգը դառնում էր որոտալից ու հզոր: Նա տեղ հասավ այն ժամանակ, երբ արդեն ցերեկ էր: Ամայացած Քարա-
մերդն էր այժմ նայում վերից: Կարծես հենց նոր ահեղ մորիկներ էին անցել վրայով, քանդել նրա հոյաշեն պատերը, և ոչ մի կեն-
դանի շունչ չէր մնացել այնտեղ: Նույն Քարաբերդի տակ մի քա-
նի օր առաջ պարտիզանների ոտքն էր խաղում, օջախի ծուխն էր ծխում, ձիերն էին խրխնջում: Այժմ դատարկ էր ու անաղմուկ:

Տղան մոլոր քայլերով այս ու այն կողմն ընկավ, ձայն տվեց, ձայն տվող չեղավ, միայն Քարաբերդից խուլ արձագանքը լսվեց: «Ո՛վ իմանա՛ ինչ է պատահել, ո՛ր կողմն են գնացել» — մտածում էր տղան: Յուրտ քամին էր նրա շուրջը վզվզում, չորացած խո-
տերն էին ոտքի տակ խշշում, հիշեցնելով ծանոթ ձայները: Տղան վեր էր թռչում՝ կարծելով թե գտել է նրանց, բայց աչքը դատարկ
տեղերին առնելով՝ նորից կանգ էր առնում տարակուսած: Նա քայլում էր կոխոտված խոտերի հետքերով, որպեսզի կարողանար որոշել պարտիզանների գնացած ուղղությունը: Հանդիպեց մոխ-
րացած օջախին, որի շուրջը գիշերները պարտիզանները նստո-
ւած հիշողություններ էին պատմում: Նա խառնեց մոխրակույտը,
կարծես ուզում էր որոշել, թե ե՛րբ էր կրակը մարել: Տեսավ ծխա-
խոտի մնացորդներ, հրացանի պարկուճներ, ապա գետնի վրա
կուսցած Քյահլանի սմբակների հետքն էր փնտրում, մի պատա-
ռտված պայուսակ գտավ, վրա ընկավ, ուրախացավ, ձեռքը

վերցրեց. չէ՞ որ Վաղոն այդ պայտուակով էր բերում սպանած լորերն ու նապաստակները: «Շտապելուց էր մոռացել, թե այլևս պետք չէր եկել նրան»,—տղան պայտուակը ձեռքում շուռ-մուռ տվեց ու նորից գցեց խոտերին: Ամեն մի քարը հիշեցնում էր պարտիզանական առօրյան ու հարազատ դեմքերը: Նա ուզում էր քարերի պաղ հայացքից գուշակել, թե ի՞նչ կարող էր պատահած լինել հոր ջոկատին, մի՞թե մոռացել էին, որ ինքը պետք է վերադառնար: Զայրույթն ու տխրությունը հոգում՝ նա շրջում էր մտամոլոր: Հանկարծ ոտքը կպավ ողորկ մի քարի, որի վրա կեսօրին Ալեքի ստվերն էր ձգվում. նա էր գլուխը դնում այդ քարին ու ծխացող ծխախոտը շրթին մտածում: Կապոցն ուսին, գլխիկոր՝ նա նստեց քարին ու մտածում էր ի՞նչ անել, ո՛ւր գնալ: Հանկարծ հայացքն ընկավ աստղաձև շարված քարերին. վազեց, նայեց ու միտքը պայծառացավ: Քիչ էլ գնաց, նորից հանդիպեց աստղաձև շարած քարերի՝ հիշեց Վաղոյի այն խոսքը, որ պարտիզանները նշաններ ունեն գնացած ուղղությունը ցույց տալու համար: Մի քիչ էլ որ գնաց այժմ էլ աստղաձև ճյուղեր էին իրար վրա դարձած: Այդպես եթե նա շարունակեր՝ ճանապարհը տանում էր դեպի Քարաբերդը: Գնաց, գնաց ու այլևս չտեսավ աստղանշաններ, բայց որոշեց անցնել Քարաբերդի հետևը, ուր կապույտ գետն էր գրնգոցով անցնում: Այդ որոշումից աշխուժացած նա պնդացրեց զրնգոցով անցնում: Այդ որոշումից աշխուժացած նա պնդացրեց մեջքի կապոցը, ոտքերը վեր ու վար արեց ուժը փորձելու համար և շատ համարձակ մի վճիռ կայացրեց.—գնալ կարճ ճանապարհով, այսինքն ժայռն ի վեր մագլցելով, շուռ գալ, իջնել ժայռի մյուս երեսը: Էլ ինչի՞ է ժամանակ կորցնում, ո՞ւմ է թողնում այնտեղ. հրաժեշտի հայացք նետեց շրջապատի վրա, հապ-հոպ ասաց ու սկսեց բարձրանալ դեպի ժայռակուռ բերդը: Ուրախ էր, կամքով արի. ճանապարհը հեշտ թվաց: Նա ձեռքերը հենարան դարձրած՝ մագլցում էր, հա մագլցում, ոտքի տակից քարեր էին հանկարծ պոկվում ու գոռգոռոցով գլորվում ներքև. նա չէր սարսռում, չէր ուզում ճանապարհը փոխել: Որքան մոտենում էր բերդին, այնքան ահավոր էր դառնում այն: Զոհրաբի պատմության թյուրն այնպես մոտիկ, այնպես իրական էր թվում, կարծես Սամսոնն էր իր ձիու վրա գլուխը երկնքում կորած նայում դեպիցած: Մեկ էլ կրակե նիզակի պես ձին էր շողում Սամսոնի ոտնե-

րի արանքում: Բերդը դղրդում էր, կարծես փլվում էր: Տղայի ոտքի տակից քարերը պոկվեցին սահեցին. նա սթափվեց ու բռնեց ուրիշ կարծր քարերից: Վերջապես հենց դեմ ու դեմ բերդի խստադեմ քարերը հյուրընկալեցին հանդուգն ճամփորդին: Քարերից բացի այնտեղ ուրիշ ոչինչ չկար: Նա ման եկավ քարերի մեջ, Սամսոնի ձիու սմբակների տեղերն էր փնտրում քարերի վրա, շոշափում էր քարերը ու կենդանի ուժով նրա աչքի առջև արթնանում էին հերոսների պատկերները: Հանկարծ պլշած աչքեր փայլատակեցին. այդ մենակյաց բուերն էին բարձր քարախորշերում թառել: Տղայի ձեռները չհասան բռնելու նրանց: Սկսեց քարեր նետել, բայց ո՛վ զարմանք, թռչունները տեղերից չշարժվեցին. նա մոռացել էր, որ ցերեկները բուերը չէին տեսնում. նետած վերջին քարը կպավ մեկի թևին, բուն շարժվեց, բայց չփախավ: «Ինչ զարմանալի թռչուն է, չլինի՝ թե հեքիաթներից է մնացել ու քարացել»,—մտածում էր տղան. ապա մնաս բարով ասաց պատմական բերդին, նրա խորշերում քարացած բուերին ու հույսը սրտում սկսեց իջնել ներքև:

Քարաժայռից իջնելը ավելի դժվար էր, քան բարձրանալը: Ծունկերը ծալվում էին, գլուխը պտտվում էր ներքև նայելիս: Այնտեղ, կապույտ շերտից այն կողմ սև կետեր էին նշմարվում: «Մերոնք պետք է լինեն ջրի այն կողմը»,—որոշեց տղան հիշելով հոր ակնարկը կապույտ գետի մասին և սկսեց թաշկինակն օդում ծածանել: Պարտիզանները ներքևից նկատեցին, որ ժայռի վրա մի թռչուն է թևերը թափահարում. սկսեցին հետաքրքրվել: Տղան չստերը հանեց, այժմ ոտաբորիկ սահելով, քարերից կախվելով իջնում էր, հա իջնում: Նա նորից թաշկինակն սկսեց ծածանել: Զոհրաբը, որ ծերությունից հեռատես էր դարձել, ընկերների հետ վիճում էր, թե թևահարողը մարդ էր և ոչ թե թռչուն: Տեսան շարժվող թռչունը բավական իջավ, այլևս չվիճեցին. Վաղոյին և մի ուրիշ պարտիզանի ուղարկեցին ստուգելու թե ո՛վ էր իջնողը: Նրանք հասան և ինչ տեսան. մեկը կախվել էր քարաժայռից ու ճոճվում էր օդում. մոտիկ վազեցին ու շորերից միայն կարողացան ճանաչել իրպոյին: Ներքևից գոռացին.

— Զթռչես, տակը սուր-սուր քարեր կան, ոտներդ կջարդես: Տղան հանկարծակիի եկած ոտները քաշեց դեպ իրեն. այժմ

էլ ողնու պես կծկված գլուխով: Էր քարերի վրայով: Հոգնածությունից էր, թե ուրախությունից խոսք չէր գտնում ասելու:

— Այդ ի՞նչ տեսակ սիրտ ունես դու, որ բարձր քարաժայռի գլխով ես եկել, մենք քեզ ուրիշ ճանապարհ էինք ցույց տվել, — ասաց Վաղոն տղայի կապոցը մեջքից քանդելով:

Նորից հարազատ մարդկանց շրջանն ընկնելով՝ Լիպոն մոռացավ ճանապարհի կրած տանջանքները: Սուր-սուր քարերից ոտքերը քերծվել էին, արյունոտվել: Զոհրաբը հանեց ծոցում պահած դեղը, քսեց տղայի ոտների քերծվածքներին:

— Ախր քեզ ո՞վ ասաց այդ սատանի ճամփով դաս: Ասում են ինքը՝ Սամսոնն էլ դժվարությամբ է Քարաբերդի գլուխը հասել, բա որ ընկնելի, ջարդվելի՞ր՝ ի՞նչ պատասխան տալինք հորդ, — խրատում էր Զոհրաբը նրա քերծված ոտները կապելով:

Լիպոյի աչքում բոլորը փոխված էին երևում, երեսների գույնն ավելի էր դորշացել, մազապատվել, անուրախ ու խիստ հարցական էր նրանց հայացքը: Նա չէր կարողանում հասկանալ, թե ինչ էր պատահել. բոլորը մոտեցան, բարեկցին, բայց հայրիկը շերեաց: Նայեց, և ինչ, Քյահլանը կանգնել էր առանց թամբի, սմբակները խփում էր քարերին ու անհանգիստ խրխընջում:

— Ո՛ւր է հայրիկս, — բղավեց տղան: Պարտիզանները տարակուսած նայեցին իրար երես: Նրանց բոլորի փոխարեն ծեր Զոհրաբը պատասխանեց մորուքը շփելով.

— Ասացինք՝ Ալե՛ք, մի՛ գնա, թե չէ՝ կգնամ: Ուրիշ չորս պարտիզան տղերք հետն առավ, վեր կացավ ոտքով գնաց մոտիկ գյուղը ժողով անելու: Մեր հաշվով նրանք ուշացան. մերոնցից երկուսը գիշերը գնացին իմանալու՝ թե ի՞նչ պատահեց:

Տիրեց խորհրդավոր լռություն: Տղայի շրթունքները դողացին, սիրտը ճմլվեց վատ նախազգացումով: Մոռանալով ոտքերի ցավը, վազեց Քյահլանի մոտ, գրկեց նրա գլուխն ու աչքերին նայելով անընդհատ՝ ուզում էր նրանից իմանալ, թե ի՞նչ կարող էր պատահած լինել հորը: Զին կարծես կարոտել էր տիրոջ որդուն. ունդերը քսում էր նրա երեսին, հոտոտում: Այնուհետև տղան վազեց Վաղոյի և Զոհրաբի մոտ ու չէր հեռանում, գիտեր նրանց անձնավիրությունը գեպի հրամանատարը. հարցական նա-

շում էր նրանց աչքերին՝ սպասելով վճռական պատասխանի։ Դիշերը կիպոն շկարողացաւ քնել, որովհետեւ անհանգիստ էր, զգում էր քարերի կոշտութիւնը, օդի սառնութիւնը, մյուս կողմից լսում էր շարունակ Քյահլանի խրինջոցն ու մտածում էր մենակ գնալ հոր հետեւից։

Լուսադեմին, երբ լեռները արծաթազօծվեցին, երկու պարտիզան եկան ու հայտնեցին խիստ անհանգստացած։

— Հրամանատարի կյանքը վտանգի մեջ է։ Ճանապարհին թշնամիները բռնել են նրանց ու բանտը դրել։ այժմ էլ որոշել են սպանել։

— Արծիվը գերության մեջ,— դարձաւ Զոհրաբը դեպի պարտիզաններին,— ասացինք մի՛ գնա, մեզ չսեց, — շարունակեց ծերը հուզմունքից աչքերը պղտորված։

Տղան այդ լուրն առավ թե չէ, թե էր ուզում թռչելու. ոչ մի բան այլեւ չէր կարող նրան ետ պահել իր վճռից։

— Կա՛ց, համբերի՛, մենակ դու չես։ Ալեքի կյանքը բոլորիս համար թանկ է, ողջ ջոկատն է Ալեքի համար կանգնած,— ասում էր Զոհրաբը ձեռքը տղայի ուսին դրած։

Նրբ պարտիզանի կյանքին վտանգ էր սպառնում, ընկերները երկար չէին խոսում։ Որոշված էր ու պատրաստ էին արդեն տաս բաշ հեծվորներ, նրանց հետ կիպոն՝ հոր ձին հեծած։

— Բարի նպատակը թող բարի վերջանա,— աղաղակեց Զոհրաբը նրանց հետեւից։

Նրանք շուտով պիտի հասնեին այն գյուղը, որտեղ կալանավորել էին Ալեքին ու ընկերներին։ Լրաբերները մանրամասն պատմել էին, թե որտեղ էր գտնվում բանտը։ Դեռ գյուղ չմտած խոտի դեզ կար, այնտեղ հոսում էր բարակ առվակ, առվի այն կողմ պատ էր, պատի ներսը բանտն էր։

«Պատի ներսը բանտն էր» — կրկնում էր տղան ու չէր հաշտվում այն մտքի հետ, որ կարող էր սարի պես հսկա իր հայրը գերության մեջ գտնվել։

Տաս ձիավոր գնում էին սրընթաց։ Լուռ ճանապարհ էին կտրում։ Խոտի դեզը երևաց։ Ինչպես որոշված էր՝ այնպես էլ վարվեցին, պարտիզանները բոլորը միանգամից չգնացին, միայն մեկը պետք է գնար, դեզը վառեր, հրդեհ առաջացներ, մի կերպ

ներս ընկներ և իմաց տար ընկերներին, որ պատրաստ լինե-
փախչելու: Այդ գործը հանձն էր առել Լիպոն: Նա Քյահլանից
իջավ, նրան թողեց պարտիզանների մոտ, իսկ ինքը գնաց դեպի
խոտի դեղը:

Հսկողությունը խիստ էր. պարսպի դռան վրա պահակա-
խումբ էր կանգնած: Տղան որպես թե ճանապարհը մոլորած մի-
անցորդ դեռ-դեռ էր նայում, ուռումնասիրում, պարսպի բարձ-
րությունը չափում: Ուզում էր հրաշքով ճնճղով դառնալ կամ թի-
թեռ, ուզում էր աներևույթ մարդ լինել, որպեսզի շուտով հասներ
հորն ազատեր: Հիշում էր պարտիզանների այն խրատը, որ պա-
հակների ուշադրությունը պետք է ցրել դեղը հրդեհելով, դրա հա-
մար կայծքար էր վերցրել: Օրը ցերեկ, արթուն պահակներ, պա-
հանջվում էր մեծ զգուշություն: Նա կայծքարը գրպանում շոշա-
փեց ու մի ակնթարթում աննկատելիորեն խոտի դեղի հետևն ան-
ցավ: Ինքն էլ չհասկացավ թե ինչպես կայծքարը զարկեց, կայծը
շողաց, բռնկվեց խոտը մի քանի տեղերով: Այդ միջոցին նա փա-
խավ հեռու ընկած քարի հետևը ու սպասում էր: Սրտի դողով նա
հետևում էր հրդեհի ընթացքին: Նա շրթունքները կրծելուց արյու-
նոտել էր, ուզում էր բոց լիներ ուժգին, լափող: Քիչ հետո, օդում
տարածվեց ծուխը, բոցը և ճարձատյունը: Տղան շուտ եկավ ու
ինչ տեանի՝ խոտը տրոհեց էր դարձել: Այդ ժամանակ տղան մի
սուլոց լսեց. ի՞նչ էր նշանակում, ո՞վ էր այն,—մտածեց տղան ու
հարմար միջոցին դուրս թռավ թաքստոցից ու պատի վրայով
իրեն ներս գցեց: Նա չզգաց քարին կպած ծնկի ցավը, ուղղվեց ու
առաջ գնաց: Լսվեց նորից սուլոցը. ի՞նչ էր նշանակում այդ. չգի-
տեր ինչպես վարվել, սուլոցին հետևեց շուտ, նայեց այս ու այն
կողմը, ապա ետ դարձավ և տեսավ մեկը բակում՝ կանգնած
հրացանն ուսին: Տղան դադաղած կորյունի նման ուզում էր հար-
ձակվել նրա վրա, երբ պահակը ժպտաց և կամաց ասաց «աս-
տղը»: Լիպոն ամեն ինչ հասկացավ. այն հրացանով մարդը գնաց
դեպի բանտապահը, հրացանի փողը ուղղեց նրան ու հրամայեց
բացել փակ դռները: Բանտապահն առանց դիմադրության դուռը
բացեց, դուրս թափվեցին բանտարկյալները, վերջում դուրս եկավ
Ալեքը, մազերը խոփվ, դեմքը գունատ...

— Հայրիկ...

— Լիպոն, ի՞նչ ես անում դու այստեղ...

Չէր կարելի ժամանակ կորցնել. նրանք վաղեցին դեպի դար-
ասար: Այնտեղ կռիվ էր սկսվել, պարտիզանները հարձակվել էին
պահակների վրա, կրակում էին: Այն հրացանով մարդը, որ բան-
տի դռները բացեց, ծալտյալ պարտիզան էր: Ալեքի հետ շշուկով
մի քանի բառ փոխանակեցին և անցան դեպի պարսպի կողմը,
ապա իրար ուսի կանգնելով բարձրացան պարսպի գլուխը և
ցատկեցին փողոց: Լիպոն էլ բարձրացավ այն հրացանավոր մար-
դու ուսին, ապա այնտեղից էլ իրեն գցեց փողոց: Այնտեղ կռիվը
շարունակվում էր, նրանք շխառնվեցին կռվողներին, որովհետև
հրացան չունեին, օգտվելով առիթից, որ պահակները զբաղված
էին կռվով, իրենք փախան: Ալեքն ուզում էր գրկել որդուն, բայց
ժամանակ չկար: Վազում էին ձի նստելու: Պահակներից մեկը
վիրավորված էր, երկուսն էին միայն կրակում: Պարտիզանները
Ալեքին ու ընկերներին փախցրին: Այն նշանով թումբի մոտ
Քյահլանն սպասում էր տիրոջը և նրա որդուն: Լիպոն արդեն
վարժ հեծվոր էր, թռավ հոր գավաղը, առանց որևէ օգնության:
Իրիկնամուտին նրանք բոլորը հասան ռազմակետ:

— Արծիվն ու արծվաճուտը, տեսեք, գալիս են,— ուրախ
աղաղակներով նրանց դիմավորեցին ջոկատի մյուս անդամները:
Հենց որ հասան, ձիերն ազատ արձակեցին. կրակ վառեցին, ամեն
մեկն իր հրացանին կռթնած նստեց կրակի մոտ, իսկ կենտրո-
նում ծանրախոհ հրամանատարն էր ամուր նստել: Անքուն գիշեր-
ների ու կռիվների տագնապը դեմքին դրոշմված երկար ժամա-
նակ նա չէր խոսում: Պահակախմբի հետ կռիվ ունենալուց հետո
երկու պարտիզան վիրավորվել էին, մեկը ոտքից, մյուսը թևից:
Ձոհրաբը վերքերն էր փաթաթում, մյուսներն աշխույժ զրույց էին
սկսել: Նորից հնչեց հրամանատարի ձայնը հաղթական շեշտով
ու քամու թևով տարածվեց հեռուները. նա մերթ փոթորկվում էր,
մերթ խաղաղվում ինչպես պարզ օր. տղան աչքերը չէր հեռաց-
նում հոր շրթունքներից: Ալեքը պատմում էր, թե ինչպես էին
թշնամու ձեռքն ընկել:

Գնում էին հինգ հոգով, շատ հանդարտ, զրուցելով, ծիծաղե-
լով: Ալեքը նկատում է, որ ընկերներից մեկը շարունակ լուռ է,
նրանցից ետ է ընկնում: Հենց որ մտնում են ձորը, ետ մնա-

ցող ընկերն սկսում է սուլել և անհանգստությամբ շուրջը նայել։ Այդ բոլորին ոչ ոքի մտքով չի անցնում, որ կարող է վատ բան պատահել։ Նա մնացողը սուղոցներին վերջ տալով սկսում է «կո՛ւ-կո՛ւ-կո՛ւ-կո՛ւ» կանչել։ Դուրս են թափվում դինված մարդիկ ու շրջապատում Ալեքին իր ընկերների հետ միասին։ Իսկ դավաճանը թշնամու խմբին միանալով անընդհատ «կո՛ւ-կո՛ւ, կո՛ւ-կո՛ւ» է կանչում։ Լիպոն հասկանում է, թե այն մարդը, որի մասին հայրը պատմում էր, ինչու էր միշտ լուռ, քիչ էր մասնակցում նրանց խոսակցությանը, պարտիզանները նրա հետ լավ չէին վարվում, որովհետև նա անհաշտ էր։ Մի անգամ էլ տեսավ, թե ինչպես մենակ նստած նախաճաշում էր։ Միշտ դժգոհ էր, գլուխը կախած և զարմանալիս այն էր, որ Ալեքը դրան հետախուզության չէր ուղարկում, կարծես նախազգույս էր և ասում. «աչքիս լավ չի երևում»։

Ալեքի պատմությունը լսելով բոլորը հուզվեցին։ Ամեն մեկը հիշում էր այն դավաճանի դեմքը և այժմ միայն հասկանում, թե ինչո՞ւ նա այնպես օտարոտի էր իր բոլոր արարքներով. նոր միայն ճանաչեցին, բայց արդեն ուշ էր։

— Աչքաբաց մնացե՛ք, ամո՛թ դավաճանին... Միևնույն է, արդարությունը մեր կողմն է, հաղթությունն էլ մեր կողմը կլինի... — վերջացրեց Ալեքը։

Երբ Ալեքը խոսում էր՝ Զոհրաբը գլուխը տմբացնում էր և նրա խոսքը կրկնում.

— Ամո՛թ դավաճանին...

Մուլթն իջնում էր դանդաղ ու իր գրկի մեջ առնում ամեն ինչ։ Հոգնած զինվորների գլուխները հասկերի պես իրար կողքի թեքվեցին։ Նրանց ահանջի տակ քամին շարունակ կարծես կրկնում էր. «հաղթություն կլինի»։

Ալեքն ու իր որդին սառը քարերի վրա գլուխները դրած, մի յափնջու տակ կծկվեցին։

Երկու հերթապահ պարտիզան հրացաններն ուսերին՝ այդ գիշեր արթուն շրջեցին։

Դադարել էին կրակոցները. չէր լսվում ձիերի դուրյուն, խաղաղ էր բնությունը, խաղաղ էին պարտիզանները: Այդպիսի օրերին կիպոն սովորաբար իր զբաղմունքն էր ունենում, կամ վաղույի հետ խոսք մեկ արած՝ որսի էին գնում, կամ մեն մենակ՝ Քյահլանին հեծած բարձրանում էր մոտիկ սարալանջն զբոսանքի:

Այդպիսի մի խաղաղ առավոտ պատանեկան շարաճճությամբ կիպոն վազեց ձիու մոտ, առանց թամբի հեծավ ու քշեց: Քյահլանն առանց տրտունջի, ուրախ խաղաց ջահել տիրոջ ոտների արանքում: Երբ հասան սարալանջը՝ կիպոն թռավ ձիուց ու նրան ազատ թողեց բնության մեջ: Ձին գլուխը կախ խոտերն էր հոտոտում և արածում: Սարալանջը կարմրին էր տալիս կարմիր կապաներից: Առավոտյան ցողն իջել էր նրանց ծաղկաթերթերին ու շողշողում էր ինչպես ադամանդ: Տղան այնպես ուրախացավ, ինչպես ուրախանում էր, երբ Սամոն վերադառնում էր սարերից՝ հետը բերելով պես-պես ծաղկեփնջեր: Սամոյի փոխարեն, այժմ կիպոն էր սարերում շրջում, այն էլ ոչ հասարակ նպատակով: Կիպոն չէր մոռանում սիրով բնկերությունը և այն ցողաթաթախ ծաղիկները:

— Քյահլան, դու անուշ-անուշ խոտ արածի, ես ծաղիկներ քաղեմ հորս համար:

Խաղով, զրույցով շատ կակաչներ պոկեց ու կապեց մի գեղեցիկ ծաղկեփունջ, երբ գլուխը բարձրացրեց՝ տեսավ Քյահլանը կողքին չէ, գնացել է բավական հեռու: Վազեց, ետ դարձրեց ձիու գլուխը՝ թռավ մեջքին ու ծաղկեփունջը գոտիին խրած վերադարձավ պարտիզանների մոտ: Ձին առույգացել էր ցողաթաթախ խոտ արածելով. առույգ էր և պատանի հեծվորը:

Ալեքը քարին թիկնած՝ խորասուզվել էր, նոր պլաններ էր գծում, հարձակման ճանապարհները որոշում: Տղան զվարթ ծիծաղով ծաղկեփունջը պարզեց հորը: Հայրն սթափվեց, վերցրեց տղայի ձեռքից ծաղկեփունջն ու ասաց.

— Այն սարալանջին, որ քաղել ես այս ծաղիկները, հինգ ազիդ ընկերների արյունն է թափվել: Կիպոն տխրամած՝ նստեց հոր կողքին:

— Զնդանի պես ամուր կամքով դարբին Պավելը, Բագրատը, քատրակ Օհանը և առողջ ու բարձրահասակ երկու եղբայրներ ընկան թշնամու ձեռքով,— հառաչեց Ալեքը: Պատճառն այն էր, որ թքել էին պրիստավի երեսին, որովհետև նա դադում էր գլուղացիների կաշին, մայր-մանուկ լացացնելով հարկ հավաքում ցարի համար: Հինգ հերոս ընկերներ պայքարեւ են իրենց կյանքի գնով:— Մահն աչքի առաջ Պավելը գոռացել է դահճի երեսին. «պակսեցնում եք մեզ, բայց չեք կարող պակսեցնել արևի լույսն աշխարհի վրայից»:

Գնդակը սրտերի մեջ երկու եղբայրներն ահեղ գոռացել են. «Մեզ կփոխարինեն հազար-հազար ազատ կամքի տեր մարդիկ, միևնույն է ձեր վերջը եկել է»:— Այժմ ահա նրանց թափած արյունն է ծաղկել այդ սարալանջին... Ալեքը քնքշանքով ծաղկի թերթերն էր մեկ մեկ ետ քաշում, կարծես զոհված հերոսների կենդանի դեմքերն էր շոյում ու նրանց շունչը ղգում: Նա նկարագրեց մի բանվորական ցույց, երբ բանվորները կարմիր դրոշներ պարզած անցնում էին փողոցներով: Ալեքը բարձրացրել էր ծաղկեփունջը ինչպես դրոշակ ու աչքերն այրվում էին:— Անվախ բանվորները վրա կրակում էին ժանդարմները, արյուն էր թափվում, բայց բանվորների կամքի առաջ մահն էլ ոչինչ է:— Նրանք գնում էին համարձակ, գնում էին ազադակելով. «կեցցե՛ ազատությունը...»:

Ալեքը մի ուրիշ հերոսական դեպք հիշեց.— հայր ու որդի, երկուսն էլ բանվոր, թուուցիկներ տարածելու ժամանակ ժանդարմները նկատում են նրանց ու հետապնդում: Երբ թշնամու գարմները նկատում են նրանց ու հետապնդում: Երբ թշնամու գնդակով հայրը խփվում է՝ անմիջապես թուուցիկները տալիս է որդուն, որ նա շարունակի գործը, բայց թշնամու շար աչքից որդին էլ չի ազատվում, նա էլ արյունլի փռվում է հոր կողքին: Ամեն առիթով նրանց հիշելիս աչքերն արցունքով էին լցվում:

— Ռեուլուցիան առանց արյան չի գալիս,— կրկնում էր նա: Մեր դրոշակները ներկված են խիզախ մարդկանց կարմիր արյունով: Ով սիրում է ազատությունը՝ նա սիրում է կարմիր գույնն ու կենիսի— Ստալինի դրոշի ներքո պայքարի գնում:

Զոհրաբը նրանց կողքին նստած լսում էր և ուզում անպատճառ իր հեղինակավոր խոսքն ասել:

— Իմ որդու արյունն էլ,—հազիվ հուզմունքը զսպելով,
Ժխամորճը առամների տակ սեղմած ասաց նա:

Զոհրաբի միակ և անմեղ որդուն դաշնակներն սպանել էին
ճանապարհին: Վաթսուն տարեկան ծերունի հայրը երդվել էր
վրեժ լուծել դաշնակներից ու միացել էր պարտիզանական ջոկա-
տին՝ ասելով. «Իմ մինուճար որդուց հետո, ո՛ւր եմ արևի տակ
ապրում: Ով իմ թշնամու դեմ զենք բարձրացնի՝ ես նրա կողմն
եմ անցնում»: Այդպես էլ Զոհրաբը մտավ պարտիզանական շար-
քերը:

Լիպոն նայում էր մերթ հորը, մերթ ծաղիկներին, մերթ վըշ-
տաբեկ Զոհրաբին, որը երբ տխրում էր՝ ծերությունն ավելի էր
շեշտվում:

Այդ օրը Լիպոն խորը ըմբռնեց կարմիր գույնի նշանակու-
թյունը: Նա հասկացավ, թե ինչու կարմիր ծաղիկներն ազատու-
թյան ծաղիկներ են կոչվում:

Ամեն անգամ կարմիր ծաղիկներ տեսնելիս՝ նա հիշում էր
ռևոլուցիայի համար արյուն թափած բանվորներին, ըմբոստ
մարդկանց: Նրանց սրտերն ամեն գարնան կարմիր ծաղիկների
մեջ են բացվում, ճնշված մարդկանց ու աշխարհին ազատու-
թյան վառ տենչանքներ բերում:

13.

Չափը կորցրած արծվի նման պարտիզան Ալեքը սարերն ըն-
կած թափառում էր: Անցել էր մի քանի օր այն պահից, երբ որ-
դին խիստ կարևոր հանձնարարություններ գնացել էր գյուղ ու շէր
վերահղարձել: Հայրը գիտեր իր որդու անհանգիստ բնավորու-
թյունը. նա մեկ օրից ավելի այնտեղ չէր կարող մնալ, եթե ճանա-
պարհին փորձանք պատահած չլիներ: Մի քանի օր անընդհատ
Ալեքը ձիուց շիջավ, գլուխը քարին չդրեց: Նա շարունակ շրջում
էր սար, ձոր, որպեսզի քամուն տար սիրտը կրծող չարագուշակ
մտքերը: Քյահլանը կարծես լուսնյամբ հասկանում էր տիրոջ
անհանգստությունն ալաուճառը, ուստի անտրտուն թոցնում էր
նրան մեկ այս, մեկ այն ճամփի վրա, մի պահ կանգ առնում,
ափսոսանքներ սրած սպասում ծանոթ քայլերին: Վաղոն նույնպես

հետամուտ էր լինում ճանապարհներին՝ իր մտերիմ ընկերոջ հետքը գտնելու ու նրան ռազմակետ բերելու համար։

Պարտիզանների շրջանում Ալեքը չէր արտահայտում իր տխրությունը։ Նրբ սար, ձոր թափառելիս մենակ էր մնում Քյահլանի հետ՝ այն ժամանակ միայն սիրտը որդու սիրով ալեկոծ՝ շնչում էր։

— Ա՛խ, ո՞րտեղ ես, իմ կտրիճ տղա,— ձիուն խթանում էր նա ու առաջ նետվում։

Հայրական ջերմ սիրո հանդեպ ծառ ու թուփ հնազանդ ճրկվում ճամփա էին բացում։

Բնության հրաշագործ առավոտներից մեկն էր. երկինքը ջինջ, արևը ոսկեղեն փայլով աչք էր շլացնում, օդը հագեցած էր ցոլաթաթախ խոտերի բույրով։ Ահա այդ ժամանակ դարձյալ նույն համառ ձիավորը հատվող ճամփազլխին սպասում էր։ Հանկարծ նա նկատեց, որ հեռու սաքալանջով կարծես մի գառնով էր վազում ցած։ Ալեքը ձին խթանեց, առաջ գնաց։ Մոտեցավ մի տասնյակ քայլ էր մնում, որ հասնի նրան, տեսավ վազողը ոչ թե գառնով է, այլ մի տղա՝ համարյա մերկ վիճակում։ Մի քանի քայլի վրա հեծվորին տեսնելուն պես տղան կանչեց։

— Հայրի՛կ...

Հոր աչքերը մթափնեցին, երբ տեսավ տղային՝ աչքերն ուռած, դեմքը կապտած ու ոտից գլուխ թրջված։ Միայն ձայնից կարողացավ ճանաչել իր որդուն։ Հայրը ձիուց թռավ ու գրկեց նրան։

— Այս ի՞նչ օրի ես ընկել,— ասաց, կոկորդը սեղմված։

Տղայի նշաձև աչքերը փակ կոկոնների պես հանկարծ բացվեցին ու ժպտացին հոր երեսին։ Ինչպես հողը տաքանում է արևից, այնպես տաքացավ հոր սիրտը որդու ժպիտներից։ Տղան երբեք իր հորն այդչափ տխրամած չէր տեսել. մարմնի ցավերը մոռացավ ու դարձավ հորն ասաց։

— Հայրի՛կ, ինչու ես տխրել, հո չե՞մ մեռել, ազատվեցի...

Հայրը չուզեց ժամանակ կորցնել, շինելը հանեց իր վրայից, հագցրեց տղային ու երկուսով ձի նստեցին։ Լիպոն չէր ուզում հավատալ աչքերին, որ նորից այնպես հարազատորեն հպվել էր հորը և Քյահլանին։

Ալեքի ուրախութիւնը ողջ ջոկատի ուրախութիւնն էր: Պարտիզանները դեռ հեռվից նկատել էին նրանց և աղաղակում էին.

— Ահա գալիս է արծիւն իր ձագի հետ:

Զօղիւն ստքը գետին առներ. Լիպոյին իրենց ձեռքերի վրա խօցերին: Ամեն մեկն ուզում էր հոգատարութիւն ցուցաբերել, այն տղայի նկատմամբ, որ անտրտունջ կատարում էր նրանց բոլոր հանձնարարութիւնները: Վաղոն պազել էր տղայի կողքին ու կերակրում էր նրան թարմ որսի խորովածով: Իսկ Լիպոն ժրպտում էր ու հարցնում Վաղոյին, թե իր բացակայութեան ժամանակ քանի՞ նապաստակ էր խփել նա, ի՞նչ տեսակ այծյամներ էր փախցրել սարերից: Վաղոն իր սրախոսութիւններով ծիծաղեցնում էր նրան թուլանալու շարի՝ ասելով. «դու և այծյամ ես, և նապաստակ, փախար մեր ձեռքից, հետո էլի քո ոտքովը ես եկար»:

Հայրը նստել էր որդու գլխավերևը, Զոհրաբը ոտքերի կողմը՝ ծխամորձի ծուխը կուլ էր տալիս ու գլուխը տմբացնում: Տղան կերավ, հանգստացավ ու սկսեց պատմել գլխից անցածը:

Գյուղից վերադառնալիս մի խումբ զինված մարդիկ կտրում են նրա ճանապարհը: Այս անգամ տղան չի կարողանում ձկնել, որովհետև փոսի մեջ է լինում և ամեն կողմից պաշարված: Տղայի ձեռքերը կապոտած, ծեծելով տանում են խմբապետի մոտ: Խմբապետը՝ մսոտ երեսով, շաղ մարմնով մի մարդ՝ մոնչում է տղայի վրա. «Հը՛, ճանաչեցի քիթ ու մոռթիցդ,—ասում է,—դու խռովարար Ալեքի որդին չե՞ս»: Ապա հրամայում է իր զինվորներին այնպես ծեծել տղային, որ ողջ մարմինը կապտի, որպէսզի ստիպված լինի նա հոր տեղը հայտնել: Խմբապետի հրամանն անմիջապէս իրագործում են ու տղային ծեծված, թուլացած վիճակում մի կողմ են գցում: Քիչ հետո նույն զինվորները վզակով ներկն տալով բերում են երեք գյուղացու՝ բոլորովին մերկ վիճակում: Նրանք մեղադրվում էին իրենց՝ տներում պարտիզաններին պատսպարելու և իշխանութեան դեմ հակառակ բաներ խոսելու համար: Խեղճ գյուղացիները լաց էին լինում, աղերսում թե այդպիսի բան չի եղել, բոլորը զրպարտութիւն է. բայց անօգուտ էր, ո՞վ էր նրանց լսողը, ո՞վ էր նրանց հավատացողը: Խմբապետը մոնչում էր ու հրամայում այնպես ծեծել նրանց, որ լեզվի

գամարները բացվեն. «Բերեք այստեղ շան լակոտին», — դուռում է խմբապետը: Լիպոն կանգնում է համարձակ. նրան խուզարկելու ժամանակ ծոցից հանում են մի կարմիր աստղ, որ հորից էր ստացել որպես թանկ նվեր: Դրանից որոշում են տղայի ով լինելն ու սկսում են ծաղր ու ծանակի ենթարկել նրան. «Ա՛յ տղա, մորդ չե՞ս հարցրել, թե ինչի ես կիտայացու նման». քրքշում են զեկի պես: Չնայած ամեն տեսակ տանջանքներին՝ տղան լեզուն ատամների տակ սեղմած՝ համառ կերպով լուծ է: Մի գիշեր գերության մեջ՝ շատ բան է տեսնում, շատ բան լսում: Նա տեսնում է արյունարբու մարդկանց արարքները, թե ինչպես քաղցած դայ-լի աչքերով նայում էին զոհի վրա, ինչպիսի ծաղր ու ծեծի էին ենթարկում անմեղ գյուղացիներին: Մտած երեսով խմբապետն ստիպում էր մերկ գյուղացիներին գլխիկոնծի տալ, էշի պես զռալ: Նրբ գյուղացիները չէին կատարում նրա ստորացուցիչ կամքը, այն ժամանակ հրացանի կոթերն անխնա իջնում էին նրանց գլխին: Այդ բոլորը կատարվել էր տղայի աչքի առջև: Պատմելու ժամանակ հուզմունքից դողում էին Լիպոյի շրթունքները, շնչառությունը կտրվում էր: Նրա ամեն մի խոսքը մուրճի պես հարվածում էր Ալեքի գլխին: Հոր դեմքը խոժոռվում էր այնպես, ինչպես երկինքն է խոժոռվում փոթորկից առաջ: Դեպքերի վարհուրելի նկարագրությունը նա դեռ չէր վերջացրել: Պարտիզանները քար կտրած սպասում էին շարունակությունը: Խմբապետը հրամայում է պահել գերիներին մինչև լուսարաց, եթե խոստովանվեն՝ լավ, եթե ոչ՝ նրանց վերջն էր լինելու: Ծեծկելով ձեռ ու ոտ կապոտած գերիներին մի կողմն են գցում, մի ծեղ գինվորի ձեռք էլ հրացան տալով պահակ կանգնեցնում նրանց վրա: Մութն իջնում է, մահասարսուռ շշուկով գերի ընկած մարդկանց սրտերը լցնում: Բայց Լիպոն հույսը չի կտրում. ամբողջ ժամանակ մտածում է ազատվելու մասին: Պահակը նստում է մի քանի քաջ հեռու՝ կռճղի վրա: Լիպոյի հետ եղած գյուղացիներից մեկը բատրակ էր, երկուսը չքավոր գյուղացի. նրանք պատմում էին շուկով, թե ինչ ավերումներ են անում դաշնակ-խմբապետներն իրենց գյուղերում: Նրանք գոմերում անասուն չէին թողնում, խոտը, հացը թալանում են, անկարգություններ անում: Գյուղացիներից մեկը ճանաչում էր Լիպոյին ու կամացուկ պատմում մյուս

ընկերներին տղայի ուլ լինելը: Խոտի վրա սողալով, իրար ձգելով մոտենում են տղային:

— Ա՛յ տղա, հայրդ ո՛րտեղ է,—հարցնում է նրանցից մեկը: Մյուսը թե՛ «ե՛րբ կազատվենք»: Լիպոն ուսերը թոթվում է և հասկացնում, որ լոկն: Նրանք տեսնում են, որ տղան սովորական միամիտ երեխաներից չէ: Այժմ էլ աչքի, հոնքի շարժումներով են հարցնում թե ե՛րբ պիտի կարմիր գործը իրենց ազատի այդ վիճակից: Այդ դժվար բոլակներին տղայի ականջին հնչում էին հոր ազատարեր խոսքերը. հաղթանակը մերը կլինի... Նա կամացուկ շշնջում է գյուղացիների ականջին.—շուտով կլինի ձեր ուզածը. փարոսների պես շողշողում էին տղայի աչքերը գյուղացիների հանդեպ: Նրանք շուտ են գալիս մյուս կողքի վրա, որ էլի հարցեր տան, երբ պահակը «սո՛ւ» է ասում, աչքն արթուն նրանց կողմը նայում: Նրանք լուում են և ամեն մեկը մտածում է փախչելու մասին: Հանկարծ նույն տեղում աղմուկ է բարձրանում: Թշնամու խմբից մի ղինվոր ձիուց իջնում է ու կատաղությունից փրփրած խմբապետին գտնում, պատմում, թե ինչպես գլուղներում բալշեիկները շատանում են և գյուղացիներն անցնում են նրանց կողմն ու դաշնակին հաց չեն տալիս, շոր չեն տալիս՝ ապստամբում են:

«Նրանք աղգի դավաճաններ են»,—մոնչում է խմբապետը և բարկությունից սկսում է օդում կրակել: «Պարո՛ն խմբապետ, պարո՛ն խմբապետ, ուշքի արի...»: Նրա ձեռքը բռնում են խմբի ղինվորները: Քիչ հետո իրար գլխի հավաքված մի քանի բոլակ խորհրդակցում են և դառնալով գերիների կողմը՝ հայտնում դատավճիռը. «Եթե չասեք պարտիզանների տեղը, առավոտը ձեզ ժայռից կգլորենք ցած, շանսատակ կլինեք»: Ու հրամայում են պահակին ավելի խստացնել հսկողությունը, որպեսզի ոչ մի շարժում չկարողանան անել:

Գերի ընկած գյուղացիները դատավճիռն իմանալով՝ սկսում են ծանր հառաչել, հիշել իրենց ընտանիքները, մերկ ու քաղցած երեխաներին: Լիպոն թեև տարիքով նրանցից փոքր էր, բայց չի հառաչում: Նա փորձում է իր մկանների ուժը, որպեսզի կտրատի սաքի ու ձեռքի կապանքները: Պահակը նկատում է տղայի անհանգիստ շարժումներն ու գոռում. «Հը՛, հանգիստ մնա»: Քիչ հետո մի ուրիշ տեսարան է բացվում տղայի աչքի առջև. թշնա-

մու զինվորները թալան են բերում—մի գեր, ճղճղան խող: Խում-
բապետի աչքերը ջրակալում են ախորժակի սրությունից, ան-
միջապես նա պատվիրում է խորոված սարքել: Խարույկ են վա-
ռում: Խողի գլուխը դնում են կոճղի վրա մորթում, իսկ արնաթա-
թախ սուրը մոռանում այնտեղ: Կես գիշերին, թշնամու զինվոր-
ները քաղցած գալների պես վրա են տալիս խորոված խողի մսին:
Պահակն էլ թուքը կուլ տալով մերթ նրանց կողմն է նայում, մերթ
գերիներին ու վերջապես քունը տանում է, հրացանը, թույլ-թույլ
ծնկներին ընկած:

Փոքրիկ կալանավորը հարմար առիթը չի կորցնում, հենց որ
տեսնում է պահակի քունը եկավ, մի քանի անգամ ուժով թափ
ու թափ է անում ձեռքերն ու կապերը կտրատում: Ձեռքերն
ազատ փորսող տալով մոտենում, վերցնում է արնաթաթախ սու-
րը, ոտքի կապերը սրով կտրատում. իրեն ազատ տեսնելով ուրա-
խությունից քիչ էր մնում թռչկոտար, բայց հենց որ պահակը աչ-
քը բացում էր՝ նա նորից կուչ էր գալիս իր տեղում, սուրը հետևը
պահած: Այդ ժամանակ թշնամու քեֆը տաքացել էր, մոռացել
էին կալանավորների գոյութիւնը, այժմ իրար էին հայհոյում,
ապտակում, ծեծում: Տղան կուզեկուզ մոտենում է գյուղացինե-
րին, նրանց ոտքի, ձեռքի կապերը կտրատում և ասում. «Գե-
շուտ, փախչենք՝ քանի ուշքի չեն եկել»: Ուրախությունից խելա-
կորույս ինքն էլ փախչում է, չիմանալով թե ուր: Պահակն սթափ-
վում է այն ժամանակ, երբ չորս գերին էլ իրենց տեղում չէին:
Աչքերն է տրորում, չի հավատում կատարված փաստին: Հրացա-
նը բռնած վազում է, որ հասնի նրանց. կրակում է, բայց անօ-
գուտ: Այդ ժամանակ մյուս զինվորներն են գլխի ընկնում, հա-
յհոյ են կանչում, փախչողների հետևից ընկնում և իրար հետևից
կրակում: Լիպոն դարձանալի արագությամբ մտնում է անտառ,
ապա դուրս է գալիս բացատը ու թվում է նրան, որ էլի հետա-
պնդում են իրեն, ասում է՝ հոր աչքերին նայելով.

— Թփերի ու քարերի տակ պահվելով աչքից կորա:

Իսկ թե ի՞նչ պատահեց այն երեք գյուղացիներին՝ նա չէր
իմանում, որովհետև նրանք տարբեր ճանապարհներով էին փա-
խել: Թշնամու ճանկերից հազիվ ազատված Լիպոն հանդիպում է
զրնգուն գետի: Երկար ու բարակ չի մտածում, մտնում է ջուրն
ու մինչև գոտին թրջվելով՝ անցնում մյուս ափը, սկսում է նորից

վաղել. հետո ինքն իրեն հարց է տալիս, թե ո՞ր է գնում այդպես: Կանգնում է, չորս կողմը նայում, նկատում է ճամփաներին ընկած սատկած ձիու մի գլուխ, հիշում է որ գնալիս էլ նույն ձիու գլուխն այդտեղ էր ընկած, ուրախանում է ու բռնում այն ճանապարհը, որ տանում է դեպի պարտիզանական ռազմակետը:

Ողջ պատմության ընթացքում Ալեքի աչքերը վառվում էին վրեժխնդրության բոցով. վերջում գրկեց տղայի գլուխն ու ասաց. — Քաջ է իմ որդին, իրավունք ունի պարտիզանական ջոկատի արժանավոր զինվորը կոչվելու...

Տղան հպարտ էր հոր խոսքերից: Այդ մի քանի ժամվա ընթացքում, հարազատ մարդկանց շրջանում նրա երեսի գույնը տեղն էր եկել ու առաջվա պես աշխուժացել: Զոհրաբն անմասն մնաց, ասաց իր ծանրակշիռ խոսքը՝ ալեգարդ միրուքը շփելով.

— Սամսոնի պես քաջերն էլ սրա մոտ ոչինչ, արծվի ճուտ եմ ասել:

Վաղոն և մյուսները շգիտեին ինչ խոսքերով արտահայտեին իրենց եղբայրական անկեղծ սերը 15 տարեկան պատանուն: Նրանց աչքում նա և՛ մեծ էր, և՛ անպարտելի: Ալեքը շրջում էր, ճակատը քամուն տված և մտածում մոտեցող կռիվների մասին, թե ինչպես ահեղ փոթորկից հետո պետք է պարզվեր երկինքը ու արևը հավասարապես շողար ամենքի վրա, և իր որդու նման շատ երեխաներ պետք է ապրեին ուրախ ու երջանիկ կյանքով:

14.

Յոթերորդ ջոկատի անվախ սուրհանդակը մարտական նոր խնդիր ստացավ՝ մեկ ժամում պետք է հասներ 5-րդ ջոկատը, որը գտնվում էր նրանցից երեք կիլոմետր դեպի ձախ: Առաջվա նման կայտառ էր տղան, նա ոտքերում այնքան ուժ էր դգում, որ կարող էր օրերով վաղել ու չհոգնել: Անմիջապես հագավ շինելը, ոտքի կապերն ամրացրեց, գոտին կապեց, ապա կանգնեց հրամանի պատրաստ, որպես մի խրոխտ զինվոր: Հայրը պատվիրեց զգուշ և ճարպիկ գտնվել, որ ճանապարհին թակարդը չընկնի, թշնամին վխտում էր այդ կողմերում: Նա պետք է կտրեր թշնամու շղթան ու անցներ ձախ:

Տղան համբուրեց հոր ձեռքն ասելով.

— Բնիկեր ջոկատի պետ, հրամանդ կկատարվի: Հինգերորդ ջոկատը պատրաստ կլինի ազդանշանին:— Նա մնաս բարով արեց մյուս պարտիզաններին, Զոհրաբն օրհնեց նրա ճանապարհը ասելով:

— Մի ոտքդ հազար դառնա, ճամփեդ հեշտ լինի, թշնամին չորանա...

Տղան շմոռացավ Քյահլանին էլ մնաս բարով ասել, համբուրեց նրա խելացի աչքերն ու դունչը և ճանապարհ ընկավ: Երկինքը մռայլ էր ու ամպամած: Հորդ անձրև էր սպասվում: Աշնան սառը քամին ծեծում էր տղայի երեսը: Ուղղությունը որոշ էր. քար ու թիփ չնայեց, որովհետև այդ ճանապարհով առաջին անգամ չէր գնում: Հարձակման պլանը պահել էր ծոցում, որից կարծես տաքանում էր նրա սիրտը: Այժմ նրան ամբողջովին համակել էր մի նպատակ՝ կատարել առաջադրանքը: Լեռնակուտակ ամպերը կախվել էին երկնքից և կարծես հազար ու բյուր պարաններով ճոճվում էին: Երկինքը սարսափելի էր: Օդում զգացվում էր խոնավություն, բայց ի՞նչ փուլթ, Լիպոն չէր վախենում բնության և ոչ մի արհավիրքից. երգում էր պարտիզանական առույգ երգը՝

Էս մութ ձորերում
Գայլեր են ունում,
Ճամփաս չեմ ծռում,
Նա չեմ վախենում...

Քամին աջ կողմից ձայներ բերեց, ապա ձայներին հետևեցին կրակոցներ: Տղան մեքենայորեն ձեռքերը դեպի կուրծքը տարավ ու ամուր սեղմեց, կարծես գանձ էր պահել կրծքի վրա: Է՛լ ժամանակ չկորցրեց՝ մի ակնթարթում ուղղաձիգ ճանապարհից ընկավ ձախ կողմի արահտը ու սկսեց վազել: Կրակոցները շատացան: Գարձյալ նա իրեն չկորցրեց. թիփերի, քարերի տակով կռվեց-կռվ առաջ էր գնում:

— Չա՛ր դեեր, ձեր ձեռքը չե՛մ ընկնի, չե՛մ բռնվի,— շարժում էր նա քարերի տակ կռչելիս:

Մերթնդմերթ կայծակներ էին փայլատակում և շուրջը ցերեկ դարձնում, ապա նորից ամեն ինչ կորչում էր խավարում: Տղան վազում էր հեփհե ու շշնջում.

— Հորս ջոկատը չեմ մատնի, թողթը չեմ տա ոչ ոքի:

Այլևս նա ոչինչ չէր տեսնում, չէր լսում, միայն իր սրտի ուժգին բարախումն էր ականջներում:

Երկինքը ասես պատռվեց, ու հեղեղի պես անձրև թափվեց: Մութ գիշեր, անձրև, քամի. ամպը որոտում էր ահեղագողորդ, այդ պահին վազում էր տղան միայնակ գնդակների տարափի միջով: Թրջվել էր նա ոտից գլուխ, միայն կուրծքն էր շոր մնացել, որ պահպանում էր իր ձեռքերով: Վազելու ժամանակ հանկարծ մի բան վզից ձախ ականջի մոտ, ականջը տաքացավ: Վազեց, էլի վազեց ու շիմացավ, թե ինչպես փովեց գետնին ձեռքերը կրծքի վրայից չհեռացնելով: Նրան երկար ժամանակ թվում էր, թե էլի վազում է: Լսվեց շան հաչոց, տղան ուզեց շրջվել, բայց չկարողացավ: Շունը եկավ այնտեղ, ուր ցեխի մեջ գետնատարած փռված էր տղան: Շունը մրմռացնելով հոտոտեց տղայի մարմինը, ապա սկսեց գլխարկը քաշքշել, բայց որովհետև տղան չշարժվեց՝ սկսեց տխուր վնգստալ: Այդ հինգերորդ ջոկի կապի շունն էր, ճանաչել էր տղային, որը նրանց մոտ մի քանի անգամ դնացել էր՝ ծոցում պահած լինելով շան համար մսի կամ հացի կտորներ: Դա Զեկոն էր: Շունը տղայի գլխարկն ատամներով բռնած վազեց, քիչ հետո հաչելով վերադարձավ նույն տեղը, նրա հետևից երկու հրացանավոր:

— Զեկոն չի սխալվի, անպայման մերոնցից է,—ասաց նրանցից մեկը, իսկ մյուսը կռացավ տղայի վրա, նայեց երեսին ու բացականչեց.

— Ալեքի որդին...—ականջը դրեց տղայի սրտին,—շնչում է,—ժպտաց:

— Տեսնես վերքը խո՞ր է, չի՞ լավանա,—ասում էին միմյանց, ապա մեկը ոտքի, մյուսը գլխի կողմից զգուշորեն վերցրած՝ տղային տարան մինչև ուղղմակետ:

Շունը գնում էր առաջից՝ ատամներում սեղմած տղայի գլխարկը: Հինգերորդ ջոկատը տեղավորված էր մի լայնախորշ քարանձավում: Պահակ զինվորները շրջում էին դուրսը, իսկ մնացածները հանգստանում էին քարանձավում: Ներս ընկավ Զեկոն, գլխարկը դեցեղ գետնին ու սկսեց հաչել: Դա նշան էր, որ կամ մարդ է գալիս, կամ արտասովոր բան է կատարվել: Շան հետևից ներս մտան երկու հրացանավորը և վիրավորին դրին քարանձավի մեջտեղը: Պարտիզանները գլուխները բարձրացրին,

խորհրդավորութեամբ իրար հայտնեցին, որ վերաւորը Ալեքի որդին է:

Օջախի կրակը նորոգեցին, քարանձավը լուսավորվեց. տեսան տղայի երեսով արշուն էր հոսում. մոտեցան, տնտղեցին. ձախ ականջը գնդակը ծակել, անցել էր: Տղայի երեսը լվացին, ուշքի բերին. տղան գունատ էր: Սպիտակ շորով փաթաթեցին նրա ականջն ու գլուխը: Տղան աչքերը բացեց, սկսեց շուրջը նայել. սկզբում չէր հասկանում, թե որտեղ է, հետո Զեկոյից և ծանոթ դեմքերից հասկացավ, որ գտնվում է հարազատ շրջապատում: Հանկարծ հիշեց նա մարտական խնդիրը, որի համար եկել էր՝ կյանքը վտանգի ենթարկելով: Ծոցից հանեց թուղթն ու պարզեց կարճահասակ, բարի դեմքով հրամանատարին, որն իր հագուստով, իր ողջ կեցվածքով չէր տարբերվում մյուս զինվորներից: Բոլորն անհամբեր սպասում էին, թե ինչ է հայտնելու հրամանատարը. «Պատրաստ մնացեք, Տանձուտի մոտ կամուրջը պետք է մաքրել ու ճանապարհ բացել Կարմիր զորամասերի համար», — կարդաց հրամանատարը և բոլորը մի առանձին աշխուժով նայեցին միմյանց:

Ողջ գիշերը նրանց քունը չտարավ. նոր ճակատամարտ էր սպասվում: Հինգերորդ ջոկատի հրամանատարը մի քանի ուղղութիւններով հետախույզներ ուղարկեց, ապա մյուսներին կարգադրեց խիստ հսկել ճանապարհների վրա, որպեսզի ազդանշանը լսելուն պես գրոհեն միանգամից: Մի ամբողջ օր կիպոն պառկած մնաց քարանձավում. ականջի ցավը մեղմացել էր, տաքութիւնն՝ իջել: Նոր ընկերները ղարմանալի հոգատարութիւն էին ցուցաբերում դեպի իրենց կրտսեր ընկերը, չէին թողնում նա վեր կենա, կատակներ էին անում, ուրախացնում: Կիպոյի համակրանքը ամենից շատ գրավեց պարտիզան Կարոն, որը մեծ խնամքով էր կապում տղայի վերքը, երբ նա ծիծաղում էր՝ աչքերը ծիածանի փայլ էին ստանում ու երփներանգ շողում: Զեկոն զարմանալի կերպով կապված էր Կարոյին, հետևում էր նրա ամեն մի շարժումին. երբ Կարոն հրամայում էր նրան պառկել՝ անմիջապես պառկում էր. հրամայում էր երկու ոտքի վրա կանգնել, կանգնում էր, Կարոն Զեկոյին բերել էր իր հետ կովի դաշտ, նրան առաջուց վարժեցնելով ռազմական գործողութիւններին: Կարոն փոքր հասակից շատ էր սիրում կենդանիներին, հատկա-

պես շնորհին՝ նրանց հավատարմության համար: Նա պատմում էր Զեկոյից, թե ինչպես մի անգամ գետինը հոտոտելով տարել, ցույց էր տվել թշնամու հետախույզի տեղը: Ուրիշ անգամներ նամակը փորի տակ կապած տարել, հասցրել էր պարտիզանական ջոկատներին և վերադառնալով բերել պատասխան-նամակը: Կորած պարտիզանների հետքը Զեկոն շուտով գտնում էր և գետինը ճանկոտելով ցույց էր տալիս ուղղությունը: «Զեկոն հասարակ շուն չէ» — մտածում էր տղան՝ հայացքը Զեկոյի աչքերին սեեռած: Զեկոն չէր հեռանում Լիպոյի մոտից, ողջ ժամանակ լիզում էր նրա ձեռքերը, կարծես ուզում էր իր փաղաքշանքով մոռացնել տալ նրան խոցված ականջի ցավը: Կարոն պատմեց, որ Զեկոն զարմանալի սեր էր ցուցաբերում դեպի վիրավոր զինվորները, եթե իհարկե մերոնցից է այդ զինվորը: Զեկոն չէր սխալվում և թշնամուն չէր շփոթում հարազատ մարդկանց հետ:

Նրեկոյան քարանձավի կրակը թեժացրին և պառկոտեցին շուրջը: Ներս ընկան պահակակետի զինվորները և հայտնեցին, որ աջ կողմից լսվում են ազգանշան կրակոցներ: Մի ակնթարթում պարտիզանները հրացանները վերցրած՝ ոտքի կանգնեցին: Կարծես փոթորիկ բարձրացավ ու հողմի հետ ամեն ինչ քշեց, տարավ: Քարանձավում մնացին Լիպոն, մեկ էլ Զեկոն: Կարոն գնալուց առաջ մատը թափահարեց Զեկոյի վրա ու պատվիրեց տղայի մոտից. չհեռանալ: Զեկոն հասկացավ պատվերը և տեղից չշարժվեց:

Լիպոն նկատեց իրենից քիչ հեռու ընկած մի հրացան, ձեռքը երկարացրեց ու հրացանը մոտիկ քաշեց, ապա շունչը պահած սպասում էր: Այժմ Զեկոն էր նրա հավատարիմ պահապանը, որ լարված և հանդիմանող հայացքով հետևում էր տղայի բոլոր շարժումներին: Այդպես բավական՝ երկար նրանք մնացին իրար նայելով, իրար հանդիմանելով: Քիչ հետո շունն սկսեց անհանգստանալ, քարանձավի երկայնքով մեկ վազվզել, մերթ դետինը հոտոտել, մերթ պոչի վրա նստած մոմռացնել:

Զեկոն դուրս էր գնում, ներս գալիս՝ իր հետ բերելով դրսի ցուրտ օդի հոսանք:

— Զեկո՛, մի՛ գնա, ինձ մենակ մի՛ թողնի, — ասում էր տղան աղերսական տոնով:

Զեկոն մոտենում էր, տղայի ձեռքերը լիզում, կարծես

ուղում էր հասկացնել, որ նրան մենակ չի թողնի. մերթ նստում էր մարող կրակի մոտ ու անթարթ նայում: Տղայի ականջին երբեմն հասնում էին խուլ պայթյուններ. ինչպես երևում էր՝ բավական հեռացել էին քարանձավի մոտից: Տղան կողքի հրացանը վերցրեց, սեղմեց կրծքին, աչքերն անթարթ հառեց կրակին: Կարծես շարաճճի խաղընկերների աչքերն էին կրակների միջից ծիծաղում, հանգչում, նորից վառվում: Կենտրոնի թեժ կրակի կտորները Սամոյի պայծառ աչքերն էին հիշեցնում, նրանք ամենից շատ զբաղեցրին տղային. հիշում էր խոտի դեղը ու նրանց խորհրդավոր զրույցը, երբ բաժանվում էր Սամոյից՝ նրա աչքերը հուզմունքից ճիշտ այդպես էին փայլատալում: «Ինչպես կտրխի Սամոն, եթե հանկարծ իմանա, որ իր հավատարիմ ընկերը այժմ վիրավոր, մենակ պառկած է ահավոր քարանձավում» — մտածում էր տղան: Ամեն մի կայծը մի նոր հիշողություն էր վառում նրա ուղեղում, պատկերները բազմանում էին, դեմքերը պայծառանում ու հանկարծ հանգչում: Կարծես իրենց տան ճրագն էր վառվում, բարդիներն էին դուրսը խշշում, մայրիկը գունատ, օրորվելով՝ սպասում էր շեմքին: Լիպոն հրացանն ուսած, ձի հեծած մտնում է գյուղ, վազում են ընկերներն ուրախ ձիերով ու շրջապատում հեծվորին...

շի լսվացել, իսկ դու, ե՛տ դարձիր... և հաղորդեց նրան ուրախ
լուրեր: Եկավ երկրորդ զինվորը, երրորդը, եկան խմբերով՝ քա-
րանձավը նորից կենդանացավ:

Իրար ընդհատելով պատմում էին, որ յոթերորդ ջոկատը
միանալով հինգերորդին, շնորհիվ Ալեքի համարձակ ղեկավա-
րության, հանկարծակիի էին բերել թշնամուն, չորս կողմից պա-
շարել էին նրան ու անընդհատ կրակ բացել: Թշնամու խմբերը
թեպետ թվով շատ, բայց խիստ շփոթված՝ չէին կարողացել դի-
մադրել ու թողնելով գեները՝ փախել էին: Նրանք պատմում
էին ոգևորված և ավելացնում.

— Որտեղ Ալեքի շունչը լինի՝ և՛ քաջություն, և՛ հաղթություն
կլինի:

«Ալեք, հաղթություն» կրկնում էր տղան մտովի՝ անսահման
ուրախությունը զսպած: Շնչասպառ ներս մտավ Վաղոն ու
շրթկացնելով գետնին թափեց թշնամուց խլած հրացանները:

— Այ ձեզ դայեր, ձեզանից խլած փամփուշտները ձեր ճա-
կատին կարձակենք:

— Զա՛ն, ջա՛ն,—բացականչեց Լիպոն նորից իր մտերիմ
Վաղոյին տեսնելով: Վաղոն նրա կողքին շոքած հարցնում էր, թե
ի՞նչ է պատահել, ի՞նչու է գլուխը փաթաթած: Լիպոն խուսափում
էր ճշմարտությունը պատմել, չէր ուզում նրա բարձր տրամա-
դրությունը փչացնել: Ամենից վերջը ներս մտավ Ալեքը՝ հաղթա-
կան ժպիտը դեմքին: Ամենքը պատկառանքով ճանապարհ բա-
ցեցին նրա համար: Ալեքը տղային էր փնտրում, չէր համբերում
հայրական սիրտը: Մինչև Ալեքի գալը՝ կրակը նորից թեփացրել
էին ու կրակի լուսով նա տեսավ իր որդուն՝ գլուխը սպիտակ
շարով փաթաթված:

— Ի՞նչ է պատահել,—հարցրեց հայրը վախեցած:

— Ականջս է, հայրի՛կ,—պատասխանեց տղան ծիծաղելով:

— Ականջը մի քիչ քերձվել է գնդակից,—միջամտեց հինգե-
րորդ ջոկատի բարի դեմքով հրամանատարը:

Հայրը գրկեց որդու գլուխն ու շշնջաց.

— Այգ թող լինի քո մարտական մկրտությունը...

Հոր կրծքին շարված փամփուշտները ձյունի պես սառը
քաղցրին տղայի հուզմունքից այրվող այտերին: Մարտը ջահած
զինվորների ուրախության հանդեպ նսեմանում էին ամեն տեսակ

վիշտ ու տխրություն: Հայր ու որդի լուսնայում էին զինվորներին, որոնք պատմում էին իրենց տալամորությունները այդ օրվա կռից: Զոհրաբը քարանձավից դուրս զբաղված էր ձիերը խնամելով: Ներս մտնելիս տեսավ կիպոյին ու բացականչեց.

— Աչքերս քոռանային, որ քեզ այս օրին շտաննի, ցավդ ինձ դիպչեր, բալա՛, չոր գլուխս, ծեր գլուխս ո՞ւմ է պետք: Նա տղայի գլխի վիրակապը բացեց, որ իր ձեռքով փաթաթի, բայց ձեռքերը դողացին, սիրտը փղձկաց, աչքերն արցունքով լցվեցին: կիպոյի ձախ ականջը թշնամու գնդակը ծակել էր:

Ալեքը երեսը շրջեց, որպեսզի իր սեփական աչքերով շտանի որդու վերքը, ապա հուզմունքը հազիվ զսպելով շշնջաց.

— Իմ կտրիճ տղա...

Իսկ տղան հարազատ մարդկանցով շրջապատված, առաջվա պես անհոգ, առույգ ժպտում էր, կարծես ոչինչ չէր պատահել նրան:

15.

Պարտիզանական յոթերորդ և հինգերորդ ջոկատների միացյալ ընդհանուր ժողովն էր տեղի ունենում քարանձավում: Զինվորները քնել էին, հանգստացել, այժմ պատրաստվում էին մինոր ճակատամարտի: Կենտրոնում նստել էր Ալեքը՝ ձեռքերը ծնկներին դրած, աջ կողմում թիկնել էր Զոհրաբը իր գորշ ծխամորձից անբաժան, ձախ կողմում հինգերորդ ջոկի հրամանատարը: Կիպոն ծվարել էր սիրելի Վաղոյի և Կարոյի մեջտեղը, իսկ Զեկոն նստել էր նրանց առջև և իրեն շատ լուրջ էր պահում, կարծես մասնակցելու էր ժողովին:

Նախագահը Ալեքն էր: Նրա խոսքերը արձագանք էին տալիս խոր քարանձավում:

— Այնպես պետք է զարկել օձի գլխին, որ նա խապառ անհետանա մեր երկրի երեսից: Հերիք ինչքան թույն թքելով մեր այգեստանի դալար խոտը չորացրեց, ժողովրդի ծիծաղը լաց դարձրեց, սրտները արյուն կապեց: Վճռական ժամին պետք է հարձակվել համարձակ ու կրակ բացել ամեն կողմից, որպեսզի կտրենք միանգամից թշնամու շղթան ու ճանապարհն ազատ պահենք Կարմիր զորքերի համար:

— Կհաղթենք աշխարհի ամենալուսավոր մարդկանց՝ Լենինի— Ստալինի անունով, կդնանք մեր տները, կդառնանք մեր հողերի, մեր այգիների տերն ու տնօրենը: Այնպես չէ՞, ընկեր պարտիզաններ.— հաճախ դիմում էր Ալեքը պարտիզաններին:

— Այդպես է, ընկե՛ր հրամանատար.— միաբերան պատասխանում էին բոլորը:

Ալեքը իր ներշնչող խոսքերով, կենդանի ու վառ օրինակներով միշտ աշխատում էր բարձր պահել զինվորների մարտունակությունը և այդ նրան հաջողվում էր, շնորհիվ իր անձնական օրինակի և ազդեցիկ բնավորության:

Ալեքից հետո խոսք խնդրեցին և խոսեցին ուրիշ պարտիզաններ, կարճ, թե ինչ պետք է անեին վաղվա կովին: Զոհաբեր խոսեց նույնպես համառոտ.

— Ծերս ի՞նչ ասի, ի՞նչ ավելացնի, քանի որ Ալեքը ամեն բան տեղը տեղին ասաց: Մենակ մի բան կուզեմ ավելացնել. ես էլ ձեզ հետ արյունս գետ կդարձնեմ, որ աշխարհքից չարը վերանա՝ բարին իշխի. լացի տեղ ծիծաղ, ծաղկի, ժողովուրդը համերաշխ ու սիրով ապրի:

Լիպոն անհանգիստ տեղում շարժվում էր, սնդիկի պես շարժուն հայացքը մեկից, մյուսին դարձնում:

Վերջում Ալեքը ոգևորված բացականչեց.

— Մե՛ծ Հոկտեմբերի ազատաբեր դրոշը մեր երկրի վրա էլ կծածանվի շուտով: Կովե՛նք արիաբար, ընկե՛ր պարտիզաններ, հանուն Հոկտեմբերի սուրբ դրոշի, հանուն Լենինի— Ստալինի դրոշի... Պարտիզանները լուռ, լարված հետևում էին իրենց հրամանատարի կրակոտ խոսքերին:

Ալեքը շարունակեց հիացական ժպիտը դեմքին.

— Ռուս զինվորների ուժն անկոտրում է, կովենք նրանց օրինակով: Վաղվա կովում, ընկեր պարտիզաններ, ամեն մեկս մեր արյան զնով պիտի ցույց տանք, որ մենք արժանի ենք ազատության զինվորը կոչվելու:

— Ուռա՛,— բացականչեցին բոլոր պարտիզանները:

Ալեքը լռեց, հայացքը հեռու հորիզոններին հառած: Ամեն մի

Մարտիկ ոգևորված՝ Լենինի—Ստալինի անունով՝ երգվեց մինչև արլան վերջին կաթիլը կուվել ազատության համար:

Հոր խոսքերի վառ տպավորության տակ, Լիպոն քուն մտավ: Երազում նա տեսավ այնպես իրական, այնպես պարզ, որ ինքը շատ շատ զինվորների հետ միասին մի ձեռքում հրացան, մյուս ձեռքում ալ կարմիր դրոշակ պարզած կուվի էր նետվել... Երբ Լիպոն աչքերը բացեց, արդեն լույս էր:

— Ո՛ւր է հրացանս, ո՛ւր է դրոշակս,—հարցրեց նա դեռևս երազի տպավորության տակ:

Հայրը ժպտաց: Տղան ամոթից կարմրեց. նա տեսավ, թե ինչպես պարտիզանները անսովոր իրարանցման մեջ էին, հրացաններն էին չսկզիսկացնում, մաքրում, փամփուշտներ էին լցնում փամփուշտակալները: Հետևելով պարտիզաններին՝ ինքն էլ վերցրեց մի հրացան ու սկսեց մաքրել, հետո էլ սրտի թրթրոով փտածում էր շուտով հանդիպել Սամոյին, ասել նրան, որ ինքը ինչքան բան իմացավ և թե ինչպես է սովորում կուվել:

16.

Ուշ աշուն էր: Սարերում տեղ-տեղ ձյուն էր իջել: Քամին քերում էր անարատ ձյան բուլբը ու հաղորդում ձմռան գալուստը:

Թշնամին իր բոլոր ուժերը կենտրոնացրել էր գլխավոր ճանապարհի վրա, որի մի կողմում լիճն էր ծփում, մյուս կողմում՝ բլուրներ էին:

Արծիվների պես սարերից իջան պարտիզանական մի քանի ջոկատներ ու բլուրների հետևն անցած սպասում էին ազդանշանի: Ալեքը որպես գլխավոր հրամանատար՝ խմբերի բաժանեց պարտիզաններին ու ցույց տվեց հարձակման ուղղությունը: Լիպոն նրանց շարքերումն էր: Սպիտակ միրակապի վրայից գլխարկը իջնում էր մինչև ականջները, իսկ շինելի փեշերը ծփում էին կրունկների վրա: Ոչ մի կերպ չկարողացան նրան համոզել ու հետ պահել մարտական շարքերից:

— Ինչ ուզում եք արեք, հորս մոտից չեմ հեռանալու, որտեղ նա, այնտեղ էլ ես, — պատասխանել էր նա հրացանն ամուր բրու-
նած:

Քյահլան ձին տակին, ուսին դիպուկ հրացան, արծվի նման հայացքը շեշտակի շրջում էր Ալեքը: Նա ստուգում էր շարքերը, մարտիկների տրամադրություններն ու ռազմամթերքը, մտածում վերջին վճռական մարտի մասին:

Վաղոն զնայել էր դեպի հակառակորդի դիրքերը՝ մանրա-
մասն տեղեկություններ բերելու: Մութը դանդաղ իջավ սարերին:
Բոլորը դեպի երկինք էին նայում, կարծես այնտեղից էին սպա-
սում թշնամուն: Հանկարծ բոցեղեն մի լեզու վշշալով վերև սլա-
ցավ դեպի ամպերն ու այնտեղից ծաղկի թերթիկների պես կայ-
ծերը թափվեցին ցած:

— Ազդանշան, — բղավեց կիպոն:

«Ուռա» կանչելով պարտիզանները գրոհեցին. կարծես սա-
րեր էին տեղաշարժ լինում: Քյահլանը խրխնջաց, թափ տվեց տի-
րոջը և առաջ նետվեց: Ալեքին հետևեցին մյուս հեծվորները,
ապա հետևակները: Այդ բոլորն այնքան արագ կատարվեց, որ
կիպոն հորը կորցրեց աչքից: Նա միայն տեսնում էր շարժվող
շարքեր ու թվում էր երկինք դետին նրանց հետ շարժվում էին:
Տղան ուշքի եկավ, հրացանն ամուր բռնած սկսեց վազել, երբ
հետևից մեկը թևերը բռնեց. գլուխը շրջեց նա զայրացած ու հա-
յացքը հանդիպեց Զոհրաբի հանդիմանող հայացքին:

— Կա՛ց, ո՛ւր ես վազում:

— Ուրեմն ես չեմ կռվելո՞ւ, Զոհրա՛բ ապի, — վիրավորված
տոնով ասաց տղան:

Իսկ Զոհրաբը պատասխանեց հանդարտ.

— Կռվում զինվորներին փամփուշտ է պետք, դու փամ-
փուշտ կտանես: Տղան խոսք չգտավ պատասխանի, ծոծրակը
քորելով հրացանը տվեց Զոհրաբին:

— Ես փամփուշտ կտանեմ:

Պահակակետում մնացել էր Զոհրաբը. նրան էին հանձնված
պահեստի փամփուշտները, հրացանների պահպանությունը:

Տրա՛տա՛տա՛տա՛տա՛, դղրդում էին սար ու ձոր: Միսի մշուշ
էր բարձրանում ու խառնվում ամպերին: Վառոդի հոտն էր այժմ
քամին սփռում ամեն կողմ:

— Տղերք ջան, ձեր հոգուն մատա՞ղ, ջարդեցե՛ք թշնամուն, — ասում էր Զոհրաբը փամփուշտապարկերը լցնելով: Մութ գիշեր, ահ ու դողը մոռացած, ոտների ուժն անսպառ Լիպոն փամփուշտ էր տանում հանձնում կռիվող պարտիզաններին ու հեի՜հե վերադառնում: «Այս արդեն իսկական կռիվ է», մտածում էր նա: Մահը չէր վախեցնում նրան. բժժում էին ահանջները, թվում էր, թե երկինքը կրակ է թափում: Միշտ աչքի առջևն էր հայրը, որ առաջին շարքում կուրծքը դեմ տված՝ կռվում էր քաջաբար. մի՞թե կարող էր թշնամու զնդակը ծակել ժայռից ամուր հոր կուրծքը, — մտածում էր տղան:

Ամբողջ գիշերը երկու կողմերը չգազարեցին կրակելուց: Կարկուտի պես թափվում էին զնդակները: Լիպոն ոչ մի բռնակ չհանգստացավ: Գնդակների տարափի տակ դնում էր փամփուշտի պարկերն ուսին, հանկարծ ծանոթ շունը փաթաթվեց նրա ոտներին ու աղիողորմ կլանչեց:

Նա ճանաչեց՝ Զեկոն էր:

— Զեկո, ի՞նչ է պատահել, — ասաց տղան և շուրջը նայեց ու ի՞նչ տեսնի, մեկը փորսող էր տալիս գետնին: Վազեց մոտ, շուրքերից ճանաչեց, Կարոն էր վիրավոր ոտքը քարշ տալիս: Ռար դեմ տվեց, Կարոն հենվեց տղային ու զնացին պահակակետ: Այնտեղ ուրիշ վիրավորներ էլ կային. Զոհրաբը փաթաթեց Կարոյի ոտքը: Զեկոն կարծես հանգստացավ տիրոջը հարազատ մարդկանցով շրջապատված տեսնելով ու վազեց Լիպոյի հետևից, որ շտապով փամփուշտ էր տանում կռիվողներին: Այնտեղ կռվի առաջին շարքում Վազոն նկատեց, որ հրամանատարը օ՞ֆ արեց, ցնցվեց:

— Ընկեր Ալեք, ետ կանգնի, դու վիրավորված ես, — գոչում էր Վազոն գրեթե թոքերը պատռելով:

Իսկ Ալեքը ետ չէր կանգնում ու համառորեն քաջաչերում էր իր ընկերներին.

— Կրա՛կ աջից. կրա՛կ ձախից...

Վերքը դեռ տաք էր, ցավ չէր զգում:

Հսկա կաղնու պես հրամանատարը թեքվել էր ձիու մեջքին: Չին վազում էր դեպի պահակակետ: Այդ ժամանակ նրանց դեմ ու դեմ գալիս էր տղան՝ փամփուշտապարկը ուսին: Կանգնեց վրդով...

— Չվախենաս, որդիս, ինձ շուտով տար Զոհրաբի մօտ, իսկ դու գործդ շարունակիր, Վաղոյի փամփուշտը վերջանում է,—
ասաց նա:

Տղայի աչքերը մթադնեցին, ուզում էր գոռալ, ուզում էր օգնություն կանչել, բայց հիշեց հոր խոսքերը, որ զինվորը կովի մեջ արիասիրտ պետք է լինի: Տղան լուռ ձիու սանձը բռնեց, գնացին: Չին կարծես հասկանում էր, չէր ուզում սմբակները խփել քարին, որ տիրոջ վիրավոր մարմինը չցնցվի: Զգուշությամբ Ալեքին իջեցրին ձիուց: Այնպես պաղ էր նրա դեմքը, այնպես գունատ: Հրացանն ուսից հանեցին, փամփուշտակալն արձակեցին, շինելը ետ տարան, կուրծքը բացեցին. արյուն էր ծորում կրծքից, Զոհրաբը հառաչեց. թշնամու գնդակը կպել էր Ալեքի կրծքին: Հրամանատարի վիճակը ծանր էր: Զոհրաբը շփտեք ինչպես օգնեք սիրելի հրամանատարին. արցունքն աչքերին՝ չոքեց վիրավոր հրամանատարի կողքին՝ վերքը փաթաթելու, բայց Ալեքը գլուխը պտտեց.

— Ե՛տ տա՛ր ձեռքդ, Զոհրաբ, այս անգամ դեղդ վերքս չի լավացնի...

Տղան աղերսագին աչքերով մերթ Զոհրաբին էր նայում օգնություն խնդրելով, մերթ ձիուն էր փաթաթվում սրտի մորմորով՝ ուզում էր իր վիշտը նրա հետ բաժանել: Քյաճանը տիրոջ կողքից չէր հեռանում. աչքերը պղտոր՝ անհանգիստ զովում էր դեռ:

Ալեքի ցավը սաստիկ էր, բայց նա չէր տնքում: Մյուս վիրավորները հրամանատարի վիճակը տեսնելով՝ մոռացան իրենց վերքը, նորից էին ուզում նեղվել կովի մեջ, վրեժ առնել, բայց Ալեքը շփուեց, ասելով.

— Թշնամու հաշիվը մարբված է...

Չլան էր թափվում, բարակ շերտով ծածկում գետինը: Ալեքը հագիվ շնչում էր:

Այգաբաբը մօտ էր. հեռզհետե կրակոցները նվազեցին: պարտիզանները կրակեցին մինչև վերջին փամփուշտը: Թշնամին թվով շատ էր ու կոխն անհավասար, բայց պարտիզանները չնահանջեցին, կովեցին արիակամ:

Հանգարտ թափվում էր առաջին ձյունը; թափվում, ծածկում էր իր անաղարտ սպիտակությամբ թշնամուց մաքրված հանապարհը: Պարտիզանները վերադառնում էին պահակակետ: Նրանց դեմքին հաղթական ժպիտ էր շողում և վշտի ստվեր կար՝ չէ՞ որ սիրելի հրամանատարն էր կրծքից վիրավորված: Եկան, հավաքվեցին: Կռվում շատերին էին կորցրել: Ալեքը դեռ շնչում էր ու սպասում աչքը համփին հառած, ազատության վտռ կարոտը սրտում: Վերջին ուժերը հավաքելով՝ դունամափ շուրթերը շարժեց:

— Ընկե՛ր պարտիզաններ, իմ կողմից բարեկներ կտաք մեր կարմիր դորքին... ասեք Ալեքը շատ-շատերի հետ իր արյունը տվեց ազատության համար...

Վիրավորն ուզեց գլուխը բարձրացնել, բայց ուժերը չներեցին, նորից ցած դրեց. գլխով նշան արեց որդուն, որ նստել էր գլխահակ հոր հրացանի և ձիու կողքին: Տղան արցունքով լի աչքերը թարթեց, գլուխը դրեց հոր կրծքին: Առաջին անգամ իր էյանքում նրա մանուկ հոգին խոր վիշտ ապրեց: Մարդկանց, սարերին օգնության էր կանչում հոր վերքը բուժելու: Բոլորը լուռ, մտադրադ նստել էին սառը ձյան վրա: Առյուծի պես մոնչացել, ամպրոպի պես որոտացել էր հրամանատարը, իսկ այժմ շունչն էր փչում: Բայց և անպարտելի էր նա այդ փհակում:

— Լաց մի՛ լինիր: Մի՛ տխրի, որդիս, առանց դո՛ւի հաղթություն չի գալիս... աչքերդ սրբի, հրացանս ու ձիս քեզ հմ թաշխում,—ասաց հայրն ու խնդրեց մոտ բերել Քյահլանին:

Նրա խնդիրն անմիջապես կատարեցին:

Ձին համրաքայլ, կրակվող աչքերով մոտեցավ տիրոջը:

Ալեքը նվաղած աչքերով վերջին անգամ նայեց որդուն, նայեց ձիուն, հիդ թափեց վերջին խոսքերն արտասանելու,—ինձ կթաղեք այս սարի լանջին,—ձեռքը պարզեց դեպի սարը...—այլևս չխոսեց:

Ձոհաբբը մինչև վերջին րոպեն չհեռացավ Ալեքի կողքից. իր դողացող ձեռքերով նրա աչքերը փակեց: Ձյունը գալիս, ծածկում էր հրամանատարի անշնչացած մարմինը...

— Այս ծեր գլուխն թող կորչեր, իսկ այս տեսակ հերոս քարոյը, որ աշխարհին պետք էր, թող ապրեր...—արտասվեց Ձոհաբբը, արտասվեցին բոլոր պարտիզանները: Վաղոն և մի ուրիշ

պարտիզան իրենց մեջ էին առել կիպոյին, որ մենակ մնալով վշտից չընկճվի: Սարի լանջին մի խումբ պարտիզաններ հողին հանձնեցին Ալեքի մարմինը: Այդ սարը կոչեցին պարտիզան Ալեքի սար: Նրանք իրենց արցունքոտ աչքերը պաղ ձյունով լվացին ու պատրաստվեցին ճանապարհ ընկնելու: Մինչև գյուղը հինգ կիլոմետր էր մնում: Այժմ ճանապարհը բաց էր, նրանք կցնային անարգել:

Քյահլանն առանց թամբի, մսուր վազվզում էր. ոչ ոք չէր համարձակվում մոտենալ հրամանատարի վշտահար ձիուն: Կիպոն հիշելով հոր խոսքերը՝ ծածուկ սրբեց աչքերը, ուղղվեց, վազեց հոր փամփուշտակալը կապեց, հրացանն ուսը գցեց:

Քյահլանն առույգացավ, երբ թամբն ամրացրին, սիրով ընդունեց տիրոջ որդուն իր մեջքին: Ամենքը զարմացած նայում էին տղային, որ խրոխտ ու հպարտ հոր հայացքի պես հայացքը սեեռած նայում էր նրանց: Թվաց, որ Ալեքը չէր մեռել, այլ նորից կենդանի կանգնել էր նրանց դեմ՝ հրամանի խոսքը շրթին: Վաղոն, Կարոն կիպոյի կողքից չէին հեռանում: Տղայի սիրտը լցվեց նոր հույսերով, նոր գալիքներով: Այն, ինչ երազել էին հոր հետ միասին դժվար րուպեներին, մահն աչքի տակ առած՝ այժմ իրական էր դառնում, շուտով պետք է հանդիպեին հյուսիսից եկած հարազատ ուս եղբայրներին: Նա շրջվեց դեպի սարալանջը, գլխարկը հանեց, մնաս բարով ասաց հարազատ հոր թարմ հողաթմբին. մյուսներն էլ գլխարկները հանեցին: Սարեր, դաշտեր Ալեքի հայացքն ընդունած ճանապարհ էին գցում թվով քիչ, բայց սղով անպարտ մի խումբ պարտիզանների:

Կորաքամակ, ծեր Զոհրաբը ձիու վրա մեջքը շտկեց:

— Քշենք ձիերը, հասնենք մերոնց,—բացականչեց նա:

Սմբակների հետքեր բացվեցին թարմ ձյունի վրա: Հորիզոնը վարմիր բոցով ողողվեց: Նրկնքից լույսի հեղեղ էր թափվում երկրի վրա:

Բնությունն ամեն կողմից ժպտաց: Զինվորներն իրար նայեցին, նույնպես ժպտացին: Գնում էին 11 պարտիզան: Նրանց շարքում ընթանում էր ամենասարաշավ ձին իր մեջքին տանելով պարտիզանի տղային, որը ամուր էր պահել սանձը իր ձեռքերի մեջ: Սլանում էր այն պատանին, իսկական զինվորի կեցվածքով՝ հաղթորեն ձգված:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՊԱՐՏ ՍԵՐ

Արձանը	62
Հպարտ սեր	5
Անճոռուկներ	24
Արծվենի հայուհին	32
Գարնանային շշուշներ	46
Ուսուցչուհի	59
Առաջին թուշքը	63
Փոթորկից հետո	76
Սևոյանների ընտանիքը	80
	95

ՎԵՐԱԴԱՐՉԱԾ ԵՐԶԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Յան հայրիկ	112
Վիշա և օփոփանք	121
Վերադարձած երջանկություն	134
Առաջին կինը	157
Կոլտնտեսուհու օրագրից	164

ՊՐՏԻՋԱՆՆԵՐ

Արյունոտ վարդեր	174
Պարտիզանները	178
Սպասում	188
Պարտիզանի աղան	216

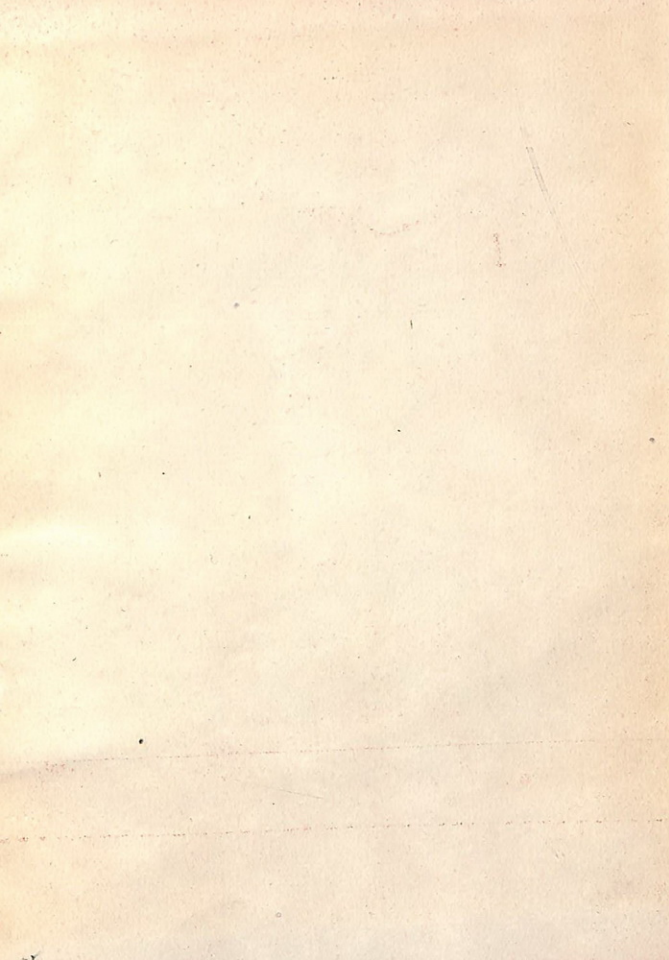
Պատ. խմբադիր Ս. ՍՈՂՈՄՈՆՅԱՆ
Նկարիչ Հ. ՌՈՒԽԿՅԱՆ
Տեխ. խմբադիր Մ. ԾԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

ՎՖ 04002 Պատվեր № 425. Տիրած 4000.
Հեղին. 16¹/₂ մամուլ, տպ. 19¹/₂ մամուլ
Հանձնված է արտոդ. 30/VIII 1947
Ստորագրվ. է տպ. 28/X 1947

ՀՍՍՌ Մ. Սովետին կից
Պոլիգր. և Հրատ. Վարչ.
№ 3 տպարան, Ալա-
վերդյան № 65,
Երևան, 47 թ.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
CHICAGO, ILL.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
CHICAGO, ILL.

Հոկտեմբերյան
կույտակապական
ՄԾ ունուցիւթ
30 ամյակին

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220026963

201.

